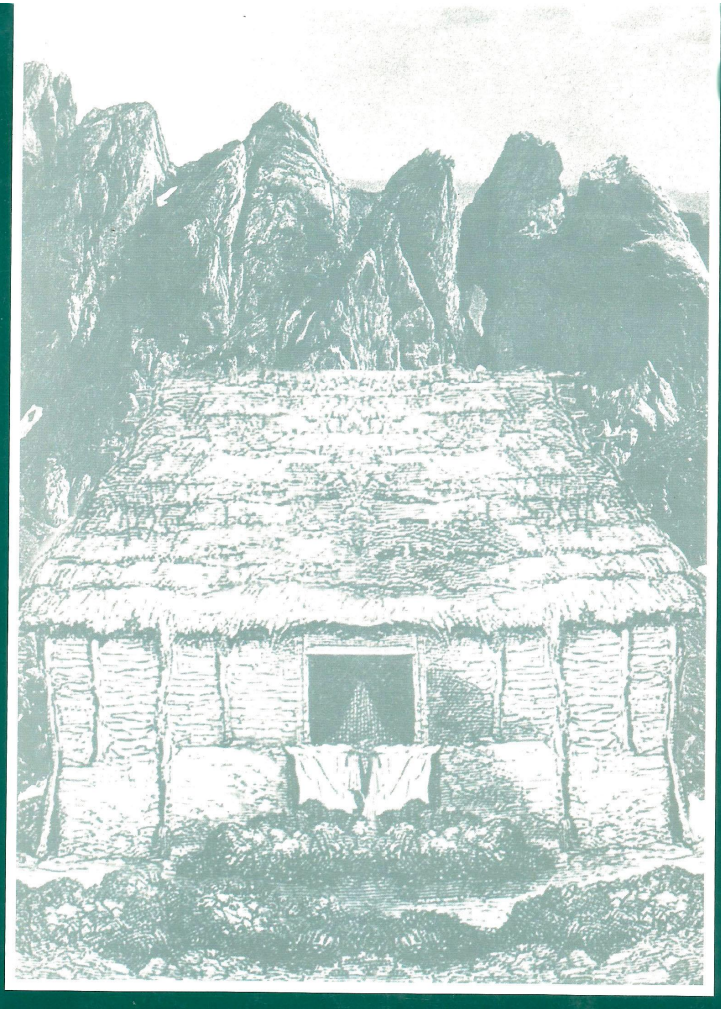

Светозар Томић

ДРОБЊАК ПИВА ✠ БАЊАНИ

SRPSKI

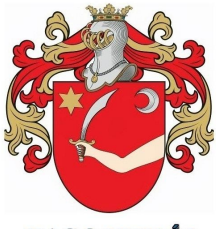

VASOJEVIĆI

SKENIRAO

D R A G A N

Библиотека
ФОТОТИПСКА ИЗДАЊА

Уредник
ДРАГАН. К. ВУКЧЕВИЋ

За издавача
ЖАРКО РАДОЊИЋ

СВЕТОЗАР ТОМИЋ

ДРОБЊАК
ПИВА
БАЊАНИ

ЦИД
ПОДГОРИЦА

2000

САДРЖАЈ

ДРОБЊАК

Име и границе племена 11

Планине и воде 13

Насеља. — Положаји села у вези са пластиком земљишта 31
Приватно земљиште и комунице 46
Комунице или комун (комуни) 48
Тип села дробњачких 59
Сељачка кућа у Дробњаку — 1. Кућа. — Кула. — Кућа брвнара. — Кућа поземљуша. — Кровови у кућа. — Кућевни мильћ. — Уљаник. — Поткутњица. — 2. Појата. — 3. Стаја. — 4. Колиба. — 5. Савардак (дубирог). — 6. Кућара, пружина. — Тор — 7. Трап и дрљаник 63
Приче и тумачења о именима села, заселака и њихових крајева . . 79

Порекло становништва, постанак села, помештање села, селишта, сашоравање 88
Превиш 92
Петњица 94
Пошћење 94
Дужи 95
Годијељи 96
Придворица 96
Комарница 96
Грабовица 97
Дубровско 97
Косорићи 98
Млетичак 98
Добра Села 99
Зуква 99
Слатина 100
Шавник 100
Градац 101
Мокро 101
Милошевићи 102
Бијела 102
Тушина 102

Струг 102
Сировац и Баре Тушинске 102
Малинско 103
Тимар 103

V Утицај економских прилика на постанак нових села у Језерима од старих у Кориту Дробњачком 103

VI Занимање становништва 113
Сточарство 116
Земљорадња 123
Додатак о броју становништва у Дробњаку 129

Преглед а) преглед географских и етнографских назива 135
б) преглед географских имена 137
в) преглед породичних презимена 144

ПИВА И ПИВЉАНИ

Предговор 155

Општи део 159

I. Границе 159

II. Име 160

III. Морфолошке особине 163

IV. Воде 170

V. Клима 173

VI. Путеви 174

VII. Турска управа и ослобођење од Турака 176

VIII. Старост и тип насеља 184
Старост насеља, 184. Тип села, 186

IX. Трагови ранијих насеља 187
1. Стара гробља, 187. — 2. Гомиле, 193. — 3. Градине, 193. — 4. Црквишта, 193. — 5. Манастир Пива, 194. — 6. Стари катуни, 198.

X. Кућа и споредне зграде 199

XI. Облици својине 203

XII. Занимање становништва 205
1. Земљорадња, 205. — 2. Сточарство, 207. — 3. Занати, 209. — 4. Кућна индустрија, 210. — 5. Опште имовно стање и производња, 212

XIII. Порекло становништва 215
Поименични преглед данашњих родова, 221

XIV. Статистика 225
Статистичка табела Жупе Пивске, ... 227
Статистичка табела Планине Пивске, ... 228

XV. Пивљани изван Пиве 229

XVI. Психичке особине Пивљана 236

XVII. Из живота и обичаја Пивљана 242
Моба, 242. Крсно име (слава), 243. Обичаји о женидби, 246

Посебни део 249

А. Описи насеља и порекло породица у Жупи 249
1. Мратиње, 250. — 2. Плужине, 251. — 3. Брљево, 252. — 4. Милошевићи 253. — 5. Будањ, 253. — 6. Стабна, 254. — 7. Стубица, 255. — 8. Зуква, 256. — 9. Лисина, 256. — 10. Равно, 257. 11. — Смријечно, 258. — 12. Забрђе, 258. — 13. Столац, 258. — 14. *Горанско,* 259. — 15. Сељани, 259. — 16. Рудинице, 260. — 17. Миљковац, 261. — 18. Буковац, 261. — 19. Бајово Поље, 262. — 20. — Брезна, 262

Б. Описи насеља и порекло породица у Планини 264
21. Безује, 264. — 22. Дубљевићи, 267. — 23. Боркоивићи, 268. — 24. Пирни До, 269. — 25. Пишче, 270. — 26. Кулићи, 271. — 27. Војиновићи, 271. — 28. Унач, 272. — 29. Трса, 273. — 30. Недајно, 273. — 31. Црна Гора, 274. — 32. Горње Црквице, 274. — 33. Бабићи, 276. — 34. Жемчно, 276. — 35. Доње Црквице, 277

В. Насеља и породице у кањону Таре 277
36. Ђендова Лука и 37. Божурев До, 277. — 38. Оџића Главице, 39. Марков До, 40. Ликића До, 41. Лијећевина, 42. Јасен, 43. Папратишта, 44. Заграђе, 45. Шћепан-Поље, 46. Чокове Луке, 278

Регистар за Пиву и Пивљане — Саставио *Миливоје В. Исаиловић* . 279–303

БАЊАНИ

Предговор 307

Општи део 309

I. Увод 309

II. Границе 310

III. Име 313

IV. Подела 315

V. Орографија 316

VI. Клима 318

VII. Воде 319

VIII. Насеља 323
1. Положај села 323
2. Типови села 325
3. Кућа и остале зграде 328

IX. Постанак насеља и порекло становништва 333
1. Ранија насеља 333
2. Трагови ранијих насеља 335
а) Гомиле 335
б) Стара гробља 340
3. Данашња насеља 349
А) Табеларни преглед становништва по пореклу 351
Б) Табеларни преглед досељеничког становништва 352
В) Преглед изумрлих и исељених породица 354
Г) Табеларни преглед слава 358

X. Занимање становништва и саобраћај 359
1. Сточарство 359
2. Земљорадња 360
3. Занатство 361
4. Саобраћај 362

XI. Психичке особине 363
Племенска солидарност, 363. Школе, 365. Живот народа, 366. Обичаји 367

XII. Право својине 368
Ослобођење од Турака, 368. Решење аграра, 369

Посебни део 375

А. Горњи Бањани 375
1. Варошица *Велимље*, 375. — 2. Село Велимље, 377. — 3. Тупан, 379. — 4. Кленак, 383. — 5. Сомина, 384. — 6. Мацавари, 385. — 7. Миланићи, 386. — 8. Копривице, 387. 9. Ријечани, 389. — 10. Брођанац, 390

Б) Доњи Бањани 390
11. Петровићи, 390

Регистар за Бањане 397–406

ДРОБЊАК

АНТРОПОГЕОГРАФСКА ИСПИТИВАЊА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК

ИЗДАЈЕ

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

КЊИГА ЧЕТВРТА

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902.

Према „Упуствима за проучавање села у српским земљама“ од Др. Ј. Цвијића израдио сам опис Дробњака, племена, које је до сада било врло мало познато. Оно чини једну целину, у којој су се, како племенски живот, тако и племенска уређења, очувала у првобитном свом облику. Племенске установе, које су и учиниле, да се то племе тако очува, још се држе, али су оне већ на измаку. Нови друштвени живот почео је продирати и у те наше планинске крајеве и потискивати патријархалност. Да не би то све пропало, ја сам ево нешто прибележио и износим пред шири читалачки круг.

I. Име и границе племена.

Име. — У народу постоји једна прича како је племе добило име „Дробњак“. Та прича вели: око половине или крајем 16. века ударио је на Дробњак с војском Реџеп (Хоџа) паша, царев сестрић. Њега Дробњаци и његову војску дочекају и разбију на Мокроме. Ту погине сам паша и то се место и данас зове „Хоџина Главица.“ Турске војсковође, које су остале над разбијеном војском, да би се код цара додвориле и своју пропаст мало загладиле, изваде *дроб* из погинулог паше и ту га на месту свога пораза закопају и оставе, а тело са собом понесу и сахране у царевој џамији у Сарајеву.[1]

[1] Д. Ж. Братинић год. 1883. изнео је то народно предање у свом путопису „Из Никшића на Горанско“ Годишњица V, стр. 220.

По овоме дробу погинулога паше, који је закопан у племену, оно је добило име „Дробњак.“

Но ово народно предање не слаже се с историским изворима. Јиречек напомиње како је претресајући по дубровачкој архиви, нашао у канцелариским књигама из године 1392. до 1436. много уговора с поносницима, *највише Дробњацима*, који су на коњима возили стоку дубровачку путем Дубровник — Брсково у Србију.[1]

Као што се види из овога што је наведено, име Дробњак старије је од времена, за које га народно предање везује. Ту је народ можда неко предање из ранијих времена пренео у турско доба, као што то има обичај да чешће чини.

Границе племенске. — Дробњак је племе херцеговачко. Оно је од последњег српско- турског рата цело потпало под Црну Гору. Налази се на северо-источној страни Херцеговине, а на северној страни Црне Горе између племена: на истоку Шаранаца и Горње Мораче; на југу Никшићске Нахије; на западу Пиве и на северу реке Таре.[2]

Простор Дробњака од југа ка северу — од Крнова до Таре износи 10 часова пута: 2 од Крнова до Шавника,

---

[1] Споменик XI, 7.

[2] Граница племенска полазећи ка западу са Крнова од Омерагина Гроба иде Ошљим Косама до у Голопуст на Војнику, одатле у Трогјав па на Мраморје, за тим иде у Говеђе Брдо више Штирнога Дола па косом до брезанскога Војника. Од брезанског Војника граница иде у Драгаљево прелазећи реку Комарницу ниже Брезана. Пошто пређе воду граница иде у Јасичје, одатле косом до у Ждријело више куће Сића Гломазића, за тим у Вигањев Под, у Малу Облу Главицу, па у Границу (граница се тамо зове «крст» урезан у какав велики станац камен, и тамо се све таквим границама имања деле) за Студенцем; после иде на врх Великога Буручковца, па на Колијевку; са Колијевке иде кроз средину Тодорова Дола до на врх Пруташа; одатле иде на Шкрчка Језера па у Црвене Греде. Од Црвених Греда увија се на Мали Штулац, па поврх Надгорја захватајући Тепца иде у Тару.

Ако од Крнова пођемо на исток па савијемо до Таре, граница ће ићи преко ових места: од Омерагина Гроба иде у Руди До код Лука-

3 од Шавника до Горње Буковице, $2^1/_2$ од Горње Буковице до Жабљака, $2^1/_2$ од Жабљака до Таре; а од истока ка западу — од села Сировца до Дубровска има $7^1/_2$ сати: 4 од Сировца до Шавника и $3^1/_2$ (ако не и више) од Шавника до Драгаљева иза Дубровска. Пут, који иде кроз племе север-југ, главни је пут. Он везује Никшић и Пљевље. Овај се пут помиње још у средњем веку. Которски друм који је везивао Котор са Пожегом преко Оногошта и Пљеваља ишао је преко Дробњака. И данас има код варошице Шавника на реци Буковици, стари камени мост на једно окно са правим полукругом у своду.

Од овога главнога друма одвајао се један као споредни са Крнова, који је везивао преко Тушине и Синјајевине старо Брсково са Котором [1]

II. Планине и воде.

Планине.

Овде ћемо описати најпре највеће планине, које су уједно и граничне планине овог племена. А кад се буде говорило о положају села, изложићемо опширније и земљишне облике у унутрашњости Дробњака.

На северо-западној страни племена на самој граници пивској и дробњачкој уздиже се Дурмитор. Дурмитор је у ширем значењу планински назив између река Пиве, Таре и Корита дробњачкога; а у ужем значењу под Дурмитором разуме се онај сплет највећих врхова дурмиторских између Пивске Планине, кањона Сушице и Црне Горе, равних Језера и огранака дурмиторских:

вица, одатле у Крше па у Мијечно Брдо, за тим граница иде у врх Гацкових Гроба, па у Црвено Ждријело. Од Црвенога Ждријела иде на Шоројевац, а одатле на Зебанац, па на Лијевно преко Семоља, за тим на Старац. Од Старца граница иде Синјајевином преко Отмичевца, Округлице, Орујице, Пешељевице, па иза Суводола поред Врела, Међужабљем у Тару.

[1] Љ. Ковачевић: Глас XXX. 12.

Ивице, Боља и Студене. Овде ће бити говора о овоме другоме — правоме Дурмитору.

Ни прави Дурмитор не спада цео у дробњачки удут. Један део Тодорова Дола, део Пруташа, Долови, Ботун и Планиница у пивском су удуту, а остало је у дробњачкоме.

Дробњачки Дурмитор састоји се из Доброга Дола, Седла, Ранисаве, Увите Греде, Ломних, Каблених и Мријечних Долова, Стожине, карстне језерске корутине, Шљемена, Савина Кука, Усовина, Шарених Пасова, Шкрке, Соха (Соја), Алишнице и Међеда.

Добри До налази се право на Ј. од Шкрке и Шарених Пасова, између Бавана, највиших врхова Боља, Седла, Седлених Греда и Увите Греде, Лојаника и Тодорова Дола. То је једна велика неравна увала, пашом веома богата од чега је и име добила „Добри До“. Дно Доброга Дола састављено је од глинаца и лапораца по којима се налази трошан кречњак. На неким местима по врх ових слојева насео је једри беличасти кречњак. На саставцима слојева лапораца и глинаца са слојевима једрога кречњака појављују се извори, којима Добри До изобилује Ту је на свако 75 метара растојања по један извор са температуром воде од 3—4°C. Међу овим многим изворима најчувенији је Шарбан који се налази у северноме делу.

Добри До нема равно дно, него је покривен долинама и облим главицама.

Са западне стране Доброга Дола је Лојаник. То је једна велика плећаста коса, састављена од беличастога кречњака, који по где где вири испод живе траве-бусике. Лојаник управо са западне стране залеђава Добри До. Имена ова два краја дурмиторска: Добри До и Лојаник показују каква је паша у њима. Овце и говеда, која летују у овим крајевима одмах се познаду, јер су угојена као свиње. У њихову месу има више лоја него кртине. Због тога и данас се тамо прича, да дубровачки

трговци никада нису хтели куповати стоку, која је летовала у Доброме Долу и Лојанику.

У Добри До може се ући са четири стране[1].

Али су на свима тим странама путови врло тучни, да се једва може коњ провести.

Шкрка је велики цирк[2] између Пруташа, Шарених Пасова, Соха и Планинице. Пруташ је састављен од беличасто-сивастог кречњака неједнаке тврдоће.

Једрији слојеви тога кречњака нису подлегли атмосферскоме спирању, но су се одржали и изгледају као ребра, док су мекши, који су у њих уметнути, однети и на њиховим местима начиниле се бразде. Због тих ребара и бразда брдо изгледа прутасто, те му је и народ дао то име: Пруташ.[3]

И *Шарени Пасови* састављени су од једрога кречњака (кршни бедеми) са уметнутим слојевима пешчара.[4] (зелени подињци или тавањци, обрасли клеком). Отуда име „Шарени Пасови" (пас камени, пас зелени).

Шарени Пасови и Пруташ везани су кршевитим повијарцем-бедемом, који је пробијен пролазом само на једноме месту. Тај се пролаз зове Шкрчко Ждријело и кроза њ се улази у Шкрку и долази на Шкрчка Језера. Сохе (Соје) су на истоку од Шкрке. На Сохама је Ђирова Пећина (2528 м), највећи врх Дурмитора. Оне су састављене из беличастога кристаластога кречњака разне тврдоће.

Пруташ, Шарени Пасови и Сохе су залеђа шкрчкога цирка (Шкрке). Отвор је Шкрке окренут ка С. З. па после долином реке Сушице иде на север. Шкрка се

---

[1] Са истока из Језера преко Седла, са југоистока кроз Габелу из Грабовице, са југа кроз Кљештину из Комарнице и са северозапада из Тодорова Дола преко Приједспе.

[2] Др. Јов. Цвијић: Глас Ак. 57. стр. 118.

[3] Прутасто се каже говече, које је какве затворене боје, па дуж хрбата има белу пругу: прутоња, прутуља.

[4] Д-р. Јов. Цвијић. Глас Ак. 57. стр. 118.

одликује каменитим вртачама, моренским бедемима и двама лепим језерима глечерског постања[1].

Шљеме је после Ђирове Пећине највиша тачка на Дурмитору. Но Шљеменом не зове се један вис дурмиторски, него је то највиши повијарац Дурмитора, који се протеже као слеме (јужним наречјем шљеме) од Савина Кука до Соха. Он је састављен од једрога сивога кречњака, по коме има на много места вртача. Повијарац није узак, него је доста широк. Јужне стране његове нису много стрме. По њима се може лако ићи осим на неким местима; па чак и овце с те стране Дурмитора излазе до на врх њега. Северне су стране пак Шљемена у одсецима и зову се Усовине и Валовити До. И Усовине и Валовити До по Д-ру Јов. Цвијићу су циркови. У Усовинама испод самога Шљемена налази се велики намет вечитога снега. Јужне стране Шљемена прелазе у Каблене, Ломне и Млијечне Долове. Овим именима назива се цела плећаста јужна страна Дурмитора. Каблени Долови су испод самога Шљемена, и то са неколико округластих и доста великих и дубоких вртача-долина[2]. Ломни су долови пак испод Каблених, а изнад језерске увале — корутине. Земљиште је ових Долова покривено облим главицама, плићим и дубљим вртачама и влакама, које спајају те вртаче-долине. На многим местима вире испод траве по странама оних облих главица љути сиви кристаласти кречњаци; а има и голих кречних главица. С тога што је земљиште сувише не равне површине — изломљене пластике, народ му је дао име: Ломни Долови.

Млијечни Долови су западно од Каблених и Ломних Долова. Истога су састава и истога облика као први

[1] Види Д-р. Ј. Цвијића поменуте Глацијалне и морфолошке студије.

[2] Кабао се зове округао дрвени суд, у који се музу овце, па отуда су оне округласте долине и добиле име «Каблени Долови».

а добили су име: Млијечни што овце, кад по њима пасу, дају доста млека.

Део Дурмитора што ови Долови заузимају право је карстно земљиште. Састављено је од белога и сивога кристаластога (народ каже „љутога“) кречњака, а покривено многим већим и мањим вртачама и затвореним и отвореним долинама. Стране вртача махом су обрасле бусиком, а код многих је дно го кречњак. Долине су пак у Кабленим Доловима затворене, а код осталих Долова су отворене. Отвор је увек на доњој јужној и југоисточној страни, и кроза њ отичу снежни потоци, кад се снег топи. Ти су отвори уске долине-влаке по дну покривене трошним кречњаком, те изгледају као точила. Негде је такво точило прекривено цело комадима кречњака а негде — испод већих долина — тај материјал гради велике бедеме.

Језерска дурмиторска долина или, карстна корутина је између Ломних Долова, Увите Греде, Седла и Ранисаве. То је једна велика долина, отворена према И. Долина је уздужном пречагом подељена на две неједнаке долине, једну и то мању где је Валовито Језеро, и другу где су Срабље и Модро Језеро и Сува Локва. По тој пречази, уздуж које води тучан пут из Језера преко Седла у Добри До, има много стена странога порекла, растурених по лапорцу и по плочастом кречњаку.

У овој карстној долини је и Стожина, узано и врло високо кречно брдо, обрасло донекле клеком, а по врху бусиком. Облик му је дао име „Стожина“, јер личи у оној долини на стожер у гувну.

Северно од Шљемена је Међед (2420), купасто брдо, уздигнуто више Црнога Језера, по дну обрасло смрчом, бором и јелом, по средини клеком а по врху бусиком или је го кречњак, и Алишница. Алишнице имају две Горња и Доња. Горња је Алишница по Д-ру Јов. Цвијићу пореклом цирк.

Из Горње Алишнице слази се високим одсеком у Доњу, која је карстно улегнуће. Она је прекривена мањим и већим вртачама и има све особине карстнога земљишта.

Обе су Алишнице катуни Јакшића. Колибе су у Доњој Алишници а стока пасе по обема.

Уз Дурмитор до висине од 1600 метара пење се висока шума: букова на Ј. И. и борова, смрчева и јелова. на И. и С. И. Ниски четинари и клека пењу се до 2000 мет. (уз Ранисаву и Алишницу). Земљиште изнад 2000 метара голо је камење или је обрасло живом травом-бусиком.

Од Дурмитора, као од какве велике централне масе, пружају се планински венци звездасто и испуњавају цело племе. Један од тих венаца иде ка југо-истоку преко Седла, Ранисаве и Ивицом планином и свршава се код Борове Главе. Северо-источна страна овога венца, од Ранисаве до Гракала-Бруса, голо је и кршевито земљиште и зове се: „Кршање". Југо-западне стране овога венца почињу прво Седленим Гредама, које су изнад Доброг Дола грабовичког, па настају Луке[1] Стијене по врх Грабовице Ове су Стијене од једрога кречњака, чији пасови — слојеви — иду терасасто, као полице, као што тамо и кажу, и паралелно са пружањем планинске косе. Даље долазе Црвене Стране изнад Годијеља, састављене од распаднутог, црвенкастог кречњака; и најзад наставља се Подивичје, које је од Црвених Страна рвздвојено великом долином Крчевинама.

Друга коса од Дурмитора иде исто тако преко Седла к југо-западу прелазећи Добри До на Баване (1728 м.) Она се протеже између долине Грабовице и Комарнице и свршује се код Главичина. У почетку ове косе у Добром Долу грабовичком, у Баванима има циркова и мо-

[1] Иду слојеви као полукрузи — па лукове па отуда „Луке".

рена. Бавани су од једрог кречњака, по коме се виде типске шкрапе. Овај планински венац се у горњем делу зове Ђедина Гора а у доњем Бољ. Цео је обрастао боровом и буковом шумом. Кланац, који се налази између Бавана и Ђедине Горе с једне стране и Седлених Греда с друге зове се Габела. Габела је тучно ждрело, што везује долину Грабовице са Добрим Долом.

Трећа коса од Дурмитора одваја се ка западу и иде преко Доброг Дола и Лојаника и наставља се на Студену и под тим именом продужава се до Дужи, и испуњава цео простор између Комарнице и поља дубровачког. Студена је велики валовити плато, чисто карсних особина; нема нигде шуме. Кристаласти сиви кречњак на многим местима избио је испод траве, којом је Студена богата. Источне стране Студене, изнад Комарнице, обрасле су буковом шумом, изнад које се виде читави слојеви — пасови кречних стена, које се зову Комарске Греде. Између другога и овога трећега планинскога венца је долина Комарнице, која је везана за Добри До Кљештином.

Западни део овога венца је Драгаљево, карстна планина, која је граница између Пиве и Дробњака. Драгаљево је испаша и ливада дубровачка.

Северно од Дурмитора протеже се планински ланац преко Алишнице, Црвене Греде, Малога Штуоца и иде у Тару Смољсвачком Косом.

Североисточна и источна страна Дробњака испуњена је *Сињајевином*. Сва источна села дробњачка пошав од Добрих Села имају планину и ливаде само у Сињајевини. Сињајевина је право карстно земљиште. По њој се само виде дубоке вртаче и долине и голе кречне главице. Шуме ретко где има, по каквој већој влаци или долини, а воде нигде. Вртачастим сувим пољима Сињајевина изобилује, па и има много поља по Сињајевини, која се зову „сува". По Сињајевини нема високих вр-

хова, но земљиште гледано са Дурмитора или Урљача, изгледа таласасто, и као у некој равни. Највиши врхови: Оруџица, Одраг, Округлица итд. у дробњачкој Синјајевини не прелазе висину од 1700 метара.

Око изворнога краја Тушине, а на граници Дробњака и Горње Мораче налази се Јаворје (1683.), које је обрасло буковом шумом. Од Јаворја на југо-запад протеже се велика висораван Лола, испуњена долинама и голим брдима. Лола је планина и ливада биовска. На Лолу се на западу наставља Крново, земљиште исте пластике и истог састава као и Лола. Од Крнова ка северо-западу границом Дробњака простире се Војник са највишим врхом у Мраморју 1999, м., таман на граници дробњачког и прашког (село Прага) Војника. Североисточне стране Војника, окренуте Дробњаку, покривене су боровом и буковом шумом, и онај део те шумовите стране између Мокрога и Брезана зове се „Концила". Са северне стране у подножју Војника тече Буковица односно Комарница.

Воде.

Реке. — Воде дробњачке припадају сливу Црнога Мора. Сви потоци, све реке и речице дробњачке шаљу своју воду Буковицом односно Комарницом реци Пиви, а ова је предаје Дрини. Развођа за Зету и Морачу с једне стране и за Пиву с друге јесу југо-источне, јужне и југо-западне границе Дробњака.

У Дробњаку има пет река, и могу се његове у правом смислу назвати, јер у њему све и извиру и у њему све губе своја имена. Највећа је и по дужини и по количини воде *Буковица*. Дужина јој је тока око 9 до 10 часова пута. Извор јој је на висини од 1391 мет. а увор на 800 мет. дакле пад јој је корита од извора до састава са Комарницом 591 метар. Она извире у Језерима испод Црвеног Крша под Ранисавом, аман ниже Про-

валије. Извор јој је у самој подини Крша, на врх Бара, на месту где престаје кречњак, који је доста распаднут, а појављује се глиновито земљиште. Има више извора, који су сада под водом, јер се на глави Буковице за млине начинио бент-пријебој, па се вода успорила — зауставила, те се глава са свима изворима претворила у језеро. Само је још један извор, што га тај вир, то језеро није захватило, и он се налази више језера у кршу. Вода избија из растреситог кречњака, који има оштрице. Топлота тога извора је 6°C. (2. Авг. 1897. год. 6 часова по подне).

Ток Буковице може се на троје поделити. Прво горњи ток, који је окренут од СЗ к ЈИ, у равни је и протеже се од извора до Доње Буковице; друго средњи ток, навијајући мало ка југу и југо-западу, са брзацима, протеже се великом долином између Ивице и Синјајевине до Борове Главе; и треће, доњи ток од Борове Главе, окренут прво ка западу па затим од Војника ка сев.-западу, до ушћа у Комарницу. Корито доњег тока Буковице је право кањонско, осим што има 1·5 км. отвореног простора код варошице Шавника, где се стичу корита Бијеле и Шавника. На Буковици код Шавника као што је поменуто на главном путу има велики камени мост са једним оком. Мост је, како је корито кањонско, с греде на греду начињен.

Притоке су Буковице: а. с леве стране: 1. *Провалиски Поток или Провалија* која постаје од неколико извора, који извиру исто тако у Провалији на баровитом земљишту. По странама њена корита, које је састављено у главноме од беле и зеленкасте иловаче, виде се танки слојеви каменог угља врло доброг квалитета Провалија утиче у Буковицу код саме главе, у језеро. — 2. *Радачки Поток* постаје од два извора (од Бучума и од Бобутовца) увире у Буковицу код Шапина Вира више Тавана петњичких. — 3. *Јаловач-поток*, извире из више

ока — извора у Врточ-пољу. Увире у Буковицу код Брода превишкога. — 4. *Радутовица* суводочина, која тече кроз Тимар и ниже Тимара утиче у Буковицу. — 5. *Тушина*. — 6. *Малиштански Поток*, који извире испод Кравице; утиче у Буковицу ниже Малинска према манастиру Под-малинско. 7. *Бијела*. — 8. *Шишковац*, поток, који постаје од многих извора у барама Мокарским; тече низ баре кроза села и утиче ниже Кикањица у Буковицу.

б. с десне стране. Како су стране Ивице скоро до саме реке, то десне притоке Буковице су врло кратке својим током и врло незнатне. Ту долазе: — 1. *Оковац* врло јако врело (5·5°С. топлоте). Ток му је дуг само 800 метара. — 2. *Маљен* такође јако врело (са 6°С. топлоте), са током од 280 м. 3. *Крвавац* са током од 850 м. дужине. — 4. *Гусаревци* (Гусаревачки Поток) постају од неколика извора и утичу у Буковицу код села Доње Буковице. — После долази неколико суводочина, које долазе са Зукве, Мљетичка и Добрих Села, — 5. *Шавник*. — 6. *Гњионик*, који извире из малог — јужног — Пошћенског Језера.

Тушина. — Река Тушина нема правог извора — главе, него се састаје више поточића и извора — међу којима је *главна чесма у Крњој Јели* — са разних крајева, и тек испод Сомине и Крње Јеле, на граници Дробњака и Горње Мораче, може се рећи да је река с правим током. Корито јој је доста широко због честог мењања, и тиме су се штетиле околне њиве. Ток јој је од Крње Јеле до ушћа у Буковицу код Борове Главе, где и губи своје име, дугачак до 3 часа пута ако не и мање. Она тече од Истока ка Западу. — У Тушину с десне стране утичу: — 1. *Сушевица* више Сировица и — 2. *Буански Поток* код Буана, који долазе са Седрника. А с леве утичу три потока: — 1. *Кућишни Поток*, који долази са Јаворја и тече између Сировца и Кућишта. — 2. *Буци*, јаки извори

са кратким током између Кућишта и Пуштала, и 3. — *Луљевац*, јако врело, које извире испод Свевида и тече између Пуштала и Сеоца.

Бијела извире из села Горње Бијеле испод брда Градине на висини од 1000 метара испод саме планине Лоле. Извор Бијеле зове се Око. Око је пећина, управо јама, у присојној страни благог нагиба, у земљишту, које је по површини састављено из једрог плочастог кречњака. На великим сушама вода не избија из Ока него се у њему налази до испод врха, а вода избија мало ниже између великих плоча на много места. Извор је Бијеле врло јако врело, као код Шавника или Буковице ако не и јаче, и на њему је вода да не може боља и лепша бити (топлота је Ока била 9. Августа у 4 часа по подне 6°C.). Бијела тече од југо-истока ка сев. западу, и њен је ток од Ока до увора у Буковицу дугачак око $2^1/_2$ сата пута. Горњи јој је ток са доста благим нагибом, и он траје до Доње Бијеле (села); али средњи и доњи ток пали су у равнину, те река услед пешчаног корита много воде путем губи и има мање воде на ушћу, поред свих притока, но на извору. Од Биовског Манастира корито Бијеле провлачи се врло великом клисуром између Љаљковца (део Туњемира) и Великог Ждријела (страна Кравице). Та је клисура — речна долина — ту толико дубока да има са врх Великог Ждријела, преко кога и пут иде, до речног нивоа око 600 метара дубине.

Како Бијела има кратко корито — кратак ток, то она има мало и притока. С десне стране притиче јој:

1. *Заждријеље* поток, који долази испод Штирног Дола, и увире ниже Ока у Бијелу. — С леве стране утиче *Суводо*, поток, који се слива из Лоле низ Зауглину Биовску и утиче у Бијелу код самог Ока — извора њена. У Суводолу има 19 циновских лонаца најлепшег облика. Сви су они у једром кречњаку и округластог облика.

Њих тамо зову *котлине*. Више самог ушћа у Бијелу Суводо скаче — има водопад — са висине од 45 мет. и то сељаци зову *Сицаљка*. Да водопад — слап, зову Сицаљка само сам чуо у Бијелој; и ако водопâдâ има још по Дробњаку. — Даље има још неколико потока који долазе из Милошевића и увиру у Бијелу.

Шавник извире испод Погледина у шумама превишким испод села Превиша. Тече од севера ка југу. Ток му је дугачак 1·5 км. Извор му се зове Глава и налази се у једром зрнастом кречњаку. Вода избија из пећине, има температ. 8°C, 20. јула 1897). Пећина је широка до 5 метара а висока око 1·5. Вода из Пећине избија у великој количини и одмах испод пећине-главе има слап од 3 до 4 метра висине. Под овим су падом сеоски превишки млини. Причали су ми, да је Шавник прво извирао ниже садашње главе — испод водопада, па да су сељаци, да би добили скок за млине, зачепили те изворе пустинама (то су простирачи сваљани од јарине на слику ваљаних ћебета), и онда је вода горе на пећину избила куда је пре само на великим кишама избијала.[1] Он има с десне стране притоку *Петњицу*, која само на кишама има воде. Петњици је глава у селу Петњици у бари и из оне велике пећине више кућа, на коју на великим кишама са највећим слаповима вода избија. Она увире у Шавник код саме главе његове. — С леве стране у Шавник утиче — 1. *Скакавица*, која постаје од два потока: од *Почеља*, који извире из Превиша испод Малога Дола и *Тврдана*, који извире из шуме

[1] Шавник има особину, да га хвата «*мукавица*» како ту појаву они тамо зову. То је, да неколико пута дневно, преко лета, особито уз међудневицу, за врема великих суша, а може и зими за време великих мразева пошто се он никад не замрзава, вода му усахне и тада је корито скоро сухо. Та мукавица држи воду по 3 до 10 и 20 па може и 30 минута. За то време сви млини и ступе, којих има на Шавнику око 30 престану млети — легну, јер нема воде. Шавник има неколико година својом поплавом чини велике штете варошици.

Тврдана у Ивици и тече границом превишком и добросеоском. Корито Скакавице испуњено је самим циновским лонцима, који су најлепшег котластог облика. Пре увора у Шавник Скакавица скаче — има водопад на главном путу од 24 метра висине. Испод водопада до ушћа на простору од неких 600 мет. дужине, она има пет врло лепих циновских лонаца, поређаних терасасто један више другога. — 2. *Суводо*, који прима воду из неколико малих поточића са Добрих Села. Његово је корито преко лета сухо, па због тога је тако име и добио. На плимама овај поток може веома да надође, и тиме штети околне њиве и ливаде, јер на њих наноси песак или им земљу односи.

Комарница. — Може се узети да је и Комарница притока Буковице, јер је Буковица много водом обилнија. Комарница извире из Пољане Комарске. Извор јој је чесма при врху Пољане. Она тече између Бољских и Комарских Греда. Пошто изађе између гредâ, она тече комарском долином кроза село. На плимама рони њиве или на њих наноси речни шљунак, којим обилује. Ток јој је до на дно долине комарске окренут С.-Ј. а са дна села окреће на југо-запад и на прави запад. Корито тога доњега тока право је кањонско. Оно се протеже између Дужи и Пошћења. Стране су му високе до 245 метара. Комарница увире у Буковицу ниже Заврха пошћенскога према Дужима.

Од састава ове две реке настаје „*Ријека*" како се тамо зове, а не Комарница. Дужани и Дубровчани, покрај чијих удута и тече ова река, никад је не зову Комарница, него увек кажу „Ријека".

У Комарницу утиче с леве стране: *Грабовица*, која се у доњем току зове *Скакавица*. Грабовица постаје од два потока (Студенца и потока, коме је извор чесма у дну Габеле), који се састају у Горњој Грабовици и теку ка југо-западу. Корито јој је посуто шљунком. Пре увора

у Комарницу, Грабовица скаче са висине од 31 метар и одатле се зове Скакавица. Још утиче у Комарницу један поток, који извире из Већег Пошћенског Језера а увире у Комарницу на оном месту одакле почиње њено кањонско корито. У почетку тога кањонскога корита на Комарници се налази природни мост од греда (стена) обрастао травом, преко кога се не може ићи.

Језера. — Дробњак је доста богат језерима, што се не слаже са његовим кречним и карстним земљиштем. Цео северни крај Дробњака, због многих језера, добио је име *Језера*. Од тих језера су једна постала на саставцима слојева тектонског улегнућа, н. пр. Црно Језеро; друга су постала у затвореним депресијама — долинама а нека, као н. пр: Шкрчка Језера су глечерског порекла.

Црно Језеро. — Од свих дробњачких језера ово је највеће. Оно је непосредно испод Међеда и окрајâкâ Алишнице, северо-источно од Дурмитора. Састављено је из два језера: Малога Црнога Језера и Великога. Мало Црно Језеро (дугачко 450 мет. а широко 260) везано је каналом дугим 45 мет. а широким 15 мет. за Велико Језеро, које је дугачко око 830 мет. а широко 520 мет. Вода из Малога Језера излива се у Велико.

Мало Језеро лежи у кречњаку. Обале су му стрме. Воду добија врелом Челином, које извире испод Међеда. Уз међудневицу кад су велике суше, вода спадне и причали су ми, да су преко канала сувим прелазили до брдашца Осретка, које се налази између језерâ, и отуда су *огуљевце* и луб преносили. А кад су пак поводње, вода и с друге стране Осретка комуницира између језерâ, те Осредак изгледа као острво.

И око Великог Језера особито с јужне и југо-западне стране обале су од кречњака и доста су стрме. Са северне и источне стране обале су благога нагиба и може се далеко у језеро газити док се дође до веће дубљине, какав није случај са других страна. С те се стране

протеже као зараван у правцу Савином Куку. На великим поплавама та је зараван сва под водом.

Вода је у оба језера модро зелена а у дубини црна, отуда и назив Црно Језеро. Око оба језера са свих страна налази се борова, смрчева и јелова шума, те језеру дају некакав суморан изглед.

У Велико Језеро утиче Млински Поток, који долази из Змињега Језера, протиче поред кућа Шибалића, а тако се зове по многим воденицама, којих има на њему.

Из њега отиче, и то је отицање видно само на поплавама, поток Жабљак (по жабама), чије је корито управљено кроз Кљештину и Међужваље у Тару.

Народ верује да и лети испод земље вода отиче долином Жабљака из језера у Тару [1]).

Рибље Језеро. — Оно се налази у котластој депресији испод Новаковића и испод Бара Марића. Из њега отиче »Отока« и тече низ Баре Марића пут Таре. На месту где из језера излази та Отока, појављује се жути пешчар. По плитким деловима језера по дну, виде се многа дрва, која изгледају као да су дрвене жиле. Језеро је то име добило због риба, којих је од пре у њему било. Сад се ретко која риба може у њему да види. Дужина језера С. Ј. је 300 мет. а ширина И. З. 285 мет. Око језера има малих извора, што у њега увиру. По

---

[1]) За ово Црно Језеро у народу има много прича, а међу њима је ова најомиљенија и најпопуларнија. Веле да је ту био манастир па у њега дошао Св. Сава на конак. У јутру кад је Св. Сава пошао из манастира ђаци му подметну једнога петла у бисаге. Калуђери врате Св. Саву, нађу му петла у бисагама и обеде га да га је украо. Св. Сава се наљути, прокуне их, те и калуђер и манастир пропадну и на томе месту постане језеро, а онај певац оживи и остане у језеру, где и сада кукуриче.

Још народ прича да у језеру има крилат коњ од кога је постао коњ војводе Момчила — Јабучило. Св. Сава је продужио пут на Дурмитор и кад је био на Савину Куку ожедни, а како није било воде, удари штапом у камен, вода протече, те отуда Савин Кук и Савина Вода.

крајевима око 40—50 мет. по језеру има шевара и оно се претворило у тресаву [1]).

Вражије Језеро. — На југо-западу од Рибљег Језера, у долини између две Вражије Главице, једне на југу а друге на истоку налази се Вражије Језеро. Оно има облик неправилне елипсе са главном осом — север — југ; дужине 400 мет. и мањом осом исток-запад ширине 100—250 мет. Језеро отиче ка северу малим поточићима ииз поље. До саме обалске линије око језера има много извора, који у језеро увиру. Отиче у Марића Баре једним потоком. И оно се по крајевима претворило у тресаву, а на средини има ведарац. Као и Рибље и ово је језеро улегнуће у кречњаку. Вода му је по крајевима бистра а у ведарцу зеленкасто плава.[2]

Шеварита Локва. — На западу од Вражијег Језера, иза Превишке Вражије Главице налази се Шеварита Локва.

Исто протезање, исти облик и исту величину има Шеварита Локва са Вражијим Језером. Она је преко године 9—10 месеци под водом. Због те поплаве у њој добро роди шевар. Шеварита Локва до скора је била сеоска комуница, а сада се изделила, и сваки домаћин превишки у њој има део. Она је около као поплочана кречњачким плочама а у средини је бара.

---

[1]) Народ прича да је у овоме језеру било много риба, па су Турци сваке године ту излазили на летовање и у лов. То се народу досади, па зими кад се језеро заледило навуку доста, неокресаних смрча и јела на њега. Но пошто се лед откравио све потоне у језеро, и Турци кад су до године бацали мреже у језеро, оне су запињале за гране од оних потонулих дрвета и цепале се, и нису се могле извлачити. Кад то Турци виде, бојећи се да то Бог њима смета, — напусте сасвим ловљење риба и оставе Дробњаке на миру.

[2] Име „Вражије" језеро је добило по једној народној бајци отуда, што је у томе језеру живео ђаво-враг, који се ругао Св. Илији. Св. Илија, пошто је враг живео у води, није га могао громом убити. с тога он (Св. Илија) замоли неког путника, који је поред језера често пролазио, да убије тога врага пушком, кад излази на површину воде. Путник послуша Св. Илују и убије врага и због тога се језеро прозове „Вражије."

Језеро у Пошћенском Катуну, Пошћенско Језеро. — У подножју Дурмитора са југо-источне стране у Пошћенском Катуну, налази се округласто језеро, около обрасло локвањем. Дужина му је од СИ. ка ЈЗ. 235 мет. а ширина од сев. ка југу 205 мет. На сев.-истоку отиче малим потоком, који тече поред Ковчице и испод Пашине Воде низ Поље у Марића Баре. — Око језера са свих страна налазе се пошћенске колибе и торови. Од Пошћенскога Катуна и Пољица на Западу између Ранисаве, Седла и Ломних Долова налази се велика карстна корутина, која је пречагама испредвајана на мање долине, у којима је читав низ језера:

Срабље Језеро. — Ово је језеро најмање од свих дробњачких језера. Дужина му је 35 а ширина 14·8 мет. а дубина око 1·5 мет. Налази се под самим Седлом. Оно је некад у вези било са Модрим Језером, које се мало ниже њега налази, па услед урниса, који се докотрљао испод Седла (управо Седлених Греда.) раздвојила су се. Око језера са свих страна има много нагомиланих стена од урниса, чије се равни цепања још и сада јасно виде. Воду у језеру одржавају неколико извора, који испод Ранисаве у њега утичу. Вода му је беличасто-зелена, а дно му је са свим беличасто. Народ је томе језеру дао име „Срабље" што његова вода лечи красте-сраб — на деци. Ту се деца срабљива окупају неколико пута и красте прођу.

Модро Језеро. — Тако се прозвало због своје воде, која кад се гледа поиздаље, изгледа модра. Оно се налази ниже Срабљег Језера и састоји се из два дела: канала, дугачког 140 а широког 5—7 и до 10 мет. и правог језера, дугачког 105 а широког 52—72 мет. Каналом у језеро вода довире а једним потоком из њега одвире.

Северно од ова два језера испод Ломних Долова, а иза једне косе је:

Валовито Језеро. — Језеро је то име добило због многих стена — валова (nom sing. вâл), који се око њега и у њему налазе. Оно је најплиће од свих језера. Дужина му је од З.-И. 240 а ширина С.-Ј. 120 мет. Дно му је све под алгама, те изгледа као тресава.

Сува Локва. — У јужној подини Стожине, ниже Модрог Језера, а покрај самог пута налази се једна плитка долина — елипсастог, доста великог обима, која је преко године 9—11 месеци под водом. Народ је зове „Сува Локва“ што је по један месец лети суха. — Уздужна је осовина Локве правца З.-И. а ширина С.-Ј. У Кориту Дробњачком још се налазе два језера а то су:

Пошћенска Језера. — Оба се налазе у подини села Пошћења, једно у продушку другога. Раздвојена су косом (480 мет. дугачком), Бановином, на којој је црква.

Северно је језеро веће и налази се под Гредом. Дужина му је север-југ 240 а ширина исток-запад 140 мет. Мање је језеро јужно а дужина му је С.И. — Ј.З. 225 а ширина исток-запад 115 мет. Оба су језера обрасла локвањем и оба отичу: мање Гњиоником у Буковицу, а веће потоком у Комарницу.

Змијње Језеро. — Налази се у близини Великог Штуоца, а тако се прозвало по многим змијама, којих има у њему. Добија воду из околних извора, а отиче Млинским Потоком у Црно Језеро. У овоме крају налази се још Барно Језеро, Јабланова Локва и Локва на Пољани. Ове две локве, не могу се ни сматрати као језера, јер их и дубина и мутна вода издају за праве локве. Барно Језеро, које је дугачко 320 а широко 100 до 150 метара, готово је цело прешло у тресаву.

Да поменемо, још и ако се налазе на граници дробњачкој и пивској: *Шкрчка Језера: Белико и Мало.* — По Д-р. Јов. Цвијићу ова су оба језера глечерска. Мало Шкрчко Језеро је под одсецима Пруташа и Груде. Вода му је зеленкаста. Велико Шкрчко Језеро је и по боји

воде и по изгледу једно од најлепших дурмиторских језера. Налази се испод највиших скоро врхова Дурмитора; дужина му ја око 700 мет. а ширина се креће између 80 и 280 мет. Воду добија од извора и снежних потока, а не отиче по површини, изузевши велике поплаве, него понире и отиче испод земље према Доловима.

III. Насеља.

1. Положаји села у вези са пластиком земљишта.

Да бих Дробњак што верније преставио по пластици, поделићу га Ивицом планином на два дела: на *прави Дробњак-корито* дробњачко-јужно, југо-источно и југо-западно од Ивице, и на *Језера* северно и северо-источно од ње. Корито је дробњачко, као што само име показује, једна велика увала испресецана многим речним коритима и косама; а Језера су велика висораван плића котлина-између Дурмитора, Ивице, огранака Синјајевине и реке Таре. Ивица је југо-источни огранак Дурмитора са највишом врхом Велико-Брдо (1752 м.) у Ивици превишкој. Она се протеже од Ранисаве до ушћа Тушине у Буковицу. Ивица је уска а дугачка висораван, која по себи нема шуме, но је земљиште голо, покривено вртачама и голим облим главицама, са по где где испалим кршима. Средина ове висоравни-Ивице-право је карстно земљиште. Ивица се може прећи од севера ка југу за 30 минута а дужина јој је од северо-запада ка југо-истоку много већа, износи око пет часова. Северо-источна страна Ивице, окренута према Језерима и Синјајевини, покривена је гором буковом, и то се зове „Буковичка Гора“. Јужне и југо-западне стране Ивице су већином голе, покривене на неким местима трошним ситним или плочастим кречњаком: (годијељски и добросеоски део), а на неким местима виде се преко тих страна

читави пасови-слојеви једрог кречњака (изнад Грабовице-Лу̑ке Стијене). Као што је ивица тако су и ове њене стране комуница појединих села дробњачких. По дну и средини ових јужних и југо-западних страна Ивице разасута су нека села дробњачка.

Кад се погледа с Ивице Дробњак, види се једна велика увала испуњена многим обрдинама и косама кречног састава а испресецана речним долинама. Та увала — корито дробњачко, — са свију страна опкољена је високим планинама, које су зими непреходне због великих мећава и снегова. Тако је с јужне стране Крново и Војник, са западне Војник и Драгаљево, са северне Студена, Бољ и Ивица, и са источне Лола, Јаворје и јужне огранци Синјајевине. С тога ма откуда долазили у *Шавник*, као у средиште тога корита, спуштамо се за 600 до 700 метара доле. Ту увалу својим дубоким коритима, реке су изделиле на многе делове. Та речна корита, којих има као правих кањона, тако су још више изменила и онако неравно земљиште. У целом овом делу Дробњака нема нигде повеће заравни нити поља. Једино су *Плужине* превишке равно земљиште, и оне се налазе у дну превишке Ивице. Имају облик и особине херцеговачких поља, која се периодично плаве. Дужина је Плужина 3·5 км. а мало мања је ширина. У дну Плужина има понор „Вртача“, која прима воду за време мањих поплава. А кад су веће поплаве Вртача постане издуха и из ње вода извире и тада се Плужине све водом поплаве. Залеђе су Плужина стране Ивице — Подивичје, а отвор — долина — је окренут југу. Овом долином вода из Плужина отиче ка Јаловач-Потоку кад су велике поплаве. Тле Плужина је равно као длан и нема нигде камена, што је тамо реткост. Земља је у Плужинама смоница — загасита рињуша, а свуда око њих је буавица.

Како реке дробњачке долазе са пограничних планина у свим правцима и састају се у Шавнику, као центру корита дробњачког, то су га оне својим коритима изделиле радијално на делове. Тих делова има пет и назваћемо их „међувођа“, а даћемо им имена главних села или брда тога краја. Тако I међувође је између Буковице — Придворице (Буковица испод села Придворице зове се тим именом) и Бијеле; II између Бијеле и Буковице са Тушином; III између Тушине и Буковице; IV између Буковице и Шавника са Петњицом и V између Шавника са Петњицом и Буковице — Придворице. Да је још Комарница могла пробити бедем Главичине и саставити се са Петњицом, куда јој је ток и био окренуо, онда би тек била права радијана подела земљишта на међувођа. Али пошто то река Комарница није могла учинити, она са реком Грабовицом одсеца један део од тог корита дробњачког као тетива и то на оној страни, на којој Шавник са Петњицом није допро до границе корита дробњачког.

Милошевићско међувође. — Оно се простире између Буковице, Придворице и Бијеле. Лук овога међувођа сачињавају Војник, Крново и један део Лоле. То су све предели кречни, по чијим странама простире се букова гора, која опкољава села у томе делу. Изнад Мокрога је Војник са шумом, по врх Милошевића и Крушевица су Меки Долови а по врх села Бијеле је Островичка Гора. Остало земљиште овога међувођа састављено је из жутог плочастог јако глиновитог лапорца, а по Милошевићима и Бијелој има у изобиљу и филита. Отуда је земља права глинуша, која се на кишовитим временима тако раскваси, да се од глиба — блата путем не може ићи. Због тога глиба, један део Туњемира који испуњава цео угао овога међувођа, добио је назив „глибовити“. До Туњемира а скоро у самом углу овога међувођа до Буковице уздиже се брдо Градац (1128 м. в.)

Северни део Граца — страна према варошици Шавнику, кречњачка је са многим пећинама, од којих је једна врло велика. Та северна страна Граца има врло велики нагиб (до 60°) и изгледа као да је посађена на своме подножју, на површини Буковице. Јужне стране а тако ни западне Градац нема, него је с те стране на њега насео Туњемир. Градац и греде испод Мокрога у неколико су зауставиле спирање, које чини водени талог са Војника и Крнова. На томе таванику засновано је село Мокро. У овоме међувођу су села: Градац, Мокро, Милошевићи са Крушевицама и Бијела.

Село *Градац* је са западне стране истоименога брда. Налази се у страни при самом врху брда, а има по нека кућа и по врх брда, на земљи смоници. Испод села између Граца и Турије, кањонском долином од 400 до 500 метара тече река Буковица. Село је са свију страна опкољено буковом шумом, која се са јужне стране и источне зове Туњемир. На средини села а на самом путу налази се јак извор *Врбица* (5°С. топлоте 29. јула). Да није ове воде село ту не би могло постојати. Ово је једна од најбољих вода дробњачких. Такође у удуту градачком на врху Туњемира има извор Добра Вода (са 5°С. топ.) Извор је врло јак, а само му име показује какав је.

Земљиште на коме је село *Мокро* друкчије је и по положају и по саставу. Село је у осоју Војника под врховима: Голопустом, Јаворјем и Китом, а на баровитој заравни између Граца и Туњемира и кањонских греда корита Буковице. Куће су до Војника по крајевима тих бара на земљи црници, у којој има доста плочастог кречњака. Кроз село од Крушевица ка Буковици тече поток Шишковац. Покрај овога потока има у селу у подини Голопуста јак извор: Кучине Пећи са кога село носи воду. (Извор има 9°С. топлоте). Ток је овога врела 96 мет, у дужину, и по понору, који је под самим Војником, рекло би се, да та понорница не избија у Бу-

ковицу, камо се сливају све остале воде дробњачке, но да протиче кроз Војник испод кречног земљишта и да извире у Горњем Пољу више Никшића. Ову претпоставку мало допуњава народно предање, које вели: да је чобанинова свирала пала у понор Кучиних Пећи, па да је вода изнела у „Око“ у Горњем Пољу. Још у Мокроме има извор Стубао.

Од Крушевица ка Мокроме, Ј.И. — С.З. кроз Грлић, тече јак поток на кишовитим временима *Поплавница*, која наноси песак и горњи део села Мокрога помало засипа.

Средиште овога међувођа заузима село *Милошевићи*. Село је на земљи глинуши у страни благог нагиба. Многи потоци, који деру од Крушевица ка Бијелој, избраздали су ово село на неколико делова. Куће су по косама и странама тих потока растурене. Нигде нема 5 кућа заједно. Корита ових потока, пошто је земља сувише мека, врло су дубока. Највећи су потоци: Чајчин Поток, Копиљан и Врело. По селу има много извора, чија вода због глинуше није најбоља, јер тамо извори, који год извиру у глинуши нису добри, то народ за њих вели: да имају «тешку воду“. Село је са свих страна опкољено буковом шумом, са северне и западне стране Глибовитим Туњемиром а са јужне Меким Доловима и једним делом Островичке Горе.

Село *Бијела* налази се у долини истоимене реке. Оно се протеже око реке с обе стране од манастира Биовског до извора Бијеле под Ломом, у дужину $1^1/_2$ сат пута. Десна страна села је на земљи пескуши, коју често потоци са својим наносом са Биовских Страна засипају и штете. Особито су ти потоци 1895 год. селу учинили велике штете, јер су наносом песка половину ливада и њива око кућа затрпали. Лева страна села је на белој и зеленој глинуши, по којој се свуда налази доста филита. — Село је подељено на Горњу и Доњу Бијелу. Горња Бијела је око изворнога дела реке у углу

између Биовских Страна, Лоле и Острвичке Горе. Ова су брда насела изнад самих кућа. На средини села је Око, извор Бијеле, са кога село носи воду. Село је на висини од 1062 м. Доња Бијела је протегнута дуж речног корита од Горње Бијеле до манастира. У Доњој Бијелој има много извора од којих је најважнији Студенац близу поља Радовића. Цела се Бијела служи дрдрвима из Туњемира и Острвичке Горе.

Кравичко међувође. — Друго је међувође по простору много веће од првога. Оно се налази између Бијеле и Буковице са Тушином. По луку овога међувођа протежу се планине Лола и Јаворје, а средину њега испуњава висораван Кравица (1588 м.), која се кроз цело међувође протеже и допире до самог угла под именом Кошице. Све су ове планине кречњачке. Лола горњи део Кравице (југо-источни) и један део Јаворја голо су земљиште. То су обле главице и велике долине — особито по Лоли — обрасле бусиком и меком травом, и то су ливаде околних села и Бијеле. Остало земљиште овога међувођа је обрасло шумом буковом по вишим и лесковом по нижим својим крајевима. Како средину овога међувођа чини Кравица, то се она издигла као хрбат, чије стране с једне стране према Бијелој — Биовске Стране — а с друге према Буковици и Тушини — Трескоље, испод Стругова (Стражарница и Свевид) — имају доста велики нагиб.

У овом су међувођу села: Малинско, Струг, Сировац и засеоци: Сеоца, Пуштала и Кућишта.

Струг је по пропланцима, обрдинама[1] и косама на земљи буавици испод Стругова (1606 м.) у осојној страни. И по селу и око села је букова шума. Кроз село протиче поток Студенац (тако се извор зове, који је у селу па се по извору и поток тако прозвао) и утиче у Ту-

[1] Обрдине тамо се зову голе, обле главице и то нарочито по шумама.

шину посреством Луњевца. Изнад села су косе — Стругови, отуда Под-струг, а са источне стране је брдо Свевид.

Испод Свевида на таванку главице Стражарнице према Бухану налазе се *Сеоца* такође на земљи буавици.

Село *Сировац* простире се с обе стране Тушине у њеном изворном крају у углу између Обле Главе и Рађенова Брда. Село је на земљи прљуши. Куће су по речним странама растурене. Шуме букове опкољавају саме куће. Ту је Обла Глава и Јаворје.

Ниже Сировца поред саме реке с њене леве стране налазе се *Кућишта*. Мали број кућа растурен је по лукама и странама речним. Сировац од Кућишта раздваја Кућишни Поток, са кога сељаци носе воду.

Ниже Кућишта су *Пуштала*. И ту има неколико кућа, растурених по лукама око реке на земљи буавици. Сељаци из Пуштала носе воду са извора Букова (nom. pl. Буци) који раздвајају Пуштала од Кућишта.

Село *Малинско* је на таванастом земљишту ниже Кравице, а на гредама реке Буковице. Оно је опкољено гором буковом — Трескоњем са свију страна. Куће су по таванцима на земљи пескуши — црници. Кроз село протиче поток и утиче у Буковицу према манастиру Под-Малинско. На овом су потоку манастирски и сеоски млини.

Сва су села и засеоци овога међувоња у осоју.

Тушинско међувоње. — Ово је међувоње мање но и једно друго. Оно се налази између Тушине и Буковице. Његово је земљиште голо и кречно. Села су по странама Синјајевине, која цео овај простор и испуњава, на земљи пескуши. Изнад сёлâ су голе, кречне косе Синјајевине испољене у брдима Раревцу и Седрнику изнад Тушине, Грацу и Црвеним Гредама изнад Кућишта и Сировца, и Вујину Куку изнад Тимара. Букових или каквих других шума већих у овом међувоњу нема нигде једино има мало лескове шуме око Тимара.

У овом су међувођу Тушина са засеоцима: Цокотином и Боровом Главом, варошица Бухан, Баре Тушинске и Тимар. Сва су ова места у присоју.

Село *Тушина* налази се у страни брда Раревца са северне и Седрника с источне стране. Куће су на земљи прљуши — пескуши — танчици, која једино може добро да роди на кишовитом лету. Кроз село тече поток, који на бујицама из оних страна наноси шљунак на њиве и тиме их засипа. У селу има извор, близу потока, са кога сељаци носе воду. Извор је јак — има доста воде — и вода је добра, има 9°С. топлоте. (10—VIII—97. год. у 10½ часова пре подне) — Северо-западно од Тушине налази се заселак *Цокотин*, а јужно од Цокотина у самом углу овога међувођа је *Борова Глава*. И Цокотин и Борова Глава су на земљи прљуши. Борова Глава је кречна главица на самом саставу Буковице и Тушине, са неколико кућа на њеној благој југо-западној страни.[1]

Тимар налази се у влаци — долини — између брда: Вујина Кука са севера, Радутовице с истока и Пестоврха с југо-истока. Залеђе влаке чини Синьајевина, а отворена је ка западу. Куће су по целој влаци растурене на земљи буавици. Село је опкољено ниском лесковом шумом. Кроз село протиче поточина — Радутовица, у чијем се кориту, а близу ушћа у Буковицу вади добро млинско камење. У селу има извор Студенац са 7°С. топлоте.

На окрајцима Синьајевине а на заравни[2], таванку Граца и Седрника налазе се *Баре Тушинске*. Где је село

[1] Југо-источно од Тушине налази се варошица *Бухан* (са 8 кућа), на наносу Буханског Потока, таман више реке Тушине. Тај Буханки Поток долази са страна брда Сердника, па пошто је нанео велики нанос на своје ушће у Тушину, где је сада Бухан, то му се ток за једно 20 мет. десно помакао.

[2] Зараван се тамо зове каква равна површина код каквог брда, чија је једна страна доста стрма, а друге и нема, но је насела каква област на то брдо, као што је овде Синьајевина.

земљиште је голо и доста равно. Ово је једино село у Дробњаку, које по себи нема ни једнога дрвета. Куће су на прљуши, а свуда около опкољава село карстно земљиште, које је као последњи изданак Синјајевине.

Сва села овога међувођа оскудевају у шуми и служе се гором из другог међувођа „из преко воде“ као што они кажу.

Превишко међувође. — Четврто међувође налази се између Буковице и Шавника са Петњицом. Оно је веће но и једно прво. У облику и пластици има нечега сличног са другим међувођем. Као што друго међувође у главноме испуњава и кроз цело се протеже Кравица, тако ово Ивица. По странама јужним и југо-источним Ивице простиру се села. Земљиште овога међувођа у неколико се разликује од претходних. Источни и југоисточни део његов на коме су села: Косорићи, Слатина, Зуква, Мљетичак и заселак Јасиковац, го је и на кречњаку, који је услед атмосферског талога јако распаднут. Сва су ова села по осојним странама растурена, изузевши Зукву, која је више присојна но осојна. Многе сувоточине деру низ ова села и носе и оно мало црнице, што се налази у том распаднутом кречњаку. Такође спирање бива и на великим кишама, пошто су места сасвим гола и без икакве вегетације. Ова су села у близини једна других. *Косорићи* су према Малинску на гредама корита Буковице. Више Косорића је по малим таванима село *Мљетичак*. Сев.-источно од Мљетичка у страни на једном подињку, као обешена, налази се *Зуква*. Сва три су ова села мала и куће су на земљи прљуши, по којој је растурен кречњак. *Слатина* је на сев.-ист. страни Ивице према селу Тушини; а северно од Слатине на истој страни налази се и *Јасиковац* према Тимару. Оба су ова села на земљи прљуши. За сва ова села шума је Буковичка Гора, која својим окрајцима, до изнад самих кућа, особито код Слатине и Јасиковца, допире.

Овај део овога међувођа и водом није тако богат. У селима има само по један извор, и то на месту, где се испод кречњака, који је свуда, појавио глиновити лапорац. Најбољи је извор на Зукви, чесма (7°С. топ. 1316 мет. висине) врло јако врело. Извор на Мљетичку (10°С. топлоте) доста је јак, али није тако добар као чесма на Зукви.

Други део овога међувођа много је пространији и окренут је присоју. На њему су села: Добра Села, Превиш, Годијељи, Грабовица и у самом углу овога међувођа налази се варошица Шавник. Он је и по саставу земљишта друкчији. Цео је од плочастог кречњака, који је по Добрим Селима врло чврст и тврд, док је онај по Превишу на неким местима мекши. У доњем делу Превиша свуда испод кречњака провирује плочасти жути лапорац.

Добра Села су у присојној страни, врло великог нагиба, на гредама Драосина, кањонске долине Буковице према Кошицама. Кроз село теку два потока: Суводо, који утиче у Шавник и „Поток", који утиче у Буковицу код моста на главном путу. Оба су потока суводочине, који лети немају воде или имају врло мало — а на бујицама тако надођу, да сав ситнији материјал, што га спирају у њих поточићи, односе у Шавник и Буковицу. На Добрим Селима имају неколика извора, али је и по количини воде и по каквоћи најбољи Вијенац — чесма од 11°С. топлоте на висини од 1221 мет. Куће су на Добрим Селима растурене без икаква реда по целоме селу. Село је сиромашно шумом. Са северне стране допире до села Тврдан — букова шума, огранак Буковичке Горе, а са јужне стране налази се Драосин.

Изнад Добрих Села, Мљетичка, Зукве и Косорића простире се висораван *Мљетичак* — катун добросеоски и мљетички. То је голо таласасто земљиште са северне стране опкољено буковом шумом. Мљетичак је крајни

део висоравни Ивице, чије су стране на свима крајевима врло стрме.

Село је *Превиш* на странама Ивице, на земљи пескуши, особито где су њиве и куће, по којој има доста облутака. Ови облуци су тако углађени, као да су речни и једино се могу објаснити глацијалним или још боље флувијативним дејством са Ивице и Дурмитора. Неколико потока: Јаловач-Поток, Почеље, Голуб, Тврдан избраздали су својим коритима те стране, те су куће по косама и странама тих потока. Село је косом Превишем и Луњевим Брдом подељено на два дела: на југо-западни присојни део Под-Превиш, и на северо-источни, може се рећи, осојни део. Изнад села су Плоче, Мала Десмирница, Велика Десмирница и Орловача — све су то састављене од плочастог кречњака. Село је сиромашно шумом. Само са северне стране кроз Мали До и Велики До увлачи се дубоко у село нешто букове шуме из Ивице. Са западне, јужне и југоисточне стране село је опкољено лесковом шумом — Шумама Превишким. У селу има неколико добрих извора: Дражевац (6°С. топ.) у Јаловач-Потоку, Студенац на Јасенштицама, Почеље, Голуб под Голијеном и Корита; Патиловац и Луњевац су Под-Превишем и они су мало рђавији од првих и на великим сушама скоро пресуше.[1]

Годијељи су на коси, која се протеже од Црвених Страна са Ивице. Они су на земљишту песковитом са крупним валуцима — облуцима. Доњи део села: Доњи

[1] Варошица *Шавник* је баш у углу овога међувођа. Реке Шавник и Буковица запљускују својим таласима куће ове варошице. Куће су на наносу речном — на шљунку, на терасастом земљишту. Има три терасе: доња пијаца, сами угао између ових река; горња пијаца више прве и трећа тераса код школе. Куће су по омеђцима (омеђак—омеђци страна између две терасе; тамо се обично каже да је омеђак између две њиве) ових тераса. Са свих страна су варош опколила велика брда и стране: Турија, Градац, Туњемир, Кошице са Кравицом, стране Добрих Села и са северне стране Шуме Превишке. Варош се служи водом са Шавника, а дрва догоне из Туњемира и Тресковља.

Годијељи су у страни, у дубрави храстовој, која је сад много исечена, а Горњи Годијељи су по коси доста равној. Шума им је најближа са сев. запада — Пољана а са севера — Крчевине и шума испод Црвених Страна. Испод Годијеља су Главичине право карстно земљиште. Доњи део села носи воду са Лоле (11° С.) 15 мин. далеко од села, а горњи са Корита.

Село *Грабовица* налази се у ували између Боља и Ивице, а око изворног краја истоимене реке. Земљиште је песковито. Кроз село протичу два потока: Студенац, који извире испод „Луких Стијена" са кога село и носи воду и један поток, који долази из Пољане Грабовичке. Кад се ова два потока саставе чине реку Грабовицу. Куће су у страни око тих потока. Са источне и северне стране до самих кућа допиру Луке Стијене, стране Ивице, а са западне и сев.-западне Бољ и Ђедина Гора, шуме из којих се сељаци служе и дрвима и јапијом — грађом. Ова је увала на југо-западној страни отворена речним коритом. Од села се пут сев.-запада протеже „Пољана Грабовичка" између Боља и Грабовичких Греда. Ова Пољана избија у Габслу па у Добри До.

По селима: Превишу, Годијељима и Добрим Селима око кућа има: јасења, клења, јаворја и храстова, те куће су као у заклонима — у дубравама.

Пошћенско међувође. — Ово међувође налази се између Шавника са Петњицом и Буковице — Придворице. Са северо-западне стране одвојено је од одсечка реком Комарницом. Пластика овога међувођа друкчија је од претходних. Оно је, изузимајући мали део којим су Главичине везане за Пошћење, са свих страна опкољено дубоким коритима речним. Земљиште овога међувођа по саставу није свуда једнако. Северо-источни крај испуњен је карстом — део Главичина што залази у ово међувође. Пошћење је на ситном шљунку, кроз који на многим местима провирује лапорац. Залеђе Пошћења —

Заврх, право је кречно земљиште. То су леденци, како се и зову, на гредама корита Буковице и Комарнице, покривени по где где лесковом шумом, а потпуно безводно земљиште. Од Главичина пружа се ка југу коса Турија између Петњице с једне и с друге стране: Пошћенских Језера, засеока Скока и села Придворице. Турија је једна велика кречњачка маса озго покривена подинцима и лесковом шумом, а по њеним странама виде се обручеви (појасеви, слојеви) једрог плочастог кречњака, који се пружају у правцу С.-Ј. У овом су међувођу села: Петњица, Пошћење и Придворица са засеоком Скоком.

Петњица се налази у долини истоимене речице. Залеђе су Петњице Главичине са севера, са истока је Дубрава петњичка — стране превишке, испод Превиша и са запада коса од Турије. Простор села је мали, и на сред села је бара. Око те баре су куће на прљуши, по којој има доста расутог плочастог кречњака. Главни је извор у селу „Барице“ ниже цркве (8°С.) доста јако врело. Нигде близу села нема повећих шума. Сељаци се служе гором чак из Буковичке Горе два сата пута од села.[1]

Поред Годијеља тече једна суваточина, и утиче у реку Петњицу. Ова поточина на кишама надође и наноси песак на њиве петњичке и тиме их јако штети.

Село *Пошћење* је у осојним странама косе Крста, а присојно је Заврх. У подножју ове косе а ниже кућа налазе се два мала језера пошћенска. Куће су по страни расуте по земљи буавици — кречњачкој. Испод тога кречњака на многим се местима појављује лапорац. У селу има неколико јаких и добрих извора: Глава у горњем делу села, Врбица (8°·5 С.) близу Малога Језера,

[1] На коси Турије, 350 мет. удаљено од села је заселак *Пушина*, пет кућа на плочастом кречњаку.

Јабука и Лаловац. Око кућа има доста јасења, клења и јаворја. Најближа је (сељацима) гора Бољ, $1^1/_2$ сахат од села. Друге веће шуме око села нема, осим што има по мало лескове по Заврху.

Придворица је на голим странама Заврха — у страни речног корита Буковице — Придворице према Грацу. Куће су на земљи прљуши. Кроз село тече поток Гњионик, који разорава земљу и чини штете њивама. Доњи део села носи воду са Барица а горњи са Грубињака. Шуме близу немају, но гоне дрва и грађу из Војника и из Граца „из преко воде.“

Карсни одсечак. — То је онај западни део Дробњака, који одсеца река Комарница. Он је цео право карстно земљиште. Планине Студена и Драгаљево са својим границима испуњавају овај део дробњачки. Цео је овај простор безводан. Нема нигде извора или потока. Сељаци се служе „шњежаницом“[1] и водом из густијерна. Колико је удута душког и дубровачког то су саме вртаче, долине и омање пољане покривене оштрим кречњаком.

На овом су одсечку села: Комарница, Дужи и Дубровско.

Комарница се налази у долини реке Комарнице. Дно ове долине равно је као длан, а покривено је шљунком. Кроза њу протиче река, која засипа својим наносом њиве и односи им земљу. Та долина дугачка је 4·5 до 5 Km. ако не и више, а широка је највише 1 до 2 Km. С источне стране ову долину затварају бољске греде и Чеоца, а са западне Осоје и сев. западне Комарске Греде — стране Студене. Куће су по крајевима те долине у самом подножју тих страна на земљи пескуши. По тој долини око речног корита налази се доста врбовине — шавица. У селу има неколико извора, од којих су најбољи извор код Јабуке, код кућа Никитовића, и

[1] Вода од снега.

извор под Куковима (кук, велики шиљаст крш) мало нагнут. Шуме су за ово село Бољ и Осоје.

Село *Дужи* су на таласастом земљишту над кањонским гредама Комарнице, Куће су на пескуши. Многобројне вртаче и то доста дубоке и голе главице испуњавају ово село. Текуће воде нема нигде. На 20 минута од села налази се убао у „Дубинама“ (то су дубоке вртаче). Још у селу има једна густијерна, а поред тога свака кућа има своју „снијежницу“ — покривени снег у каквој дубљој вртачи. Са северо-источне стране до села налази се Присоје у странама Студене. То је кречно земљиште покривено ситном храстовом и лесковом шумом. На благој заравни у Присоју је заселак *Кутња, Њива* и *Рудо Поље* на врху једног сувог пешчаног поља.

Сељаци дрва гоне из Војника и из окрајака Студене.

Село *Дубровско* је у пољу дубровачком. То је поље сухо са равном долином покривеном песком, кроз који вире оштрице кречњака. Поље дубровачко, може се рећи, да је продужење сухог поља брезанског. Да није река Комарница својим током учинила туда себи корито, та би два поља била у вези. Ово је поље дубровачко подељено косом, која спаја Присоје са Забрављем, на два дела: Доње Поље, много веће и Горње, много мање. Испод Присоја по крајевима оба поља налазе се куће на земљи пескуши. Поља су везана Гр̈лцем (Гр̈оцем — од Гр̈лац), влаком (долином) на оној коси, што их раздваја. Са дна Доњега Поља до врх Горњега има сахат пута, а ширина је доњег поља 900 до 1300 метара. Поље има протезање као и остала поља херцеговачка СЗ.-ЈИ. Изнад кућа је Присоје са својом храстовом шумом с источне стране, а са запада су Главичине и Забрављe. Око Горњег Поља има доста дубрава махом храстових и грабових.

У селу извора нема, но само има по једна густијерна у оба поља — у оба дела села. Поред ових гу-

стијерна свака кућа има своју „снијежницу“. Пола сахата пута западно од села у котластим вртачама, близу Забрављa, има убао „Зацрње“. Вода му је стајаћа и пуна је органских трулина — трулежи, те кад се принесе да се пије, смрди. Срећа је, што је тај убао далеко од села, те народ с њега воду не пије, иначе да пије, све би се изразболевало, јер вода је сва отрована разним трулежима.

Овај карстни део Дробњака рађа травом као игде; с тога су по њему малом и најбогатији сељаци. Многи Дробњаци јаве с јесени овце у Дубровско да пасу, јер траве има по оним вртачама и главицама као у сред ливада.

2. Приватно земљиште и комунице.

О приватном земљишту. Земљиште дробњачко припада искључиво Дробњацима. Ту нити има какве државне земље за обрађивање нити има државне утрипе. Сва је дробњачка земља или комуница племенска и сеоска или приватна својина појединих племеника. Приватне земље има мање но комуница и она је сва обрађена и зове се: зиратна земља. Зиратна је земља — то су ливаде и њиве — сва премерена и на њу се плаћа дација — данак. (Ораница се мери ралом, а ливада косом. Рало је квадрат од 60 м. у страни = 3600 m^2, а коса правоугаоник од 120 m. у основици и 60 у висини = 7200m^2. На рало се плаћа годишње 8, а на косу 4 гроша).

У приватну својину земљиште може доћи на два начина: или наслеђем — бабовина, очевина или куповањем — куповица. Читаве се деценије година памти, коме је што очевина и ко је што прикупио. Много се лакше отуђује куповица но очевина. Кад је већ човек науман да се сели из свога села и да престаје бити сељак тога села, онда тек продаје очевину, иначе никада.

С наслеђем бабовине сељак у Дробњаку добија сва племенска и сеоска права У случају да отац искључи сина из наслеђа, овај губи комунско право и може га повратити под условима као и остали дошљак т.ј. куповипом.

Једна задруга са домаћином на челу, па ма колико она имала чељади — задругара, у своме селу у комунима може имати само један део, а тако и у племенској комуници. Деобом задруге на домове сваки нови домаћин са делом очевине добија удео у комуну. Из овога се види да приватну својину — бабовину прати право у комуницама.

Сељак у сељака може купити сву мерену земљу т. ј. његову приватну својину са кућом и огњиштем; али с том куповином не може да купи и његов удео у сеоским комунима. То му забрањује комунско право: по коме сељак у своме селу може имати само један део у комунима.[1] Док међутим други сељак са куповањем целога приватног имања кога сељака, купује и његов део у комунима. На пр. сељак превишки може у Петњичанина купити са мереном земљом и комунско право и на тај начин један сељак — домаћин може имати у више села права у комунима. То велике штете наноси сељацима, јер имућнији људи користећи се овим правом покупују са зпратном земљом и комуне у више села и по туђим комунима пасу своја стада. Тако један имућни Пивљанин (Л. С.) покуповао је земље и комуне у више села у Пиви, па чак и у Дробњаку и његових 4 до 5 хиљада оваца и 1000 говеди пасу по комунима свих тих села и, разуме се, тиме наноси штету сељацима.

[1] Приликом мога летошњега путовања по Дробњаку наишао сам на једну парницу о комуну. Јово Милашиновић сељак из Превиша продао је све своје имање иса комунским правом своме сељаку Михаилу Томићу. Овом куповином Михаило је добио два дела у комунима сеоским: један је свој имао и један Јовов. Но пошто тако што год комунско право не допушта, то се та куповина морала покварити, јер је сељаци нису признали.

Оволико о земљишту приватне својине, које је много простијег уређења но комунско. На приватном земљишту постоје тапије и сопственик може то земљиште у свако доба отуђити. При продаји прво се нуде рођаци, па помеђаши и онда остали сељаци.

Комунице или комун (комуни).

Шта су комунице. Комунице су заједничке земље, горе, шуме, планине, млини једнога племена, једнога села или једне породице. Реч комуница долази од латинске речи communis-e. Она означава нешто заједничко-опште, т. ј. означава неки предмет, који припада мнозини, али не зна се, који део или која страна припада појединцу, све је заједничко. Сви имају право уживања на комуницама. Оне су имање свију, с тога нико не може од комунице ништа да отуђи нити да прода. Главне су комунице: планина (испаша) и гора, па се и тај израз „комуница“ у главноме њима и придаје.

Комуница племенска или сеоска је заједничко имање целога племена или села. Сваки племеник или сељак има у њој удела. Сваки удео мора бити једнак, дакле имају сви подједнако право на комуницу. Нико ништа од ње не сме себи стално присвојити. Сме стоку свуда напасати, сме косити, сме гнојити — ђубрити где хоће; чак сме и кућу градити на комуници и ту живети, али то ништа није стално. Племе или село у свако доба може га одатле покренути. На комуници настањен, он зависи од воље племеника или сељака. Пада мало чудновато како, да сељак, који има удела у комуници, не може тај свој део себи присвојити, него зависи од воље других. Али то је тако, јер наследно и традиционално комунско право то му не одобрава. Оно вели: *истина је, да племеник или сељак има удео у комуници, али не зна где је тај његов део, па за то га не може ни присвојити.*

Као што је поменуто главне су комунице; планине испаше, испусти) и гора. Све дробњачке испаше су племенска или сеоска комуница. Племенских испаша комуница сада нема — нема комуница целога племена, али има још комуница два или три села, а то су трагови старих племенских комуница. Тако је Дурмитор од Савина Кука па с источне и јужне стране до Доброга Дола комуница: превишка, пошћенска и коморска. И у самом племену има трагова тих племенских комуница. Главичине су комуница Петњичана, Пошћењана и Годијеља; један део Војника је комуница: Мокрана и Грачана; Глибовити Туњемир је комуница Бијељана, Милошевића, Мокрана и Грачана.

Комунске горе,[1] целога племена има још. То су Чипчије. Оне се налазе са сев. источне и северне стране Дурмитора. Ту је гора борова, смрчева и јелова. Том се гором цело племе служи. Сва јапија — грађа за куће и зграде доноси се из те горе. Осим Чипчија има још мало племенске горе у Туњемиру поред варошице Шавника. До 1892. године био је цео Туњемир племенска комуница, али те године Грачани су одузели већи део, а мањи су оставили за племенску комуницу.

Сеоских комуница има много више но племенских. Нема села у Дробњаку, које нема своју комунску гору, комунску планину, комунску шуму и комунске сеоске

[1] Тамо израз гора не значи што и шума, с тога оба израза и употребљавам. Гора је оно, где су велики простори земље прекривени и буковином и четинарима — високим дрвећем; а шуме су где је, лескова шума или у опште где су дрвета нижа по висини. Места која су обрасла грабовином и растовином зову се: дубраве, а омари су или гајеви мали предели у пољима или на крајевима истих, покривени високим дрвећем (буквом, јавором, јелом и т. д.) а са свију страна опкољени су ливадама — као острво водом.

Има горе још доста, али се немилице сече, па се бојати брзој оскудици у њој. Највише ту гору упропастиште гуљењем луба. За једну колибу на пр. треба дванаест крпа луба. Онда се одсече дванаесторо дрвљади, па им се само кора огули и употреби, а оно што је главно, дрво, остави се на истом месту те сатруне.

млине. Сви испусти, све планине, све горе, све шуме што их има које село, јесу комунице. Катуни су на комуницама. Цео Дурмитор са околином, цела Ивица са Буковичком Гором, Семољ, Студена, Боље, и још многа и многа места су сеоске комунице. Тим се сеоским комуницама служе сељаци као својином. Секу дрва, где хоће и колико хоће, пасу са стоком где им се допада, катуне оснивају и колибе подижу, где им се најподесније место за то учини. Ако где на тим комуницама у каквој влаци (долини) има добре траве, то сељак слободно покоси и носи. То му нико не смета, нити на то што плаћа.

На комуницама било да се што покоси, било да се жито посеје, то се мора оградити, иначе то нико не брани од похаре. Сеоска су говеда и коњи по цело лето по планинама и катунима без чобана, па ако жито није ограђено, онда је као да се није ни сејало; док по селима, по мереној земљи, ништа се не ограђује, али ипак чува се од штете, јер ако ко што похара — плаћа.

Поред планинâ, горâ, шумâ, поменули смо да има и сеоских млинова комунских. То су воденице на каквој реци, која тече кроз комунско земљиште. Њих гради цело село, па сви у њима и удела имају.

Постанак комуница. Пре доласка данашњег становништва, земља Корита Дробњачког није била издељена. Она је била мање више пуста. Први досељеници настанивши се у појединим местима — селима, заузели су земљу око куће и то онолико, колико им је било потребно за обделавање, а све остало било је испуст — општа земља. Те опште земље — заједничке земље, у прво доба било је врло много. Може се рећи да је све земљиште било комунско, осим онога што је око куће било обделано. То прво комунско земљиште — та прва комуница била је племенска, јер још правих села није ни било, па није могло ни бити правих сеоских комуница. У селу је могло бити само две до три куће, и за њих

било је довољно земље око самих кућа. Гра̀ни̂ца̂ сеоских у доба, кад су се села стварала није било. Те су границе много доцније постале, и њих су изазвале економске прилике сељака. Како се становништво намножавало било прираштајем, било досељавањем, то се исто тако множило и богатство у стоци. Са множењем стоке и становништва општа-комунска се земља смањивала. То је ишло у обрнутој сразмери као год што и данас иде: *Што више домаћина и стоке то мање комунице.* Сваки нови домаћин у прво доба, када се настањивао негде, настањивао се на комуницама. Он је заузимао земље, колико му је требало. Ово овако својевољно заузимање комунског земљишта није могло остати дуго. Како су се нека села брже намножавала и богатила, те су тим својим мноштвом становништва и стоке била на уштрб околних села, искрсла је потреба, да се села ограниче и да се знају удути појединих села. Та се потреба и изврши. Подела прве племенске комунице учини се, те се све издели на села. Удути села пшли су упоредо један до другога. Тако су од племенских постале сеоске комунице.

Пошто су се села одвојила једна од других, и пошто су се одредиле границе селима, тада сељаци осете потребу, да се знаду границе и њихових имања. С тога они сташе делити земљу по домаћинима и то само зиратну, т. ј. ону, коју косе и ору. Остало земљиште, које је било у удуту остало је као сеоска комуница. Гора и шума, која се налазила на издељеној земљи, припала је ономе, чија је земља, а она, што је на комуници, остала је комунска. Сеоских комуница има у Дробњаку још доста. Може се се рећи, да је све земљиште, што се не коси и не оре по селима сеоска комуница. Такође и све шуме и шумовити предели по Кориту Дробњачком јесу комунице.

Од сеоских комуница постале су комунице појединих породица — братава, а то на овај начин. У поне-

ким селима, где је зиратне земље било мало, прво се осетила потреба за дељењем комуница. Та се оскудица једино могла надокнадити земљом комунском. Сељаци су узимали — одвајали од комуница оно земљиште, што је најподесније и најпогодније за обрађивање и делили су га на делове по породицама. У неким породицама чланови су одмах свој део изделили по домовима, а неки нису, но су они њихови делови остали и данас као комуница, те се по имену те породице и зову, на пр.: Каменьаче Куjунџића, Плоче Томића, Крчевине Карацића и т. д. Тако од сеоских комуница деобом постале су породичне или браствене комунице. Овака деоба комуница на браство вршила се само у почетку сеоског живота.

С овим, могло би се рећи, да се све исцрпело, што се имало рећи о постанку комуница у Кориту Дробњачком. Али у Дробњаку има предео Језера и Дурмитор с Ивицом, који су Дробњацима у руке пали много доцније после досељења. Кад су Дробњаци те области од Крича и Бањана одузели,[1] оне су постале племенска комуница. Тако сада опет видимо онај првобитни тип племенских комуница, који смо имали у почетку досељења у Кориту Дробњачком. Но, пошто су Језера равна и погодна за ливаду, то је племе њих брзо изделило по селима; докле су Дурмитор и Ивица остали као племенска комуница до скорашњих дана. Свако село у Језерима добије део сразмеран броју домаћина и то на сенту самог села т. ј. онај крај, који је коме селу ближи и с руке. За тим су сељаци делили између себе по породицама, опет сразмерно броју домова те своје делове. Отуда се, и данас јасно виде те деонице, које припадају појединим породицама. У Језерима се изделило само оно, зе-

[1] У одељку, где се говори о пореклу становништва дробњачког, речено је, да су Језера пре данашњега становништва била насељена Кричима — Кричковима. Тако исто напоменуто је, да су свудапо Ивици и око Дурмитора били бањски катуни.

мљиште што се могло косити, а све је друго остало као сеоска комуница, а гора као племенска.

Како се деле комунице. Из овога, што се до сада рекло о комуницама, могло се видети, да комунице сразмерно ишчезавају према намножавању становништва. Оно правило, што је напред поменуто: да комунице опадају сразмерно броју становништва и стоке, протеже се кроз цео развој комуница. У прво доба готово је све земљиште било комунско. Косио је и орао, где је ко хтео и где му се допадало. Па и равна Језера или поље, како тамо кажу, пошто су се изделила на села, остала су дуго као сеоске комунице, по којима су сељаци косили где су хтели. Један старац од својих 75 година (Б. Томић) причао ми је, да он памти, кад су његова браћа косила у пољу превишкоме, где су најбољу траву налазили.

Језера су дуго остала као сеоска комуница, због тога, што су њих били посели Турци и по њима су имали своје чардаке до 1863. године. Цео северни крај равних Језера од Пашине Воде па до Тепаца био је Ченгића. Ченгићи су имали на тој земљи своје људе, који су је обрађивали. Пошто су ти људи били чипчије, по њима се тај крај Језера и прозвао Чипчије. Чипчије су захватале и сву гору око Дурмитора, па због тога — што је тај крај тако скоро одузет од Турака и припао племену — могло се у њему до данашњих дана одржати племенска комуница, гора.

После онога првога доба, када је скоро све земљиште било општа племенска комуница, настала је потреба, да се та комуница изделі на села. Ова се потреба поделе прво појавила на местима, где су се два или више села сучељавала. Да би се те размирице уклониле, племе се скупља и ту општу комунску земљу дели по селима. Свако село добија од комунице сразмерно

броју домова, како би сваки домаћин у то прво доба имао подједнако земље. Тако прва подела комунице, која је извршена, била је подела племенске комунице на сеоску, и та подела учињена је на врло примитиван начин. Племеници се скупе, и међу собом се договоре, да се овај део комунице дâ овоме селу, зато што је на руци тога села, а онај ономе из истога узрока и т. д. Ова прва подела свуда није извршена. То је зависило од потребе села. Ако је комуница била сувише далеко од села и његових потреба као што је Дурмитор, или ако је земљиште комунице било слабо и за обделавање и за пашу, као што су Главичине, та се првобитна подела није ни извршила.

Пошто су се том првом деобом одредиле границе села, онда је свако село имало своју зиратну земљу, која је била издељена на сељаке и сеоску комуницу. Са намножавањем сеоскога становништва појављивала се потреба за зиратном земљом. Ту су потребу сељаци подмиривали комунским земљиштем. Одвајали су комад по комад од тога земљишта и делили га прво по породицама, сразмерно према броју домаћина. Породице су делиле даље своје делове на своје браственике. На крају те деобе изашло је, да сваки домаћин добије подједнаке делове од комунског земљишта. Овака подела иде непрестано докле тече комуница а изазивају је потребе и прилике сељака.

Подела комунских — сеоских млина (воденица) друкчија је него подела осталих комуница. Чим сељаци начине млин — воденицу, одмах у њему одреде и ред по коме ће млети. Редова има с почетка у тим сеоским воденицама онолико, колико је било домаћина у селу, кад се млин градио. Дакле сваки сељак има свој „ред“ у воденици и памти у који дан долази. Један ред траје (24) двадесет и четири часа — дан и ноћ, од вечери до вечери. Ну доцније услед разраћања, ови се редови деле

на половине и четвртине, те отуда неки домаћини имају по пола или по четвртину од реда. У сеоским млинима ретко кад има млинара; па и кад га има, то није прави млинар, јер не узима ујам, но то је какав сиромах сељак, кога сељаци исто тако комунски плаћају, те млине чува и надгледа. Сеоски млини мељу само жито оних сељака чији су. Готово свако село у Дробњаку има комунске, сеоске млине. На реци Шавнику, где се стичу удути неколиких села, имају сеоски млини превишки на самој глави, мало ниже годијељски, па добросеоски, петњички и мокарски. Сви сеоски млини, као што сам напред поменуо, граде се на рекама, које теку преко сеоских или племенских комуница, као што је случај с овим млинима на реци Шавнику. Место, где је данашња варош Шавник, јесте племенско, па с тога су и имали право ту своје млине да граде Годијељи и Мокрани, и ако им удути дотле не допиру.

Која се комуница и у ком случају може отуђити или продати. Комунско право, које није писано, али које живи у сећању и у успоменама народним, каже:

1.) *да се комунице: планина, гора или шума ни у ком случају не могу продати иноплеменику или другом сељаку*; и

2.) *да племеник или сељак не може свој део у комуници отуђити или продати, ни своме сељаку, нити племенику док је он становник тога племена или села.* Даље вели то комунско право, ако се сме тако назвати, да је комуница племенска или сељака домородаца т. ј. староседелаца, а никако не могу у њој имати удела, нити право на уживање дошљаци, док не испуне извесне услове и тиме не стеку сва права осталих племеника и сељака. Ти су услови били отпре прво: *да се престане звати именом, које је донео, него да се зове „Дробњак“*; а да би добио право да се тако зове, *он је морао узети за славу Св. Ђорђија, племенску славу, а своју славу,*

коју је донео, окренути за преславу — прислужбу, и друго: *само се могао уселити у племе на јемство кога племеника или женидбом као домазет*. Ови домазети— уљези — махом су са женом и миразом узимали и женино презиме и њену славу, а све своје напуштали. Но и сада, када су те старе племенске установе изгубиле своју негдашњу силу и моћ, иноплеменик или друго-сељак не може ни у ком случају добити право на део у комуницама, па макар колико плаћао и шта све не радио. Чак не може ни стока друго-сељака или другоплеменика да летује на комуницама, док за то не добије одобрења од целога племена или села, или док ту стоку не прихвати код себе да држи, који сиромах сељак, и тиме се мало помогне. Та се повластица, да држи туђу стоку преко лета на комуницама, даје оним сељацима, који немају свога мâла, па да се тиме помогну, а особито да земљу погноје, како би у гнојевима могли жито сејати; јер тамо, а нарочито по катунима, жито без гнојења не рађа никако.

Скорашњи досељеник, који се у неком селу стално настанио на земљи куповици — зиратној, може само у једном случају добити право на комуницу а то је: ако у кога сељака, који се сасвим сели из тога места и престаје више бити сељак тога села, купи и комуницу с осталим имањем. А да може то купити између свих осталих сељака, треба да му то збор сељака одобри. Сељаци ће му само у том случају одобрити, ако се он својим дотадашњим живљењем у њиховој средини показао, да заслужује да буде њихов сељак. Има случајева да такав досељеник (као што је један у Превишу М. Ђ.) живи у понеком селу по 30 и више година, па нема комунице, нити ће је икада стећи. Таки досељеници имају кућу, имају њива и ливада, имају своје воденице, али им сељаци не дају да купе комунско право; ту паре не помажу, као у куповини зиратне

земље[1]. Без комунице и комунског права њихов је положај несталан, јер им сељаци у свако доба могу забранити комунску гору и планину и приморати их, да им исплате имање и тако могу их истерати из своје средине. Свако се имање у селу или племену може лакше купити но комуница. Са комуницом су скопчана сва сеоска права. Ко има удела у комуницама, тога нико с места не може помакнути.

Има случајева, али то су *врло ретки*, да сељаци продаду један део своје комунице, који им је снеруке, друго-сељацима. Новац од те продате комунице употребе за какве потребе целога села или за оправку цркве. Или се деси да два села измењају комунско земљиште једно за друго, као што је био случај између Превишана и Комарана. Превишани су дали Комаранима Пољану под Дурмитором а ови њима Лаштвице више Шавника. Ну ову продају и размену врше сви сељаци, дакле заједнички, а не појединци.

Продавање и отуђивање удела — редова у сеоским млинима, друкчије је но у осталим комуницама. Сељак свој ред у сеоском млину може у свако доба продати коме хоће. Обично то купују сељаци између себе, али може се десити, да то купи и друго-сељак. Сељаци махом једни другима продају оне половине или четвртине редова, које су постале услед разрађања деобом редова. Отуда неки сељаци у комунским или сеоским млинима имају по један и по, по два, три до пет редова. А може бити, да све редове у сеоском млину купи један човек и тада је млин његова својина. Првобитни

[1] Село Превише делило је катун у Горњој Буковици 1897. г. звани Брод. Сумњам да тај катун има више од 1 кв. километара у простору, али и ако је толики, при деоби је сваки домаћин добио подједнак део, па колики је да је. Овај досељеник М. Ђ. који већ живи у Превишу више од 30 година, који је чак и зет превишки, има кућу поред самога тога катуна, што се делио; па поред свега тога није добио део при тој деоби. Део није ни тражио, нити се противио, што га није добио.

број редова, који је постао, кад су се сеоски млини градили, не може се више бројно повећавати. Он остаје увек исти. И ако та воденица изгори, или је вода однесе, као што је био случај са некима у Шавнику 1892. г., па је сељаци изнова из темеља граде, ипак стари се број редова не квари, па макар колико домаћина било тада у селу.[1] Распоред редова праве сељаци сами на збору, а могу их мењати кад хоће.

Пошто су и сеоски млини комунице, као и остале комунице, то би се могло поставити питање, откуда то да сељаци своје редове у сеоским млинима могу продавати коме хоће, а своје уделе у другим комуницама, док су становници тих села, не могу никако? На то би се могло дати овакав одговор. Сеоски су млини истина комуница, али је та комуница друкчија, но што су остале комунице, на пр. у планини, гори или шуми. Оно што чини комуницу правом комуницом, то је, да се не зна, ни које је чији део, ни где је, а у сеоским млинима тога нема. Нема га зато што су сеоски млини подељени на редове, а чим се помиње подела, а већ се знаду редови. ту је престала она права комуница. Та одређеност редова допушта сељаку да може свој ред продати. Он том продајом не чини штету комуници целога села, као што би чинио, кад би продао удео у којој другој комуници. Он је продао само свој ред који се зна кад је и у који дан долази, и тиме остале редове није пореметио, нити је какву штету нанео целоме млину. А на против, кад би се продала комуница у планини или гори или шуми, наноси се штета целоме селу. Купац као год и староседелац има право да држи стоку на комунскоме зе-

[1] Приликом мога летошњега путовања по Дробњаку распитивао сам се о комуницама, па и о сеоским млинима. Превишани имају своје млине и ступу сеоску на глави Шавника, који не раде већ 14 година. Хтели су их летос оправљати из нова и питао сам их како ће га поделити? Одговорили су ми на *30* старих редова и ако данас има у Превишу 109 домаћина.

мљишту, где хоће и колико хоће; тако исто сече горе колико му треба и не треба и тиме, разуме се, иде на штету целоме селу.[1]

3. Тип села дробњачких.

Код села дробњачких нећемо наћи ону једноликост у типовима, као у зградама и занимању становништва. Она се *сва* не могу подвести ни под један од оних пет типова, који постоје код села у Србији. Тип мачвански и јасеничко-моравски сасвим отпадају за примену на тамошња села, јер тамо од ушоравања нема ни помена. Остају типови: шумадински, власински и црноречки. Њима у главноме припадају сва села дробњачка.

Шумадински — разбијени тип имају она села, која се не деле на крајеве, но су им куће без реда по целоме селу растурене. Таког типа села у Дробњаку има прилично. Нигде нема три или више кућа заједно. Све је то понаособ. Куће су по селу на доста једнаким одстојањима размештене. Па и ако се село само по именима дели на крајеве, оно у ствари није подељено ; јер ти крајеви немају одређених граница, нити су куће по крајевима у групе подељене. Тако на пр. Добра Села, по именима, деле се на три краја: Вијенац, Јаворје и Папратишта. Посматралац на први поглед не може да уочи ову поделу, пошто су куће по целоме селу отприлике на једнаким растојањима. Највеће растојање између кућа је 645 мет., а мало је веће растојање и између

[1] Приликом мога путовања по Старој Србији и Маћедонији нашао сам на оваке врсте комуница, као што су у Дробњаку, у скопској Црној Гори и у селима мијачким у дебарском крају. У скопској Црној Гори по више села имају заједничку планину, из које се служе дрвима и по којој пасу њихова стада (види о овоме у моме раду: Географија и етнографија скопске Црне Горе). Тако исто село Галичник и друга мијачка, дебарска села имају своје сеоске комунице, од којих приход сви сељаци братски деле по домаћинима.

тих крајева. Најмање је растојање између кућа25—40 м. Оваког су типа села: Милошевићи, Градац, Малинско, Струг, Сировац, Тимар и Придворица, чији се горњи део зове: „Криваче“.

Села збијеног — црноречког типа су она, у којима су куће на близу, али без икаквог реда поређане. У Дробњаку има села и оваког типа. То су махом она села, којима сâм простор или положај није допуштао да могу имати какав други тип. Ну и код села оваког типа имају сва места где су поједине куће своја имена. Тако на пр. Пошћење може послужити као пример села црноречког типа у томе крају, јер на простору од 15 минута ширине и толико дужине, налази се 88 кућа са свима зградама и поткутњицама. Па ипак поред оваке збијености, село има као крајеве: Јабука, Лаловац, Греда, Бановина и т. д. Ово су имена њива, главица или извора; па с тога то нису прави крајеви. Куће су подједнаког растојања скоро по целоме селу. Максимално је растојање 142, а минимално 11 метара између кућа. Отприлике толико је исто растојање и између тих појединих крајева, ако се могу тако назвати. Таког су типа села: Дужи с оба засеока, Дубровско, Косорићи, Зуква, Слатина са Јасиковцем, Тушина и Мокро. Сев.-западни део Мокрога зове се Кикањица, као неки крај, али у ствари то није.

Прелазног типа, између разбијеног и збијеног, има доста села. Таког су типа сва она села, која се деле на „Доњи“ и „Горњи“ део. Збијеног је типа онај крај села, који је старији, а то је обично „доњи“, а разбијеног је типа „горњи“. За пример оваког типа сêлâ могу нам лепо послужити Годијељи. Доњи Годијељи, старији део села, прави су тип збијеног села. Ту је једно 15 кућа са црквом у средини све једна уз другу. Максимално је растојање између њих 30 м. а минимално пола метра, или нема никаквог растојања но се куће ћо-

шковима додирују. У Горњим Годијељима, који су 15 минута удаљени од Доњих, куће су раздалеко једна од друге и представљају разбијени тип. Оваког су типа Грабовица, чији је горњи део збијенији но доњи, и Мљетичак са крајем Тинковцем,

Села трећег типа или села власинског типа су она, која су издељена на крајеве т. ј. у којима су куће по групама по селу размештене. Пример оваког типа села јесте Доња Бијела,[1] која се дели на четири краја: Поље Радовића, Добријевићи, Какречице и Јушице. Ниједна кућа нема изван ова четири краја. Но особина је тих крајева, што ни по њима куће нису збијене, него су расуте, те село изгледа као да је разбијеног типа. Крајеви су удаљени један од другог 10 до 15 минута. Они имају своје границе у потоцима и у реци Бијелој. Највеће растојање између кућа је 320, а најмање 25—38 метара. П. Ровински узима ове крајеве као засебна села; али у томе греши, јер кад би се ови крајеви сматрали као села или као засеоци, онда не би могла постојати Доња Бијела као село, пошто не би имало кућа за њу.

Горња Бијела је збијеног типа; само што ту збијеност река Бијела дели на два дела: на леви од реке *Потирље* и на десни Подграђе. Ако се узме, да су ови делови крајеви, онда се и Горња Бијела дели на два краја, у којима су куће збијеног типа.

Има неколико села, која имају и крајева и делова, који нису подељени на крајеве. Ти делови могу бити збијеног или разбијеног типа. Дакле то су села прелазнога типа. За пример оваких села може нам послужити село Превиш. Село је подељено косом Превишем и Луњевим Брдом на два дела: на ј.-западни део Под-превиш и сев. источни. У Под-превишу су куће разбијеног

[1] Доња Бијела је одвојено село од Горње Бијеле. Свако има своје кметове и засебне општине.

типа. Нигде нема две заједно. Растојање између кућа најмање је 100 мет, а највеће 800 до 900. Горњи део села или сев.-источни: Над-превиш подељен је на праве крајеве. Куће су по тим крајевима у групама. Границе крајева знаду се, то су обично потоци или веће долине. Крајеви су: Прло, Јасење, Ваган, Златан, Долови, Луњево Брдо, Голијен и Десино Селиште. Најмање растојање између ових крајева је од Вагана до Златана 780—930 мет., а највеће је од Прла до Јасења, око 30 минута пута. Овој овакој разбијености села много доприноси пространство села. Од Десина Селишта до Плужина, у којима имају две куће, има читав сат пута, а скоро толика је, можда мало мања, раздаљина од куће Зарубичке испод Превиша до куће Којића под Голијеном. Дакле куће су расуте по простору, који има у дужину (с. ј.) сахат пута, а мало мање у ширину (з. и.).

Може се рећи да су овако прелазног типа села: Петњица и Комарница. Ова два села имају само по један крај: Петњица — Млаквине-Локвине, у коме су куће разбијеног и Комарница—Касаличку Главицу, где су куће збијеног типа. Ови су крајеви за неколико удаљени од својих села: Млаквине 15 минута, а Касаличка Главица 20 минута. Оба су краја постала услед деобе задруга. У оном другом делу, што није подељен на крајеве, Петњица и Комарница су супротне Превишу, јер су код њих ти делови збијеног типа.

Како тамо свака њива, свака долина, свака главица, сваки омеђак има своје име, то ће и села, па била она ма каквога типа, ако се буде гледало по именима места, на којима су куће, бити издељена на крајеве. На пр. онај део Петњице, што је збијеног типа, има два краја, ако се буде судило по именима: Гаришта и Главицу, тако исто и код других села. С тога сваки испитивач тамошњих села грешиће, ако по именима делова села буде одређивао типове села.

4. Сељачка кућа у Дробњаку.

Сеоске куће у овоме племену херцеговачкоме доста се разликују од сеоских кућа у другим српским покрајинама, а особито од кућа у Србији. И по облику и по величини и по материјалу, од чега се праве, ове куће чине сасвим један засебан тип, који је, може се рећи, распростр по свима планинским пределима Херцеговине, док је у другим српским крајевима врло редак. Томе је узрок, по свој прилици то, што потребног материјала има у изобиљу, а још и то, што тамошњи сељаци веома воле да имају лепу кућу, па макар јој и не одговарало друго имање. Има случајева, да сељаци све своје имање потроше око грађења куће, па после остану прави просјаци.

Пошто је ово племе једна целина, што се може видети на сваком кораку и на сваком месту, то су му и куће по свима селима истога облика, исте величине и и од истога материјала грађене. Описати (куће) зграде у једноме селу значи описати их у целоме племену. С тога у овоме раду описаће се станови само једнога села — Превиша, а изузетака ако буде, поменуће се на својим местима.

Зграде, које су у овоме племену налазе, јесу ово:

1. кућа, 2. појата, 3. стаја, 4. колиба, 5, савардак (дубирог) 6. кућара (пружина) и 7. трап и дрвљаник.

1. Кућа.

Кућом се зове она зграда (сувота), у којој чељад живе преко целе године. У Дробњаку их има од три врсте: *кула, брвнара* и *иоземљуша.*

Кула.

Кула је кућа начињена од тврдог материјала; има два обична боја (спрата) у висину; 12 до 15 лаката у

ширину, 16 до 20 у дужину. (У опште је сразмера дужине и ширине као 3 : 4 код свих зграда).

Куле су двојаке: једне су целе на изби, а друге су половина на изби, а половина на „ћелици“. Овај други облик куле т. ј. кула попуштена на ћелици, најстарији је облик кућа у овоме племену. Све старе зидине, које се сада налазе у развалинама, такога су облика. Оне се за разлику од правих кула зову „кўћа“ и то је једина зграда, која увек носи то име.

а. **Права кула.** То је зграда озидана од камена и клака (креча) помешана са пржином (малтер). Зид јој је висок од 5 до $6^1/_2$ метара. Он може бити двојак — од тесаног камена *на врсте* и од *грезе*. Зид на врсте је онда, кад у истој линији у зиду ставља се лепо отесано камење истога облика и исте величине; а греза је кад се не гледа на врсте ни на отесано камење, него се зида без реда.

Кула је цела на изби. Изба је доњи бој куће и није у земљи, па за то изба и не одговара овамошњим подрумима. Куле се махом зидају на листре, а има их и на забате. Отуда крозови кула су на две „воде“ или на четири. Кров на две „воде“ је код куле на листре; ту се вода слива низ две стране крова — низ ребра куће, а на четири „воде“ је кад нема листара, него се вода с крова слива низ све четири стране.

Лице куће увек је окренуто истоку или југозападу.

б. **„Кућа“ (кула на ћелици).** — То су куле, код којих избе иду до половине, а од половине куће нема избе, него се кућа попушта на ћелицу. Оваке се куће увек граде у пристранцима. Прво се ископа изба, па се то озида. На висини зида од избе продужи се копање у правцу, у коме је сама изба, те тако се добију управо две закопине једна више друге. После се продужи зид од избе и споји се са зидом са ћелице, и онда се упоредо зида. Тако добијемо зидану кућу, која над избом

има два боја, а над ћелицом један. На оваким кућама увек имају двоја врата на саставцима избе и ћелице и то једна према другим. Кровови ових кућа увек су на четири „воде“.

Унутрашњи распоред код обе ове врсте кула један је исти. Доњи бој је сав изба. У изби су: „пријесјеци“ и амбари за жито; ћилер: за месо, бели мрс и брашно. Још у ћилеру стоје бачве и бурад са медовином, ако је има. А ако сељак нема пајате, у изби му зими ноћивају и то: коњи у коњушници, телад у телечару, јагњад и јарад у кȍцу (ном. кȍтац — кȍца), а говеда у оном делу избе, који се налази између ових преграда. На изби имају једна врата и два мала прозора, па кућа ма колика била. Све преграде у изби затварају се *вратницама*. То су врата начињена од летава: две усправне, па после спојене са неколико попречних. Попречне су летве по 1 dm. раздалеко једна од друге.

Горњи бој одваја се од доњега таваном, који је од јелових и смрчевих подница са шипилима.[1] На тавану т. ј. на горњем боју, налазе се собе. У кући може бити једна или две собе и ћилер, а никад три собе. Преграде су у куће обично од *чатме*, а ређе *перда* од шашоваца (врста шинде). Перда се не лепе малтером. Горњи тавани у соба су од шашоваца. Кућевни простор међу собама (ако су две собе) или пред собом (ако је једна соба) зове се „кућа“, а ретко оџак и оџаклија. У кући је огњиште — пред сваком собом по једно — на сантрачу. Огњиште је на сантрачу само код кућа, које су целе на изби и које имају таван. Код таквих кућа на месту где ће бити огњиште просече се под, па се ту сасеку

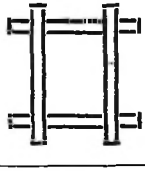

овако четири јака букова дрвета. То се оздо потавани такође буковим цепаницама. За тим се ту наспе прво песка, па пепела, па гњиле, па тек онда стављају се плоче за огњиште.

[1] Поднице (даске) за патос ижљебљене су на страни, где се састављају. У тај жљеб двеју подница умеђу се шипила — танке према ве-

Код неких је кућа у изби подзидано са земље до под огњиште, и то изгледа као неки стуб од зида. Ово се све чини ради сигурности од ватре. С огњишта се ложи ватра у фуруну, што је у соби кроз мала вратаоца. Фуруна се прави од гњиле (беле иловаче) помешане са кострети и плевом, како би мање од топлоте пуцала. Ова се смеса добро измеша и умера, па се од тога тако непеченог зида фуруна.[1]

Горњег тавана у „куће“ нема никада, а то је сигурно за то, што се ватра ложи на огњишту без оџака, па кад би било тавана изнад ватре, страшиво би било од паљевине и не би се могло ништа над ватром сушити. Изнад огњишта су на гредама лесе за сушење жита и кошеви за бело жито: јечам, пшеницу и т. д. А изнад кошева на пантама — *черјену* — суши се пастрма за зимницу.

У „кући“ стоји кућевно посуђе и на лепом времену седе чељад око ватре. У ћилеру, ако је на горњем боју, меси се и хлеб и у њега улазе само жене.

Ако је кућа на ћелици, онда је соба над избом а ћилер на ћелици, пошто је у том делу куће лети хладније, а зими топлије, па је угодније за мрс.

Прозора у соби има највише са три стране и то су врло мали. Толико су мали, да у сред подне кроза њих нема довољно светлости, него су собе мрачне. На прозорима су с поља дрвени капци, а изнутра стакло, а више подапети су трбухом од стоке или старом артијом. Поред правих прозора налази се још у кућама особито старијим „слијепи“ — слепи прозори, који нису избили на поље, него су само у зиду и служе за разне оставе.

личини жљеба дашчице, да се не би при размаку дасака услед сасушивања појављивале пукотине.

[1] Зида се на овај начин: прво се начине четвртасти калупи од те смесе у облику ћерпича, па се њима зида као зид у куће. Фурўна има са лончићима и то је као украс у соби.

На оваким кућама т. ј. на кулама, нема доксата, а врло су ретке и куће са диванаиом. Једино куће манастирске, што су око манастира, имају диванану.

Кућа брвнара.

Брвнаре су врло велике куће. Могу бити веће и од кула, само што нису тако дуготрајне. Оне имају исти облик и исти распоред, као кула на ћелици, па тако се и граде. Прво се ископа изба, па се озида сувомеђом; за тим се на тај зид и на темељ од ћелице стављају брвна. Она се подигну читав бој у висину. Брвна су велике греде отесане у облику правоугаоника. Ширина брвана је од 2 до 3 десиметара, висина може бити до пола метра, а дужина колика је дужина куће. Она се сасецају, а између њих при склапању ставља се маховина (тамо кажу машина) из воде, да не би ветар између њих пролазио. Ово се све, удешава због мећаве и зимних хладноћа. Брвна се никад не стављају на земљу, него се најпре подзида једна рука камена од земље, па се тек онда она намештају.

Унутрашњи распоред код брвнара је исти, као код куле на ћелици. Прозори су на собама још мањи код брвнара него код кула.

У понеких брвнара имају доксати, али и то врло ретко. Доксате сам видео на Жабљаку и у Тушини.

Ни код кула ни код брвнара нема димњака, који би непосредно с огњишта дим изводили изван крова. И ако где има оџака, он је само изведен до површине горњега тавана или за једно пола метра више од тавана. Тако на горњем тавану, кад се год ватра ложи, има дима. Кровови, који одмах по грађењу брзо зачаде, упола су спорији; јер за чађ вода слабо пријања, па дрва, од којих је кров, тако лако не труну. Ну, да дим не би много досађивао, начине се са две супротне стране по један мали отвор на крову, то су: *комини — коминови*.

Коминова има само на крововима од *шинде,* тарабе, штице и клиса.

Кућа поземљуша.

Поземљуша се разликује од прва два облика кућа у толико, што она нема избе, него је при земљи. Ископа се у малом пристранку као изба, па се то озида махом сувомеђом. Лице код ове врсте кућа озида се мало лепшим зидом или се ударе брвна. Зид мине површину земљину за једно пола метра и на том су делу зйда прозори, који су врло мали, или их нема никако.

Кућа приземљуша има само собу и предсобље—кућу, где је огњиште без сантрача. Соба је у оном делу куће, што је дубље у земљи укопан, како би зими било топлије. Оне се ретко кад тàване, него чељад седе и спавају на земљи. Предсобље у поземљуше никад се не тавани.

Крововн у кућа.

Крововн на кућама у Дробњаку су врло различити: и по нагибу и по материјалу од чега су. Томе има више узрока, а као главни су: неједнако нападање снега, близина материјала од кога се кров прави и материјално стање сељака. Тамо нема села, у коме су сви крововн на кућама једнаки, него у истом селу виде се све врсте крововa. Крововa има од: шинде, тарабе, штице, клиса, плоче, ржане сламе и кровине.

Праве су куле обично покривене *шиндом*, а има их, које су покривене: плочом, тарабом, штицом (само у Тушини) и пошивених ржаном сламом. Нагиби свих крововa, изузимајући кров од плоче, јесу врло велики, — особито код оних кућа, које су ближе Дурмитора. Нагиб у крова од плоча је доста мали и он се налази само на старијим кулама. Плоче су од (белог) кречњака, дебљине су од 3 до 4 см. а површина им је од 1 до 2 ква-

дратна метра. Овај се кров сада слабо употребљава, али се за турског времена много више употребљавао једино због паљевина.

Кров од штице личи на кров од тарабе. Штице су краће од тараба, лепше учињене и оздо су заклишене.

Клис се ретко сад употребљава за кровове, јер је врло скуп, једино га има на црквама и старијим кућама.

Кров од ржане сламе је најобичнији и има га највише. Он је врло јевтин, а доста је дуготрајан, па га свак радо употребљава. Мана му је једино та, што се лако може запалити. Може се рећи да се раж у овоме племену сеје само ради крова [1]).

Висине су кровова доста једнаке, изузимајући кров од плоче. Куће покривене шиндом имају од 7 до 10 швова (катова) у висину, па толике су висине и кровови од тарабе, штице, клиса и ржане сламе.

Куле на ћелици и брвнаре имају исте кровове као и праве куле и с истим нагибима само никад немају кров од плоче.

Куће поземљуше су највише покривене ржаном сламом, па кровином. Другога крова немају. Кровина је од сламе, сена, шевара и навале (врста папрати). Она се ставља по *жиокама* и роговима, па се озго притисне лемезовима да не пада доле и да је ветар не носи. Кровови од ржане сламе и кровине ограђују се, како их не би преко зиме домаћа марва чупала.

Као што сам напред поменуо, кровови могу бити на две или четири „воде“. Кровови су на две „воде“, кад је кућа на листре (онда је кров састављен од два правоугаоника, који имају једну заједничку страну у слемену

[1]) Раж, чија се слама хоће да употреби за кров, не врше се, него се млати. У таком случају слама остане потпуно цела, јер се само клас млати. Она се узима руковет по руковет и то се пришива за жиоке једном шавицом. Од овога пришивања и од шавице остало је да се зову *шавови* на крову. У Црној Гори видео сам да сламу, пре но што је пришију, умоче у растворен живи креч, да буде дуготрајнија.

кућном), а на четири код кућа на забате и тада се кров састоји из два равнокрака трапеза и два троугла. Праве куле обично су на листре, а све су остале куће на забате. Има кућа, којима је једна страна на листри, а друга на забату.

Кућевни миљ.

Оно земљиште, што је око куће и на коме је сама кућа, зове се *миљ*. Дакле, миљ одговара двору. Тамошњи сељаци кажу за некога, који је све своје упропастио: „продао је и кућевни миљ“, а то значи престао је бити сељак села у коме је живео и где се родио. — Ко прода кућевни миљ, тај је изгубио сва права, која имају остали сељаци и сматра се као изгубљен. Он је, како се вели, продао и део у цркви.

Има случајева да сељаци продаду све покретно и непокретно имање због какве неправде и селе се из тога места; али не продају кућевни миљ нити зидину, него оставе онако како је, те се увек зна да је то њихова својина. Отуда су и имена оних многих зидина сачувана кроз двеста—триста година, па се и данас зову по имену породице чије су биле. Тако сам наишао на зидине Јакшића у Придворици, који су се пре 278 година одселили у Рисан и тамо узели презиме — Мандићи, како се и данас зову. Зидина и кућевни миљ Котарчевића—Котараца, који су се 1816. године (о паши Мољевини) одселили из Превиша, и данас постоји у Превишу. Ови Котарци прозвали су се тако, што се један од браћенаца родио у котару, а пре су се презивали Томићи. Њихови потомци сада живе у Пожези и негде у ваљевском округу и зову се Котарчевићи. Тако сам у Тушини наишао на зидину оца Младена Миловановића председника Совјета за доба Кара-Ђорђево, па и сад се зове Милованова зидина. Такође постоји и зидина Јоксима, деде Вука Караџића, који се 1737. године пре-

селио са сином Стефаном из Петњице и настанио се у Тршићу. Породица Аџивуковића у Фочи има и данас своју зидину и кућевни миљѣ у Превишу. Она се отприлике пре 100 година одселила из Превиша и прећe се звала Томићи, ну по деди Вуку, који је ишао у Јерусалим, прозову се Аџивуковићи.

Сви ови, који су се прећe иселили из Дробњака, а нису само продали кућевни миљѣ, имају право опет ту да се настане и да уживају сва права осталих сељака. Ово је једна од установа племенских.

На простору кућевнога миљѣа скоро никад нема никаквих других зграда осим куће. Он није никада ограђен. То је земљиште ледина или је засађено каквим шумским дрвећем: јасеном, јавором, кленом, цером и т. д. Ако се деси да има каква зграда на миљѣу осим куће то је колиба, која служи с пролећа и с јесени за млеко, кад се овце у село сјаве, или има појата, која је увек подаље од куће (отприлике за 100—200 мет.). И о појати и о колиби биће говора мало доцније.

Уљаник.

Ако сељак има пчела, он их држи у уљанику, који се налази на миљѣу, а уз саму кућу са присојне стране. Уљаник је ограђен плотом, прошљикама или зидом и цео је терасасто испрезиђиван. На тим позидама (терасама) преко лета стоје суди пчела, а често, кад је лепша зима, и преко зиме. Нарочито се одреди једно чељаде да чува пчеле, и оно их лети никад не оставља. То су обично старци, који више нису кадри да раде пољске радове, но седе код куће.

Суди у којима пчеле живе јесу: *улиште, дубина* и *трнка*. Улиште је од четири даске начињена дупља са заклопцем; дубина је од шупљега дрвета, с горње стране заднивена; а трнка је оплетена од прућа и облепљена споља говеђим ђубретом.

Некад су се пчеле много више гајиле но данас. Некадашњи уљаници, што су бројили по 100 до 150 суда, сада су спали на 10 и 20. У овој години највиши је био уљаник Мирка Касалице у Комарници. Имао је 87 суда. За чудо ми је било кад су ми ти пчелари причали да се из једнога суда може извадити 45 до 60 Kgr. меда.

Питао сам поједине старије и трезвеније људе за узрок, што се данас пчеле не гаје као пре, па сам добио доста правилан одговор. Они веле: „Од прије је била мања дацији на челе или је никако није ни било, а сад је на суд по (50 новчића) 5 гроша; није било да се продају по дућанима свијеће за цркву, него је сваки држао челе ради воска, који је био доста скуп. А највише то, што од прије није било данашњијех пића, да се продају на свакоме мјесту, него је једино пиће била *медовина*, која се прави од меда, па с тога су се челе више и гајиле. Ако сте хтјели свадбу чињети, крсно име славити, дочекати благи дан, угостити кума и пријатеља, морало је бити тога пића, јер иначе би се огријешило о наше старо гостопримство, кад би се ико из куће пуштио ненапојен и ненахрањен“.

Поткутњица.

Миљ је испред куће и са стране, а испод саме куће налази се добра њива, која се зове *поткутњица*. Народ је тако зове, што је она увек нижа од куће — дакле, под кућом, како би ђубре од стоке, која се око куће догони, могла вода спирати и на њиву наносити. Поткутњица се састоји из једног доброг врта, у коме се сеје *кумпијер* (кромпир), лук и разно друго поврће, из *конопљишта* за сејање конопље и лана и из једне велике родне њиве. Поткутњица је, може се рећи, најбоља од свих њива; у њу се махом сеје јечам због ђубрета, кога ту увек има довољно, а јечму је потребно ђубре.

2. Појата.

Појата се гради у селу близу куће. Облика је као поземљуша. У земљи се ископа изба, па се озида са три стране сувомеђом, а с четврте, која се с поља види, зид је *греза*. На зид се натуре прво по два брвна, затим се сасеку и дигну рогови, прикивају се жиоке, а неки и слеме дижу, па се онда покрива или шиндом или тарабом или кровином, или се пошива ржаном сламом. Кров је у појате увек врло висок због великог снега, који тамо обично напада. По врх избе је таван, који је у вези с избом помоћу *проскока*. На таван се оставља пића за живо преко зиме. Ту је: слама, плева, сено, жир и т. д. У изби од појате ноћивају коњи и говеда, за које имају и прегради исто као у изби код куће.

Пред појатом се увек гради гувно. У појати никад чељад не живе, нити се ватра ложи. Сваки сељак има своју појату. И она се гради близу какве добре њиве, па због тога може поткутњица бити и под појатом.

3. Стаја.

Стаја је зимње станиште чобана и стоке. Она се гради на великим ливадама, где се сено коси. Дробњачке стаје налазе се највише у Језерима, јер су то главне ливаде дробњачке.

Стаја је облика као и појата, па се исто тако и гради, само што је много већа од појате. У изби од стаје, поред прегради за коње, волове, краве, јагњад и т. д. има начињена мала собица или *оџаклија*, где живе чобани, чега у појате нема. Још у изби од стаје има нарочито удешен котац за малу јагњад и мале јасле за овце за време припуста.

На тавану у стаји зими ноћивају овце, иначе је тај таван празан.

Стаје су покривене шиндом или тарабом или су пошивене сламом. Кровови су им врло високи и нагиб им

је до 60°. Овај нагиб се зато прави толики, што тамо пада велики снег. Ако је стаја покривена шиндом, она има 10 до 13 швова у крову, а то је најмање од 8 до 10 m. висине.

Од чељади у стајама живе само чобани и то зими од Митрова-дне до Ђурђева-дне. Чобанима изађе у помоћ и по која од жена за време припуста — у јагњило, јер тада има много посла. Припуст — јагњило — код нас настаје на 6 недеља пред Ђурђев-дан.

У ово последње време како већ нема толико оних великих старих задруга, то је настала инокоштина, па многи од сељака са свом чељади зимује у стајама, а кућа му у селу стоји празна. Неки опет, ако му стаја није удобна за зимовање чељади, граде кућу у планини код стаје и ако има кућу у селу. Тако мало по мало од зимних станова, где су пре 30 година само чобани живели, данас су постала читава села. Сва су Језера тако насељена. О овом насељавању и померавању села говориће се доцније мало опширније.

Поред стаје има *прибој* и то баш наслоњен на њу. Прибој се гради од полутина огуљеваца. То су балвани јелови или смрчеви осредње дебљине са којих се кора — луб — скинула и употребила за покривање колиба. Огуљевац се расцепи на двоје, па се те полутине с извесним нагибом прислоне на удешене соје. Висина прибоја је од 4·5 до 5 m. како не може ништа унутра ускочити. Прибој није покривен, и у њему овце ноћивају с јесени и с пролећа, а и преко зиме, кад је лепо време.

Не далеко од стаје трпају се *сйјена*. Она се ограде плотом или врљикама и то се зове *котар*. Котар се гради близу стаје, да је зими на рђаву времену лакше метати сено овцама. Он буде на једноме месту само по годину, а највише две — никад више. Претура се с једног места на друго, како би се цела ливада гнојила — ђубрила.

Котар може бити и на каквој другој ливади, а не само на оној, где је стаја; и тамо се овце јаве, кад је површица или лепо време.

Понеки од сељака имају још близу стаје и *торину*. Торина се гради од сасечене шуме, онако без реда натурене једна на другу у облику круга. Има један улаз — *струга*, а оно остало све је шумом унаоколо затрпано, да је заклонитије од ветра. Осим ових близу стаја има торина и по планинама у каквим заклонитим местима. Ове се планинске торине праве по оним местима, где има доста бусике — живе траве како код нас кажу — за овце.

У торинама код стаја овце ноћивају кад је блато и на сувовици, а у торинама по планинама за време *ровина*. Овце се *јаве у ровине* с јесени кад рано падне снег, те по пољима немају шта пасти, а рано им је сено метати. Онда се оне јаве у планине, куда је ветар снег омео, па се указала бусика, коју овце радо пасу. И ако има по мало снега по тим местима, куд се јави у ровине, то ништа не смета. Овце рове и чепркају, те траже бусику и испод снега, који је дебео 20 до 25 sm.

Кад се деси да је лепа зима овце могу остати у ровинама чак до Савина-дне, па и ако је рано с јесени ударио снег и има га око стаја и по пољима од метра дебљине. Главна места у Дробњаку, куд се јави у ровине јесу: Синјајевина, Дурмитор, Ивица, Студена и Дубровско. Има по неких села у Дробњаку да немају стаја, но овце преко целе зиме ноћивају по прибојима, дуварима, торинама и оборима. На таким местима од зграда имају само савардаци за чобане. Овака зимња станишта зову се *ватани*. Ватани су по Синјајевини, Драгаљеву и Студеној.

4. Колиба.

Колиба је летње станиште чељади. Оне се граде по планинама, где је добра паша за живо. Она места, где

се колибе граде, а где сељаци издижу зову се *катуни*. Издићи на планину или издићи у катун значи оставити село, кућу и раденике, па са свом домаћом животињом селити се колиби, камо иде планинка са чобанима. Издиже се о Ђурђеву-дне и о Петрову-дне, а здиже се о Великој Госпођи или под јесен или се јави у ровине.

Колибе се граде од брвана. Брвна се сасеку на равном земљишту у висини 1,20 до 1,50 m. На брвна се дигну рогови, а преко њих прикују се жиоке. Кров у колибе је обично од луба. Луб је кора огуљена од великих јела и смрча. Ширина једне крпе луба је 1 до 1,5 m., а дужина је од 8 до 10 m. Таке крпе луба претуре се преко колибе т. ј. преко слемена и висе крајевима низа њу. По лубу ставља се кровина, да луб не пуца од сунца. Има колиба покривених шиндом, тарабом и пошивених сламом, али су ови кровови ретки.

Унутрашњост колибе је проста. На средини је огњиште са плочом за печење хлеба и сојама. Поред брвана начине се по две полице једна више друге. На овим полицама стоје карлице у које се разлива млеко преко лета. Посуђе је у колиби махом дрвено и то оно, које се употребљава око млека. Ту су: каце, каблови, крављаче, дебета, бурила, карлице, жбанови, мјешине, чаброви и т. д. Ово посуђе зими се слабо употребљава, него се остави на неко скровито место и ту презими, о пролећу кад буде млека опет се потражи и употреби.

Где у задрузи има повише чељади, ту се поред колибе гради *мљекар*. То је мала засебна колиба, која служи само за млеко. У мљекар улази само планинка.

Код неких колиба има наслон на предњем делу, где су врата. Та сувота, што се добија тим наслоном, зове се *ајат* или *притремак*, али више ајат. Ајат се гради од врљика, које се наслоне на колибу с предње стране. Тих ајата има доста, јер се лако могу начинити. Они

се покривају увек кровином, а служе за варење млека, кување јела, и у опште за седење и живљење чељади.

Преко целог лета — од Ђурђева-дне до Крстова-дне, а некад и до Митрова-дне — у колиби станују планинка, жена која ради о млеку, деца и чобани. Осталој чељади — кућним радницима такође је колиба место за стално живљење преко лета; али како они иду по радовима, то често по 10 до 15 дана не долазе колиби него, ако су на ливади, ноћивају у стаји, а ако су на жетви, ноћивају у кући. Где ливаде нису много далеко од колибе, ту раденици: косци и пластилице долазе на конак колиби. Преко зиме у колибама нити ко живи, нити што има, него се затворе и тако стоје до издига.

5. Савардак (дубирог).

Савардак замењује улогу колибе преко лета. Гради се по катунима, поред стаја, код торина у планинама, па често поред колиба и кућа. Ако је савардак у катуну служи место колибе или ајата; ако је близу стаје, а такође и близу куће служи за преноћивање домаће стоке кад су ружна времена; а ако је код торина, у њему чобани живе за време ровина и најпосле на зимним ватанима у савардаку живе чобани преко целе зиме.

Савардак је зграда, која се може најпре подигнути, па зато се тако свуда и гради. Убере се шест розги, па се наслоне једна на другу у виду круга. Затим се уз ове розге прислоне врљике. И розге и врљике испреплећу се прућем, како би мање врљика отишло и да се може кров боље задржавати. По томе плоту прво се удари лишће буково, па по лишћу ставља се кровина. Кад нема лишћа, онда се кровина ставља непосредно по плоту. Савардак се тамо никад не покрива ни чим другим осим кровином.

Има случајева да по неки сељаци, који имају много стоке — оваца, начине врло велики савардак, па у њему

место у стаји зими овце ноћивају. У тако великим савардацима има таван по средини као год у стаје. На тавану ноћивају овце, а доле при земљи у једном делу зимују чобани, а у другоме ноћивају коњи и говеда. Оваких савардака има у Милошевићима и испод Дурмитора у Крајима Пошћенским и Пољани Комарској. По негде у Дробњаку има да у једном делу савардака или стаје зимују домаћа чељад, а таман поред њих ноћивају телад, говеда, коњи и т. д. Само их раздваја једна мала преграда, кроз коју се и преко које се лако могу гледати. Овога има у Милошевићима и негде по Језерима.

6. Ку́ћара, пружина.

Кућара је мала сувота 2,50 m. дугачка, а широка 1,50—1,80 m. Она се гради поред торова, где ноћивају овце и једино је удешена за чобане. Чобани у њима преко лета ноћивају и пазе из њих на овце у тору. Кућара има облик колибе. Покривена је шиндом, тарабом, кровином или је пошивена ржаном сламом. Махом су ове кућаре начињене на саоницама, па како се тор премиче ради ђубрења, то се и оне за тором премичу онако целе. Оне су тако лепо изнутра удешене, да је у њима лети лепше спавати него у колиби.

Пружина је врста кућаре, која се такође гради поред тора и премиче се за тором и служи истом циљу. Она се плете од прућа и покрива се кровином.

Тор.

Лети овце ноћивају у тору, а тако и говеда. Торови су од врљика и граде се близу колибе на земљишту угодном за живо. Торова има свуда, где има летњих станова, па било то у селу, било у планини.

У селу уз кућу граде се *обори*, који замењују прибоје уз стаје. Обор је три до четири метра висок и прави се од прућа. Плете се сав поплетачки. Таких

обора има данас у Дубровску и у њих се с јесени овце сирађају на ноћиште.

7. Трап и дрвљаник.

За једно 35—50 m. од куће, а на миљу граде се трапови. Трапови су велике рупе ископане у земљи, па около изнутра озидане. Кров им је прво од дебелих дасака, по њима кровина, па је затим побусан. Он је мало виши од површине земље, како се не би вода могла сливати унутра. У траповима стоје преко зиме кумпијери (кромпири) и пресан купус у главицама, да не измрзну и да не иструле. Трап је облика елипсе или неправилног круга. У њ се може сместити 20 до 30 товара кромпира или купуса.

Такође на миљу има место одређено за дрва — *дрвљаник*. Тамошњи сељаци догоне дрва на возове, па те возове слажу један на други, и тако наслагана дрва на гомили зову се дрвљаник. Дрвљаник је увек према главним вратима од куће. Он није никад ничим покривен. Дрвљаниково је место стално. По четири до пет пасова памте дрвљаник на истоме месту.

5. Приче и тумачења о именима села, заселака и њихових крајева.

Можда нема у Српству краја, у коме је у толикој мери развијено давање имена местима као у Дробњаку. Свака долина, сваки брег, свака главица, сваки омар и у опште речено, свако место има тамо своје име. Сва су та имена природна и слажу се са предметом, коме се придају или по облику или по геолошком саставу. Тако на пр.: *Плоче*, где је земљиште у страни, а по њему вире плоче, које врсте камења; *Главичине* — карсно земљиште; *Пода*, *Тавани*, *Турија*, *Расоваче*, *Велика Гомила*, *Градац*, *Камењаче* и т. д. Има понеко име, које је дато по каквом догађају или по имену каквог лица. Тако: *Клање* по поклању; *Дражевац* по имену попа Дражевца; *По-*

метеник, где се често дешава да се нађе човек пометен; *Мотички Гај* имање, што припада породици Мотичкој и т. д. Више имена мањих места једног истог краја обухваћена су именом тога краја или именом села; а више имена тих целина опет обухваћена су именом племена, тако да име племена, а тако исто имена села и крајева садрже у себи безброј других имена.

Приближно име сваког села, а такође и сваког другог места, може се тачно разјаснити и довести откуда је постало. Тако:

Превиш. — Село је то име добило због једне косе, која се кроз цело село протеже. Село се превија око те косе на обе стране, па од превијати тамо и вамо дошло је Превиш. И сама се та коса зове Превиш—превој. Она дели село на два дела: Надпревиш и Подпревиш.

Село је подељено на крајеве. Имена тим крајевима су дата по самом земљишту: *Прло, Главица, Јабука, Лучице* (мале луке), *Долови, Голијен* (коса која изгледа као голијен од ноге), *Десино Селиште* и *Луњево Брдо*.

Имена нових села, која су постала од Превиша, исто су тако по земљишту начињена: *Провалија* (село) од провалити, начинити јаругу, као што је то учинио један поточић на земљишту, где је Провалија. *Горња Буковица* је добила име по реци Буковици, а река по многој буковој шуми, која се протеже десном страном дуж целе реке до под Слатину.

Петњица. — То је име село добило од многих пећина, које се изнад њега налазе. Изнад самих кућа насела је доста стрма страна од Главичина, по којој су пећине све једна до друге. Међу пећинама је једна на средини стране највећа; њен је отвор широк око 7,50, а висок 9 m. и изгледа четвороугалан. По овој великој пећини село је име добило. Из те пећине у време плúмâ (поводња) извире вода у великој количини и са великим клобуковима и брзацима. Та вода после отиче реком Петњицом.

Село је по простору мало, али је ипак подељено на крајеве. Крајеви су: *Греда, Гариште* (дошло од изгорети) и *Млаквине*, а неко каже *Локвине*, по локвастом — долинастом — земљишту, на коме се од киша вода заустављ̀а. Та је вода млака — топла — па отуда Млаквине.

Име засеока *Пушина* дошло је због магле — таме, која се ту увек прво појави и пуши као дим.

Имена *Ковчица* и *Палеж*, нова села, која су постала од Петњице, некако су нејасна. Именом *Палеж* тамо се зове какав повећи пропланак, који је услед пожара чешће горео — палио се, а још је при том окренут истоку: па можда је и ово село из истог узрока добило то име, јер је таквог положаја. Ковчица се тамо зове спона, па и ова Ковчица служи као спона између Равних Језера — Поља — и подножја Дурмиторова. И један и други назив тамо су чести и има их у сваком селу.

Пошћење. — О постанку имена овога села има два тумачења. Једни веле да је село то име добило због поштења његова становништва, а други опет кажу да је то име села дато као противност ономе селу, из кога су се Пошћењани доселили, а то је село Погана. Дакле, место имена Погана ново је село добило име Поштена, па променама дошло од Поштена — Пошћење.

Могло би се рећи да ово село нема крајева, али ипак свако место, где је која кућа има своје име, те тако боље је рећи да и ово село, које је збијеног типа има крајеве, од којих су познајвећи: *Јабука*, то име добила по главици, која изгледа као јабука, *Биоковина*, где је почетак села, *Бановина* око цркве, *Лаловац* и *Горица*.

Придворица. — Поуздано се не зна како је ово село то име добило. И река Буковица испод села Придворице зове се *Придворица*. Неки веле да су у том селу били двори неког српског великаша из Немањића доба, па да се ту неки придворио и настанио, те тако дошло име Придворица од придворити се. Да има нешто истине од овога, сведочи једна народна песма, која почиње овако:

«Боже мили чуда великога!
«Цар Симеун гради Студеницу,
«А слуга му цркву Придворицу»...

Данас су још у Придворици развалине и трагови једне цркве, која је судећи по зиду и разбацаном камену, била врло лепа. Око тога црквишта налазе се велике и многе зидине. Врло је вероватно да се горњи стихови односе баш на ово место.

Село је подељено на два дела: доњи — *Придворицу*, око црквишта — то је старији део села и горњи — *Криваче*, који је млађи.

Имена нових села, која су постала од Придворице, јесу: *Јунча-до* (по томе што су по њему јунад букала, од чега је дошло

„Јунча“), *Врела* (по многим и јаким изворима—врелима) и *Шумановац* (село добило тако име по шуми, која се у њему и по врх њега налази).

Придворица има два засеока: *Скок* — тако се прозвало то место по скоковима потока Поточине, који туда тече и — *Лу́ка*, са две куће близу саме реке, али на супротној страни од села. Лу́ком се зове каква раван близу реке, па отуда и овом засеоку то име.

Годијељи. — Селу су то име дали први његови досељеници т. ј. осниваоци села Пејановићи. Ови су родом из Годиња из Црмнице у Црној Гори, па ради успомене на своју матицу новом су селу дали име: Годијељи, по имену, којим је њих нова околина називала. Село нема крајева, али се дели на два дела на Горње и Доње Годијеље. Доњи су старији, па ширењем села и Горњи су се основали.

Грабовица. — То је име село добило због многе грабове шуме, која се по селу и око њега налази, и по свој прилици биће, да се река тим именом звала пре но што је село и засновано, јер јој је извор у самој грабовој шуми.

Комарница. — Кроз село тече река с истим именом, па се не зна тачно да ли је старије име села или реке. Кад су се први досељеници данашњег становништва ту настанили, није било села али је то име постојало. Отуда се може извести закључак да је село добило име Комарница по реци Комарници, а ова, да је то име добила од свога корита, — по току, који се провлачи кроз планинске пределе и носи — *комара* — варда — лупа камење, те од тога комадати — комарати дошло је име Комарница.

Село нема правих крајева, но само има једно место по даље од села са неколике куће и то се зове *Касаличка Главица.*

Нова су села комарска по Језерима: *Пашина Вода*, тако прозвано по неком паши што је ту погинуо: *Јаворје* по дрвећу истог имена; *Мотички Гај*, по презимену — Мотика̄ — породице, која ту станује, а која је од Ђурђића; *Вирак* по малим изворима — вировима и најзад *Краји Комарски*, који су право име свога положаја. Именом крај—краји тамо се зову предели, који су с поља између поља и планине, тако су и ови Краји Комарски и Пошћенски. Они су крајеви њихових ливада, а у исто време и крајеви Равних Језера и подножје су Дурмитора.

Дужи. — Сам атар — удут тога села дао му је то име. Удут Ду́жӣ је врло велики. Протегао се од Војника до Дурмитора, а то је растојање од 6 пуних, ако не и више сати, па због толике дужине село је добило име Дужи. Ово село нема

крајева, али има два засеока: *Рудо Поље* и *Кутњу Њиву*. Име „рудо“ даје се у Херцеговини оним пољима, где је земља танчица и по којој расте трава средње висине, а доста густа, па пошто мало провене, она постане мека — руда као вуна. Отуда има *Руда Главица*, *Руда Пољана* и т. д. Таква је земља и трава по овоме засеоку душкоме, па можда је због тога то име „рудо“ и добио. Други је заселак *Кутња Њива*. Ово је једна велика њива са неколико кућа унаоколо. У почетку на тој њиви била је само једна кућа, па можда је тај назив дошао због те куће.

Дубровско. — Стари причају двојако о постанку имена овога села. Једни веле да је одпре у том селу тако добро било, да су га прозвали мали Дубровник, па од Дубровника дошло Дубровско (да има неке везе у корену и основи ове две речи сведочи придев „дубровачки“, који једнако гласи од обе речи). Други пак причају да је село то име добило због многих дубрава—шума, које се око њега и по њему и сад налазе; па од Дубравско (место) постало „Дубровско“. Друго тумачење је приличније и природније но прво.

Заселак *Горње Поље* је то име добио по положају према доњем делу села. Доње Село везује се за Горње Поље превлаком Гроцем.

Добра Села. — Ово село не може ни по своме положају, ни по родности, нити и по чему другом ово име оправдати. О томе како је ово име постало, има у народу једна скаска. Она прича како је неки човек живећи на Превишу на Луњеву Брду, а то је према Добрим Селима, непрестано кукао и јадиковао како му је зло ту становати. То његово јадиковање чешће је слушала вила из Вилине Пећине у Маломе Долу, па јој се најзад то и досадило. Она га дозове и рекне му да иде одатле онамо на исток, где је добро, а то су Добра Села. Он се тамо одсели и настани се у месту, где му је вила казала, и то место по вилиним речима прозове Добра Села.

Крајеви су: *Јаворје*, тако прозвано по дрвећу истог имена; *Папратишта*, по множини папрати; и најзад *Вијенац*, који се тако прозвао по своме положају. Тај део села је по заравањку на једној коси, која се на лук савија, а таки положај увек се тамо зове Вијенац.

Косорићи. — То је име дошло од породице Косорића, која је село засновала. Данас се нико од потомака те породице тако не презива, но је то име још само село сачувало.

Доња Буковица — село, које је постало од Косорића, добило је тако име по реци Буковици, која кроза њ протиче, а надимак „Доња“ додат је за разлику од Горње Буковице, која се изнад ње налази.

Мљетичак. — Како је овоме селу и катуну то име дошло, не зна се. Ну сељаци имају једну гатку по којој је село добило име Мљетичак, што су млини од тога села били далеко, па се говорило: ићи те *мљети-чак* (далеко) у Шавник и т. д. па од мљетичак дошло Мљетичак.

Од Мљетичка су постали *Новаковићи* село у Језерима, који су се тако прозвали по синовима некога Новака, који се ту први настанио.

Зуква. — Село је то име добило по једном дрвету „зукви“, које се међу самим кућама налази. Зуква је врста дивљих јабука — јабучина, којих тамо има у изобиљу, а неки и јабучине називају зуквама.

Од Зукве постало је село Боровац, које се тако прозвало или по борју, кога ту има, или по боровницама, које најбоље успевају по боровој шуми.

Слатина. — Само име дошло је од положаја села. Слатина се зове тамо свако земљиште, где је земља танчица—буавица, које је голо и по обрдинама са по мало шуме.

Јасиковац. — Мало сеоце или управо заселак од Слатине. То је име добило по многим јасикама, које се по селу и око њега налазе, тако од јасике Јасиковац.

Тимар. — Од куда је овоме селу дошло име Тимар не зна се. Али како у селу живи породица Струњаши — од струна коњска — изгледа да има неке везе између имена Тимар и глагола *тимарити*. Често ће се тамо чути израз: „Иди у Тимар, па тимари кога хоћеш, овде немаш шта тимарити“.

Бијела. — По једном народном предању, које вели да су Вуловићи т. ј. први становници Бијеле, пореклом из Бијеле код Котора, па су они новоме селу дали име Бијела сећања ради на своју матицу. Други опет веле да је село то име добило од реке Бијеле, која кроз село протиче. Откуда река то име носи, може се протумачити на овај начин. Она протиче, особито средњим током, кроз земљиште беле глинуше, па и на врло малим кишама, замути се и њена вода тада од спирања те глинуше добије боју белу, па од те боје „бијеле“ и река је добила име Бијела.

Село је подељено на Горњу и Доњу Бијелу. Доња Бијела има 4 краја: *Поље Радовића* по Радовићима, који на њему живе; *Добријевићи* по Добријевићима; *Јушице* и *Какречице*. Горња Бијела има два дела као крајеве: *Потирље* — куће под прлом — и *Подграђе* — куће под градином — због трагова неких зидова, који се налазе изнад кућа.

Милошевићи. — Име селу дала је породица, која га је засновала. Породица се звала Милошевићи, па су и селу то име дали. Данас само село тако име носи, а нема нико од потомака те породице, да се Милошевићи зову. Исти случај као код Косорића. Село нема крајева, па нема нигде ни по пет кућа заједно; но је тако разбијеног типа, да му се не може ухватити краја.

Катун једног дела Милошевића су *Крушевице*, тако прозване по многим дрветима дивљих крушака, које се по њој налазе.

Мокро. — Може се рећи да је сама природа овоме селу дала то име. Главни део села око кога су куће и по коме се ради — коси — баровит је, дакле, увек мокар, па од тога и село је добило име Мокро.

Градац. — Више овога села на једној главици налазе се остаци од некаквих зидина и као бедеми од каквог града. То се зове Градина, те је од тога и село добило име Градац.

Шавник. — Ово је сада варошица. Име Шавник дошло је по реци Шавнику, која ту и извире и увире. Река је то име добила од шавица — танко врбово пруће, које се употребљава за плетење кошева, врша и др. и за пришивање крова сламног (ржане сламе), а кога по Шавнику између река има доста.

Тушина. — Селу, а може се рећи и реци, то је име дошло од велике магле, које скоро увек има у селу и око њега. Од те магле у селу је тмуша, од чега је дошло Тушина.

Сељаци опет веле да се село зато прозвало Тушина, што човек с које год стране долази у то село, мора се спуштати и слазити као у јаму, па од тога слазити у долину — у тмушу постало име Тушина.

Село Тушина има око себе неколико заселака: *Борова Глава*, повећа главица са боровом шумом по себи (али је сада та шума скоро на измаку, јер се не чува) па је од тога борја то име и дошло; *Кућишта*, тако се назвало по развалинама неких старих кућа. *Сеоца*, постало од два мала села, која су се спојила. На Сеоцима прво су били катуни: Церовића и требјешки, па се мало по мало настањивањем образовала два сеоца, а од њих доцније спајањем постало једно село — заселак од Тушине Сеоца; *Пуштала*, име

дошло од испуст т. ј. паша за стоку; „пушти овце нек иду у пашу-испуст“ каже се; *Чокотин*, не знаду откуда то име; *Буан* (али по правилу треба Бухан) варошица са 7 кућа. То име дошло је од *бу-хан*, што турски значи: овај хан.

Струг. — Село се управо зове Подструг, а не само Струг. Име је ово дошло, што се изнад самих кућа пружају оштре косе, по где-где испресецане попречним долинама, те изгледају као тестера. Косе се зову стругови (стругати — зубови — зубити), а село како се испод њих налази зове се Подструг.

Баре Тушинске. — Ово село добило је то име, што се налази у удуту тушинском и што му је земљиште на по неким местима баровито.

Селима: *Сировац* (најисточније село дробњачко) и *Малинско* не зна се откуда су та имена дошла. Оба су села у ускочком крају дробњачком. Малинско се још зове и Кара-Малинско. Овај су му надимак дали Турци.

Још да напоменемо откуда су имена дошла и овим селима:

Жабљак. — Има и село и варошица истог имена. Прво је постало село, па се близу села засновала 1871. год. варошица. Име Жабљак и једном и другом дошло је од отоке Црнога Језера, која на плимама извире из језера и отиче у Тару. Та се отока због многих жаба прозвала Жабњак, па доцније и село и варошица, добили то име с изменом њ у љ, те тако имамо Жабљак.

Чинчије. — То је име остало од чипчија — људи, који су радили на агиној земљи. Чипчија је давао, бар тамо је тако било, аги половину од целога рода, а ага чипчији дâ с пролећа семе, по некад волове и у вршај коње. Цело је то село с околином било Смаил-аге Ченгића и доцније његова сина Дед-аге. Данас као засебно село не постоји име Чипчије, но се на месту његову основало више мањих заселака: Разврше, Питомине и т. д.

Надгорје. — Обично се то име даје местима испод којих се налази гора. Зато је и ово село то име добило, јер се испод једне заравни, на којој се село налази, простире непрегледна гора четинара: бора, јеле и смрче, па отуда Надгорје. Има и Подгорје, Подгора, Подгорица и т. д.

Међужваље. — Село је добило то име што се налази између два брда на излазу из тарске клисуре код Пирлитора — у жвалама (жвале су уста код паса и курјака). У страни Таре испод Пирлитора има село Селина са 6 кућа и припада Међужвању Низа Селину иде пут на Левер-тару. Селини је дошло то име због честог расељавања. Остало место пусто, па селиште — селина,

где је било село, те му се траг зна, а више не постоји. Оваких имена тамо има врло мало или може се рећи да је то једино, што је знак да се села нису сасвим нити напуштала нити расељавала. Свих 6 кућа, колико их сада има у Селини, то су ускоци и усташи, који су се у новије време ту настанили.

У Међужвању живе Ћоровићи (старо им је презиме Ћосовићи). Они су ускоци из Преко-таре из села Маоча. Ускочили су Делибашине године. Прво су се били населили у Подгорју, па се преселе на Алугу у Шаранцима, а одатле на Међужвање. Ту још живе Благојевићи из Поља и Робовићи из Преко-таре. Има их свега 21 кућа.

Нинковићи. — Налазе се северно од Међужвања испод Црнога Врха. Тако названо по неком Нинку, који се ту први настанио. Село је подељено на крајеве, који изгледају као мала засебна села. Такви су крајеви: *Таванu, Борак, Часни До* и *Рушава Главица*. Сви Нинковићи славе Св. Ђорђија осим оних, који су скорашњи досељеници. Има их 64 куће.

Тепца. — Село је испод Великог Штуоца у странама Таре, а до саме реке. Куће су растурене по таванцима испод Тепачких Греда. Тепца су се прво звала Козила, што су тамо под пролеће гонили козе у брст, где су се и козиле. Она су нижа од Језера. У њима је много топлије и мањи снег пада но игде у Дробњаку. Кроз село тече поток с Провале и иде у Тару. Село се дели на три краја: *Бејовина*, *Поточани* и *Смољан*. Први стални становници Тепаца била су три брата: Обрад, Смољан и Рајич. Ту су се они доселили однекле из Дробњака и од Обрада су Обрадовићи на Бејовини, од Рајича су Поточани у потоку и од Смољана Смољевићи. Сви славе Св. Ђорђија, а има их 99 кућа. У Тепцима добро рађају шљиве, кукуруз и пшеница. Катуни су тепачки: Подгорје и Надгорје.

Као засебна мала села, која су постала на катуништима јесу: *Развршје* с 8 кућа, *Босача* са 13.

Ускоци. — Тако названо по ускоцима, који су из Преко-таре у Дробњак ускакали, налази се северо-западно од Међужвања. Има 19 кућа тих ускока. Немају једну славу, но како су ускакали из разних села, то су им и славе различите.

На завршетку свега овога, што се овде поменуло, може се извести овакав закључак:

1. да тамошње становништво даје имена местима по облику или његову склопу;

2. да су та имена природна и сасвим оправдана, и

3. да избегавају називати именима људи или животиња или људским презименима села и крајеве села.

6. Порекло становништва, постанак села, помештање села, селишта, сашоравање.

Најстарији становници дробњачки, од којих данас нема ни трага, не зна се ко су били. Како је Дробњак место планинско, а још са свију страна затворено планинским венцима, који су зими непроходни, те о њ се нико није ни отимао, па можда није био ни насељен или ако је био врло слабо до досељења данашњег становништва. Зна се само толико да су неки Кричи-Кричкови држали Језера до Пометенпка на Ивици, а одатле до Крнова т. ј. прави Дробњак — Корито Дробњачко слабо је било насељено. Ту се помињу крајем XIV. века Дробњаци, поносници, који су на коњима преносили робу — еспап дубровачких трговаца у Србију[1]). По планинама пак дробњачким: Ивици и Дурмитору били су бањски катуни, куд су Бањани свакога лета издизали. Баљане као пастире „Власи Баљани“ помињу путници средњега века на истоме месту где су данашњи црногорски Бањани. Сталног становништва, како стари причају, осим поменутих поносника, који су се расељили доласком Турака и са застојем трговачког рада између Дубровника и Србије, није било до само четири куће у целом Дробњаку, када су се преци данашњих Дробњака доселили. Те су породице: Милашиновићи на Превишу, Цукићи на Кутњој Њиви, Курепи — Курепови у Тушини и Вуковићи — Мољевпћи на Добрим Селима. Прича се да је цео Дробњак с огњишта ове четири куће ватру пропирио. Потомци њини тиме се поносе, и кад им ко год пребаци како им се не зна ко су, ни одакле су, они одговоре дим у дим: „шта ти говориш, кад си из наше куће ватру однио, те у својој пропирио“. Све остало становништво су досељеници. Зна се по предању од куда је ко дошао и приближно кад је дошао. Традиција је у томе српскоме крају врло жива. Можда се нигде тако стари

[1]) К. Јиречек, Споменик XI. 7.

српски обичаји, патријархални живот, племенске особине, и у опште особине српскога народа нису у целости очувале као ту. Све је то пâс пâсу у лепим причама, досеткама, песмама, загонеткама, обичајима предавао.

Порекло становништва. — По једној општој причи, која се свуда по Дробњаку једнако прича, после старинаца доселило се у Дробњак пет породица — повећих задруга — пре једно 350 година из Рудина. Те породице биле су међу собом у неком далеком сродству. То сведочи једна иста слава и заједничко сељакање. Породице су: Вуловићи, Ђурђићи, Косорићи, Томићи и Церовићи. Ну, ове породице нису староседеоци ни Рудина, него су се и ту доселиле из Босне. А ево како предање о томе прича. Када је Босна изгубила своју самосталност и потпала под Турке (године 1463.), многе су се српске породице, не могући подносити турске зулуме, селиле из ње и напуштале дедовска огњишта. Највећи притисци и зулуми чинили су се оном становништву, што је живело близу вароши или у самој вароши. Поменуте породице са још једном живели су у то доба близу Травника, одакле су и родом. Њима су ту зулуми били додијали, те се више ту није могло живети. Услови су им били: или веру мењати, или се одатле селити. Оне изаберу ово друго: попртљају све што се могло понети и пођу да траже себи нову отаџбину. Тражили су где нема Турака и што од њих даље. Тако дођу у Рудине близу Никшића. Ту се настане и окуће. Како су Рудине доста планинске и подаље од свих градова херцеговачких, њима Турци ту изнајпре нису сметали. Намножавали су се прираштајем и богатили „на замјерке“ (врло брзо). Образују читава села, и ако је пре њих све то било пусто. Ђурђићи живели су у Ђурђеву Долу, Томићи у Дукату, Церовићи у Церовици, Његуши под Његушем и т. д. Ну, пошто Турци заузеше и Херцеговину, почеше продирати у све

крајеве њене, па дођоше и до Оногошта — доцније Никшића. Ту подигну тврд град као стражу овом делу Херцеговине. Да би се Никшић везао с осталим херцеговачким градовима и са Скадром низ Брда, начини се један пут од Мостара низ Дугу покрај самих Рудина до Никшића. Тако они ни ту немаху мира од Турака, с тога науме да се и одатле селе. Ово је било око половине XVI. века. Настало је сада питање куда ће окренути, јер им ни ту више станка није било.

Знали су да Бањани издижу на катуне по Дробњаку, и да тамо има доста пусте земље, зато се договоре да се тамо селе, али на то сви не пристану него се раздвоје. Они испод Његуша одселе се на Његуше, који се због њих тако прозову. Остале породице напусте Рудине и преселе се у Дробњак. Вуловићи се настане у Бијелој [1]); Церовићи, који се тако прозову по селу Церовици, у Тушини; Томићи прво се населе на Дубровску, па се доцније преместе на средину племена — на Превиш; Ђурђићи у Комарници и Косорићи на Косорићима. Све ове породице, како оне на Његушима тако и ове у Дробњацима, имају исту славу — Св. Ђорђија и исту преславу — Св. Николу.

Ово пет породица, које су по причању најстарије у Дробњаку и које су заједно дошле и ту се настаниле, биле су врло снажне. Оне су заузеле боље земље; настанили се на пет места и тиме основале пет села. Њих су како дошљаци тако и староседеоци слушали. Све њихове одлуке испуњавале су се. Једна од тих одлука, која датира из тога првог доба, јесте та: „да сваки староседелац и досељеник дробњачки мора славити Св. Ђорђија, ону славу коју они славе, или ако то не учини, не може бити становник дробњачки, него би га одмах

[1]) Једно друго предање, које је везано само за Вуловиће, вели: да су они из *Бијеле* крај Котора, па да су своме новоме селу дали исто име за успомену на место, одакле су.

прогонили из племена". Тако сваки и староседелац и досељеник морао је своју славу узети за преславу — прислужбу, а Св. Ђорђија за праву славу. Отуда данас сваки Дробњак, који се сме тим именом звати, слави Св. Ђорђија. Ова племенска установа као и многе друге, што ће се доцније поменути, чувале су се до половине XIX. века и тада су изгубиле своју силу, али се у сећању народном никад и никад неће изгубити. Њих народ поштује и сећа их се као светих племенских установа.

После доласка тих пет породица, племе се почело све више и више намножавати, нешто прираштајем, а много више досељавањем. Друга група досељених породица, које су по досељењу мало млађе од првих, јесу: *Карапићи*, који су се доселили из Бањана, а по некима из Васојевића, где и данас има Карапина Главица, и настане се у Петњици; *Јакшићи*[1]) такође из Бањана преселе се у Придворицу и *Абазовићи* преселе се из Погане у Рудинама. Једна половина ове последње породице настани се на Пошћењу, а друга на Дужима. Ове породице по оној племенској одлуци узеше Св. Ђорђија за славу, а своје дотадашње славе Карапићи и Јакшићи Св. Аранђела, а Пошћењани и Дужани Св. Саву, окренуше за преславу — прислужбу. Много доцније од ових породица доселили су се *Калабићи* из Трепача из Бањана и настанили се на Мокроме и *Пејановићи* из Црмнице из села Годиња на Годијеље. Од ових десет породица, може се са пуно уверења рећи да је постало цело данашње дробњачко становништво. Мало има скорашњих досељеника и то из Никшића, из Роваца, из Преко-таре и из Пиве. Они се знаду и могу се лако познати особито по слави.

Постанак села. — Већ смо напред видели да је Корито Дробњачко до доласка предака данашњег становништва

[1]) Јакшићи се зову још и Јауковићи. Види стр. 444.

слабо било насељено. Оно није било издељено на села, него је било све опште земљиште, што се и данас види из многих комуница сеоских и племенских. Тих комуница са намножавањем становништва све више и више нестаје. Племенске су скоро све и ишчезле, само што се још држе сеоске, и њих има у свакоме селу.

Доласком и настањивањем првих породица почињу се села оснивати. Број села растао је са намножавањем становништва. Од првобитних 10 села, која су основали првих 10 досељених породица, постала су сва данашња села дробњачка, којих има око 27 [1]).

Превиш.

Село се налази на средини племена. Кроза њ пролази главни пут од Никшића ка Пљевљима. Овај пут по калдрми и мостовима изгледа као да је из римскога доба. Ширина мостова, а тако и пута је 5 m. Село има доста земљишта, па с тога је добро и насељено. Становништво му је састављено од неколико породица, што иначе није тамо обичај: у Дробњаку у једном селу живи само по једна породица. Од овог правила могу се изузети неколико села по ускочкоме крају дробњачком и по Језерима, која су новијег постанка. И за Превиш може се применити горње правило, јер у њему два пута је већа једна породица него све остале. У селу има свега 109 домова (домаћина). У њему су породице: Томићи, Кујунџићи, Милашиновићи, Кокошари, Бијелићи и Пекићи. Ове три последње породице скорашњи су дошљаци и нису прави Дробњаци, јер не славе Св. Ђорђија. Бијелића има једна кућа, а Пекића 7. Они су из Никшића од Радуловића и славе Св. Луку (18|X). Пекићи су од побочне линије Томића, и по одиви Томића Пеки, сестри кнеза Амзе-Шћепана, прозову се тим презименом.

Милашиновићи су једна од оне четири староседелачке породице. Има их 12 кућа. Славе Св. Ђорђија, а преслава им је

---

[1]) Нова села дробњачка, која су постала од првобитних 10, овде се неће ни помињати. Она и данас чине једну јединицу са својим матицама, па и ако је растојање између њих по 2, 3, 4, па и 5 часова пута. Говорећи о становништву метропола у исто време говори се и о становништву тих нових села.

Св. Аранђел[1]). Пада у очи да све четири оне староседелачке породице имају исту славу и преславу; а особито је чудновато што је иста преслава, по чему би се могло судити да су некад биле једна породица.

Кујунџићи су родом од Подгорице. Славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела. Има их 11 кућа.

Томићи су, као што је напред речено, једна од оних пет првих породица. Пореклом су из Босне од Травника, затим су живели у Дукату (село у Рудинама), а одатле се пре неких 350 год. преселе у Дробњак. Прво се настане на Дубровску, па доцније се преместе на Превиш. Кад су они дошли на Превиш већ је било село основано. Од Томића су такође на Превишу: Сератлићи, Јегдићи и Матељевићи, а од одиве Зарубице. Сви славе Св. Ђорђија и Св. Николу. Има их око 70 кућа (36 што се зову и сад Томићи, а остало под другим презименима).

Браство је било врло велико, али услед честих разура расељавало се из Дробњака. Има их: на Гласинцу; по Херцеговини око 50 кућа с истим презименом; у Фочи као *Ацивуковићи*, по прадеди Вуку, који је ишао на ацилук; у Пожези и у ваљевском округу као *Котарчевићи — Котарци*, по Митру Котарцу, који се родио у котару (где је сено); у Бабинама преко Таре као Дробњаци и Томићи; у Новој Вароши као Томићи; у Шибенику у Далмацији под истим презименом, али су католици и т. д.

Народно предање вели да је од ових дробњачких Томића чувени хајдук Мијат Томић — Мијат Харамбаша. Гроб му се налази у Бобову преко Таре. Ова породица има једну породичну читуљу у којој је било 611 имена до године 1837. У браству је увек било по неколико попова, па, мислим, зато се та читула водила и сачувала. Од ове су породице били кнезови дробњачки. По једном кнезу *Балоти* Томићи су се звали Балотићи. Кнез Балотић из Дробњака често се помиње у једном делцу (као нека врста хронике), које је пре неколике године изашло у Риму, а у њему се говори о односима Дубровника и Млетака са Херцеговином. Последњи изборни кнез дробњачки, који је имао царске фермане, био је кнез Шћепан, а звали су га Амза Томић и умро је 1861. године.

Још су у Превишу *Кокошари*, скорашњи досељеници из околине никшићске. Настанили су се на имању једног изумрлог

[1]) При помињању славе — крсног имена и преславе — прислужбе, да се те речи не би понављале, прво је слава, а друго преслава.

Томића, који је све имање па и кокошке оставио, те с тога се тако и прозову — Кокошари. Сада их има 2 куће. Славе Св. Луку и Св. Јована (7|I).

Катуни су превишки: *Ивица* сат од села; *Горња Буковица* два сата, *Орнице* и *Пољице* код Провалије 3 сата од села далеко. Стаје су по Горњој Буковици и по Провалији, а има их и на простору између Буковице и Провалије у Чемерну и Палежу.

Петњица.

Петњицу су основали *Карапићи* дошавши из Бањана, а по некима из Васојевића. Данас у њој живи само то браство. Има их 26 кућа. Због тескобе села они су се одатле често расељавали и засновали су два нова села, о којима ће доцније бити говора. Само толико да се овде рече да та два села Ковчица Карапића и Палеж не чине једну целину са својом матицом, као на пр. превишка нова села или комарска[1]).

Карапићи славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела. Од њих је био последњи војвода дробњачки Шујо, који је умро око 1860. године.

Катуни су им у Крчевинама под Ивицом 1 сат од села и у Репиштима у Горњој Буковици $2^1|_2$ часа далеко од села. Стаје су им такође у Репиштима.

Пошћење.

Село су основали *Абазовићи*, који су пореклом из Погане из Рудина. У селу само они живе. Има их 88 кућа. Славе Св. Ђорђија и Св. Саву. Сад се само једна кућа презива Абазовић, а оно све остало другим презименима, којих има 17; али то не смета њима, кад га питаш као самца ко је, да каже Абазовић. Ну кад су на окупу само Пошћењани, онда се та њихова споредна презимена помињу и по њима се зову: Башовићи, Ћоровићи, Маслокапе и т. д. У селу има један скорашњи дошљак: Пушеља, који је родом из Србије од Жуњића. Село је расло само прираштајем. Особина је овога села да се оно никако не расељава, нити нова села оснива, само што је од скора почело заснивати село код стаја, као што ће се доцније видети.

Катуни су им прво биле Луке $^1|_2$ ч. у Главичинама ниже Грабовице, па пошто ту отешња, оснују нови катун под Дурмитором: Пошћенски Катун 4 сата од села удаљен. Стаје су им у

[1]) Петњица има заселак Пушњу покрај самог села. Ту живе такође Карапићи, али имају по прабаби друго презиме Кандићи, ну овим се презименом сада слабо зову.

Крајима Пошћенским близу катуна и у Врточ-пољу код Горње Буковице близу Чемерна.

Пошћење је данас једно од најбогатијих села дробњачких. Има 14 кула тако у близу, да изгледа као варош.

Дужи.

Дужани су од истог братства од кога су и Пошћењани. То се добро зна и до пре 8 година нису се ни женили између себе. По оној напомени о пореклу Абазовића, Пошћењани су од синова Омакола, брата војводе Ђурјана, а Дужани од синова самог војводе. У селу су само они, и има их 55 кућа са четири презимена: Маловићи, Мемедовићи, Вилотијевићи и Ђеранићи. Славе Св. Ђорђија и Св. Саву. Село има два засеока: *Кутњу Њиву*, удаљену од села северно 22 минута; ту живе Цукићи једна од оне 4 староседелачке породице дробњачке. Славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела, има их 18 кућа; и *Рудо Поље* на северо-запад од села удаљено 15 мин. На Рудом Пољу живе Дринчићи, који су се ту доселили на мираз из Тепаца из Језера под другим презименом, па са миразом узели и презиме невестино. Оваких случајева има доста у Дробњаку [1]). Дринчића има 15 кућа, славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела. Оба ова засеока чине са селом једну општину, и све им је заједничко. Дужи имају свега 88 кућа.

Катуни су душки у Студеној, 3 часа од села; тамо су им ливаде и зимњи ватани. Стаја немају, но само торине са савардацима. Чобани станују преко зиме у савардацима, а овце у торинама на пољу.

До скора су Дужи биле најбогатије село у Дробњаку, али сада услед неких крви и крвних освета неколика су погинула, неколика на робији, па због тога нагло су осиромашили. У селу има неких 17 кула, тако у близу једна друге да село изгледа као варош.

---

[1]) По једној племенској установи—племенском праву, које датира из најстаријега доба племенскога живота: „*земља дробњачка не може ићи за одивом*“. А то значи ако је наследник каквог племеника и његова имања ћерка му или која друга женска из његове породице, она при удаји не може узети очевину, нити рођачку земљу и дати своме мужу. Може је продати и паре однети. Кад не би горњи закон постојао, не би могли постојати ни закони о сеоским и племенским баштинама и комуницама, који ће се доцније поменути. Зато, ако је муж те наследнице хтео ту земљу да ради, он је морао на њој да седи и да њено презиме прими.

Годијељи.

Становништво овога села пореклом је из Црмнице из села Годиња од породице Пејановића. Ови Пејановићи дошавши у Дробњак заснују село и даду му име Годијељи по Годињама. У селу су само они, али са четири презимена: Пејановићи, Мијовићи, Марковићи и Поповићи. Славе Св. Ђорђија и Св. Тому (9|X). Има их 24 куће.

Катуни су им у Крчевинама и под Црвеним Странама, оба под Ивицом, 45 мин. од села далеко; а стаје су под Брусима и под Клисуром у Горњој Буковици, 2 часа од села.

Придворица.

Село су засновали Јакшићи, а по некима Јауковићи. Ово је једна иста породица, али са два презимена, од којих се не зна које је старије. Данас постоје оба презимена: Јауковићи се презивају они, што живе у самом селу - Придворици - а Јакшићи живе по новим селима, за која је Придворица матица. Они су родом из Бањана. У Дробњак су се доселили пре неких 300 година. Породица отпре била је врло велика, али сада, особито ови што се зову Јауковићи, много су осиромашили и раселили се. Народ прича да је по 70 коњаника из Придворице долазило на саборе, а сада у селу има свега 26 кућа. Сви су Јауковићи и славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела. Придворица има заселак Скок, 12 минута далеко од села. У њему живе *Парушићи* по свој прилици од Јауковића. Има их 8 кућа. Славе Св. Ђорђија и Св. Аранђела.

Катун им је у Вуко-долу код Пољица (катуна превишког) више Провалије, далеко $4^1|_2$ сата од села. Од скора су у Вуко-долу направљене неколике куће за зимовање; а стаје су им у Скочком Омору.

Друга грана ове породице Јакшићи живе по новим селима: Јунча-долу као *Шаулићи*, Врелима као *Јакшићи* и Шумановцу као *Обрадовићи* и т. д. Ови у Језерима су многобројнији него они у селу Придворици. Има их на 60 кућа. За све је катун Алишница, а стаје су им код кућа у селу [1]).

Комарница.

Комарницу су засновали *Ђурђићи*, који су родом из Ђурђева Дола у Рудинама. Они данас сачињавају већи део становниш-

[1]) Једно народно предање вели да су ови дробњачки Јакшићи од Јакшића из Београда, који су се услед разура раселили и однекуда једна њихова грана настанила се у Бањанима, па отуда се преселила у Дробњак.

тва у њој. Од њих су Касалице, Крстајићи, Андесилићи, Гогићи и т. д. Сви славе Св. Ђорђија и Св. Николу, а има их око 65 кућа. После ових доселили су се *Никитовићи* однекле из Приморја. Славе Св. Ђорђија и Св. Трипуна. Још у Комарници живе ове породице: Шаровићи од Абазовића с Пошћења, Делићи од Парушића из Скока и Савовићи, који су се ту доселили на мираз. Ови последњи славе Св. Ђорђија и Св. Јована (7|I). Комарница је највеће село у Дробњаку, има 140 кућа. Разуме се да се овде рачунају куће из целог удута комарског.

Комарски су катуни: *Горња* и *Доња Чеоца*, по врх самога села с источне стране на гредама планине Боља; *Драгишница* два часа од села; *Добри До* 2 $^1/_2$ часа удаљен, где је извор Шарбан, чувен по хладноћи и количини воде, и *Пољана комарска* под самим Савиним Куком код Дурмитора, 5 часова од села. У Драгишници и у Добром Долу нема торова, нити се жито сеје. Овце ноћивају по торинама. Стаје су им у Крајима Комарским, а имају много ливада и у Драгишници, где су им зимски ватани.

Грабовица.

Село Грабовица постала је на катуништу комарском. Ту су Комарани најпре издизали на катуне, те пасли с малом Ивицу. Мало по мало помоћу гнојева све се разоре и почне добро житом рађати. А како је близу гора, вода, планина, то сељаци поред колиба почну и куће градити и тако се село оснује. Сви су сељаци од једнога братва из Комарнице — од Ђурђића, али нико се не зове тако, него има два презимена у селу: Јањићи и Јанковићи. Има их 39 кућа, а славе, што и Ђурђићи (Св. Ђорђија и Св. Николу).

Катун им је у самом селу, само што су колибе измакнуте у крајеве како би испуст био лакши Неки имају колибе у *Габели* ниже Доброг Дола, пола сата од села далеко. Како им је ливада по Ивици изнад кућа, то стаја немају, а овце им живе у оборима и торинама увек у селу. Зими вуку сено по површици из Ивице, да међу овцама. Један човек може да свуче по две до три хиљаде килограма сена.

Неколика домаћина, који имају мало веће буљуке, имају стаје у Крајима Комарским, где су им и ливаде измешане с комарским.

Дубровско.

Први становници на Дубровску били су Томићи, који су и село засновали. Они данас не живе у њему, али имају својих

земаља тамо и сва права сеоска. Пошто су се Томићи из њега одселили, село се населило досељавањем. Прво су се доселили Божовићи из Пиве, па затим Пековићи однекле из Рудина. Паше Миљевине године (1812. или 1816.) било је у селу само две куће. Много су се доцније доселили Пицурићи и Голубовићи из Пиве и Ћеранићи с Дужи. Божовићи славе Св. Ђорђија и Св. Јована (7|I), а Св. Јована славе и Пицурићи и Голубовићи. Пековићи славе Св. Ђорђија и Св. Николу, а Ћеранићи што и Дужани. У селу има 61 кућа.

Катуни су им Балача више самог села, а по неко летује и у Локвиштима и Дубовцу. Главне су им ливаде у пољу, селу, Драгаљеву и Забрављу. Стаја немају, а зимски су им ватани у Драгаљеву. Кад су им овце у селу, онда ноћивају у оборима, који су исплетени од прућа поплетачки[1]).

Косорићи.

Село су основали Косорићи, једна од оних пет првих породица досељених из Рудина. Данас се нико не презива Косорић, само што је још село то име задржало. Потомци тих Косорића су: Срдановићи, Лијовићи и Недићи. Славе Св. Ђорђија и Св. Николу. Село је мало и има свега 13 кућа, које су у једну групу збијене.

Катун је косорићки у Јастребовачи на Млетичку, на пола сата од села и у Доњој Буковици $1^1/_2$ ч. од села удаљен. Стаја немају, а зимни су им ватани у Синјајевини иза Урљача у Доловима Срдановића и у Драгошевцу.

Млетичак.

Простор Млетичка је врло велики. На њему је катун косорићки, добросеоски и село Млетичак или Мљетичак. Село су засновали Жугићи, који су пореклом из Милошевића од истога браства од кога су Кнежевићи и Драшковићи у Милошевићима и Јакићи на Добрим Селима. Има их 12 кућа. Село има заселак Тинковац са три куће. Све су Жугићи. Славе Св. Ђорђија и Св. Јована јесењег.

Катун Жугића прво је био Доња Буковица. Ту се од катуна образовало село. Оно сада има опет свој катун. Село су осно-

[1]) Плот је поплетачки исплетен, кад се плете положеним прућем на пр. као што се плету лесе. Овај плот је врло трајашан.

вали такође Жугићи, који се сада презивају Вемићи. Има их 10 кућа. Још у Доњој Буковици живе Шушићи, који су родом с Косорића, славе Св. Ђорђија и Малу Госпођу. Њих има 8 кућа. Катун за Доњу Буковицу је: за Вемиће *Гусаревци*, а за Шушиће *Бучум*. Стаје су им у Драгошевцу у Синјајевини.

Садашњи прави катун за Млетичак је само село до Петрова-дне, а после Новаковићи, где су им и стаје.

Новаковићи су такође село као Доња Буковица, а постали су на стајиштима и катуништима. Основали су их Жугићи, којих сада ту има 42 куће. У Новаковићима су заједно колибе, стаје и куће. То је село ове године градило себи цркву и то је прва црква у Равним Језерима и међу новим селима.

Из постанка ових села види се: да су Млетичак основали досељеници из Милошевића, а од Млетичка, да су постала нова села Доња Буковица или Буковица Вемића и Новаковићи.

Добра Села.

Становништво добросеоско састављено је из неколико породица. Ту су Вуковићи (Мољевићи) једна од оне 4 староседелачке породице дробњачке. До године 1893. та је породица била задруга од 64-ро чељади и била је најбогатија у целом Дробњаку. Те године умро је домаћин те задруге и она се одмах изделила на неколико домова. Слава јој је, која и осталим староседеоцима. Остале су породице, које су се много доцније досељавале: Јакићи из Милошевића славе Св. Ђорђија и Св. Јована јесењег, Ракетићи из Пиве славе Св. Јована (7|I), Палије од Делибашића из Никшића, славе Св. Тому и Св. Николу и Чупићи, који су из Милошевића. Предање вели да су од ових Чупића из Дробњака, Чупићи у Белом Потоку код Авале. У селу има 56 кућа.

Катун је добросеоски Млетичак одакле пасу са малом Ивицу, а стаје су им у Меруљи. Ово је село доста сиромашно, а то све због оскудице у ливадама. Има неколика домаћина сигурна, а остало само животари.

Зуква.

Зуква је мало село. Има свега 14 кућа: три Полексића-Калабића с Мокрога и остало Кучкићи-Сарићи од Косорића. Дакле, село су основали досељеници с Мокрога и с Косорића. Сви славе Св. Ђорђија и Св. Николу.

Катуни и стаје су им у Боровцу, на огранцима Синјајевине.

Боровац је од 1882. године постао село, јер у њему сада стално живе осам домаћина: 3 Вуковића из Пиве, славе Св. Јована (7|I), 3 Мишовића из Роваца и 2 са Зукве један Кучкић-Сарић и један Полексић.

Слатина.

Село има 47 кућа. У селу су: Брдари и Катане, који славе Св. Николу и Кандићи од Косорића.

Катун им је до Петрова-дне ту у селу, а од Петрова-дне јаве-издижу у Синјајевину, где су им и зимњи ватани.

Поред Слатине је заселак

Јасиковац са шест кућа: 5 Смоловића, славе Велику Госпођу (15|VIII) и Обрад Чеперац из Преко-таре, слави Св. Луку.

Ово неколико малих села што се налазе око Косорића, који су исто тако мали као и она, али су Косорићи најстарији, изгледају, као да су засеоци његови. То су: Мљетичак, Зуква, Слатина, Јасиковац, Доња Буковица и Боровац. Она су сва, по свој прилици, постала од Косорића, јер у сваком од тих села има Косорића, који су најстарији становници поменутих села. Села су та доцније расла досељавањем из околних села или из Роваца или из Преко-таре. Сва ова села спадају у једну исту парохију.

Шавник.

На месту, где је данашња варошица, до 1840. године био је лӯг. То је све била покрпила тако честа врбовина, како причају да се кроза њу без секире није могло проћи. До то доба било је само три млина сеоска на Шавнику, а куће није било ниједне. Око 1850. године у Шавнику се настани из Пјешиваца Мишур Контић са браћом и сестрићем, данашњим шавничким попом Луком Ђуровићем. Они начине кућу на Беришиној Луци и један млин с леве стране реке Шавника на самом његову ушћу у Буковицу. Доцније почну околни сељаци градити сеоске и приватне млине, па по неки и куће. Прве су куће почели ту градити Превишани Трипко Томић и Стеван Пекић. Око 1873. и 74. почну се у велико зидати куће и то све куле. Сад има 22 куће и то је варошица за цео доњи Дробњак. Има лепу школу, пошту и телеграф од ове године. Становништво је шавничко ода свуд, али је највише Превишана. У Шавнику има увек по који херцеговачки емигрант. Сад у њему живе два Мостарца, има и један терзија из Пљеваља и два ковача из Рисна. Шавник је у парохији превишкој и у опште држи се у неком јединству са Превишанима.

Градац.

Село има 24 куће. Све је једна породица са два презимена: Гузине и Митровићи. Славе Св. Ђорђија и Спасов-дан. Посигурно се не зна одакле су, али они веле да су из Трепача у Бањанима.

Катун им је у Војнику у Пољани, а ливаде су им у Крнову.

Мокро.

Село су засновали Калабићи из Трепача у Бањанима. Потомци тих Калабића су данашњи Полексићи и Китаљи. Има их 15 кућа. Славе Св. Ђорђија и Св. Николу. Још су у селу Чворовићи са Заграда код Никшића; има их 10 кућа, а славе Св. Луку и Св. Јована. Имају још два скорашња досељеника: Бабићи, славе Аћимов-дан и Мастиловићи Мрђен-дан.

Мокранима су ливаде, а тако и колибе и стаје, којих има врло мало, у селу. Испуст им је Војник.

Милошевићи.

Село су засновали неки Милошевићи, којима данас нема ни трага. Данас су у селу Драшковићи-Кнежевићи, којих има највише; славе Св. Јована (29|VIII). Од њих су Јакићи на Добрим Селима и Жугићи на Мљетичку. Још су у селу Јошановићи из Роваца; славе Аранђелов-дан и Ћирилов-дан; и Жижићи, за које се не зна одакле су, него веле да су постали од неког ковача путника, који је у Милошевићима запо. Славе Св. Аранђела.

Бијела.

Село су основали Вуловићи, који су по некима родом из Рудина у Бањанима, а по некима из Бијеле код Котора. Вуловићи данас у главноме насељавају Горњу Бијелу. Има их 55 кућа, а презивају се Шћепановићи и Зорићи; само се једна кућа зове Вуловићи. Славе Св. Ђорђија и Св. Николу.

За Горњу Бијелу катун је Клађе, више села, а ту су им и стаје испод Штирног Дола. Све је то у Лоли.

У Доњој Бијелој живе: Радовићи и Добријевићи у истоименим крајевима, а у Јушицама Беговићи; сви славе Св. Ђорђија и Св. Николу и сви су, како причају, од Вуловића. У Какречицама су Ненезићи, који су од Ненезића из Велестова. Ненезићи славе Св. Ђорђија и Св. Николу. У Доњој Бијелој има 76 кућа.

Доњо-бијељани немају катуна, а тако ни стаја. Колибе су им мало измакнуте — по врх села у Каменитој Главици, а сено зими вуку из Лоле.

Ливаде су и за Горњу и за Доњу Бијелу у Лоли.

Тушина.

У селу се налази једна од оне четири староседелачке породице—Курепи. Право су село основали Церовићи дошавши из Церовице у Рудинама. Сада Тушина са својих шест заселака има око 107 кућа. И по Тушини и по тим засеоцима има скорашњих досељеника, али врло мало, но су то све Церовићи, који се различито презивају, те изгледа као да нису род. Сви имају једну цркву, али сваки заселак има засебно гробље. Ова подвојеност у гробљу изузетак је у целом Дробњаку. Док Превишани, Петњичани, Пошћењани, Комарани, и други носе мртваце чак испо Дурмитора по 4 до 5 часова пута, те их копају код цркве у селу, дотле ови у Тушини из околних заселака неће да се копају код цркве, која им је 10 до 20 минута удаљена од кућа.

Засеоци су: Цокотин са 3, Борова Глава са 5, Ссоца са 13, Пуштала са 8, Кућишта са 9 и Буан, као варошица, са 7 кућа. Церовићи славе Св. Ђорђија и Св. Николу.

Катун је за Тушину *Штичје*, $^3/_4$ часа удаљено од села. Штичје се налази више Тушине на огранцима Синјајевине. Стаје и зимњи ватани су им у Одрагу у Синјајевини.

Струг.

Струг су засновали Требљешани скорашњи досељеници из Никшића испод Требјесе. Има их 32 куће, а славе Св. Луку и Св. Петра. Још су у селу Петрушићи, пореклом из Рудина, славе Св. Ђорђија и Гиљени из Марковине у Црној Гори, славе Св. Аранђела.

Немају катуна, но су им колибе помешане са кућама. Стаје су им у Кравици. Свега у селу има 77 кућа.

Сировац и Баре Тушинске.

Села Сировац и Баре Тушинске у главноме насељавају Кршикапе. То су скорашњи досељеници из Црне Горе, славе Св. Луку.

У Расови у Синјајевини су катуни и зимњи ватани за Баре Тушинске, а катуни за Сировац су у Јаворју.

Малинско.

У овом селу живе Алексићи, који су пореклом од Гацка. Има их око 30 кућа, а славе Св. Ђорђија.

Катун им је у Кравици, а тамо су им и ливаде.

Тимар.

Становништво тимарско је скорашње према становништву других села. У селу су Струњаши, који су село и засновали. Они су се доселили пре 100 година из Преко-таре; славе Св. Ђорђија и Св. Пантелију. После су се Струњаша на 20 до 30 година доселили Смоловићи такође из Преко-таре. Од ових Смоловића једна се грана зове: Томићи, а друга Влаховићи; славе Св. Ђорђија. Још има неколике куће из Ровaца—Ровчана, који славе Св. Луку.

Тимарски је катун изнад самих кућа по коси Радутовице, а ливаде и зимњи ватани су им у Синјајевини.

Источна села дробњачка, која се налазе с леве стране Буковице, а у сливу су реке Тушине, називају се *Ускоци*—ускочки крај дробњачки. Ту су села: Тушина, Струг, Сировац, Баре Тушинске и Малинско. Сва су ова села, изузевши Тушину, новијег постанка и њих су населили ускоци—емигранти махом из Црне Горе, највише из околине никшићске—Требљешани, из Марковине — Перошевићи и из Ровaца. С тога се у становништву тих села и не види она тачна подвојеност по породицама као у овом другом делу Дробњака. Тамо се све измешало, па има домаћина једне исте породице, да живе у сваком од поменутих села.

О становништву језерском, овде се неће понаособ говорити. Изузевши оно становништво, које води порекло од које старе породице дробњачке на пр.: Шаулићи, Обрадовићи од Јакшића или Јауковића. и које има своју матицу, у коме од села из Корита Дробњачког — остало је све становништво скорашњи досељеник из Преко-таре или из Ровaца.

Утицај економских прилика на постанак нових села у Језерима од старих из Корита Дробњачког.

Видели смо да је Дробњак, пре данашњег становништва, био слабо насељен. По Језерима па до Ивице, као што је речено, били су *Кричи — Кричкови*. Они су живели о

сточарству и нису жита сејали. Били су људи храбри и војничког духа. Лети су изјављивали овце на Језера на пашу и ту су косили, а зими су их сјављивали око Таре и Лима. Језера су им била као ливаде и катуни. Да су ови Кричи заиста држали Језера и да су их Дробњаци пре једно 200 година прогнали одатле, сведоче многа географска назвања, изведена од њихова имена као и многе приче у народу о њима. У Језерима има *Кричко Поље*, а у Синјајевини *Кричачко Поље*. И данас постоји мрамор кричког војводе у Пољани на врх Буковичке Горе и зна се место, где су Дробњаци победили Криче и војводу им убили. Од те битке прозвао се и један извор *Крвавац*, што је крвав протекао, а место, где је био највиши покољ, прозове се *Клаће*. Потомци тих дробњачких Крича — Кричкова, који се тако и данас зову, живе око Левер-таре у турској граници. Има их у 5 села. Живот им је прост и прави сточарски. Повучени су од осталога света. У њихова села мало ко улази. Предео, где су та села, планински је и покривен шумом. Насред њихових села налази се једна главица, на којој је турска караула са посадом низама, и зове се *Кричак*. За те данашње Криче не може се рећи да су чисти Срби. Половина је од њих мухамедове вере — Турци, а половина православни — Срби, како се они сами називају. Али што се тиче обичаја и начина живота код обојих је један исти: једнаке су им куће, а једнака им је и ношња. Једном речи не може се између њих никаква разлика повући, али они на први поглед могу се распознати од Дробњака и других Затараца.

По Ивици и другим планинским пределима дробњачким, особито око Дурмитора, били су катуни бањски, А што је Корито Дробњачко у то прво доба тако слабо било насељено, можда су томе узрок непроходни планински предели и Кричи, који су држали Језера, по којима се сада налазе главне ливаде дробњачке.

Прве породице по доласку своме у Дробњак настане се, као што смо поменули, у Кориту Дробњачком, и ту основаше прва села. Земља је била цела и родна. Било је свакоме довољно. Нико се није отимао о туђе, нити је ко помишљао да ће икада требати Дробњацима да одузимају од Крича Језера и од Бањана планину са катунима, који су их по досељењу данашњих Дробњака много и много година држали. У селу је било једна или две куће, с тога им је ту било доста и оранице и косанице. Поред кућа у селу биле су стаје и колибе, као што и данас има по неким селима (Грабовица, Мокро и т. д.). Колибе су биле по крајевима села, како би имали лакши испуст. Како је стока била преко целе године у селу, то је земља у њему рађала и житом и сеном, да не може боље бити. Она је била сва прегнојена торовима, а где су торови, ту жито рађа „као из гнојева", што се каже.

Али мало по мало становништво се умножавало. Нешто досељавањем, а много више прираштајем, оно се из године у годину удвостручавало. Упоредо с умножавањем становништва ишао је напредак и у стоци. Стока се нагло множила, а слабо трошила. Досељеници су се настанили на целој необрађиваној земљи, па је разгнојили помоћу стоке, те је изобилно имало траве и жита, а чим је тога двога било, било је онда свега доста. Новац им није ни био од толике потребе. Праве дације или порезе није ни било. Дажбине, које је народ давао, биле су врло мале и то се давало у роду (натури). Доцније кад је постао харач, плаћало се у новцу, али и он је био незнатан, па с тога су скоро новци били непотребни. Трговина се сва водила трампом — разменом: купи се земља исплати се овцама и воловима. За коње се дају овце и краве, сир и скоруп, вуна и друго. У опште се може рећи да сељак сељаку још и данас неће да исплати какав пазар новцима, него увек половину,

ако не и више исплати у живоме. Услед оваке трговине и услед неупотребе новца стока се слабо продавала, а нагло се умножавала. Толико се била намножила, да је највећа цена волу била 4 до 5 талира, а браву 5 до 8 гроша. Има живих сељака, који памте ове цене (Шћепан Шћепановић — Вуловић у Горњој Бијелој).

Нагло намножавање стоке проузроковано оваким приликама учини да се једном осети оскудица у паши. Кад би се оставило да се прилике развијају природним током и даље, онда би због оскудице у испаши стока пропадала, што опет има за последицу потпуну пропаст сељакову. Оранице је било доста и жита је рађало довољно; али то није задовољавало потребе сточара. Никуд се из удута самога села није смело коракнути, јер би се одмах сучељавали са Бањанима и Кричима. Зато се Дробњаци скупе на збор на *Зборној Главици* на Беришиној Луци и реше: да прошире удут дробњачки и на Језера, а пошто се то није могло извршити без борбе са Кричима, они се реше на борбу. Бој се догодио на Пољани ниже Томића Чесме, на врх Буковичке Горе. Ту Дробњаци разбију Криче, погубе им војводу и претерају их преко Таре код Левера.

Пошто протерају Криче и задобију Језера, Дробњаци добише велики део земље подесне за гајење оваца. Сточарство доби нова полета, јер се пашњаци и ливаде проширише. На ливадама се почеше градити зимски ватани (савардаци и торине), а на крају ливаде близу испуста, катуни са колибама. Мало после ових сташе сељаци и стаје градити, те тако скоро преко целе године сва стока становаше у Језерима. Овце би се с пролећа (по један месец дана) и с јесени сјавиле у село, па би се одмах враћале натраг, јер није било велике паше за њих по селу. С овцама преко лета живела су у катуну и чељад по колибама због млека. Тако сва чељад почеше барем лети напуштати село и кућу, али је то било

само преко лета, а зими су се опет враћала кући у село. У то прво доба биле су њиве по селу родне, па због тога нико није ни помишљао о сејању жита око стаја и по катунима. Али та родност села није дуго трајала. Чим су се овце из њега стално удалиле оно губи и то много губи у својој родности. Не могу се више сваке године погнојавати њиве, а како престану се гнојити, престаје и род у њима. „Отишле овце из села, отишао вас берићет из њега“ вели народ. Њиве се изоравају и постају посне, те из године у годину стану све горе и горе рађати. Жита увек недостајаше за исхрану становништва. У племену га није било, да би се у размену купило, а са стране није се могло увозити, једно због честих племенских свађа, а друго због оскудице у новцу, кога је у народу било врло мало или га никако није ни било. Тој неродици села и оскудици у житу морало се тражити лека. Лек је једини био тај, искуством стечен, да ору и засејавају торине. С тога сељаци мораше изнети рало из села и почети орати гнојеве по катунима и око стаја. Тако за стоком изађоше рало и волови у Језера, а човеку сељаку кад видиш ма уз какву зграду (било кућа, стаја или колиба) прислоњено рало, знај да он ту стално живи, или бар један део године ту проведе са свом чељади.

Испрва сељаци невешти планинској земљи сташе гнојити и орати ливаде у дебелици и у осоју. У таким њивама жито се јако сили и не могаше никада на време сазрети. Ово несазревање и неуспевање жита у неколико успори тежњу за напуштањем села. У народу постоји још и данас претпоставка из тога првога доба, да жита у Језерима нису могла сазревати због раног наступања зиме и због већег нападања снега, који је с пролећа доцније копнео, него што то бива сада. Овака претпоставка у народу могла се само укоренити и добити важности због непознавања земљишта језерског,

а никако због климских појава. Тек доцније кад се почело гнојити и жито сејати по танчици (земља црница измешана са шљунком — буавица) у присоју, то је веровање народно отпало. По планинским пределима земљиште, које је више изложено сунцу и ветру, за жито је погодније. На таком земљишту жито по гнојевима добро роди и брзо сазри. Сада жита по Дробњаку ништа раније не приспевају него у Језерима. Летошња жетва (1897.) по неким местима у Језерима (Горња Буковица, Брод Вемића, Врточ-поље, Бучум Шушића и т. д.) пре је приспела него у Кориту Дробњачком. Жита — јечам — се жању крајем јула и око Преображења, док отпре, како стари причају, жетва је приспевала по Језерима крајем септембра и око половине октобра, када су, разуме се, жито испод снега вадили.

Ова погодност за жито и угодност за сеоски живот: близина горе, воде, стаје, села, катуна са добрим пашама, једном речи целокупан живот и рад сељаков концетрисан на једно, привлачила је сељаке себи. Сем овога још и то, што у ово последње време, од кад су Турци сасвим истерани из Дробњака, није била потребна ни она стара предострожност сељакова, нити збијеност и груписаност кућа и целога села. Све је то утицало на сељака, да се мало одвоји од села и од прљага (изораних њива), које су му ира-прадедови обрађивали, па да се вине у равна Језера. Тако ми видимо да у трећој четвртини прошлога столећа, почеше по неки сељаци зимовати по стајама и стално живети у Језерима. До године 1863., када су Турци истерани из Дробњака, од Горње Буковице до Јунча-дола, а то су сва Равна Језера, није куће нигде било осим једне у Ковчици Карапића, једне на Пашиној Води и једне негде у Крајима Комарским. Биле су само стаје и зимски ватани са колибама по крајевима. Те године прва се кућа начинила под Буковичком Гором — хан

Милоша Томића. Од то доба наста нагло напуштање села и стално настањивање по Језерима. Сваки нови домаћин (код нас се тако зове онај, који се рано одели од задруге) себи је оградио кућу у Језерима, а нико у селу. Па и они, који имају кућу у селу, зимоваху у стајама, јер се раздвојицом чељади (на чобане и осталу чељад) чине два трошка, што сељаци избегавају. А још сељацима годи кад сва чељад једу с једне трпезе. Они воле да гледају пред очима посведневно сву чељад и цео мâл. Сви заједно раде, сви заједно треба и да живе, то је код сељака. Подвојености у задрузи не сме да буде. Ова економска начела су управо један од важних разлога за напуштање сêлâ и кретање за овцама. Стара се села занемарују, а нова се оснивају на местима зимских ватана и катуна. Нова се села нагло почну умножавати и ширити. Тако за непуних десет година по изгнању Турака, ми видимо масу нових села, ако се тако смеју назвати, по Језерима. Ово нагло ширење и образовање нових села у неколико је спречило последње српско-турско ратовање. Године 1877. августа месеца сва су села до Горње Буковице спаљена. Нигде није остало куће, колибе, савардака, стаје, сијена да није са земљом сравњено. Она су тада изгледала као каква разбојничка пољана, по којој се налазе само људске трупине и трагови разних паљевина. Од основаних села не беше остало ни трага. Али пошто се Турци повратише све се то измени. Језера се изнова опораве. Велики берићет после војске — као што народ вели — у житу и малу свакога сељака брзо „наножи“. Сваки се опорави, као да рата није ни било. И тек, после овога рата настаје право остављање села и стално настањивање по већ почетим селима. Ако је стаја тесна и неудобна за зимовање све чељади, уз стају се гради мала кућица, колико само за чељад. Сад пак, кад се стаје граде, увек се има на уму да ће ту и чељад зимовати,

па се према томе и удешавају преграде у изби. Свака новија стаја има собу и фуруну за чељад. Од новијег доба почеле су се и куле, и то „прâвē“, градити по Језерима. Сељак, ако хоће сада да зида кућу, он је гради у Језерима, а никако у селу. У сваком селу језерском има барем по једна, а негде и по више кула. Од тих нових кућа и данас су читава села постала са свима знацима правих племенских оних из Корита Дробњачког села. Истина, да ова села имају сада мали број кућа, али је и то истина, да ће она кроз неколико година куд и камо измаћи од својих матица.

Нова су села:

1. *Горња Буковица*, постала на катуништу превишком; удаљена је од Превиша за 2 часа. У њој су измешане колибе, стаје и куће.
2. *Провалија* 3 часа удаљена од Превиша. Основана на месту, где су стаје превишке. Близу Провалије су катуни превишки *Орнице* и *Пољице*. Између Горње Буковице и Провалије налазе се као мали засеоци: *Чајетина*, *Чемерно* и *Палеж* такође превишки.
3. *Ковчица Караџића*, постала од Петњице на месту, где су стаје. Она је $4^1/_2$ часа удаљена од Петњице. Од ње је постао
4. *Палеж*, сада село, а пре катун. Палеж је удаљен од Ковчице 2 часа, а од Петњице $6^1/_2$.
5. *Крајн Комарски*,
6. *Пашина Вода*,
7. *Вирак*,
8. *Мотички Гај* и
9. *Јаворје*. Сва су ова села заснована на удуту комарском, на местима зимских ватана и стаја. Њима је свима матица Комарница, од њих удаљена 5 до $5^1/_2$ часова. На Пашиној Води и

у Мотичком Гају има сеоских кућа повише, а по осталим местима има их слабо, но су све стаје.

10. *Краји Пошћенски*, постали од Пошћења на стајиштима, удаљени 5 сати од села. У њима слабо има кућа, него сељаци зимују по стајама.
11. *Врела*, постала од Придворице на стајиштима, удаљена од матице 7 часова Ту су живели Јакшићи. Од Врела постао је на стајишту
12. *Јунча-до*, где живе Шаулићи, такође Јакшићи — Јауковићи. У Јунча-долу измешане су стаје и куће, а по Развршју до њега има и по која колиба. Још је од Врела постао
13. *Шумановац*, у коме су Обрадовићи такође Јакшићи. Од скора пак од Придворице основан је
14. *Вуко-до* на катуну. Ту има неколико скорашњих кућа. Близу су Вуко-дола и стаје Придворичана—Јауковића у Скочком Омару.
15. *Доња Буковица* постала је од Мљетичка и Косорића на месту, где су биле колибе — катуни. Неки Косорићи, Срдановићи и сад издижу на катун у Доњу Буковицу.
16. *Новаковићи* су постали од Мљетичка на катуништу. Они су сада већи од своје матице. Имају 42 куће, док Мљетичак има 12. Све им је на близу и куће и колибе и стаје.
17. *Боровац* је постао од Зукве. Ту су најпре биле стаје и колибе. Сада су колибе мало измакнуте изнад села по једној коси званој *Капа*. Ово је село по своме постанку најмлађе. Засновано је 1882. године.

Сва ова нова села, изузимајући неколика, чине и данас једну целину са својом матицом. За Превишане не постоје Буковичани или Провалинци. Све су то Превишани. Тако ни становници других села не зову се именом свога села, већ носе име своје матице. Комаранин је, па ма

где он живео у удуту комарском. Кад се запита неки сељак из Комарнице колико димова има у Комарници, он ће, пошто срачуна колико их има у целоме удуту комарском, одговорити толико и толико. На пр.: у Комарници се броји да има 140 димова, али ту су урачунате куће и из језерских крајева комарских. Између сêлâ језерских и њихових матица из Корита Дробњачког не прави се разлике. Црква им је једна, и гробље им је заједничко. До године 1884. у целим Језерима била је само једна црква и то на Жабљаку. Она је била и за она крајња села језерска, чије растојање од доњег Дробњака износи 7, 8, па и 9 часова пута. Сада их има још две: једна у Буковици Вемића, пре неколико година подигнута и једна у Новаковићима ове године грађена. Свештеник је један исти и за Мљетичак и Косориће и Доњу Буковицу и Новаковиће. Дакле, парохија је иста и за матицу и села од ње постала. Умрли, из превишких, пошћенских, комарских, петњичких и других Језера, носе се пркви у селу да се сахране. У тим Језерима нема ни гробља, па и ако тамо сељаци живе већ од 30 и више година. А ако се види где који гроб, то је каквог странца или самоубице или кога мештанина, који се због рђава времена није могао у село однети. Све ово сведочи да села језерска нису никаква целина засебна, него чине целину са својим матицама. Општина је иста, чета је иста матице и њених села, па чак и кметови су заједнички.

Из овога што смо до сада прешли види се да је померање села у овоме српском крају супротно померању села у Србији. Док се у Србији становништво спушта са планина у низине и ту нова села оснива, дотле се Дробњаци из долина пењу у планинске пределе, где образују села налазећи тамо боље земљиште за сточарство — главну врсту свога занимања. Висине тих планинских места су врло велике. Али то тамошњег сељака

ништа не плаши. Он не гледа на висину земљишта, нити на то, што снег покрива земљу по шест месеци, само ако ту има услова за живот, и ако су ти услови погодни за његов целокупан рад, он се ту настањује и стално живи. Средња надморска висина (по бечким ђенерал-штабним секционим картама) језерских села је 1460 m. (Доња Буковица 1312, а Крајн Комарски 1610 m.), а дробњачких 1030 (Придворица 840 и Добра Села 1221 m.), дакле, села су се померила за висину од 430 m. Ну и ако је толика висина тих нових села ипак је летос у Јаворју на висини од 1498 m. пшеница сазрела и добро родила.

7. Занимање становништва.

Као у свему ранијем, тако исто наилазимо на једноликост и у занимању у овом племену. Зато ћу овде изложити у опште занимање становништва дробњачког, а ако буде где каквих изузетака споменуће се на својим местима.

Састав земљишта, надморска висина и климатске прилике упућују тамошњег сељака на занимање, које ће бити у складу са свима овим погодбама. Земља прљуша — буавица т. ј. црница-пескуша, врло танког слоја, 1030 m. средња надморска висина села, зима, која траје од Митрова до Бурђева дана и лето од 3 до 4 месеца доста жарко, не могу придобити тамошњег сељака, да сасвим напусти сточарство, па да се ода земљорадњи. Није то родна Мачва, нити српски Мисир-богато Поморавље, где дебелице има од 2 до 5, па и до 20 m., но земљиште, из кога вири кречњак на сваком месту, а где-где испресецано карстом, по коме плуг не може ни запети, но се оре ралом. Нису то предели покривени питомим дрвећем, но земљиште голо, кршевито, мало где покривено каквим чечаром буковим или лесковим. Ту нема храстове шуме корисне са свога жира. Тамо нема шљивака, који сељаке крепе и богате и онда,

кад их жито и стока изневере. Нема тамо ни њива, које годишње два рода дају. Тамо нећете видети ни да се кукуруз игде сеје, а о виновој лози да и не говорим. У Дробњаку, а нарочито по Језерима 4 до 5 месеци покрива земљу снег дебео по 1 до 2 m. Готово све неравнине је за то време снег изравнио. Само се виде врхови од повећих четинара и букава, где стоје у снегу непомично, као да су оковани. Планине су покривене маглом и не могу се видети. Високи Дурмитор, чије се лепоте лети не можете нагледати, зими се жели видети: маглом се обавије о Св. Аранђелу, па га тек Св. Ђорђије одвије. Може се рећи да у то доба тамо живота нема. Путови и сваки саобраћај се прекине. Свако живи усамљеним, монотоним животом. Време је досадно, јер је једнолико. Кад свиће снег пада, у подне мећава мете, у вече се помало разгађује. Тако је сваког дана до пролетње равнодневице. Пред сваком зградом, где живота има, видећете по једно или двоје чељади с лопатом у рукама, где кидају и чисте снег, да се врата не замету. Око сваке куће, а особито око стаја ископани су читави јендеци у снегу од по 2 и више метара висине. Ови јендеци — пртине служе као путови до воде, сијена, појате и т. д. Комшија у комшије, ако их раздваја 200 m. простора, дође на Божић, а чобани по планинама и код стаје ни на Божић се не посете. Свака зграда са чељадима и живим чини засебан живот — засебно друштво, ако се може тако назвати. Па сад ако би ко запитао шта је то, што привлачи тамошње становништво да ту живи? Каква је то сила, што чини да ти људи љубе и воле ту земљу више од свега? На тако питање могло би се одговорити да то чини оно мало лета, које траје 4 до 5 месеци и које је лепо као игде у свету. Св. Ђорђије објављује лето и тада престаје оно зимње мртвило. Све се преобуче и добије нови живот. Не види се више по Кориту Дробњачком, нити игде оно голо

стење, но је све зарасло у трави и цвећу. Шуме озеленеле и добиле тако сјајно лишће, да се од њега сунце одблескује. Равна Језера под травом се усидрила, те изгледају као море. Милина ти је кроза њих о Видову дану проћи! Не знаш куда ћеш се окренути и шта ћеш пре погледати: да ли она равна поља испресецана многим поточићима, који се низа њих вијугају и на сунцу светлуцају као гује кроз увело лишће? Да ли оно разно пољско цвеће, што се свуда налази куд се год окренеш у такој бујности и лепоти као да је у жарком појасу? Да ли ћеш погледати оне многе гајеве и омаре, што се налазе по крајевима Језера, те изгледају као стражари тих поља горштачких? Да ли она мала и многа језерца, што се блистају усред поља језерских и около њих као оно драго камење у златном прстењу? Да ли висове, точила и намете дивног Дурмитора, који врхом у облаке тиче? Да ли она многобројна стада оваца, која весели чобани јаве на поћишта непрестано свирајући у свиралу и извијајући мелодије, које су остатак од неких можда старих српских или словенских песама? Па има ли још што год, што их ту веже? Има! Љубав, која их привлачи ономе земљишту, где су им се сви преци родили и многу крв пролили, традиционалне успомене на прошле муке и патње и на понегдашње срећне дане, љубав за слободом свога краја, љубав за својим чистим горским језиком, љубав за патријархалним животом, љубав према своме племену и племенској заједници и љубав према свему српском, што се тамо чува, као игде.

Из ово неколико речи може се видети да је тамошње становништво упућено више да гаји стоку и да се занима сточарством него ли земљорадњом. Истина, да се и земља обрађује, али само у толико, колико би могла рода дати, да се жито преко године не купује. Али ипак мало има сељака у целом Дробњаку, који го-

дишње не докупи 2 до 3, па и 10 товара жита; а нема ниједан, који ће продати годишње товар жита. С тога, дакле, пошто је сточарство куд и камо главније и претежније од земљорадње, прво ће се овде о њему и говорити.

Сточарство.

Становништво дробњачко од вазда се више бавило сточарством него и чим другим. Сама га је природа на то упућивала: доста ливаде, а доста планине са пашом дале су могућности да се сточарство јако развије. Оно се развијало у смислу многобројности и то на најпримитивнији начин. Рад и нега око стоке исти су онакви, какви су били пре 300 година. Иста је употреба и радња око вуне, са млеком се такође ради као што су им прадедови радили. Али покрај свега тога, што су тако мале користи од мáла, а велики рад и труд око њега, сељак је принуђен да гаји живо. Сви годишњи приходи тамошњих сељака своде се на продавање мала, јер сељак ништа друго нема да изнесе на пазар до то. Новцима од продатог мала подмирује дацију и све остале државне дажбине и домаће потребе.

Од свега живога тамо се овце највише држе и гаје. Који сељак нема оваца, тај је сиромах, па макар свега другога имао. Богаство се оснива на броју оваца. Обичан је буљук оваца од 50 до 80 брава. Средњи је од 80 до 130 брава, а има много племеника са буљуком од 200 до 300 оваца. Летос је највећи буљук имао Гргур Вилотијевић на Дужима. Имао је великих оваца 475, а свега брава малих и великих, козјих и овчијих око хиљаду.

Сој стоке у Дробњаку је доста добар. Овце су врло велике, отприлике као српијанске око Јавора. Просечна тежина тамошњих брава је овака: двизац (брав мушки од године дана) има 18—23 Kgr. у лубини, двизица (брав женски од године дана) од 15 до 18 Kgr., ован намјечак (мушки брав од две године) 28—33 Kgr., преодњак (ован до три године) 30 до 38, па и 40 Kgr., и овца јалова 20—25

Kgr. Мана је овцама та, што им вуна није добра за домаћу употребу. Вуна је сва у бичевима и врло је оштра. Така је вуна добра за продају, јер је на мери доста тешка. Бич вуне код добро исхрањених оваца, особито код *чкуљева*, може бити дугачак 25 до 30 sm.; обична је дужина бичева—прамења 16 до 20 sm. Овце с таком вуном зову се *реје*, њина је вуна шупља и дугачка, а *кабе* су, кад им је вуна пуна, оштра и набијена. Рудастих оваца т. ј. оваца с рудом вуном, тамо нема, и ако се у њима осећа оскудица, ипак их нико не набавља.

Гајење оваца и рад око њих доста је прост, али ипак тамо се највише труда и рада полаже око њих. Лети тражи се од добра чобанина да овце креће по планинама и по разним крајевима, како би мењале траву, што добро утиче на давање млека и на само гојење стоке, да их чува од велике жеге, па с тога се овце увек спландују, кад је преко дана велика врућина у горишуми или на снежном намету. Редовно сваке недеље овце се омршују (даје им се со). Ово омршивање зими је од 15 до 15 дана. Пази се да је тор увек чист, како би овце могле лећи и одморити се. Ако је тор прегнојен или се заглибио услед киша, одмах се премиче на друго место.

Зимњим чобанима много је теже но летњим. Када овце сасвим запрегну и када планинке слазе кућама (а то је око Томина-дне 9. октобра; „Свети Тома ћера жене дома“, „Свети Лука у каблове лупа“ вели народ), онда су се већ и пољски радови посвршавали, тада зимски чобани узимљу чобанске тојаге и пођу за овцама, не напуштајући их до Светога Ђорђија.

У мртву јесен, кад већ нестане паше по пољима или ако рано падне снег, овце се јаве у ровине (у пашу по планинама). У ровинама често остану до Божића, па и до Савина-дне кад је лепша зима. Затим се сјаве стајама или зимским ватанима и онда тек настаје прави рад зимских чобана. Пре но што овце до-

јаве до котара, чобанин окида и очисти котар и око њега, учепа по две торине *крњама*[1]), одсече сена, веже у крњу и износи на торину; растура сено на гомиле по торини, све на 10 брава по једна гомила — торина, па кад све то сврши онда пушта овце те једу. Оваки рад бива преко целе зиме свакога дана. До 20. фебруара полаже се — меће се — овцама сена два пута дневно, а шиљежима — прошлог лета јагњад — три пута. После тога доба шиљежима се меће два пута, јер су се мало опоравила и зуби су им се измењали, а овцама три, па некад и четири пута, пошто се примакао припуст. Кад наступи припуст т. ј. доба јагњења онда је права мука за чобане. Свака се слабија овца, кад се објагни, мора увести у избу, у за то нарочито одређено оделење. Овцу треба неговати, дати јој млаке, слане воде и ставити јој млада сена да једе. Мало јагње треба чувати од хладноће и треба га задојити, јер ретко је јагње, које уме само почети сисати. Има случајева да јагње, ако се на време не задоји, премлијечи[2]) и више не може да сише, но мора да скапље. За време припуста чобани се слабо свлаче да спавају. Они морају ноћу најмање три до четири пута да иду на таван у стаје међу овце или у прибој, да виде је ли се која овца објагњила. Деси се да се чобанин успава, а оно се преко ноћ објагњи по једно 30 до 40 оваца, па у јутру мука, пун таван јагњади, а не зна се које је од које овце. Оваца стоји блека, а јагњади кмека, па се непрестано траже. У таким приликама чобанима је мука, али ако су старији и искуснији, ипак ничега се не плаше. Они само стану међу овце, и посматрају како овце тако

[1]) Крње су дрвени котурови испреплетани такође дрвима — танким штицама; то се привеже на ноге узицама, те тако стопало заузима већу површину по снегу за чепање. Кад је велики снег, а објужи онда се не може никуд без крпаља, јер се греже.

[2]) *Премлијечити* каже се и за јагње и за теле, па и за дете по некад, кад не могу да сишу, но су просто као заборавила сисати. јер се нису на време задојила.

и јагњад, па свако јагње по мајци познаду. Ово је лепо српски гуслар опевао у песми: „Женидба српског цар-Шћепана".

Ал' говори Милош Војиновић:
„Не брини, се царе господине,
„Кад ја бијах у Шари планини,
„Код оваца дванајест хиљада,
„За ноћ буде по триста јагњади,
„Ја сам свако по овци познав'о,
„Роксанду ћу по мајци познати".

Због тако великог рада за време припуста, а особито где су већи буљуци, чобанима увек у јагњило излази по које чељаде, махом жене, у помоћ. Припуст или јагњило не траје дуго, 20 до 25 дана и за то се време све овце изјагње.

Пошто смо изнели труд и рад око оваца, сада да видимо какве и колике користи одгајивачи имају од њих.

Користи, што овце дају тамошњем сељаку, врло су велике. Велике су у толико, што ништа друго сељак нема да изнесе на пијацу до са́ме́ о́вце́ или оно што од ње добија. Од овчије вуне прави се све одело и спаваће хаљине.

Овце се стригу један пут годишње, свршетком маја или почетком јуна. Сразмерна количина вуне износи 1,250—1,500 Kgr. са брава. Боља, лепша и руђа вуна одабере се за кућу, а остало се продаје. Цена јој је 0·40 до 0·55 фор. од килограма. Млеко овчије тамо је главна храна преко лета. Колико и колико сељака живи по 10—15, па и више дана лети, а не заложи ни залогаја хлеба. Сир му служи место хлеба. Сир дроби у млеко, са сиром прави зељаницу, па тако једе. Од млека се тамо прави: скоруп (кајмак), сир меки (цели и од смлаке) и тврди од приљеве, а врло ретко се прави — ме́те́ — масло; и кад се то учини то је више лека ради но због потребе домаће. Тамошњи сељаци имају једну другу врсту масла, коју добијају, кад се скоруп истопи. Оваког масла

чешће праве, јер им је потребно за кување пита и других теста, пошто тамо нема свињске масти. Оно што остане од истопљеног скорупа, пошто се масло оцеди, зове се *троп*. Да овде поменем разне врсте млека: *јомужа*, то је слатко млеко и некувано[1]; *вареника*, то је узварена јомужа; вареника се разлива по карлицама. Кад се с варенике, која је стајала дан и по до два у карлици разливена, скине скоруп, онда оно млеко, што је остало зове се *приљева*. Од приљеве, кад се усири, добија се сир тврди или кад се закисели, млеко кисело. Ако је приљева веома прозукла (т. ј. ако је прокисла), онда се не кисели, но се само сири, па и тај сир није добар. *Смлака*, то је кад се јомужа мало смлачи и разлије, те стоји на карлицама по једно пола дана. Од смлаке се добија сир меки и скоруп т. ј. прво се скоруп скине, па се затим усири. *Грушавина*, то је најбоље млеко и врло је укусно. Добија се од јомуже, кад се ова мало посоли, па се на тихој ватри мешајући држи док не узавре. Грушавина се једе хладна. *Урда* се добија, кад се на врућу сурутку од целога меког сира успе јомужа. Тада се услед те мешавине на врх дигне као сир, то се скине, помеша се с повлаком или грушавином и тако се једе. *Дрпљавина*, то је кад се приљева поквари на карлицама и згусне — *здрпи се*. Ово бива за време летњих врућина. Дрпљавина се само сири, а онако се не једе.

Од свега овога оставља се и за зимницу нарочито скоруп, сир меки и тврди. Скоруп и тврди сир стављају се у мјешине и тако могу остати дуже време не укварени. Сир меки, а понекад и тврди оставља се за зимницу и у чабровима или кацама.

Од овога белог мрса сељак износи на пијацу скоруп и сир тврди, а ретко меки. Цена је скорупу од 4 до 5 $^1/_2$ гроша од Kgr., а сиру 2—3 гроша

[1]) Кад се усири јомужа, онда се добија меки — цели сир, јер је направљен од целога млека.

Још су сељаку приходи од оваца јагњад и *јарина* — вуна — с њих Јарине с једног јагњета буде по $^1/_4$ до $^1/_2$ а највише до $^3/_4$ Kgr. Јарини је цена као и вуни. Јагњад се стригу о Преображењу.

Под јесен се овце пребирају. Одвајају се које ће се зазимити, које ће се продати, обично се јаловиње: двисци, овнови и овце јалове продају, и најпосле које ће се заклати у кланици.

Цена бравима се мења. Кад је добра проћа малу, па и ако жито није добро родило, ипак је добра година. А ако је цена стоци рђава, па макар све друго добро било, тамошњи сељак пропада. Добра је проћа малу, може се рећи, кад се двизац, од 18—23 Kgr. меса у лубини, може продати по 3,50 до 4, а по некад и по 5 форината; а слаба је, као што је ове године била, кад се двизац продаје по 1,50 до 1,80 фор., а највише до 2 форинта. Овновима и овцама јаловим цена је сразмерно већа, у колико су им лубине теже од двизећих.

Осим оваца тамо се држе коњи, говеда и козе. Свиња скоро нема никако. Коњи се држе ради домаће употребе, а не ради продаје. Ретко се деси да сељак прода коња каквом трговцу или коме другоме, па да прими готов новац. Трговина с коњма је обично размена за земљу, вола или неколико брава. Већ говеда се гаје и због саме продаје. Поред млека, што га краве дају, сељаци још имају леп приход од продавања волова и јалових крава. Има неколико година, како је цена воловима скочила, па с тога сељаци много више сада држе говеда него од пре.

Сој, како коња тако и говеди, доста је мали, али су чврсти и издржљиви и коњи и волови. Просечна је тежина волова од 150 до 220 Kgr. чиста меса. Једна крава преко лета даје дневно 3,5 до 4,5 литара млека.

Ко́за̂ у понеким селима има више, а у понеким нема никако, што зависи од шуме. Где има више шума ту се

више и коза држи, на пр. у Дубровску, Комарници, на Добрим Селима и у још неким селима сваки сељак поред оваца држи и козе. Козе тамо нису риђе као што сам их гледао по Љешанској Нахији у Црној Гори и код Арнаута по Старој Србији, него су црне, беле и шарене. Такође ни оваца нема много црних, но по пет до десет у буљуку од 200—300 брава.

Косидба. — У непосредној вези са сточарством стоји косидба. Има доста домаћина, који никако не ору, нити што сеју, али ливаде косе и раде око сена [1]).

Као главна погодба, што је крај тако сточарски, јесу пространи пашњаци и велике ливаде. Ливаде се почну косити о Видову-дне, а косидба се свршава око 1. августа. „Макивије, косе о чивије, а српове за репове!“ вели народ. Макивије су 1. авг. тада је већ косидба на измаку, а жито је почело приспевати. Али има сељака, који косе и о Великој Госпођи, па и око 1. септембра.

Косидба је један од најтежих радова сеоских. Који косац издржи 30 до 35 дана косидбе, тај се сматра као изванредан раденик. Обичан косац може дневно да укоси према трави и чистоћи ливаде 2 до 6 товара сена то по питоминама и око стаја или зимњих ватана, а где је чиста ливада, добар косац може да укоси и до 8 товара сена. Покошена трава — *откоси* не смеју дуго остати по ливади, да се не би пресушили. Пла̂сти се одмах сутра дан или трећег дана. Пластидба је женски рад. Једна пластилица може лако и рано да попласти што један косац за дан покоси. Откоси се спласте у *завале*, из завала се сено трпа у *навиљке*. Пошто се навиљци мало слегну трпају се на грану т. ј. у *плашће*. Плашће се затим свози и трпа се у *сијено*. Свучено плашће на једном месту зове се *свозина*. Кад хоће да

[1]) Јаков Шпањо у Ђедову Пољу и Малиша Балтић у Пашину Пољу живели су ту по неких 10—15 година до 1891. и никад нису орали нити што сејали.

се трпа из свозине *сијено*, прво се три или четири пласта добро примакну један другоме, па се од њих окружи подина за сијено. Та прва три или четири пласта зову се *подвози*. На подвозе се после трпа сена колико се хоће и колико се има. При трпању покрај свакога сијена оставе се по два или три пласта за *поврху*, а то је кад се сено слеже, да се на врх понова метне још сена, како би сијено имало шиљаст врх т. ј. да је добро увршено, да не може вода у њ заилазити. Свако се сијено најмање три пута површује, док се не уреди, да може зиму дочекати. Нема више несреће сељаку но кад му се сено поквари.

Да се сено уреди и на време сврши потребно је доста раденика, особито где има повише ливаде; с тога понеки сељаци најимају косце на надницу или ђутуре док косидба траје, а тако исто и пластилице. Надница је косцу $5^1/_2$ до 7 гроша поред хране, а пластилици 3 до 4. И косци и пластилице су из самога села сиромашни сељаци. Осим косидбе на наднице или ђутуре има доста и мо́бâ. Мобе купе вићенији сељаци и који су инокосни у раденицима. Овај обичај карактерише цео тамошњи живот у погледу поштовања пријатељства и потреба. Мобе се купе на неке полу-празнике или заветине, којих има и сувише у време косидбе као на пр.: Огњена Марија, Ветрина Петка, Св. Пантелија и т. д. Сазива се моба и од пластилица.

Земљорадња.

Поред сточарства народ се занима и земљорадњом. Сељак онолико земље узоре и уради, за колико мисли да ће му донети довољно жита за кућу. Нико не помишља да ће имати жита „на пријетек“, јер није на то навикнут. Па и ако случајно роди мало више, но што је потребно за исхрану чељади, сељак га никад неће продати, јер би му тиме отишао „беријет“ из куће, но га остави, те

се помеша са новим, и тада се каже да има „нафаке“ у кући[1]).

Земља се обрађује на најпримитивнији начин. Оруђе је просто и примитивно. Рало и брана то је све. Плуга нема нигде; па и кад би га било, не би се имао где употребити. Рало је са једном ручицом, а не са две, као што сам гледао по рудничком округу.

До пре тридесет година жито се сејало само по селима, а никако по катунима и планини. Данас сваки Дробњак више жита сеје по Језерима и по катунима но по селу. На то су га нужда и искуство натерали. Летос у Крајима Комарским, под самим Дурмитором, на висини 1560 m. јечам је боље родио но у Комарници. На Пашиној Води пшеница је летос сазрела и доста добро родила, а то је на висини од 1436 m. У опште може се рећи да јечам у гнојевима по Језерима боље рађа него по селима. Јечам се сеје узастопце две до три године у гнојеве, па се после посеје једну годину раж, која врло добро роди. Затим се то више не оре, но се пушти те се залединчи, и то се зове орница. По таким орницама трава рађа за једно 10 година као игде. Тако од гнојева по ливади има две користи: прво, добро рађа жито, а друго после жита добро рађа трава.

Од жита се сеју: јечам, пшеница, крупник, раж и елда. Кукуруз се врло слабо сеје, јер не може да роди, као што треба. По мало га сеју на Беришиној Луци, Шавнику, Тушини и Бијелој, али и ту, изузимајући Беришину Луку, слабо рађа[2]).

Јечма се сеје највише и он је главна хлебна храна тамошњег сељака. Он се сеје у добре њиве или гнојеве. За јечам се бира земља добро ђубровита и црница-де-

[1]) Од скора су сељаци почели под јесен и жито продавати да плате дацију, а доцније то исто жито купују од трговаца и троструко скупље плаћају.

[2]) Од 1900. године сва су села у Кориту Дробњачком почела сејати рани кукуруз, који прилично успева.

белица нарочито у селу, ако је има. У понеким местима јечам се сеје у *пријелоге*—њиве, које су по једну, две или више година прележале неоране. У неким новим селима као у Пошћенском Катуну, Новаковићима, Бучуму Шушића и т. д. јечам у пријелогу роди као у гноју.

После јечма највише се сеје пшеница. Она добро успева у ријој смоници, која је доста посна. У стрништу пшеничном добро успева елда, која се ту сеје ради промене. Елда у Дробњаку добро рађа, али ретко се кад сачека да она сазре, но је увек убије тоња. Тоња може убити и друга жита, али елда највише страда, зато што најдоцније сазрева. Тоња падне на жито, кад је магла из јутра, па кроз ту маглу прогреје сунце на жито У таком случају око зрна и по класу нахвата се као нека тамна навлака од оне магле — влаге, и онда више од жита нема користи. Тоња може жито, и које је већ сазрело убити, а сељаци старији кажу да тоња може жито и на гувну убити т. ј. кад је овршено. Од тоње највише страдају села, која су по увалама и речним долинама, где пада доста магле. Така су: Тушина са својим засеоцима, Комарница, Петњица, Горња и Доња Буковица и Бијела. Тушина међу овима највише страда од тоње.

У понеким селима крупника се сеје много. У Тушини и око ње крупник и елда главна су жита. Крупник се сеје у њивама, где је била пшеница, а елда по буавици — прљуши — песковитој црници. Раж се сеје по целом Дробњаку ради њене сламе за кровове више него ради саме хране. Она успева у планинским и високим пределима боље но и једно друго жито.

Да би њива боље рађала усеви се у њој мењају. Сваке друге или треће године сеје се друго семе. После пшенице у истој њиви добро успева крупник, а после јечма — осим по гнојевима — сеје се елда, а после јечма у гнојеве се сеје раж. У елдовишту добро рађа

пшеница, а такође и јечам. За пшеницу, крупник, раж и елду није потребна много ђубровита њива, док јечам без гноја не може ни пукнути.

Поред поменутих жита тамо сељаци много сеју кромпира (кумпијера) и купуса. Кромпир у више прилика замењује брашно Просечно сваки домаћин о јесени има их 12 до 15 товара (товар је 150 кила) [1]), а где су веће задруге ту има 30 до 50 товара. И кромпир се слабо продаје; али ако се изнесе на пијацу, цена му је 3 до 5 пара динарских од оке. Кромпир боље рађа у Језерима, него по селу. Сеје се по гнојевима у дебелици. Од скора су сељаци набавили неку врсту кромпира што рано доспева, па ту врсту сеју по Језерима. Кад сељаку доста роди кромпира, а има скорупа, сира и меса, онда му немаштина хлеба није досадна.

Купус се сеје само у гнојеве, али не рађа добро као кромпир, нити је толико саставни део хране као овај.

Од поврћа сеје се по мало граха, белога и црнога лука. Све то слабо роди, да за зиму не остане ништа, но се све што роди потроши још уз госпођине посте и с јесени.

Приметио сам да су сељаци почели од скоро обделавати дуван. Летос у сваком селу у Кориту Дробњачком видео сам посејаног дувана, који доста прилично рађа.

Како у племену нема никаквих заната, нити занатлија, то су сељаци и сељанке принуђени да сами све раде. Подела рада тамо није извршена. Сви раде све. Али подела између мушких и женских радова потпуно је извршена. Ретко се деси да мушки ради женски посао или обратно, као што тога има у Црној Гори.

Мушки послови. — Поред рада око стоке, сена и жита, још се може рећи да је сваки сељак дрводеља, столар, зидар, качар, једном речи он је у себи концетри-

[1]) Тамо рачунају 100 ока у товару, а пошто немају ока, то 1,50 кило узимају за оку и онда опет се окама служе.

сао све занате, који су потребни за прављење разних ствари и оруђа сеоских. Изузимајући судове и оруђа од метала све остало праве сељаци сами себи. Преко зиме, кад је докон, сељак гради виле, грабље, насађује косе и српове, гради саони, рала, где је равније као по Језерима граде и кола; све се то преко зиме спреми, да буде готово, кад наступе дани рада. Даље граде дрвене суде: крављаче, каблове, карлице, каце, чаброве, дебета, кашике, жбанове, трпезе, бурила, кућевни дрвени намештај као кревете, троножне столице, столице с наслоном, полице и т. д. Сами сељаци секу за кућу простију јапију. Ваде и крешу камен за зид. Простије зграде: савардаке, колибе, кућаре (осим оне под шиндом), па по негде појате и стаје сами сељаци граде. У повећим задругама има задругара скоро правих мајстора: дрводеља или дунђера. Они те своје занате употребљавају само у домаћим потребама, а не иду другоме да раде. Прави дунђери — камени мајстори, као што тамо их зову, јесу из Боке, а дрводеље из Прекотаре или од Нове Вароши и Пријепоља. Још је дужност мушких чланова да догоне дрва, да их цепају, да увек има млива у кући и да све намирују што је кући потребно.

Женски послови. — Женама је прва и главна дужност да у кући све буде у реду и све на своје време. „По кући се жена познаје“ вели народ. Затим поред онога што је напред поменуто да је женски рад пластидба и рад око млека, још им је један од главних послова да среде и уреде вуну, лан и конопље. Кад се стригу овце, домаћин зовне домаћицу, пусти је те бира вуну коју хоће и колико хоће, па више мушки о вуни не воде рачуна. Тако исто, ако жене немају семена ланеног и конопљаног, мушки им кȳпē и поору конопљиште, па више и од тога дигну руке. Остало је женама дужност, како ће се то урадити и средити. С јесени жене припреме вуну и коно-

пље да су готове за зиму. Како се сврши рад око млека и како се среде пољски радови, жене почну свој посао око вуне. Ту се вуна чешља, гребена, затим се преде, снује, навија и најпосле се че. Тако исто и с конопљама жене раде. Оне их негују, окопавају, праше, чупају, киселс, суше, трле у трлицама, преду и тку платно. Све ово жене раде у позну јесен и преко зиме. Жене су у неколико и кројачи, јер кројача-терзија тамо слабо има. Има само двојица у целом Дробњаку: један Катана са Слатине и један у Тепцима. Оба су родом из Прекотаре. Они се зову терзије и шију хаљине, зубуне и по каткад кабанице. У оскудици терзија све то саме жене раде. Оне кроје и шију и платно.

У целом племену има само један дрндар и то на Годијељима.

У Шавнику и на Жабљаку имају по два ковача Србина. Ови су у Шавнику из Рисна, а на Жабљаку из Пљеваља. Они раде најпростије ствари: поклепају секиру, обнаде раоник, скују багламе на врата, начине по који клинац за поткивање коња и то им је све знање. У овим двема варошицама има по један или два кројача, који су мало бољи од сеоских терзија. То су махом Мостарци или Скадрани, Подгоричани или Пљевљаци.

Дућана и механа по селима нема. Има само покрај главнога пута на четири места: у Шавнику, Горњој Буковици, Папиној Води и на Жабљаку. Дућанџије и механџије су обично странци: Херцеговци, који су после окупације прешли у Црну Гору или Пљевљаци или Подгоричани. На Жабљаку и у Шавнику има по један дућанџија из Рисна.

Нађе се по неки и домородац да је дућанџија или механџија, али он се поред тога бави и сточарством и земљорадњом.

Дробњачки сељаци не иду никуд изван племена да раде. Ако им је потребан рад, они га нађу у самом свом

селу. Косе, ору или што друго раде на надницу. Надница је раднику дневно 5 до 6 гроша поред хране. Има да се неки сељаци најмљу у своме селу. Раденици људи слабо се најмљу, него махом иду по најму младићи за чобане. С најамницима се поступа као с домаћом чељади. Они с домаћином и са свом чељади заједно седе и једу.

Раденику најамнику годишња је плата 40 до 50, а чобанину 25 до 30 форинти. Има најамника, који се најмљу за пола године. У таком случају већа им је плата преко лета но преко зиме.

Додатак о броју становништва у Дробњаку.

Колико се нагло намножавало становништво у Дробњаку најбоље ће се видети из писма[1]), које овде прилажем.

Мечлйзь дромлячкй да се зна кой сѫ по йменѫ:

1-во, Мѫдйрь Шабанага
2-го, Яковь Маловйчь (из Дужи)
3-ће, попь Мйловань Томйчь. Превйшь
4-то, попь Митарь Головйчь (с Пошћења)
5-то, Савйчь Рондовйчь Шаранаць
6-то, Фйлйпь Жугићь (с Мљетичка)
7-мо, Радоня кнезь с Мокре (Мокро)
8-мо, Павле Карачйчь йз Ꙗзера (Ковчица Карацића у Језерима)

	кѫће	гроша
село Превйшь	18	2376:36
село Шѫмановаць	18	2376:36
село Добравско	8	1056:16 (ово су Добра Села)
село Дѫжи	14	1848:28
село Комарница	25	3031:10
село Пошћенѣ	19	2376:36[2])
село Грабовйца	6	792:12
село Годйелй	11	1452:22
село Дѫбравско	12	1584:24
село Млѣтйчка	13	1584:24[2])

[1]) Летос, кад сам путовао по Дробњаку, претурајући неке артије у кући синова пок. Божа Томића, наиђем на ово писмо.

[2]) На много места грешено је при множењу, па није производ тачан. На дим се плаћало 132 гроша и 2 паре и тиме треба помножити број кућа — домова у селу.

	кѫће	гроша
село Слатйна	10	1320:20
село Бѫковйца	4	528: 8
село Прйдворйца	6	792:12
село Мокро	4	528: 8
село Мйлошевйћи	14	1848:24
село Бйела	13	1716:26
село Шаранцй	62	8187: 4
село Тепцй	31	3961:20
село Врела	4	528: 8
село Шлйванско	6	792:12
село Тймарь	2	264: 4
село Расово	1	132: 2

22 = села све

овоме тевтерѫ

(М. П.) шайтьчй Мѫстай бегь Селмановићь

(М. П.) агй Асань Асећйћь

(М. П.) попь Нйкола Поповићь

Мѫхдйрь Плѣвалски

Янйћйе бѫгарйнь

Између имена села и потписа ових сведока има на писму још нешто написано, што је врло читко, али му се смисао не може ухватити. Ту стоји: 67 = сенеть = 37450 дервйшь агй 15000

66 = сенеть = 32164 авдйбегѫ 15000

69614

39614 остае да се даде

сада. — Ако није овако: по 67 некаквих сенета (признаница) треба платити 37450 (сигурно гроша), а по друго 66 сенета треба платити 32164 свега: 69614. Од ове суме дало се, према горњему, дервйшь агй 15000, а авдй бегѫ 15000 свега 30000, а остало још да се даде 39614.

Ово наведено писмо је из године 1851. јер стоји на печату (муру) аџи Асана Асећића (други сведок) турска година 1267., а то је равно нашој 1851. Оно нам показује: 1. Шта се разумевало тада под Дробњаком, 2. која су села тада била и колико је у коме било кућа и 3. колико се плаћало порезе — вергије на једну кућу — дим.

У писму се помињу поред старих села дробњачких и шаранска села: Расово. Шљиванско и Шаранци као село. Дакле, и шарански крај тада се рачунао под Дробњак. У овоме нема велике погрешке. Шљиванштани су родом Дробњаци, а тако и још

по неки Шаранац. Сви прави Шаранци славе Св. Ђорђија, коју славу славе и сви Дробњаци. Данас истина Шаранци се рачунају као засебно племе, али Црногорци их увек сматрају као Дробњаке. Каже се четири капетаније дробњачке (дробњачка, ускочка, језерска и шаранска) и три баталиона дробњачка (дробњачки, ускочки и језерско-шарански). Што се у овом писму Шаранци помињу као село, мислим да је погрешка. У оно доба ретка су села, а можда их није ни било од по 60 кућа. Ну под тим именом можда су разумевали: Руданце, Брајковачу и Пода, која села данас чине средиште шаранско.

2. У писму се помињу свега 22 села, од којих су 3 данас шаранска, а 19 дробњачких. Од 19 дробњачких села 15 су из Корита, а 4 из Језера: Шумановац, Врела, Тепца и Доња Буковица. Међу оних 15 села из Корита Дробњачкога не помињу се ускочка дробњачка села: Малинско, Тушина, Сировац и Струг, нити варош Шавник, ни село Петњица. Ускочка села се не помињу због тога што је писмо из доба после смрти Смаил-аге Ченгића, када су се ова села сасвим била одметнула од Турака и држала се Црне Горе. Шавник у то доба није ни постојао, но се тек мало доцније основао. Али за чудо је што се не помиње село Петњица, која се налази између Превиша, Годијеља и Пошћења, готово у средини племена. Село је постојало, јер је то од старих села, а стара је и породица Карадића, која у њему живи.

Да би се лакше уочила разлика између броја ондашњих села и данашњих, а такође и између броја кућа, овде уносим статистичку таблицу из тога писма од 1851. и из ове 1901. год.

	БРОЈ КУЋА		
	1851.	1901.	
1. Превиш	18	109	са свима засеоцима по Језерима.
2. Бијела	13	131	са својим крајевима.
3. Милошевићи	14	61	
4. Мокро	4	29	
5. Придворица	6	32	са засеоком Скоком, који има 8 кућа.
6. Пошћење	19	88	са засеоцима по Језерима.
7. Годијељи	11	24	
8. Грабовица	6	33	
9. Добра Села	8	56	
10. Комарница	25	140	са свима засеоцима по Језерима
11. Дубровско	12	61	
12. Дужи	14	68	са засеоцима.

	БРОЈ КУЋА 1851.	1901.	
13. Мљетичак	13	—	
14. Слатина	10	47	
15. Тимар	2	66	
16. Градац	—	24	
17. Петњица	—	26	
18. Зуква	—	14	
19. Косорићи	—	13	
20. вар. Шавник	—	22	
21. Новаковићи	—	42	
22. Буковица (Доња)	4	34	
23. Врела	4	35	
24. Тепца	31	99	
25. Шумановац	18	—	
26. вар. Жабљак	—	24	
27. село Жабљак	—	12	
28. Питомине	—	27	
29. Јунча-до	—	20	
30. Развршје	—	8	
31. Ковчица	—	7	
32. Палеж	—	20	
33. Босача	—	13	
34. Ускоци	—	19	
35. Нинковићи	—	64	са свима крајевима.
36. Међужваље	—	27	са засеоком Селином.
37. Тушимља		117	са свима засеоцима.
38. Сировац		107	са засеоцима.
39. Малинско		31	
40. Струг		77[1])	са засеоцима.

Из ове се таблице види:

1. Колика је велика разлика у броју села у току од 50 година: 1851. г. помиње се у Дробњаку 19 села и још овоме кад се додаду 4 ускочка села и Петњица, што нису поменути, онда је тада свега било 24 села, а сада их је 40. Још овде није поменуто ни пола новооснованих села по Језерима и у ускочком крају. Само су поменуте метрополе — стара села и у њихов број кућа унете су куће оних заселака или новооснованих села, која су по-

[1]) Ови подаци о именима села и о броју кућа узети су из пореских књига од године 1901., дакле, у тачност им се не може сумњати.

стала од њих, а имена им нису поминьата. На пр. поминье се Превиш, а од њега постала села: Горња Буковица и Провалија не поминьу се. Тако не поминьу се Крајн Комарски, Крајн Пошћенски, Пашина Вода, Вирак; у ускочкоме крају: Баре Тушинске, Борова Глава, варошица Бухан и т. д. Пре 50 година Језера су била само ливаде са стајама, а данас су прекриљена самим засеоцима појединих села из Корита. Чак то насељавање Језера иде на штету племена доле. На пр. село Млетичак данас је постало селиште и летње катуниште, док су од њега постали Новаковићи и Доња Буковица.

2. Број кућа у појединим селима толико је нарастао да изгледа невероватно. Тако у Тимару од 2 куће у току од 50 година нарасло је на 66, а то чини 3200%; у Бијелој од 13 на 131 или 907.7%; у Превишу од 18 на 109 или 505.5%; у Комарници од 25 кућа на 140, а то је 460% и т. д. Најмањи је прираштај био у Годијељима, где је од 11 кућа нарасло на 24 или 118%. Целокупан број кућа у Дробњаку био је 1851. год. 232, а данас је 1501. У овај број нису урачунате куће из ускочких села Тушине, Малинска, Струга и Сировца, јер се ова села не поминьу у поменутом писму.

Прираштај је био намножавањем и после деобом. Као што се види из писма данак — вергија плаћала се на домове. Није се гледало на имање нити на број чељади у кући. Ма колико било имање и ма колико било чељади у задрузи, домаћин је плаћао 132 гроша и 2 паре годишње на све. Овака врста порезе доприносила је те су се велике задруге одржале до најновијих времена. Кад је после Турака завладала Црна Гора, основа за њену порезу била је имање и према њему се плаћа данак. Нема личнога пореза и с тога више (порез) данак није утицао на одржавање задруга, те су се тако задруге и распале. Можда намножавање у становништву није сразмерно увећавању броја кућа. Али и становништво се у исто доба јако намножило. Ради примера наводим број чељади само у две куће: 1852. год. у кући Јоксима Томића било је 9 чељади (3 брата ожењена и троје деце), а данас 56 у 9 кућа а то је 517 %; а у кући попа Милована Томића било је 10 чељади (5 прво-братучеда, двојица ожењена са по једним дететом и једна баба), а данас их има 42 у 6 кућа. Од оних пет братучеда један се (Коста Томић) одселио у Србију, његову чељад нисам рачунао, а има их 9. Ова два примера могу се узети као средње намножавање, а има много породица, где је од 7 чељади нарасло до 90 или више, као што је код Церовића у Тушини и Вуковића на Добрим Селима.

Досељавања је било врло мало. Једино што има по Језерима неколико ускока и неколико породица усташа и можда неколике фамилије у ускочким селима, које су се у ово доба доселиле. Расељавање је било можда више. Највише се породица одселило у Србију.

3. Према наведеноме писму цео је Дробњак и с она три шаранска села плаћао годишње 49.080 гроша 32 паре. Данас је та цифра удесеторостручена, ако не и више.

Административно данас се Дробњак дели на три капетаније-среза: дробњачку, ускочку и језерску. Дробњачка је капетанија највећа. Она захвата право Корито Дробњачко и у њу спадају ова села: Превиш, Бијела, Милошевићи, Градац, Мокро, Придворица, Пошћење, Комарница, Дужи, Дубровско, Петњица, Годијељи, варошица Шавник, Добра Села, Грабовица, Зуква, Слатина, Косорићи, Доња Буковица, Новаковићи и то сва села са својим засеоцима. Свега у овој капетанији има *1060 кућа*. У ускочку капетанију долазе: Малинско, Струг, Тушимља, Сировац и Тимар са *398* кућа, а у језерску: варошица Жабљак, село Жабљак, Питомине, Јунча-до, Врела, Разврше, Ковчица, Палеж, Босача, Ускоци, Тепца, Нинковићи и Међужваље са *375* кућа.

Ове антропогеографске студије о Дробњаку радио сам још као ђак Велике Школе. Оне су 1898. награђене првом светосавском наградом. Доцније сам нешто допунио и придао додатак о статистици становништва. Ну ипак, у ову студију није ушло све оно што би се имало казати о Дробњаку. Језик, народни живот и обичаји, са чијег се богатства и разноврсности херцеговачка племена одликују од осталих крајева, изостали су.

При раду слабо сам имао помоћних дела, којима би се могао користити. Једини рад, у коме се и с антропогеографског гледишта нешто о Дробњаку каже, јесте Черногорія од П. Ровинског. Али како је Ровинском била предмет студије цела Црна Гора, то је он површно или није никако помињао битне особине и установе појединих племена, које баш и чине те племенске јединице. Тако на пример он ништа не говори о комуницама.

За порекло становништва извор ми је био народно предање, које је у Дробњаку живо као игде. Тамо је обично да човек зна имена својих предака до 7, 8, 10, па и 12 колена.

Нарочиту сам пажњу обратио на комунице, које су већ на измаку. О њима ћу на другом месту и засебно говорити.

ПРЕГЛЕД

а) преглед географских и етнографских назива.

Ајат 76, 77. cf. притремак.
амбар 65.
Бањани 52, 88, 90, 105, 106, cf. Власи Бањани.
бент 21. cf. пријебој.
бич 117.
брана 124.
брвнара 63, 67, 69.
буавица 32, 36, 37, 38, 43, 84, 108, 113, 125.
буљук (оваца) 97, 116, 119, 122.
бурило 76, 127.
бусика 14, 17, 18, 36, 75. cf. жива трава.
варениκа 120.
ватани 75, 77, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 106, 108, 109, 110, 117, 122.
ведарац 28.
влака 16, 17, 19, 20, 45, 50.
Власи Бањани 88. cf. Бањани.
„вода“ 64, 65, 69.
врата 65, 76, 79, 114.
вратнице 65.
врста (зид на —) 64.
глава 21, 22, 24, 55, 58.
гној-еви 56, 97, 105, 108, 124, 125, 126.
гора 39, 44, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 59, 86, 97, 108, 117.
граница 12.
греза 64, 73.
гробље 102, 112.
грушавина 120.
гувно 73.
густијерна 44, 45.
двизац 116, 121.
двизица 116.
двор 70 cf. миљћ.
дебе 76, 127.
дебелица 107, 113, 124, 126.
диванана 67.
димњак 67.
доксат 67.
домазет 56. cf. уљез.
дрвљаник 63, 79.
Дробњаци 11, 12, 28, 46, 52, 55, 88, 91, 92, 104, 105, 106, 112, 124, 130, 131.
дрпљавина 120.
дубина 71.
дубирог 63, 77. cf. савардак.
дубрава 49.
жжбан 76, 127.
жжива трава 14, 18, 75. cf. бусика.
жжиока 69, 73, 76.
забат 64, 70.
завала 122.
задруга 47, 62, 74, 76, 89, 99, 109, 127, 133.
зараван 38.
Затарци 104.
зграда 59, 60, 63, 64, 71, 75, 77, 107, 114, 115, 127.
изба 64, 65, 66, 67, 68, 73, 110, 118.
издиг 77.
издићи на планину 76. cf. издићи у катун.
издићи у катун 76. cf. издићи на планину.
јавити у ровине 75, 76, 117.

јагњило 74, 119. cf. припуст.
јарина 121.
јомужа 120.
каба 117.
кабао 16, 76, 117, 127.
карлица 76, 120, 127.
кат 69. cf. шав.
катун-и 18, 50, 52, 56, 57, 76, 77, 84, 85, 87, 88, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 124.
катуниште 97, 99, 133.
каца 76, 120, 127.
клак 64.
клис 68, 69.
колиба-е 18, 29, 49, 50, 63, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 97, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 127.
комини 67. cf. коминови.
коминови 67, 68. cf. комини.
комун-и 47, 48.
комуница 28, 32, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 92, 95, 134.
комунско право 47, 48, 55, 56, 57.
конопљиште 72, 127.
коњушница 65.
косаница 105.
котар 70, 74, 75, 93, 118.
котац 65, 73.
котлина 24.
крављача 76, 127.
Кричи 52, 88, 103, 104, 105, 106. cf. Кричкови.
Кричкови 52, 88, 103. cf. Кричи.
крља 118.
кров 64, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 79, 125.
кровина 68, 69, 73, 76, 77, 78, 79.
крпље 118.
крсно име 72, 93. cf. слава.
кула 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 95, 100, 110.
куповица 46, 47, 56.
кућа 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 114.
„кућа“ 65, 66, 68. cf. оџак, оџаклија.
кућара 63, 78, 127. види пружина.
лемези 69.
летве 65.
листра 64, 69, 70.
луб 26, 49, 74, 76.
лубина 116, 121.
машина 67.
медовина 65, 72.
миљћ 70, 71, 72, 79. cf. двор.
мјешина 76, 120.
мљекар 76.
моба 123.
мукавица 24.
навиљак 122.
намјечак 116.
обор 75, 78, 79, 97, 98.
обрдина 32, 36, 84.
огњиште 47, 65, 66, 67, 68, 76.
огуљевац 26, 74.
омар 49.
омеђак 41, 62.
ораница 46, 106.
орница 124.
откоси 122, 123.
оџак 65, 66, 67. cf. оџаклија, „кућа“.
оџаклија 65, 73. cf. оџак, „кућа“.
панта 66.
пердо 65.
пиђа 73.
планинка 76, 77, 117.
пласт 123. cf. плашће.
плашће 122. cf. пласт.
плоча 68, 69, 76.
плуг 113, 124.
поврха 123.
подвози 123.
подница 65.
поземљуша 63, 68, 69, 73.
појата 63, 65, 71, 73, 114, 127.
полица 76, 127.
поткутњица 60, 72, 73.
премлијечити 118.
преодњак 117.
преслава 56, 90, 91, 92, 93. cf. прислужба.
пржина 64.
прибој 74, 75, 78, 118.
приземљуша 68.
пријебој 21. cf. бент.
пријелог 125.
пријесјек 65.

приљева 119, 120.
припуст 73, 74, 118, 119. cf. јагњило.
прислужба 56, 91, 93. cf. преслава.
притремак 76. cf. ајат.
прљуша 37, 38, 39, 43, 44, 113, 125.
прозор 66, 67, 68.
проскок 73.
прошљике 71.
пружина 63, 78. види кућара.
пустина 24.
рало 46, 107, 113, 124.
ред 54, 55, 57, 58.
реја 117.
рибуша 32.
ровине 75, 76, 77, 117.
рогови 69, 73, 76.
савардак 63, 75, 77, 78, 95, 106, 109, 127. cf. дубирог.
сантрач 65, 68.
свозина 122.
сијено 74, 109, 114, 122, 123.
слава 55, 56, 90, 91, 93, 99. cf. крсно име.
слијепи прозори 66.
смлака 119, 120.
смоница 32, 34, 125.
снијежница 45, 46.
соба 65, 66, 67, 68, 73, 110.
соје 76.
стаја 63, 73, 74, 75, 77, 78, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 117, 119, 122, 127, 133.
стајиште 99, 111.
станови 74, 78.
струга 75.
ступа 24, 58.
сува поља 19.
сувомеђа 67, 68, 73.
сувоточина 22, 39, 40, 43.
суд 71, 72.
сурутка 120.
таван 65, 66, 67, 73, 78, 118, 119.
танчица 38, 83, 84, 108.
тараба 68, 69, 73, 76, 78.
телечар 65.
тор 29, 78, 97, 105, 117.
торина 75, 77, 95, 97, 106, 107, 118.
точило 17, 115.
трап 63, 79.
трнка 71.
троп 120.
Турци 28, 53, 86, 88, 89, 90, 104, 108, 109, 131, 133.
ћелица 64, 65, 66, 67, 69.
ћерпич 66.
ћилер 65, 66.
убао 46.
ујам 55.
улиште 71.
уљаник 71, 72.
уљез 56. cf. домазет.
урда 120.
урнис 29.
фуруна 66, 110.
чабар 76, 120, 127.
чатма 65.
черјен 66.
чкуљ 117.
шав 69, 74. cf. кат.
шавица 44, 69, 85.
Шаранци 130, 131.
шашовци 65.
шиљег 118.
шинда 65, 68, 69, 73, 74, 76, 78, 127.
шипила 65.
шњежаница 44.
штица 68, 69, 118.

б) преглед географских имена.

Авала (планина код Београда) 99.
Алишница (Горња, Доња) 14, 17, 18, 19, 26, 96.
Алуга 87.
Бабинс (село у Полимљу) 93.
Бавани 14, 18, 19.
Балача 98.
Бановина 30, 60, 81.
Бањани (предео у Херцеговини) 88, 91, 94, 96, 101.

Баре 21.
Баре Марића 27. cf. Марића Баре.
Баре Тушинске 38, 86, 102, 103, 133.
Барице 43, 44.
Барно Језеро 30.
Бејовина 87.
Бели Поток (село у београдском округу) 99.
Београд (варош у Србији) 96.
Беришина Лука 100, 106, 124.
Бијела (Горња, Доња; село, река) 21, 22, 23, 24, 33, 34, 35, 36, 61, 84, 85, 90, 101, 102, 106, 124, 125, 130, 131, 133, 134.
Бијела (село код Котора) 84, 90, 101.
Биовске Стране 35, 36.
Биовски Манастир 23, 35.
Биоковина 81.
Бобово (село код Пљеваља) 93.
Бобутовац 21.
Бока 127.
Боль 14, 19, 32, 42, 44, 45, 50, 97.
Больске Греде 25, 44.
Борак 87.
Борова Глава 18, 21, 22, 38, 85, 102, 133.
Боровац 84, 99, 100, 111.
Босача 87, 132, 134.
Босна 89, 93.
Ботун 14.
Брајковача 131.
Брда 90.
Брезна 12, 20.
Брод 22, 57.
Брод Вемића 108.
Брсково (стари град) 12, 13.
Бруси 18, 96.
Буан 22, 86, 102. cf. Бухан.
Буански Поток 22. cf. Бухански Поток.
Буковица (Горња, Доња; село, река) 13, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 57, 80, 81, 84, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 103, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 125, 128, 130, 131, 132, 133, 134. види Буковица Вемића; Придворица.
Буковица Вемића 99, 112. cf. Доња Буковица.
Буковичка Гора 31, 39, 40, 43, 50, 104, 106, 108.
Бухан 37, 38, 86, 133. cf. Буан.
Бухански Поток 38. cf. Буански Поток.
Буци 22, 37.
Бучум 21, 99.
Бучум Шушића 108, 125.
Ваган 62.
Валовити До 16.
Валовито Језеро 17, 30.
Ваљевски округ 70, 93.
Васојевићи 91, 94.
Велестово (село у Црној Гори) 101.
Велика Гомила 79.
Велика Пећина 83.
Велики Буручковац 12.
Велики До 41.
Велико Брдо 31.
Велико Ждријело 23.
Вигањев Под 12.
Вијенац (коса, крај села) 59, 83.
Вијенац (чесма) 40.
Вирак 82, 110, 133.
Војник 12, 20, 21, 32, 33, 34, 35, 44, 45, 49, 82, 101.
Вражија Главица 28.
Вражије Језеро 28.
Врбица 34, 43.
Врела 82, 96, 111, 130, 131, 132, 134.
Врело 13, 35.
Вртача 32.
Врточ-Поље 22, 95, 108.
Вујин Кук 37, 38.
Вуко-до 96, 111.
Габела 15, 19, 25, 42, 97.
Галичник (село у Македонији) 59.
Гариште 62, 80.
Гацко 103.
Гацкове Греде 13.
Глава 24, 43.
Главица 62, 80.
Главичине 18, 33, 42, 43, 45, 49, 54, 79, 80, 94.
Гласинац (предео у Босни) 93.
Глибовити Туњемир 33, 34, 35, 49.
Гњионик 22, 30, 44.

Говеђе Брдо 12.
Годијељи (Горњи, Доњи) 18, 40, 41, 42, 43, 60, 61, 82, 91, 96, 128, 129, 131, 133, 134.
Годиње (село у Црмници) 82, 91, 96.
Голијен 41, 62, 80.
Голопуст 12, 34.
Голуб 41.
Горица 81.
Горње Поље 35, 45, 83.
Грабовица (Горња, Доња; село, река) 15, 18, 19, 25, 26, 32, 33, 40, 42, 61, 82, 94, 97, 105, 129, 131, 134. види Скакавица.
Грабовичке Греде 42.
Градац (брдо) 33, 34, 37, 38, 41, 44, 79, 132.
Градац (село) 34, 60, 85, 101, 134.
Градина 23, 85.
Гракала-Брус 18.
Граница 12.
Греда 30, 60, 80.
Грлац 45, 83.
Грлић 35.
Грубињак 44.
Груда 30.
Гусаревачки Поток 22. cf. Гусаревци.
Гусаревци 22, 99. cf. Гусаревачки Поток.
Далмација 93.
Дебарски крај 59.
Десино Селиште 62, 80.
Десмирница (Велика, Мала) 41.
Добра Вода 34.
Добравско 129. cf. Добра Села.
Добра Села 19, 22, 25, 40, 41, 42, 59, 83, 88, 98, 99, 101, 113, 122, 129, 131, 133, 134. cf. Добравско.
Добри До 14, 15, 17, 18, 19, 42, 49, 97.
Добријевићи 61, 85, 101.
Долови (Каблени, Ломни, Млијечни) 14, 16, 17, 29, 31.
Долови (крај села Превиша) 62, 80.
Долови Срдановића 98.
Доње Поље 45.
Доње Село 83.
Драгаљево 12, 13, 19, 32, 44, 75, 98.
Драгишница 97.
Драгошевац 98, 99.
Дражевац 41, 79.
Драосин 40.
Дробњак 9, 11, 12, 13, 19, 20, 22, 24, 26, 31, 32, 39, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 55, 58, 59, 60, 63, 68, 71, 75, 78, 79, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 105, 108, 112, 114, 116, 117, 125, 128, 129, 130, 132, 133, 134. cf. Дробњаци.
Дробњаци 90. cf. Дробњак.
Дубине 45.
Дубовац 98.
Дубрава 43.
Дубровник (варош у Далмацији) 12, 83, 88, 93.
Дубровско 13, 44, 45, 46, 60, 75, 79, 83, 90, 93, 97, 122, 129, 131, 134.
Дуга 90.
Дужи 19, 25, 44, 45, 60, 82, 91, 95, 98, 116, 129, 131, 134.
Дукат (село у Рудинама) 89, 93.
Дурмитор 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 26, 27, 29, 31, 41, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 68, 75, 78, 81, 82, 88, 94, 97, 102, 104, 114, 115, 124.
Ђедина Гора 19, 42.
Ђедово Поље 122.
Ђурђев До (село у Рудинама) 89, 96.
Жабљак 13, 27, 67, 86, 112, 128, 132, 134. види Жабњак.
Жабњак 86. види Жабљак.
Ждријело 12.
Забрављe 45, 46, 98.
Заврх 25, 43, 44.
Заград (село код Никшића) 101.
Заждријеље 23.
Зауглина Биовска 23.
Зацрње 46.
Зборна Главица 106.
Зебанац 13.
Зета 20.
Златан 62.
Змијиње Језеро 30. cf. Змиње Језеро.
Змиње Језеро 27. cf. Змијиње Језеро.

Зуква 22, 39, 40, 60, 84, 99, 100, 111, 132, 134.
Ивица 14, 18, 21, 22, 25, 31, 32, 39, 41, 42, 50, 52, 75, 88, 94, 96, 97, 98, 99, 103, 104.
Јабланова Локва 30.
Јабука 44, 60, 80, 81.
Јавор (планина у Србији) 116.
Јаворје 20, 22, 32, 34, 36, 37, 59, 82, 83, 102, 110, 113.
Јаловач-поток 21, 32, 41.
Јасенштице 41.
Јасење 62.
Јасиковац 39, 60, 84, 100.
Јасичје 12.
Јастребовача 98.
Језера 15, 17, 20, 26, 31, 52, 53, 73, 74, 78, 82, 84, 87, 88, 92, 95, 96, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 114, 115, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 133, 134.
Јунча-до 81, 96, 108, 111, 132, 134.
Јушице 61, 85, 101.
Какречице 61, 85, 101.
Каменита Главица 102.
Камењаче 52, 79.
Капа 111.
Кара-Малинско 86. cf. Малинско.
Карацина Главица (у Васојевићима) 91.
Касаличка Главица 62, 82.
Кикањице 22, 60.
Кита 34.
Клаће 79, 101, 104.
Клисура 96.
Кљештина 15, 19, 27.
Ковчица 29, 81, 110, 132, 134. cf. Ковчица Карацића.
Ковчица Карацића 94, 108, 110, 129. cf. Ковчица.
Козила 87. cf. Тепца.
Колијевка 12.
Комарница 12, 15, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 30, 33, 42, 43, 44, 45, 62, 72, 82, 90, 96, 97, 110, 112, 122, 125, 124, 131, 133, 134.
Комарске Греде 19, 25, 44.
Конџила 20.
Копиљан 35.
Корита 41, 42.
Корито 131, 133. cf. Корито Дробњачко.
Корито Дробњачко 13, 30, 31, 32, 33, 50, 51, 52, 88, 91, 103, 104, 105, 108, 110, 112, 116, 124, 125, 131, 134.
Косорићи 39, 40, 60, 83, 84, 85, 90, 98, 99, 100, 111, 112, 132, 134.
Котор (варош у Боци Которској) 13, 84, 90, 101.
Кошице 36, 40, 41.
Кравица 22, 23, 36, 37, 39, 41, 124, 102, 103.
Крајн Комарски 82, 97, 108, 110, 113, 124. 133.
Крајн Пошћенски 78, 82, 95, 111, 133.
Крвавац 22, 104.
Криваче 60, 81,
Кричак 104.
Кричачко Поље 104.
Кричко Поље 104.
Крново 12, 13, 20, 32, 33, 34, 88, 101.
Крња Јела 22.
Крст 43.
Крушевице 33, 34, 35, 85.
Крчевине 18, 42, 52, 94, 96.
Кршање 18.
Крши 13, 21.
Кукови 45.
Кутња Њива 45, 83, 88, 95.
Кућишни Поток 22, 37.
Кућишта 22, 23, 36, 37, 85. 102.
Кучине Пећи 34, 35.
Лаловац 44, 60, 81.
Ластвице 57.
Левер 106.
Левер-тара 86, 104.
Лијевно 13.
Лим 104.
Лојаник 14, 15, 19.
Локва 30.
Локвине 62, 80 cf. Млаквине.
Локвишта 98.
Лола 20, 23, 32, 33, 35, 36, 42, 101, 102.
Лука 82.
Лукавице 12.
Луке 94.

Луке Стијене 18, 32, 42.
Луњевац 23, 37, 41.
Луњево Брдо 41, 61, 62, 80, 83.
Лучице 80.
Љаљковац 23.
Љешанска Нахија 122.
Мали До 24, 41, 83.
Малинско 22, 36, 37, 39, 60, 86, 103, 131, 132, 133, 134. види Кара-Малинско.
Малиштански Поток 22.
Мало Језеро 43.
Маљен 22.
Маоче (село преко Таре) 87.
Марића Баре 28, 29. cf. Баре Марића.
Марковина (у Црној Гори) 102, 103.
Маћедонија 59.
Мачва (крај у Србији) 113.
Међед 14, 17, 26.
Међужабље 13.
Међуважаље 27, 86, 87, 132, 134.
Меки Долови 33, 35.
Меруља 99.
Милошевићи 24, 33, 34, 35, 60, 78, 85, 98, 99, 101, 130, 131, 134.
Млаквине 62, 80. cf. Локвине.
Млетичак 98, 99, 133. cf. Мљетичак.
Млијечно Брдо 13.
Млински Поток 27, 30.
Мљетичак 22, 39, 40, 61, 84, 98, 100, 101, 111, 112, 129, 132. cf. Млетичак.
Модро Језеро 17, 29, 30.
Мокарске Баре 22.
Мокро 11, 20, 33, 34, 35, 60, 85, 91, 99, 101, 105, 129, 130, 131, 134.
Морача (Горња, Доња; река) 12, 20, 22.
Мостар (варош у Херцеговини) 90.
Мотички Гај 80, 82, 110, 111.
Мраморје 12, 20.
Надгорје 12, 86, 87.
Надпревиш 62, 80.
Никшић 13, 35, 89, 90, 91, 92, 99, 101, 102. cf. Оногошт.
Никшићска Нахија 12.
Никшићска околина 93, 103.
Нинковићи 87, 132, 134.
Нова Варош 93, 127.
Новаковићи 27, 84, 99, 111, 112, 125, 132, 133, 134.
Његуш (село у Рудинама) 89, 90.
Његуши (племе у Црној Гори) 90.
Обла Глава 37.
Обла Главица (Велика, Мала) 12.
Одраг 20, 102.
Око 23, 35, 36.
Оковац 22.
Округлица 13, 20.
Омерагин Гроб 12.
Оногошт 13, 90. cf. Никшић.
Орловача 41.
Орнице 94, 110.
Оруџица 13, 20.
Осоје 44, 45.
Осредак 26.
Острвичка Гора 36. cf. Островичка Гора.
Островичка Гора 33, 35. cf. Острвичка Гора.
Отмичевац 13.
Отока 27.
Ошље Косе 12.
Палеж 81, 94, 110, 132, 134.
Папратишта 59, 83.
Патиловац 41.
Пашина Вода 29, 53, 82, 108, 110, 124, 128, 133.
Пашино Поље 122.
Пестоврх 38.
Петњица (река и село) 24, 33, 39, 42, 43, 62, 71, 80, 81, 91, 94, 110, 125, 131, 132, 134.
Пећина 24.
Пешељевица 13.
Пива 12, 13, 19, 20, 47, 91, 98, 99, 100.
Пивска Планина 13.
Пирлитор 86.
Питомине 86, 132, 134. види Чипчије, Развршје.
Пјешивци (племе у Црној Гори) 100.
Планиница 14, 15.
Плоче 41, 52, 79.
Плужине 32, 62.

Пљевље (варош у Новопазарском санџаку) 13, 92, 100, 128.
Погана (село у Рудинама) 91, 94.
Погана 81. види Поштена, Пошћење.
Погледине 24.
Пода 79, 131.
Подгора 86.
Подгорица (варош у Црној Гори) 93.
Подгорица 86.
Подгорје 86, 87.
Подграђе 61, 85.
Подивичје 18, 32.
Подмалинско 22, 37.
Подпревиш 41, 61, 80.
Подструг 37, 86. види Струг.
Пожега (варош у Србији) 13, 70, 93.
Пољана 25, 30, 42, 57, 101, 104, 106.
Пољана Грабовичка 42.
Пољана Комарска 25, 78, 97.
Поље 29, 53, 81, 87. cf. Равна Језера.
Поље Радовића 36, 61, 85.
Пољице 29, 94, 96, 110.
Пометеник 79, 88.
Поморавље (предео у Србији) 113.
Поплавница 35.
Поток 25, 40.
Поточани 87.
Поточина 82.
Потпрље 61, 85.
Почеље 24, 41.
Поштена 81. види Погана, Пошћење.
Пошћенска Језера 30, 43.
Пошћенски Катун 29, 94, 125.
Пошћенско Језеро 22, 26, 29.
Пошћење 25, 30, 42, 43, 60, 81, 91, 94, 95, 97, 111, 129, 131, 134. види Поштена, Погана.
Прага 20.
Превиш (село, коса) 24, 40, 41, 42, 43, 47, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 70, 71, 80, 83, 88, 90, 92, 93, 110, 129, 131, 133, 134,
Преко-таре 87, 91, 100, 103, 104, 127, 128.
Придворица (река, село) 33, 42, 43, 44, 60, 70, 81, 82, 91, 96, 111, 113, 130, 131, 134. види Буковица.
Пријепоље 127.
Пријеспа 15.
Приморје 97.
Присоје 45.
Прло 62, 80
Провала 87.
Провалија 20, 21, 80, 94, 96, 110, 133. види Провалиски Поток.
Провалиски Поток 21. види Провалија.
Пруташ 12, 14, 15, 30.
Пушина 43, 81.
Пушиња 94.
Пуштала 23, 33, 37, 85, 102.
Равна Језера 13, 53, 81, 82, 99, 108, 115. cf. Поље.
Радачки Поток 21.
Радовићи 101.
Радутовица 22, 38, 103.
Рађеново Брдо 37.
Разврше 86, 87, 111, 132, 134. види Чипчије, Питомине.
Ранисава 14, 17, 18, 20, 29, 31.
Раревац 37, 38.
Расова 102.
Расоваче 101.
Расово 130.
Репишта 94.
Рибље Језеро 27, 28.
Ријека 25.
Рисан (варош у Боци) 70, 100, 128.
Ровци (племе у Црној Гори) 91, 100, 101, 103.
Руда Главица 83.
Руданци 131.
Руда Пољана 83.
Руди До 12.
Рудине (предео у Херцеговини) 89, 90, 91, 93, 94, 96, 98, 101, 102.
Руднички округ 124.
Рудо Поље 45, 83, 95.
Руњава Главица 87.
Савина Вода 27.
Савин Кук 14, 16, 27, 49, 97.
Сарајево (варош у Босни) 11.
Свевид 23, 36, 37.
Седлене Греде 14, 18, 19, 29.
Седло 14, 15, 17, 18, 29.
Седрник 22, 37, 38.
Селина 86, 87, 132.

Семољ 13, 50.
Сеоца 23, 36, 37, 85, 102.
Синјајевина 13, 19, 20, 21, 31, 32, 37, 38, 39, 75, 98, 99, 100, 102, 103, 104.
Сировац 13, 22, 36, 37, 60, 86, 103, 131, 133, 134.
Сицаљка 24.
Скадар (варош у Старој Србији) 90.
Скакавица 24, 25, 26. види Грабовица.
Скок 43, 82, 96, 97, 131.
Скочки Омар 96, 111.
Слатина 39, 60, 80, 84, 100, 128, 130, 132, 134.
Смољан 87.
Смољевачка Коса 19.
Соје 14, 15. cf. Сохе.
Сомина 22.
Сохе 14, 15, 16. cf. Соје.
Срабље Језеро 17, 29.
Србија (стара српска држава) 12, 88.
Србија (краљевина) 59, 63, 94, 112, 133, 134.
Стара Србија 59, 122.
Старац 13.
Стожина 14, 17, 30.
Стражарница 36, 37.
Струг 36, 60, 86, 102, 103, 131, 132, 133, 134. види Подструг.
Стругови 36, 37.
Стубао 35.
Студена 14, 19, 32, 44, 45, 50, 75, 95.
Студенац 12, 25, 36, 38, 41, 42.
Сува Локва 17, 30.
Суводо 13, 23, 24, 25, 40.
Сушевица 22.
Сушица 13, 15.
Тавани 21, 79.
Тавани (заселак Нинковића) 87.
Тара 12, 13, 19, 27, 31, 86, 87, 93, 104, 106.
Тврдан 24, 25, 40, 41.
Тепачке Греде 87.
Тепца 12, 53, 87, 95, 128, 130, 131, 132, 134. cf. Козила.
Тимар 22, 37, 38, 39, 60, 84, 103, 130, 132, 133, 134.
Тинковац 61, 98.
Тодоров До 12, 14, 15.
Томића Чесма 106.
Травник 89, 93.
Требјеса 102.
Трепче (село у Бањанима) 91, 101.
Тресковље 36, 37, 41.
Троглав 12.
Тршић (село у подринском округу) 71.
Туњемир 23, 33, 34, 36, 41, 49. види Глибовити Туњемир.
Турија 34, 41, 43, 79.
Тушина (река, село) 13, 20, 22, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 60, 67, 68, 70, 85, 88, 90, 102, 103, 124, 125, 131, 132, 133, 134.
Ћирова Пећина 15, 16.
Увита Греда 14, 17.
Урљаче 20, 98.
Ускоци 87, 103, 132, 134.
Ускочки крај 92, 103, 132, 133.
Усовине 14, 16.
Фоча (варош у Босни) 71, 93.
Херцеговина 12, 62, 83, 89, 90, 93, 94.
Хоџина Главица 11.
Церовица (село у Рудинама) 89, 90, 102.
Цокотин 38, 102.
Црвене Греде 12, 19, 37.
Црвене Стране 18, 41, 42, 93.
Црвени Крш 20.
Црвено Ждријело 13.
Црмница (предео у Црној Гори) 82, 91, 96.
Црна Гора (кнежевина) 12, 13, 69, 82, 102, 103, 122, 126, 128, 131, 133, 134.
Црна Гора (предео код Скопља) 59.
Црни Врх 87.
Црно Језеро (Велико, Мало) 17, 26, 27, 30, 86.
Чајетина 110.
Чајчин Поток 35.
Часни До 87.
Челина 26.
Чемерно 94, 95, 110.
Чеоца (Горња, Доња) 44, 97.
Чипчије 49, 53, 86. види Развршје, Питомине.
Чокотин 86.

Шавник (варошица, река) 12, 13, 21, 22, 23, 24, 25, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 42, 49, 55, 57, 58, 84, 85, 100, 101, 124, 128, 131, 132, 134.
Шапин Вир 21.
Шара (планина у Старој Србији) 119.
Шаранци (племе у Црној Гори) 12, 87, 130, 131.
Шарбан 14, 97.
Шарени Пасови 14, 15.
Шеварита Локва 28.
Шибеник (варош у Далмацији) 93.
Шишковац 22, 34.
Шкрка 14, 15.
Шкрчка Језера (Велико, Мало) 12, 15, 26, 30.
Шкрчко ждријело 15.
Шљеме 14, 16, 17.
Шљиванско 130.
Шоројевац 13.
Штирни До 12, 23, 101.
Штичје 102.
Штулац (Велики, Мали) 12, 19, 30, 87.
Шумановац 82, 96, 111, 129, 131, 132.
Шуме Превишке 24, 41.

в) преглед породичних презимена.

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и преслава
Абазовићи (Башовићи, Вилотијевићи, Дужани, Маловићи, Маслокапе, Мемедовићи, Пошћењани, Ћеранићи, Ћоровићи, Шаровићи)	Пошћење, Дужи, Комарница, Дубровско	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Алексићи	Малинско	Гацко	Св. Ђорђије,
Андесилићи види Ђурђићи	Комарница	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Бабићи	Мокро		Аћимов-дан,
Балотићи види Томићи	Превиш	Дукат у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Балтић	Пашино Поље		
Башовићи види Абазовићи	Пошћење	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Беговићи види Вуловићи	Бијела	Рудине(?), Бијела код Котора(?)	Св. Ђорђије, Св. Никола
Бијелићи види Радуловићи	Превиш	Никшић	Св. Лука,
Благојевићи	Међужваље	Поље	
Божовићи	Дубровско	Пива	Св. Ђорђије, Св. Јован (7|I)
Брдари	Слатина		Св. Никола,
Вемићи види Жугићи	Доња Буковица		Св. Ђорђије, Св. Јован (29|VIII)
Вилотијевићи види Абазовићи	Дужи	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и пре-слава
Влаховићи види Смоловићи	Тимар	Прекo-таре	Св. Ђорђије,
Вуковићи види Мољевићи	Добра Села		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Вуковићи	Боровац	Пива	Св. Јован (7|1)
Вуловићи (Беговићи, Добријевићи, Зорићи, Радовићи, Шћепановићи)	Бијела	Травник, Рудине (?); Бијела код Котора (?)	Св. Ђорђије, Св. Никола
Гиљени	Струг	Марковина у Црној Гори	Св. Аранђел,
Гломазићи	Дубровско, Слатина	Пива	Св. Никола,
Гогићи види Ђурђићи	Комарница	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Голубовићи	Дубровско	Пива	Св. Ђорђије, Св. Јован (7|I)
Гузине cf. Митровићи	Градац	Трепче у Бањанима (?)	Св. Ђорђије, Сьасов-дан
Делићи види Парушићи	Комарница		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Добријевићи види Вуловићи	Бијела	Рудине, Трепче (?); Бијела код Котора (?)	Св. Ђорђије, Св. Никола
Драшковићи (Вемићи, Жугићи, Јакићи, Кнежевићи)	Милошевићи		Св. Ђорђије, Св. Јован (29|VIII)
Дринчићи	Рудо Поље	Тепца у Језерима	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Дужани види Абазовићи	Дужи	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Ђурђићи (Андеселићи, Гогићи, Јанковићи Јањићи, Касалице, Крстајићи)	Комарница, Грабовица	Травник; Ђурђев до у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Ђуровићи	Шавник	Бјелопавлићи	Св. Петка,
Жижићи	Милошевићи	Чево	Св. Аранђел,
Жугићи (Вемићи, Драшковићи, Јакићи, Кнежевићи)	Мљетичак, Тинковац, Новаковићи		Св. Ђорђије, Св. Јован (29|VIII)
Жуњић (Пушеља)	Пошћење		
Зарубице	Превиш		Св. Ђорђије, Св. Никола
Зорићи види Вуловићи	Бијела	Рудине, (?), Бијела код Котора (?)	Св. Ђорђије, Св. Никола
Јакићи (Вемићи, Драшковићи, Жугићи, Кнежевићи)	Добра Села		Св. Ђорђије, Св. Јован (29|VIII)

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и преслава
Јакшићи (Јауковићи, Обрадовићи, Парушићи (?) Шаулићи)	Придворица, Врела, Јунчадо, Шумановац	Бањани (?), Београд (?)	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Јанковићи види Ђурђићи	Грабовица	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Јањићи види Ђурђићи	Грабовица	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Јауковићи види Јакшићи	Придворица	Бањани	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Јегдићи види Томићи	Превиш	Дукат у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Јошановићи	Милошевићи	Ровци	Св. Аранђел, Св. Ћирило
Калабићи (Китаљи, Полексићи)	Мокро, Зуква	Трепче у Бањанима	Св. Ђорђије, Св. Никола
Кандићи види Карацићи	Петњица	Рудине, Бањани (?); Васојевићи (?)	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Карацићи види Кандићи	Петњица, Ковчица Карацића, Палеж, Пушиња	Рудине, Бањани (?); Васојевићи (?)	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Касалице види Ђурђићи	Комарница	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Катане	Слатина		Св. Ђорђије, Св. Никола
Китаљи види Калабићи	Мокро	Трепче у Бањанима	Св. Ђорђије, Св. Никола
Кнежевићи (Вемићи, Драшковићи, Жугићи, Јакићи)	Милошевићи		Св. Ђорђије, Св. Јован (29|VIII)
Кокошари	Превиш	Никшићска околина	Св. Лука, Св. Јован (7|I)
Контић	Шавник	Пјешивци	Св. Јован 23|9,
Косорићи (Лијовићи, Недићи, Срдановићи)	Доња Буковица, Боровац, Косорићи, Мљетичак	Травник; Рудине	Св. Ђорђије, Св. Никола
Крстајићи види Ђурђићи	Комарница	Ђурђев До у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Кршикапе	Сировац, Баре Тушинске	Жупа Никшићска	Св. Лука,
Кујунџићи	Превиш	Подгорица	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Курепи (Курепови)	Тушина		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Кучкићи види Сарићи	Зуква, Боровац		Св. Ђорђије, Св. Никола
Лијовићи види Косорићи	Косорићи	Травник	Св. Ђорђије, Св. Никола
Маловићи види Абазовићи	Дужи	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Марковићи види Пејановићи	Годијељи	Годиње у Црмници	Св. Ђорђије, Св. Тома

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и преслава
Маслокапе види Абазовићи	Пошћење	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Мастиловићи	Мокро	Гацко	Мрђен дан,
Матељевићи види Томићи	Превиш	Дукат у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Мемедовићи види Абазовићи	Дужи	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Мијовићи види Пејовићи	Годијељи	Годиње у Црмници	Св. Ђорђије, Св. Тома
Милашиновићи	Превиш		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Митровићи cf. Гузине	Градац	Трепче у Бањанима (?)	Св. Ђорђије, Спасов-дан
Мишовићи	Боровац	Ровци	Св. Лука,
Мољевићи cf. Вуковићи	Добра Села		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Мотике види Никитовићи	Мотички Гај	Приморје	Св. Ђорђије, Св. Трипун
Недићи види Косорићи	Косорићи	Травник; Рудине	Св. Ђорђије, Св. Никола
Ненезићи	Какречице	Велестово	Св. Ђорђије, Св. Никола
Никитовићи (Мотике)	Комарница, Мотички Гај	Приморје	Св. Ђорђије, Св. Трипун
Нинковићи	Нинковићи		Св. Ђорђије,
Обрадовићи	Тепца	Ровци	Св. Ђорђије,
Обрадовићи види Јакшићи	Шумановац	Бањани	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Палије	Добра Села	Никшић	Св. Тома,
Парушићи види Јауковићи (?), Делићи	Скок, Комарница		Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Пејановићи (Мијовићи, Марковићи, Поповићи)	Годијељи	Годиње у Црмници	Св. Ђорђије, Св. Тома (9|X)
Пекићи види Радуловићи	Превиш	Никшић	Св. Лука,
Пековићи	Дубровско	Рудине	Св. Ђорђије, Св. Никола
Перошевићи	Тушина	Љешанска Нахија	
Петрушићи	Струг	Рудине	Св. Ђорђије,
Пицурићи	Дубровско	Пива	Св. Ђорђије, Св. Јован (7|I)
Полексићи види Калабићи	Зуква, Боровац, Мокро	Трепче у Бањанима	Св. Ђорђије, Св. Никола
Поповићи види Пејановићи	Годијељи	Годиње у Црмници	Св. Ђорђије, Св. Тома (9|X)
Поточани	Тепца		Св. Ђорђије,
Пошћењани види Абазовићи	Пошћење	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Пушеља види Жуњићи	Пошћење	Србија	
Радовићи види Вуловићи	Бијела	Рудине(?), Бијела код Котора(?)	Св. Ђорђије, Св. Никола

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и преслава
Радуловићи (Бијелићи, Пекићи)	Превиш	Никшићска околина	Св. Лука.
Ракетићи	Добра Села	Пива	Св. Ђорђије, Св. Јован (7|I)
Робовићи	Међужваље	Преко-таре	
Савовићи	Комарница		Св. Ђорђије, Св. Јован (7|I)
Сарићи види Кучкићи	Зуква, Боровац		Св. Ђорђије, Св. Никола
Сератлићи види Томићи	Превиш	Дукат у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Смоловићи (Влаховићи, Томићи)	Тимар	Преко-таре	Св. Ђорђије,
Смоловићи	Јасиковац		Св. Ђорђије, Велика Госпођа
Смољевићи	Тепца		Св. Ђорђије,
Срдановићи види Косорићи	Косорићи	Травник; Рудине	Св. Ђорђије, Св. Никола
Струњаши	Тимар	Преко-таре	Св. Ђорђије, Св. Пантелија
Томићи (Адивуковићи, Балотићи, Дробњаци, Јегдићи, Котарци, Котарчевићи, Матељевићи, Сератлићи)	Превиш	Травник; Дукат у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Томићи види Смоловићи	Тимар	Преко-тара	Св. Ђорђије, —
Требјешани	Струг	Никшић	Св. Лука, св. Петар
Ћеранићи види Абазовићи	Дужи, Дубровско	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Ћоровићи види Абазовићи	Пошћење	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Ћоровићи види Ћосовићи	Међужваље	Маоче	
Ћосовићи (Ћоровићи)	Међужваље	Маоче	
Церовићи	Тушина	Травник; Церовица у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Никола
Чворовићи	Мокро	Заград код Никшића	Св. Лука, Св. Јован (7|I)
Ченерац	Јасиковац	Преко-таре	Св. Ђорђије,
Чупићи	Добра Села	Милошевићи	Св. Јован (29|VIII)
Џукићи	Кутња Њива	Приморје	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Шаровићи види Абазовићи	Комарница	Погана у Рудинама	Св. Ђорђије, Св. Сава
Шаулићи види Јакшићи	Јунча-до, Врела, Жабљак	Бањани	Св. Ђорђије, Св. Аранђел
Шпањо	Ђедово Поље	Колашин	Св. Ђорђије,

Презимена	Места становања	Одакле су се доселили	Слава и преслава
Шћепановићи види Вуловићи		Рудине (?); Бијела код Котора (?)	Св. Ђорђије, Св. Никола
Шушићи	Бијела		Св. Ђорђије, Мала Госпођа
	Доња Буковица	Косорићи	

Исељене дробњачке породице [1]).

Презимена	Места становања	Одакле и кад су се одселили	Слава и преслава
Абазовићи (Грбовићи [2]), Мемедовићи)	Мратишић (окр. ваљ.), Гласинац, Преко-таре	Пошљење око 1750, Дужи	
Андесилићи види Ђурђићи	Ужице	Комарница	
Аџивуковићи види Томићи	Фоча (Босна)	Из Превиша пре 100 год.	Св. Ђорђије, Св. Никола
Дробњаци види Томићи	Бабине (село у Полимљу)		Св. Ђорђије, Св. Никола
Јакшићи cf. Мандићи	Рисан	Из Придворице 1619. год.	
Карадићи	Тршић (окр. подрински), Жупа (окр. круш.) [3])	Из Петњице 1737. год.	
Косорићи (Срдановићи)	Гласинац, Прњавор (Мачва)	Косорићи	
Котарци види Томићи	Пожега, Ваљевски округ	Из Превиша 1816. год.	Св. Ђорђије, Св. Никола
Котарчевићи види Томићи	Пожега, Ваљевски округ	Из Превиша 1816. год.	Св. Ђорђије, Св. Никола
Куљунџићи (Костићи, Шећеровићи)	Шљевља	Превиш пре 120 год.	
Мандићи cf. Јакшићи	Рисан	Из Придворице 1619. год.	
Пејановићи	Гласинац	Годијељи	
Томићи (Аџивуковићи, Дробњаци, Котарци, Котарчевићи)	Гласинац, Херцеговина, Фоча, Пожега, Ваљевски округ, Бабине, Нова Варош, Шибеник		Св. Ђорђије, Св. Никола
Церовићи	Сјеница, Церје (окр. ужич.), Ботуњ (округ краг.) [4])	Тушина	

[1]) Ако би се у овим прегледима нашла каква грешка, она је због недовољног или нетачног обавештења ауторова, а никако то не значи да има контрадикција у народном предању. Уједно ако би се нашла каква несугласица између прегледа и текста, онда је преглед меродавнији.

[2]) Од ових је Грбовића Никола Грбовић, чији живот види у Милићевића Поменику стр. 105.

[3]) Ови се Карадићи дошавши с Карадине Главице у Васојевићима нису ни задржавали у Дробњацима, већ су се одмах одселили у Жупу.

[4]) Од ових је Церовића био и Младен Миловановић председник Совјета.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

На	стр.	22.	ред	4.	оздо	стоји	Сировица	треба Сировца.
«	«	25.	«	3.	«	«	потока	« Потока.
«	«	31.	«	11.	озго	«	*корито* дробњачко	« *Корито Дробњачко.*
«	«	32.	«	2.	«	«	ивица	« Ивица.
«	«	33.	«	3.	«	«	корито дробњачко	« Корито Дробњачко.
«	«	44.	«	7.	оздо	«	бољске греде	« Бољске Греде.
«	«	53.	«	10.	озго	«	поље	« Поље.
«	«	60.	«	12.	оздо	«	Кикањица	« Кикањице.
«	«	132.	«	14.	«	«	Тушимља	« Тушина.

ПИВА И ПИВЉАНИ

(Примљено на I скупу Академије филозофских наука и Академије друштвених наука 9 априла 1946 год.)

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LIX

ПРВО ОДЕЉЕЊЕ

НАСЕЉА
И
ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

КЊИГА 31

Са 21 скицом и 1 картом у тексту и 42 табле слика и 3 карте у прилогу

БЕОГРАД, 1949

ПРЕДГОВОР

Још пре Балканскога рата Јован Цвијић ми је често говорио да би требало обрадити Пиву и Бањане као што сам обрадио Дробњак. Говорио је: то је једна етничка целина и корисно би је било обрадити ради познавања тих наших динарских племена, и мало је наших крајева, који се помињу у XIV, XV, XVI и XVII веку, у вези са Дубровником, као што су Бањани и Дробњаци.

Бањани су били још склониште и уточиште многих српских породица, гоњених од Турака, и после расадник за насељавање Катунске Нахије, Никшића, Дробњака, Пиве, Голије, а преко ових и области старе Рашке и великог дела Србије. Ко мало дубље завири у књиге „Насеља и порекло становништва" тај ће се одмах уверити да се заиста велики број српских породица из Старе Србије кретао од друге половине XIV века, а нарочито после Косовске битке, ка западу, и да оне све долазе до Бањана, ту остају неко време и после се расељавају на разне стране. То се да лепо видети из живота и кретања и појединих пивских породица.

То потстицање Цвијићево учинило је да сам, за време великог школског распуста 1912 г., отишао у Црну Гору, тамо остао скоро два месеца и обишао Пиву, Рудине и Бањане. Иако тада политички односи између Србије и Црне Горе нису били сасвим братски, ја сам у Црној Гори тога пута прошао да не може боље бити. Званични су ме сматрали као странца, јер сам био српски поданик, а они су били врло пажљиви према странцима; народ ме је пак сматрао као своје „дијете", — познавали су мене, познавали све моје — те су ме свуда примали као члана братства или

као племеника. Ондашњи црногорски министар унутрашњих дела издао ми је уверење 25 јуна 1912 г. као професору из Београда, да могу слободно пропутовати „сјеверно-западни и западни дио Црне Горе ради научног испитивања" и пропутовао сам сâм без икакве сметње.

По повратку из Црне Горе, таман сам приступио сређивању прикупљеног материјала (прво за Пиву) и изради фотографских снимака, а наступи Балкански рат. Одем у војску и демобилишем се 29 августа 1913 год. Тако ми прикупљена грађа оста недирнута пуну годину дана. По демобилизацији, после одмора од неколико дана, поново отпочнем обраду грађе барем за Пиву. Но и то није дуго трајало, јер бих постављен 26 септембра исте године за просветног инспектора за Косовску област и одмах сам морао ићи на нову дужност. Због селидбе и великог и сасвим новог посла на новој дужности, обрада прикупљеног материјала одложи се и овога пута на неизвесно време.

Негде почетком априла 1914 год., пошто су се прилике у нас, после рата, биле средиле, наканим се, по трећи пут, да довршим бар опис Пиве. Рад је прилично напредовао, али мобилизација и ступање у Светски рат прекиде и овога пута моју намеру да Пиву довршим. Отишло се у рат у јулу 1914 год., а демобилисао сам се маја 1919 год.

По одласку војске из земље 1915 год. породица ми је остала у Приштини и неколико пута је била интернирана од стране непријатеља из места у место, те ми је са покућанством и књигама пропао и велики део разних рукописа, а међу овим и нешто мало материјала за опис Пиве и Бањана. Нисам више ни мислио да започети рад о Пиви икада и довршујем; али опет на потстрек пок. Цвијића латио сам се посла и 1922 год., пошто сам премештен у Београд, почео сам сређивати заостали материјал о Пиви, нешто га допунио подацима што су ми их послали пријатељи из Плужина и Боричја и тако сређен материјал написао сам на 117 страна и поднео Академији наука у децембру 1923 године на конкурс за награду. Мој рукопис је прегледао Цвијић и нашао да је добар и предложио Академији да га прими и награди. Академија је усвојила предлог Цвијићев и спис на-

градила првом наградом од 6.500.— динара, из фонда Нићифора Дучића, на седници од 7 марта 1924 год. Приликом саопштавања о награди рукописа Цвијић ми је рекао: „Има доста празнина у раду, стога је потребно да још једном одеш у Пиву, прикупиш још материјала и допуниш извесне одељке, које сам ти забележио."

Према савету Цвијићевом *отишао сам у Црну Гору у јулу исте године*. Овога пута ишао сам у Црну Гору као у саставни део наше заједничке отаџбине — „јединствене" „Краљевине" Срба, Хрвата и Словенаца — и не добијам званичну дозволу да могу кроз њу „слободно" путовати, као пре 12 година, али добијам од среског начелника у Никшићу пратњу од два жандарма да ме прате и да ме кроз Пиву и Дробњак предају жандармеријским станицама на даљу „надлежност". Бојао се да ми се што не деси, јер су се још и тада осећале последице рада оних из Рима и Гајете. А какво је било стање 1920, 1921, 1922, 1923 године у Црној Гори најбоље показује оно свеже мраморје око Никшића и по другим крајевима Црне Горе.

Извршио сам предузети пут и по повратку у Београд средио сам материјал, израдио нове фотографије и довршио рад, који је са овим допунама повећан скоро за једну трећину. Тако допуњен рукопис „Пива и Пивљани" поднео сам Академији наука према ранијој обавези. Поправљени рукопис прегледао је д-р Јован Ердељановић и учинио извесне напомене. Ја сам поступио према напоменама д-ра Ердељановића и тако исправљен рукопис вратио Академији.

Не само за овај рад, но за све моје досадашње радове из етнологије и антропогеографије имам највише да захвалим Јовану Цвијићу, своме професору и учитељу. Ја сам један од његових првих ученика и слободно смем рећи: што је Вук за језик и народне умотворине, да је го Цвијић за познавање насеља и порекла нашега народа. Десет књига „Насеља српских земаља" и четрнаест књига „Насеља и порекло становништва", које је Цвијић уредио, као и још четири књиге што је уредио д-р Ердељановић, јесу својом садржином драгоцени материјал за проучавање и познавање

наших народа, нарочито српског народа. Зато нека је Јовану Цвијићу велика хвала и као учитељу и као раднику на проучавању живота и рада нашега народа.[1])

[1]) На овоме месту имам да захвалим Максиму Топаловићу, племенском капетану у пензији, из Плужина и Секулу Кецојевићу, судији из Пирнога Дола (Боричја), на услугама и подацима које су ми дали како би овај рад био што потпунији.

ОПШТИ ДЕО

I. ГРАНИЦЕ

Пива је у сливу река Комарнице, Пиве и Таре, а између планина Дурмитора, Маглића, Власуље, Голије и Војника. На истоку је Пиве Дробњак, на западу Гацко и Голија, а на југу Шипачно. До године 1875 Пива је била под турском управом, а од тога времена до нашега уједињења била је у саставу Црне Горе.

Граница Пиве, према Дробњаку, полази од Товаровца, на левој обали Комарнице, у самом кањону према Дубровску, па иде, преко реке, уз Бријег, косом у Каменицу, на путу Дубровско—Безује, у Драгаљеву. Одатле граница иде у Лежаковац, у његов највиши врх, па у границу на помол Студеној.[1]) Из ове „границе", граница иде у Лонац Камен у Студеној па у Пријеспу, више Бобана, затим у врх Пруташа. Од Пруташа граница иде у Шкрчко Ждријело, па у Соје, затим косом планине до Пашине Гомиле. Из Пашине Гомиле граница иде у Штулац, па између Тепаца и села Црне Горе спушта се у Тару у Језик.

Од Језика граница Пиве иде Таром до Шћепан-Поља, до ушћа Пиве и Таре. Ту прелази реку, па иде уз планину у Крушево више Мратиња, па уз Вучево Поље до у врх Маглића. Од Маглића граница иде у планину Власуљу, затим преко планине Крушчице у Лебршник, па онда више Стубице и преко Равнога у Магарећу Стопу.

---

[1]) „Граница" је усечен крст на каквом станцу камену (велика непомична стена која је већим делом у земљи) и обележава међе разних удута.

Од Магареће Стопе граница иде у Латично, у Новаков Бунар, па слеменом планине Голије у Мрамор, више чесама. Одатле иде у Бајово Ждријело, па у Шишман-Врх (1503 м.) више Шипачна, даље у Пећину, у Живој, у усечену границу, затим у врх Војника више Брезана, па у врх Штиверовац, потом у Луг брезански, даље у Црни Врх, па у Брезово Брдо, и затим реком Комарницом у Товаровац.[1])

Ова племенска граница иде од коте до коте и од места до места правом линијом. Врло се често дешава да овако повучена граница одвоји од једнога племена један део било утрине, било планине или горе (шуме) и додели га другом племену с којим ово одвојено земљиште нема никакве економске а често ни физичке заједнице.[2])

II. ИМЕ

Име „Пива" је старо. Да ли је туђе или српско још није утврђено. И код Срба и код Хрвата има назив: Пиваре, Пивница, Пивнице, а код Словенаца: Пивка за села и засеоке.[3]) Ово су речи чисто наше, па како оне имају исти корен са речи „пива", могао би се извести закључак да је и „Пива" наша реч.

---

[1]) Ову границу Пиве казао ми је, у јулу 1912 год., сердар Миро Гаговић са Безуја, старац онда од својих око 75 до 80 година. Ова се граница Пиве у свему не поклапа са границом према Дробњаку како причају Дробњаци, нарочито на Војнику и даље од Студене до врха Пруташа (види Насеља српских земаља књига I, с. 360), нити на Војнику према никшићским насељима, како причају Шипачњани.

[2]) После ослобођења Пиве, излазила је осамдесетих година XIX века државна комисија са Цетиња, те је повлачила границу Пиве и удута појединих њених села. Ове границе, повучене од комисије, могу се и данас наћи у званичним књигама на Цетињу.

Секуле Кецојевић, сада судија у Прокупљу, Пивљанин, дао ми је ову границу Пиве: Дурмитор—Ћирова Пећина—Пријеспа—Студена (израђени камен)—Камениица у Драгаљеву—Чечево Врело у Војнику—Пећина у Живој—Бајево Ждријело у Голији—Ружарица у Голији—Властелино Ждријело у Латичном—Трештеник—Кресојевића Локва у Брштовцу—Власуља—Маглић—Вучево—Саставак Пиве и Таре—Тара—Језик (ниже Црне Горе)—Штулац—Дурмитор.

[3]) Речник места од 1925 год. с. 313.

У нашим писаним, досада познатим, споменицима први пут се помиње Пива код попа Дукљанина у другој половини XII века. (Predimirius): »Svevladio dedit regionem, quae scavonice dicitur Podgoria, latine Submontana, et has iupanias: Onogoste, Moratia, Comerniza, *Piva,* Gerico, Netusini, Guisemo, Com, Debreca, Neret et Rama, quas et quatour regiones Tetrarchias vocavit«.[1])

Као што се види из овога навода, поп Дукљанин је забележио име Piva онако како ми данас изговарамо и на истоме месту. По Порфирогениту и другим историцима, прва српска државица постала је у изворишту Пиве, Таре и Лима,[2]) у првој половини IX века, те према томе и Срби су могли дати овој реци име Пива. Затим Пива се помиње у Светостефанској хрисовуљи од године 1313—1318.[3]) И два писма Херцега Стјепана од 19 јула 1453 г. (Mon. Serbica 460 и 463; и Рјечник старина од Даничића под „Пива") писана су „у Пивѣ на планине Пишчѣ" (данашње село Пишче).

Године 1573 подиже манастир на врелу Сиљца Саватије, митрополит херцеговачки, а доцније патријарх пећски, постриженик манастира Требиња, „отчаствои от *Пиве*".[4])

Муртеза, син Хасанов, године 1579, 16 фебруара (турска година 987, првог Рамазана) издаје овакву тапију: „У округу Херцеговина, котару Церничком, опћини Пиви, у селу Ораху (које село и данас постоји) лежи земља Бостани и на темељу закона имају право на дотичну земљу калуђери и попи манастирски уз пристојбу од 60 ахчета.[5])"

Марта месеца 1608 год. војвода Радосав, војвода Рајар и спахија Вукадин са кнезовима из Пиве и Дробњака јављају Иву Ришњанину да су га послушали, па нису послали од војводе Савојског тражена три господичића.[6]) ...

---

[1]) Ф. Шишић: Летопис попа Дукљанина с. 327.

[2]) К. Јиричек: Историја Срба, књ. I, с. 86.

[3]) Ст. Новаковић: Законски споменици српских држава Средњега века с. 624.

[4]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи бр. 949, 1994, 2043.

[5]) Босанска Вила: година 1885, с. 298.

[6]) Јован Н. Томић: Грађа за историју покрета на Балкану против Турака крајем XVI и почетком XVII века, књ. I, с. 496.

Архимандрит Арсеније Гаговић, „Пивац", у своме писму упућеном руском правитељствујушчем Синоду у Петрограду 1814 год. 4 марта — вели да је родом из окружја Пиве, које је то име добило по истоменој реци.[1])

У области Пиви има река „Пива" и крај под именом „Пива". Реку нико од мештана не зове „Пива"; они увек кажу „Ријека".[2]) У литератури се та пивска Ријека, до утока Сињца у њу, зове Комарница, а од утока Сињца, па до састава са Таром, зове се *Пива.*

Крај или место што се зове „Пива" јесте једна валовита страна, са око 1200 м. надморске висине, обрасла четинарима, буковом и питомом шумом, између села Лисине и Осојног Ораха с једне стране и Журковске Горе и висоравни Равног с друге стране.[3]) Ово је место у изворишту речице Орашнице, притоке р. Врбнице, у крају где су најстарија пивска насеља, те би могло настати питање: да ли је област „Пива" добила име од реке Пиве или од места Пиве. Обично је да се област или неки предео назива по реци, која кроза њ протиче, а врло је ретко да се прозове по каквом месту или брду или планини или пољу (Врпоље, Прокупље, Полог, Гора, Подгора, Пода, Пољице итд.). Овде је интересантан случај и има вероватноће да је старије име Пива код краја но код реке. Да се чини ова претпоставка, разлог је тај што је долина реке Врбнице, у чијој је челенци крај *„Пива"*, најтоплији, најнасељенији и најжупнији предео у целој области, што су у тој долини најстарија пивска насеља (Магуде, Плужине и Стабна са својим засеоцима) и што се баш тај крај зове од најстаријих времена, а и данас, *Пивска Жупа.* Врбница је притока Пивина, али насеља из долине Врбнице немају никакве везе са реком Пивом, да би им ова могла наметнути своје име. Да може нека жупа добити име по каквом месту, које се у њој налази а не по реци, која кроза

[1]) Ст. Димитријевић: Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Срп. акад. наука: Споменик LIII, други разред, с. 110).

[2]) „Идем на Ријеку"; „надошла Ријека"; „потопили се људи у Ријеци"; „гонимо стоку да појимо чак на Ријеку".

[3]) Аустр. ђенералштабна карта 1 : 75.000 Гацко—Ораховац, зона 33 кол. XIX.

њу протиче, имамо леп пример у имену: Брсковска Жупа, која је добила то име по брду Брскову на коме је подигнут и град истога имена, а не по реци Тари, и то великој реци, која кроз њу протиче. Но било да је област добила име „Пива" по реци Пиви, било по месту Пиви, оно је врло старо и у једном и у другом случају[1])

III. МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

Пива је велика овална (елипсаста) удолина, ужљебљена између Дурмитора и његових огранака с једне, и Војника, Голије, Власуље и Маглића с друге стране. Дужа оса (око 55 км.) ове велике удолине има правац Ј—С: Брезна—Шћепан-Поље, а краћа (око 30 км.) З—И: Власуља—Пруташ. Њене стране спуштају се ка реци Пиви неједнаким и неравним терасама. У овој удолини река Комарница—Пива усекла се за неких 600—750 м и створила најлепши кањон што може бити.

По Цвијићу[2]) и Хасерту процес скаршћавања у Пиви се извршио пре глацијације и тада су се формирале углавноме данашње површинске контуре Пиве.

По моренама и траговима глечера, који се у Пиви налазе по Цвијићу до 1119 м. — а по моме проматрању морена има и по селу Безују (1046 м) — Пива је била у глацијалној

---

[1]) Река Комарница има два дела: „Горња" Комарница од њеног извора до састава са Буковицом под Дужима, и „Доња" Комарница, одатле до ушћа Сињца — до постанка реке Пиве. У долинама обе ове Комарнице било је од најстаријих времена насеља, али по свему изгледа да су насеља на левој обали Доње Комарнице (данашња пивска села: Рудинице (Горње и Доње) и Сељани са својим засеоцима: Пухово, Водица и Крушево, Горње и Доње) старија него дробњачко село Комарница.

Жупа Комарница попа Дукљанина то је данашњи Дробњак, нарочито његово корито, које захвата средњи и доњи ток дробњачких река: Комарнице, Буковице, Тушиње, Бијеле и Шавника, Дробњачко Корито, односно жупа Комарница налази се између жупа Мораче и Пиве тачно како наводи поп Дукљанин.

[2]) Ј. Цвијић: Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе (Глас Срп. академије наука LVII с. 106 и 107).

периоди покривена једним великим ледником. Врхови Дурмитора, Маглића, Власуље и Војника вирили су из тога ледника и изгледали као острва. И данас, кад се Пива погледа са Војника или Пруташа, она има облик једнога великога корита, из кога је глечер отекао глечерским језиком ка Шћепан-Пољу, клисуром између Улобића и Сокола. Притиском на бокове, стропоштавањем, ломљењем и топљењем, ледник је унеколико ублажио оне изразите и оштре облике на површини Пивиног тла, што је остало иза карсног процеса. Велика маса леда, која је морала бити у Пивином кориту у глацијалној периоди, сносила је приликом свога клижења и топљења трошни материјал у низине и у реку Пиву, а на тврђим стенама ледник се преламао и стварао отсеке сличне речним терасама. Процес топљења и отицања тога великога пивског ледника сличан је отапању великих намета (сметова) и постајању поднаметних поточића. Та радња и дала је Пиви облик проширеног речног корита.

Уколико се велики ледник топио и спуштао ка великој оси — данашњем кориту реке Пиве — утолико су се његове бочне стране, наилазећи приликом свога клижења на чврсте стене, ломиле попречно. Трагови овог процеса познају се по моренама и другим знацима с десне стране Пиве: у заравни Безуја, по Пишчу, по Војновићима и Г. Црквицама; а с леве: у Пољу брезанском, у Заравни рудиничкој, око Стоца и по странама Кручице и Штирнога. Неки глечерски језици од ових мањих ледника претворили су се у речице и потоке (Пирни До, Сушица, Врбница, Суводо, Мратиње), а неки се истопили на заравнима изнад кањона Пивиних и ту сталожили цео глечерски материјал и створили извесне теренске облике, зване „заравни". Тих заравни или равни има и с једне и с друге стране Пивиног кањона као ретко где у таквом терену. Поједине од њих би чиниле целину да их нису речне долине испрекидале. Тако би Брезна чинила једну раван преко Комарнице са Дужима и Пошћенским Заврхом; Буковац са Дубровском и Безујем; Равни рудиничке са Пуховом сељанским и са Горанском преко Синьца; Будањ преко Суводола са Брљевом; висоравни Зарисник са Борковићима и Дубљевићима, и Боричје, преко Пирнога

Дола, са Пишчем. Зарисник је у Жупи, у близини Пивиног корита, највиши: висина му је око 1300 м., а са њега је видик јединствен.[1])

Током дилувиума вршио се наизменични рад: насипање (фаза глацијална) и дубљење (фаза интерглацијална), и то је Пиви дало данашњи површински облик. Моренски материјал, који је морао бити растурен по целој Пиви, потоци су разнели и снели у речна корита, те га данас на појединим местима нема, а на другим има много мање но што би требало да га буде.

Интензивна ерозија Пиве учинила је да и реке Врбница и Синјац појачају снагу и спусте своје корито до нивоа Пиве. То се Пивино дејство осећа и на спуштању корита суводочине Суводола. Овим чисто ерозивним процесом Пивина је површина издељена на неколико заравни и увала, те је добила валовито-бреговиту површину, због чега је народ зове: „Пива валовита". Овакви површински облици Пиве докази су да је последњи процес, флувијални, важнији него карсни.

По Цвијићу[2]) најнижи ниво Пивинога тла чине верфенски шкриљци и пешчари, који се виде у кориту Пиве и Врбнице. Преко ових су тријаски кречњаци, а врхове чине јурски кречњаци. Дебљина ових кречњачких маса у Пиви је огромна, износи до 1700 м у вертикалном пресеку. Оволика количина кречњака и чини да је Пива карсна област са свима особинама благога карсног терена. Суво карсно поље оличено је у Брезнима, а типских карсних вртача има по целој Пиви. Оне се са Голије лепо виде по Штиверовцу, по пољу Пејовића изнад Осоја миљковачког, по Закамену изнад Синјца, Рудиница и Сељана и по Горанску. Има их и по Будњу и Брљеву. А Пивска Планина је сва под вртачама.

---

[1]) Са Зарисника се види готово сва Пива и њена села. У планини се виде села: Борковићи, Сељковац, Боричје, Пишче, Д. Унач, Г. Унач, један део Кулића и Војиновића и Трса; у Жупи се виде: Брљево, Будањ, Плужине, Милошевићи, Седлари, Стабна; Столац, Смријечно, Горанско, Бајово Поље, Г. и Д. Брезна.

[2]) Ј. Цвијић: Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе (Глас Срп. академије наука, LVII, с. 108).

Особито су те вртаче изразите по Горњим Црквицама, Пишчу, Борковићима и Дубљевићима. Али од свих карсних вртача у Пиви најизразитије су оне по Дуби (на десној обали Пиве, према Мратињу) где их народ зове *вргање* (од врг).

Високе пивске планине су по њеним границама. На истоку је *Дурмитор* са врховима: Пруташем (2400 м), Сојама (2460 м) и Штуоцем (2140 м), на којима је граница између Дробњака и Пиве. На СЗ, на граници Пиве, налази се читав сплет планина са врховима од преко 2000 м. Ту су *Маглић* (2387 м), *Волујак, Власуља* (2339 м), *Велико Биоче* (2395 м), *Штирно, Дурмитор, Витлови, Јанчарица, Кручица* (2142 м). Све ове планине чине један планински масив, богат пашом и вечним наметима снега. Шумски појас на овим планинама, са пивске стране, пење се до 1600 м. надморске висине.

Са запада су дуж границе шумовите планине *Смрековац*, висораван *Равно, Леденице, Лагично и Голија*.[5]) Ове су планине високе између 1500 до 1700 м.

Са југа Пиву затварају огранци *Голије* и планина *Војник* који припада Пиви, Дробњаку и никшићским селима.

Војник је недовољно проучен. Да ли због тога што је спутан и што се на њ доста тешко попети или што је према Дурмитору и масиву Маглић—Волујак—Биоче незнатан и од мањег интереса? Војник, истина, нема великих циркова као Дурмитор и Маглић, нема ни огромних вечитих намета снега каквих има на Дурмитору (са северне стране испод Шљемена), али он има најизразитији тип карсне планине динарскога система. У глацијалној периоди на Војнику је било ледника. Велика ледена маса, која је била развијена, нарочито на североисточној страни, клижењем се ломила. Ледник са северне стране, према Дробњаку, на Концилима, оставио је слабе трагове. Он се сјурио у корито реке Буковице—Комарнице са свим материјалом, и то је река однела, те нема моренскога материјала с те стране; али су ледници са

[5]) Са Голије се види цео Војник и преко њега Лола, Маганик, цео Дробњак, цела Пива, Дурмитор и највећи врхови у Синјајевини: Старац и Јаблан, цела Пивска Жупа и све равни у њој. (Види сл. 1).

осталих страна оставили морене. Тако ледник са североисточне стране, наишавши у првој глацијалној периоди на тврди и једри кречњак, испод села Мокрога, расплинуо се по мокарској равни, истопио и оставио морене. У другој пак глацијалној периоди ледник је морао бити мањи, и он није доспео до Мокрога, него се на једром кречњаку Дивана, више Мокрога, задржао, растопио и оставио моренског трага. Тако сада има морена на Војнику са исте стране на две заравни: на Мокроме (вис. 1092 м) и на Пољицу, мокарском катуну, на висини од 1525 м.

Део Војникова ледника са источне стране спуштао се степенасто на Крнов, па на Вучје, са Вучја на Буковик, са Буковика на Велико и Мало Луково. Морански материјал, који је са ове стране Војника морао бити обилат, потоци су разнели и снели у ниже пределе. Отуда се данас по Буковику и Лукову виде велике количине облутака, у свему сличних речним. — Ледник са југа образовао је одмах у Штирном Долу глечерски лежај између врха Војника (један се врх тако зове), Граднога Брда и Присирена. Овај је глечер својом тежином начинио себи пролаз влаком испод Штирнога Дола, остављајући у њему доста глечерског материјала и спустио се на заравањ Јасенове Пољане, која је прекривена моренским главицама. Потоци су снели цео лакши и трошни материјал са Јасенове Пољане кроз Сурдуп и Шипачно, а одатле један део, преко једне кречне пречаге, у Никшићско Поље. — Са западне стране ледник се спуштао и направио две терасе: прва је Жива, а друга Брезна. Глечерског моренског материјала има и по Живој и по Брезнима.

Интересантан је факат да се морански материјал око Војника спустио са свију страна скоро до исте висине, до око 1050 м (Мокро 1092, Луково 1032, Јасенова Пољана 1046, Брезна 1055).

Војник је велика плећаста кречњачка маса између реке Буковице, Мокрога, Крнова, Јасенове Пољане и Брезана. Правац му је ЗСЗ—ИЈИ. Над Буковицом се Војник диже око 1200 м, над Крновом око 500, а над осталим подножјима око 900 м. Средња му је висина 1750 м., а највећи су му врхови: Мраморје (2000 м), Шишман, Парамида (Пирамида),

Војник и Коријен више Брезана. Сви су ови врхови приближне висине.

Војник је најимпозанатнији кад се гледа са северне стране, са планине Ивице. Види му се неких седам висова са седам превоја, седам седала, у једној линији, правца СЗ—ЈИ. Средину ове стране планинске чине *Конџила,* најстрмија страна Војника, избраздана многобројним сувоточинама и усовинама, покривена разноврсном шумом, а највише четинарима. Подножјем Конџила тече Буковица, чији је ниво ту око 750 м. над морем. Велики атмосферски талог и топљење снега толико јако растварају кречњак у врховима Војника, да се у току једног људског века створе читаве жљебине, кршне главице и вртаче.[1]) Шумска граница пење се с ове стране до под саме врхове, а клеке има и на врховима, осим на Мраморју и на Коријену.

Стране Војника се терасасто спуштају ка СЗ према Брезнима и ка СИ према Мокроме и Крнову. На СЗ и З стране су Војника блажег нагиба, мање кршевите и под шумом буковом и четинарима. Поред Штуоца, обле кршне главице испод врха Војника, и Јаворка — једнога кршног гребена, преко кога води пут Никшић—Пива и који везује огранке Војника са Голијом — има Гола Страна, једна рбатаста гола страна испод Коријена. На њој се западни део ледника са Војника преломио и један део остао у Живој, а други је склизнуо у Брезна. Жива је за једно 150 м. виша од Брезана, а раздваја их кршна коса покривена шумом.

Источне стране Војника су доста стрме, кршевите и покривене буковом шумом. Оне допиру до у Меке Долове у Крушевицама, до Крнова и до Градачке Пољане. С ове стране Војник није једноставан, него је изломљен и има доста врхова покривених шумом и добром пашом. Сваки врх изгледа као да чини засебну планину.

Јужне су стране Војника најблаже и постепено се Војник уздиже с те стране од Горњега Поља до врха. Шипачно, Јасенова Пољана-Прага и Штирни До, у дно кога има

[1]) Јанко Дукин, човек од 75 година, причао ми је 1901 године да он памти када су поједини делови Дивана и Војника били под бусиком (жива трава) и клеком, док су сада го крш.

вода Змињац, то су три заравни (терасе) на овој страни Војника. Обрасле су шумом, у нижим крајевима питомом и буквом, а у вишим четинарима. Са ове стране највиши су врхови: Војник, Градно Брдо и Присирен.

Војник је од тријаског и јурског кречњака. Подножје му је верфенски шкриљац и пешчар који се примећује у кориту реке Буковице. Кречњак је, особито онај са северне стране, врло трошан. Воодржљиви слојеви су тек на висини од 800 м., у висини реке Буковице и Видрована у Горњем Пољу, близу Никшића. Главни извор, на Мокроме, који се зове Кучине Пећи, после тока од 90 м. понире под Војник и народ прича да та вода извире на Видровану, са јужне стране Војника. На заравнима и по странама Војника налазе се типске вртаче. Оне су добиле свој прави облик и тип у глацијалној периоди. Данас граде секундарне вртаче велики снегови и плаховите кише. Снег на Војнику напада 2 до 3 метра дебљине. Врхови му се зими заобле и ујајче, те изгледа као једноставна снежна маса. О копњењу сва вода од тога снега (изузевши по Концилима) пропада у земљу кроз канале у дну вртача. Жалили су ми се сељаци, Мокрани, да не могу ни „снијежницу" одржати, но снијег, како они веле, земља подгриза и поједе. На Војнику нема воде, и стока се задовољава росом и снегом који се по наметима задржава до новога. Али на Војнику има преко лета много мање снега него на околним планинама исте висине. То долази, по моме нахођењу, отуд што му је сувише карстан терен и што има много шупљина и вртача. Карсност Војника најбоље се огледа у Пољицу Мокарском, које је између Дивана и Мраморја. То је једна таласаста карсна зараван, прекриљена кршним главицама и многобројним примарним и секундарним вртачама. Висина му је 1525 м., а дели се на Горње и Доње Пољице. Доње је без шуме, скоро поплочано једрим кречњаком, а велико је око 4 км². Између тих кречних плоча налазе се простране тањирасте вртаче, по којима су растурени летњи савардаци и колибе. Горње је Пољице скоро исте величине као Доње и под шумом је буковом и смрчевом. Прекривено је правим вртачама. На простору од 1,5 км² избројио сам 34 вртаче, величине у пречнику од 10 до 15 па

и више метара, а дубоке су по 5 и по 8 до 10 м. Ове се вртаче најлепше могу прегледати са Мраморја (сл. 3). Оне су по ободу и странама покривене шумом; дно им је голо и шупље; канали су им отворени. Вртаче се пењу високо уз Мраморје. Једна је на висини од 1850 м., дугачка до 30, а широка око 15 м. Она је с јужне стране Мраморја, готово под самим његовим врхом.

IV. ВОДЕ

Пива спада у зону карсних области и живом је водом врло сиромашна. У њој читави крајеви, нарочито на десној страни Комарнице—Пиве, немају ни потока ни извора и потпуно су безводни.

Кроз Пиву протичу: Комарница, Пива и Врбница а пограничка јој је река Тара.

Комарница долази из Дробњака; извире у Пољани комарској[1]) и пошто протече кроз дробњачко село Комарницу и клисуру између Дужи и Пошћења (сл. 2), утиче у реку Буковицу испод Заврха. Буковица је већа од Комарнице, али при саставу њих две Буковица губи своје име и даље се зове Комарница.[2])

Синьац. Испод Пивског Манастира у Комарницу утиче р. Синьац, који извире у Присоју манастирском, под самим Горанском. Синьац је дуг свега 2 км. Извор му је врло јак: има два Ока, Велико и Мало, и одмах је читава река. Стране његовог корита су врло стрме; он је право карсно врело и постао је ерозијом издани.

Пива. Од утока Синьца у Комарницу Комарница губи своје име и настаје Пива (сл. 3). Тако се зове до Шћепан-Поља, до става са Таром[3]) (сл. 4). Од Синьца до Шћепан-Поља Пива је дуга 32,5 км., а од извора Буковице до Шћепан-Поља Пива је дуга 93,2 км. У Пиву утичу с леве стране

[1]) Свет. Томић: Дробњак, (Насеља срп. земаља књ. I, с. 373).

[2]) Буковица извире у Језерима, испод Ранисаве, огранка Дурмиторовог. У њу се уливају с леве стране: Тушина и Бијела, а с десне Шавник.

[3]) Ст. Новаковић: Српске области у X и XII веку (Гл. Срп. уч. др. књ 48 с. 72).

три притоке. Једна је од њих Врбница, која постаје од више потока: Орашнице, Сутулије и Зукве, које долазе с висоравни Равно. Има кањоне и водом је доста богата. Друга је Суводо, који пресушује, по чему је и име добио. Извориште му је у Језеринама, које су између Биоча, Граца и Плећа. И Суводо има у доњем току кањоне. Трећа је Мратински Поток, који долази с Маглића од Улобића и Плећа.[1]) Има преко целе године воде и тече кроз само село Мратиње. С десне стране једина је притока Пивина суваточина Пирни До. Његова долина, која је нешто плића од кањона Пивиних, подељена је кречњачком пречагом на два дела:[2]) горњи, Водени До, и доњи „Ријека". Водени До се с пролећа и с јесени зајезери, нарочито његов нижи део, око извора Змињака и вода у њему стоји по месец дана. Вода из Воденога Дола, и на поплавама, не отиче преко пречаге у „Ријеку", но понире у мале поноре око Дола и оставеле на које је и избила на површину. Под пречагом избија извор Сопот, и он се сматра као глава „Ријеке", тј. доњега тока Пирнога Дола.

Реке Комарница и Пива дужином а Врбница ширином простругале су тле области и у њему начиниле праве кањоне. Кањони Комарнице—Пиве дубоки су 600 до 750 метара[3]) а Врбнице 400 до 600 м. Кањони Комарнице—Пиве су врло стрми, кршевити, са пуно точила и прла, а стране кањона су обрасле шумом, нарочито лева, и низа њих је приступ реци врло тежак, просто немогућ. Кањон реке Врбнице има стране блажег нагиба, речна је долина шира и пространија, те је приступ реци лакши. Стране кањона су обрасле лепом богатом шумом. Лева страна, испод села Стабна и Милошевића, има питому шуму, а десна, испод планине Жагрице, има доста борове шуме, и то је црни бор, који још зову и питоми бор.

---

[1]) J. Цвијић: Глацијалне и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе (Глас Срп. академије наука књ. LVII с. 103).

[2]) Ibid., с. 113.

[3]) Народ зове стране кањона речју „брије̑г". — „Идем у брије̑г да насије̑чем дрва"; „Низ брије̑г је тешко сићи на Ријеку"; „Гони козе у брије̑г да брсте".

На Врбници има дуж целе њене дужине приличан број воденица и ваљарица, док на Комарници—Пиви нема ниједне.

Иако кроз Пиву теку две оволике реке, народ се пати без воде, јер се водом са тих река слабо ко може користити због дубине кањона и немања путева. Насеља су већином, нарочито она у планини, безводна и народ, у оскудици живе воде, гради: „снијежнице", „густијерне", „ублове", „пиштете", „стублине", „корита" испод стрехе на кући (сл. 14) и „локве". Терен је цео карсни, те сав водени талог што пада преко године пропада у земљу.

У Пивској Планини, која се сматра као чист карсни предео, има свега три извора са кратким отоком: Радошевина код Ђедова Дола, на граници Пиве и Дробњака; Гостаја у Николином Долу, у катуну Борковића; и Сопот ниже цркве Боричке, у Пирном Долу. Грађене су воде у овом крају: Пиштет у Брвну, ниже Локвице, у хатару села Пишча; Бјеланов Пиштет код Пруташа у Тодоровом Долу; Корита на Потрку у хатару пишчанском; Извори на Руђином Долу у планини села Војиновића; Ублови у удуту села Кулића.

Да поменем још Сушицу која извире из Шкрчкога Језера, протиче кањоном између Недајнога и Црне Горе и утиче у Тару. На сушама пресуши и отуда јој и име.

Тара је пограничка река Пивине области од рта Језика испод Штуоца, огранка дурмиторског, до Шћепан-Поља. Стране Таре са пивске стране су терасасте, богате шумом и имају прилично извора, али нема ниједнога поточића а камо ли речице да с те стране у Тару увире осим Сушице. На Шћепан-Пољу Тара и Пива се састављају и одатле настаје Дрина (сл. 4). Тара је на Шћепан-Пољу већа и у свако доба године водом богатија од Пиве.

У кањону Комарнице—Пиве избијају на доста места јаки извори. Неки су од ових извора права карсна врела, и они су махом до саме реке. Тако је једно врело код „газа" (брод, прелаз) испод Дубе на лукама Мацинића и зове се Ноздруће.

Од свих ових побројаних живих и грађених вода народ у Пивској Планини има мало користи. Живе су воде или

високо у планини, у катунима, или у „бријегу", у речним кањонима, те су стога неприступачне и много удаљене од села, а грађене су воде водом сиромашне, те и народ и стока пате без воде преко целе године.

Пивска Жупа је, међутим, богатија водом, нарочито насеља у странама у сливовима река Врбнице и Комарнице—Пиве. Новија насеља у Жупи, подигнута на катунима, живом су водом такође сиромашна.

V. КЛИМА

Клима је у Пиви континентална, у Жупи је мало блажа но у Планини. Зиме трају пет и по до шест месеци, а лето шест до шест и по. Прелаз из зиме у лето и из лета у зиму обележен је кишама. Чим с пролећа дан ојача и стане снег да се топи настају кише; с јесени, пак, кише почињу у другој половини октобра и завршавају се око Арханђелова-дне са снегом и лапавицом. Лучинске су кише бујне, са ветром и пљуском. Од њих често буду поплаве, „плиме", и воде надођу од брега до брега. Свака вртача и затворена долина се од њих залокви; вода избија из сваке пећине, јаме и шкрапе. Ове кише пресече у јесен снег са јаким и хладним севером, а у пролеће јарко сунце.

Снег напада у планинским селима по 2½ до 3 метра дебљине, а у Жупи по 1 до 2 метра. Снег пада у зимње доба два до два и по месеца сваки дан. Осване ведро и сунце греје, а у 10 сати заподене се облак са Дурмитора и зачас прекрије целу област; око подне снег почне да пада и пада до поноћи; онда престаје, ведри се и тако бива недељама.

Снег је зими сув и лак, а с јесени и пролећа влажан и тежак. И народ и стока лакше сносе суву зиму но влажну. Зими често прекодан дуне југ и објужи, а ноћу надјача север и замрзне тако да се површина снега следи. Ово је „површица", и кад снег „уповршичи" села оживе. По „површици" се лакше иде но по копну. Све долине, вртаче и све друге неравнине и камење снег је покрио и уравнио, тако да се може ићи на сваку страну без икакве муке. „Површица" је толико чврста да по њој може и коњ играти, а да

нимало не „погрезне". Замрзла површина снега је дебела на десетине сантиметара, па је чврст као дебели слој леда. Кад нема „површице" из куће се не може никуда без крпаља и лопате, и сваки је саобраћај престао. — Снег остане на земљи обично четири до пет месеци.

Највише снега напада на Недајном, „до два боја човјечија", а најмање у Плужинама. Неких година снег почне да пада о Крстову дану. Зиме су хладне и све замрзне. На Пишчу дувају врло јаки и хладни ветрови. Није реткост да се зими „помете" покоји човек на путу из села у село.[1])

У нижим равним крајевима, као у Пољу Црквичком и у неким селима у Жупи, топлије је но у горњим селима, али у њима слана све побије, док су на планини слане ретке. У Брезнима је најхладније. Зими, кад снег покрије земљу, падне магла по Црквичком Пољу и не диже се по месец и више дана. Из магле пада иње и температура се спусти до 25° испод нуле. На ову хладноћу утичу: осојни положај Брезана, околне планине и у неколико река Комарница. Хладноће су највеће око Богојављења.[2])

Лети су кише ретке: или падну једна до две месечно или не падну. У вишим крајевима летња се киша обично завршава градом. Воденога талога има сразмерно доста, али је неједнако распоређен. Лета су често врло сушна (као што је било 1922 год.), тако да и усеви и трава сасвим пропадну. У Пиви су мај и јуни свежи, јули је умерен и чак влажан, а август и прва половина септембра су врло топли, нарочито међудневица.

VI. ПУТЕВИ

У Пиви нема колскога пута, те се може слободно назвати земља без путева. Био је пројектован пут Никшић—Горанско,

---

[1]) 1923 г. један дечко од 14 година „помео се" на путу између Дубљевића и Борковића, и то дању.

[2]) „Закрсти свети Крсте а намигни свето Богојављење да она „пашчад" (из Гацка) не прелазе преко Равнога", има изрека код Пивљана.

чак је нешто и трасирано у удуту никшићскоме и почело да се гради, па је тако и остало.[1])

Једно без путева, а друго опкољена са свију страна непрелазним планинама, Пива је била одувек одвојена од сваког додира са мало напреднијим и културнијим крајевима Црне Горе и Херцеговине. Тиме се и објашњава заосталост Пиве и Пивљана у много којечему од суседних крајева.

Путеви какви су били у време турско такви су и данас: козје стазе и крчаници за оне брдске мале коње и више ништа. Још је река Комарница—Пива пресекла Пиву на два потпуно одвојена дела. Осим моста на Крсцу, испод Пирнога Дола, који је пре неколико година начињен, и моста испод Манастира, који се непрестано квари, трећега прелаза нема на овој реци на дужини од неких 70 км., те је она непрелазна с јесени, зими и с пролећа. Једино лети, кад су веће суше, ова се река гази и то само на четири места. према Мратињу испод Дубе, према Плужинама испод Пирнога Дола, на ушћу Синьца испод Манастира, и под Брезнима према Дужима. Прилаз је ка овим газовима готово неприступачан и несхватљив за страног човека док не би сам то видео. То су козје стазе низ стране кањона, са многобројним „скакалима" или „праговима" (ступњима) од стена, тако да човек мора да искаче или да скаче од једног до другог по 0.60 м. до 1 м висине. Осим преко ових „скакала", те стазе иду и преко прла и точила, те сваки час може путника камен, котрљајући се са висина, ударити и унаказати; или су се преко тих путања препречиле пале букве од метра у пречнику, те човек не зна како да их с коњем пређе.[2])

Пут од Мратиња за Плужине иде све уз реку Пиву, левом страном, и траје три и по часа. Иде се кањоном поред

[1]) 1935 год. настављено је грађење овога пута, а 1938/39 начињен је до Брезана.

[2]) Спустио сам се таквом једном стазом ка реци од Дубе и од Брезана, а испео сам се кроз Ждријело испод Дужи, па не желим да се то кад више понови. Скуштање траје један сат, а пењање 1,45 до 2 сата. Анероид је показивао код Дубе на врху кањона, 627 мм, темп. 16°; а на газу, у дну кањона, 684 мм, темп. 20°; разлика 57 мм. Ако се узме да висина расте или опада на 1 мм 10,5 до 11 м, онда је дубина кањона испод Дубе око 625 метара).

реке и пут је понегде романтичан и пријатан, али врло често и опасан и по коња и човека да се не сурвају у реку.

У Пиву се може ући путањама са више страна: из Дробњака преко Драгаљева на Безује низ Језера преко Доброг и Тодоровог Дола на Пишче; из Фоче на Шћепан-Поље у Доње Црквице; од Гацкога на Равно па у долину Врбнице; из Голије, преко Вишћиња-Дола, на Осјеченицу ка Манастиру и Рудиницама, и најглавнији: од Никшића преко Шипачна на Липову Раван и Јаворак, па на Брезна. Овим последњим путем се одржавала веза између Пиве и Црне Горе. Изузевши зими, два до два и по месеца, овај је пут у саобраћају целе године, док су остали пролазни само за време летњих месеци.

Да би Пива могла живети и развијати се, треба је везати колским путевима: Горанско—Гацко или Пружине—Гацко; Горанско—Никшић; Горанско—Фоча и Шавник—Безује—Манастир. Од Безуја треба начинити ма и узан колски пут за Црквице и даље за Шћепан-Поље.[1]) Са грађењем ових путева, који не би сви изнели више од 130 км., Пива би постала један сигуран наш крај у привредном погледу, користан себи, околини и држави.

VII. ТУРСКА УПРАВА И ОСЛОБОЂЕЊЕ ОД ТУРАКА

За све време турске управе Пива је била у саставу херцеговачког (мостарског) мутесарифлука (округа) а под кајмакамом (срезом) церничким.[2]) Изузевши време Махмудпаше Бушатлије, када је Пива била под скадарским везиром, и време Али-паше Ризванбеговића, када је била у саставу херцеговачког везирства, она је непрестано била под босанским везирима, прво травничким, а после сарајевским. Кадија (суд) је за њу био некад у Церници,[3]) а некад у Невесињу.[4])

---

[1]) До ове, 1932, год. на Шћепан-Пољу се Тара прелазила на плутима или на жици у корпама, а сада је начињен добар гвоздени мост, и тиме олакшан саобраћај са Фочом.

[2]) Бос. Вила: година 1885, с. 298, Сарајево.

[3]) Ibid.

[4]) Ibid.

Пива није била строго племенски уређена као Дробњак, иако му је суседно племе, нити је имала онакву племенску управу. Тако је било по свој прилици због тога што је Пива била ближа окружној и срескоj турскоj власти и што је у њој кроза сва времена било доста турских чифлука и муслимана, чифчија и радника. Од својих власти Пива је имала војводу и сеоске кнезове. Нигде се у њој не помиње оберкнез, тј. кнез над целим племеном, нити племенски збор као што су друга племена имала. На пр. у Дробњаку се помиње још 1612 год. капетан (обор-кнез) Симо Мандић из Придворице као старешина над 12 сеоских дробњачких кнежева,[1]) па се то оборкнештво води у племену до 1860-тих година, управо до доласка црногорске управе.[2])

Војводе се у Пиви помињу у XVIII веку. Прве су војводе биле из куће Јоковића из села Забрђа, па је војводство прешло на кућу Љешевића, па на Лазара Сочицу из Плужина. Војводе из куће Јоковића и Љешевића биле су у времену турском, а војводство Лазару Сочици по народној жељи дао је Књаз Никола у првом српско-турском рату.

Да ли је прве војводе у Пиви бирао сам народ, па их турске власти потврђивале, као што је то било у Дробњаку или су их власти постављале, нема тачних података. За попа Тома Љешевића, пивског војводу, имају се писмени подаци да га је Махмуд-паша Бушатлија, скадарски везир, царски одметник, поставио за војводу Пиве и Црквица 1786 године.[3])

Бушатлија је за време свога везирства, у намери да што више херцеговачких племена одвоји од Травника и Босне, постављао за војводе у појединим племенима своје људе и награђивао их.[4])

[1]) Свет. Томић и Dr M. Дробњаковић: Списак фермана и повеља породице Дробњак из Рисна, с. 14.

[2]) Свет. Томић: Дробњак (Насеља срп. земаља, књ. I с. 441).

[3]) У Мухамеда Сулејманпашића, чиновника у Пресбироу, пре осам година, видео сам хартију на којој је било написано на турском ово што иде: „Раб Божи Махмуд (Бушатлија) 9 рамазана 1201 (1786) год. поставља попа Тома (Љешевића) за војводу Пиве и Црквица да изводи рају на пут послушности".

[4]) Тако је поставио за војводу дробњачког Станишу Алексина Абазовића с Пошћења мимо збора племенскога. Дробњаци Станишу

Колика је била власт војводина, у то раније време у Пиви, није познато. Изгледа да је била онолика колико је војвода имао подршке код турских власти.

Свако веће село у Пиви имало је свога кнеза. Кнеза је, према времену, постављала власт и бирало село добра човека и из добре куће. На једној жалби од године 1732,[1]) којом се Пивљани жале травничком везиру на неке своје људе да су притисли манастирску земљу у селу Ораху, стоје између осталих и потписи: кнез Милија Крунић, кнез Вукоман Петровић и кнез Јован Тадић. У кући Тадића ово се кнештво дуго задржало и прелазило је са оца на сина. Зна се да је 1840 године, када је Смаил-ага Ченгић прошао за Дробњак, био у Смријечну кнез Арсеније Тадић и да је пратио Смаил-агу до на Дужи.

Зна се да су ови сеоски кнезови све мање распре и потре судили и пресуђивали. Трудили су се на све начине да се парничари сложе и наравњају. Нису допуштали да Срби без велике муке иду на турски суд. Веровало се да Србин губи на турском суду, па и кад парницу добија.

Појава Луке Вукаловића, педесетих година прошлога века у јужној Херцеговини, имала је одјека и у њеном северо-источном делу. Септембра месеца 1852 године састали су се више Вукаловићеве куће, у Зупцима, на састанак и договор ови народни људи: од Бањана Јован Бањевић и Ђоко Миљанић, од Пиве поп Жарко Љешевић и Арсеније Гаговић, од Дробњака поп Милован Томић, Милован Карацић и Милутин Башовић. На том састанку је углављено да се устане на Турке кад Вукаловић, у договору с Цетињем, дадне знак за то.[2])

Од овога времена па све до у јесен 1862 године,[3]) до закљученог мира између Црне Горе и Турске, Пивљани су

нису хтели да слушају нити су га признавали за војводу, док се он држао Скадра; а кад се одрече Скадра и призна травничког везира за свога господара, Махмуд-паша пошље своје људе (Цимириоте), те убију војводу Станишу у Г. Буковици, где и данас постоји „Станишин мрамор" на путу испод Урљача, у катуну Вемића.

[1]) Босанска Вила: година 1885, с. 298.

[2]) Влад. Ћоровић: Лука Вукаловић, с. 33, Београд 1923.

[3]) Ibid., с. 123.

били, као и остала херцеговачка племена, у устаничком ставу према Турској. На Рудиницама су, 6 августа исте године, у једном препаду до ноге потукли Турке и велики плен задобили.[1]) По миру Пива је остала под Турском, али за неких шест година, све до 1868 године, она није имала турских власти, него су народом управљали народни главари. Вратили су се својим кућама усташи и народ је живео потпуно слободно. У народу постоји и данас веровање да је Пива за тих шест година била у саставу Црне Горе, и да је њоме, преко народних људи управљао кнез Никола са Цетиња. Године 1868 Турска изврши неке реформе у администрацији у Босни и Херцеговини и почне рају да стеже. Пиву подели на два дела: Планина, са свима насељима на десној страни Комарнице—Пиве, потпаде под Фочу, а Жупа, са насељима на левој страни, потпаде под Гацко.

У Жупи је „кајмакамлук" био на Горанску. Ту је био суд, кадија и јузбаша за војску. На Горанску је била и касарна за војску („кршла") а стражарнице („карауле") су биле у Горанску, у Сељанима, у Стоцу, на Муратовици, на Бучињу, под Равним и на Гласовитој. У Планини „кајмакамлук" је био са судом и кадијом у Д. Црквицама, на Рудини. Касарна је била на Безују, према Дробњаку, и на Недајном, а стражарнице су биле на Рудини, на Пишчу и на Безују. У стражарницама је било 10 до 20 низама а у касарнама по једна чета и више (100 до 150 људи).

Турци су ове касарне и стражарнице подигли од 1868 до 1875 године. А како је у Пиви било доста турских чифлука (Плужине и Зуква биле су Ченгића из Липника), у њој је било и доста херцеговачких муслимана (на Зукви су били Гачани) или као чифчија или као радника, то су турске власти преко њих држале рају у стези. Ранији пивски усташи, чим осетише нову турску управу, напустише Пиву и опет ускочише у Дробњак и тамо осташе за све време ове друге и последње турске управе у Пиви. Међу овима су најглавнији били Миро Гаговић с Безуја, Вуле Ацић и Лазар Сочица из Плужина, Шундо Бајагић из Стубице, Василије

[1]) Ibid., с. 127.

Ђачић из Рудинице, Иван Кецојевић из Пирнога Дола и Лука Војиновић-Голошија из Војиновића (назван Голошијом по „голој шији", тј. врату са којег му је био огулио кожу робијашки ланац, који је носио за велеиздају 10 година у затвору у Мостару).

Турци су били кивни на Пивљане за оно шестогодишње држање при Црној Гори, па су их држали у стези и страху какав се није запамтио. Народ је хранио турску посаду и војску; теран је на кулук; никуда се нико из свога места није смео макнути без дозволе власти; пребацивано је сељацима што су им рођаци ускоци; често су села претресана и тражени усташи — једном речи: народ је био право робље. У мају 1871 год. дошло је у Гацко 15000 низама, да подижу касарне и стражарнице око Црне Горе. Кулучио је народ, пиштао у мукама, али није било помоћи.[1])

То стање народу је било врло тешко и једва је чекао да дође згодан тренутак да тај јарам збаци с врата. Пролеће 1875 године било је мутно и узрујано у североисточној Херцеговини. Врило је на све стране. Нереди и устанички покрети појављивали су се свуда. Зулумћари Турци, исто онако као пред устанак у Србији 1804 године, размилели су се по земљи и пљачкали и арали народ, мислећи да ће га тим начином умирити и од устанка одвратити. Међу овима су чувени и велики зулумћари били браћа Шајновићи из Дрине. Ови су пошли у Пиву да бележе десетак. Западну им усташи: Мушан Живковић, Шабан и Сава браћа Крунићи, Новак Сукновић, Сава Ликић, браћа Симо и Шћепан Плоска и још неки други. Уместо Шајновића наиђе на заседу јузбаша Ферат са граничарима из касарне „Недајно". Ферат је био на Горанску и побију се на Крсцу. Ту од Срба погине Шабан Крунић и Мушан Живковић, оба вође тих усташа, а од Турака погибе неколико војника. Србима су Турци главе отсекли и однели. По причању неких овај је сукоб био у средини маја, а Никола Бајагић вели, да је био 5 маја, и то се слаже

[1]) Д. Вуксан: Споменица о херцеговачком устанку с. 31 (Београд 1928).

и с песмом, коју је о томе сукобу испевао Максим Шобајић,[1]) савременик тих догађаја.

После овог догађаја посада се турска узбунила, али није предузимала у народу ништа, но је само чувала касарне и стражарнице. У Невесињу и Гацку је врило, те ни отуда посаде нису се смеле кретати и слабити тамошње положаје. Књаз Никола је тајно помагао устанички покрет и бодрио ускоке и усташе.[2])

Кад је невесињска пушка пукла(27-VI-1875), то је био знак за општи устанак.[3]) Турска посада, низами, пођу с Пишча за Безује 1 августа да смене безујску посаду. Пресретну их усташи: Миро Гаговић, Шћепан Плоска, Иван Кецојевић, Радојица Шарац, Ћетко Гломазић и Милутин (Милан) Ћеранић с Дубровска из Дробњака са друговима и побију их у Долинама у Сељковцу све до једнога. Од усташа ту, поред осталих, погибе Ћеранић, а онај један Турчин што је остао у животу врати се на Пишче и извести турску посаду о погибији својих другова.[4])

Истога дана, после подне, пође с Пишча друга група Турака да покопају оне побијене у Сељковцу. Позову Србе сељаке с Борковића да им помогну. Сељаке је водио Радуле Радовић, коџобаша, који је и раније за време „црногорске

---

[1]) Један овај сукоб, који би се могао назвати први у целом устанку, стављају нешто мало доцније.

[2]) Војвода Машо Врбица, онда прва и најкрупнија личност на Цетињу, пише ово писмо у Дробњак: „Г. Командиру Грубану Церовићу у Тушину поздрав. Одма, чим примиш ово писмо, објави свијема ускоцима (из Пиве), који се налазе у цијеломе Дробњаку, кои је јунак и способан носити оружје, нека се добро оружа и нареди изузимајући остратушу [тј. да ускоци не носе остратуше, да се не би видело да имају везе са Црногорцима], па нека иде Вулу Ацићу и Лазару Сочици на Троглав или ће их они позову. Њихов ће посланик доћи одма тамо. Дакле, чим посланик дође, нека су ускоци готови да иду. — Тако знади и да си здраво! — Војвода Машо Врбица". (Ово је писмо код мене. Нашао сам га међу писмима мога оца Божа, који је био писмен и преписка са племеном ишла је преко њега. — (Св. Т.).

[3]) Dr M. Жердић: Споменица о херцеговачком устанку 1875 године, с. 77, Београд 1928.

[4]) Никола Бајагић причао ми је, да је овај сукоб био 31 јула, на Госпођине покладе, а не 1 августа.

управе" био стотинаш. Чим се Радуле састао са Турцима он викне на сељаке, те скоче на низаме и све их побију, али погине и Радуле. На тај глас сељаци из села Боричја и околних села ударе на Турке и запале чардак. Ту погибе Милисав Радовић, синовац Радулов, отресит и храбар сељак. Истога дана, пред вече, Цицмили, Богдановићи и Милутин Кулић са другови ма ударе на остатак Турака на Пишчу. Турци су били у кули Љешовића, а ови запале кулу (и данас стоје зидине) и Турке побију[1])

Ови се догађаји разгласе по целој Пиви, те сељаци скоче и побију своје Турке. Низами у касарни на Недајном држали су се до 4 августа а тога се дана предаду побуњеницима с тим да их оставе живе и да их пусте да иду слободно у Фочу. Ови на то пристану и Турци оду у Никовиће на Црквицама, а одатле после преко Таре.

У овим првим сукобима између усташа и низама усташи су стално страдали. Усташи су били наоружани штучевима и другим предњачама и били су оскудни у цебани, а низами су имали доста цебане, имали боље оружје и извежбаније војнике. Но ништа им то није помогло. Усташи су скоро за недељу дана освојили све карауле и побили или протерали турску посаду из Пиве. Једино се касарна на Безују држала до 16 октобра, кога је дана и она пала.

Гатачки Турци нису могли оставити неосвећене своје људе, што их је раја у Пиви побила, те потстакну власти и Турке у Гацку и Невесињу да се дигну против Пиве. Мали турски упади из Гацка у Пиву били су чешћи, али права турска војска под Рауф-пашом пошла је на Пиву у другој половини октобра, пошто је изгледало да се стање у Невесињу и око њега било мало умирило. Црна Гора још није била у рату са Турском, те отворено није смела да помаже Пивљане и Невесињце, али добровољци су са свију страна јурили у помоћ својој браћи. Све што је било за пушку у

[1]) Овом приликом је Ристо Војиновић скочио низаму на леђа да га удави, а низам га подухвати рукама и понесе у кулу. Ристо запомага за помоћ и Милутин Кулић опали кубуром на Турчина, погоди га у плећа и убије, али и пробије обе руке Ристи, које је овај држао склопљене око Турчина.

Дробњаку, то је појурило Пивљанима у помоћ. Тако се и у Пиви прикупи доста војника за одбрану. Пивљани и Дробњаци дочекају Турке на Равноме. Бој је био 30 и 31 октобра 1875 године на Гласовитој, више села Лисине. Бој је био жесток и водио се на смрт и живот. Најпосле се Турци повуку натраг са великим губицима. У томе су боју Дробњаци и Пивљани отели Турцима два дебанжова топа, и тај се бој може сматрати као прави почетак ратова 1875 и 1876 до 1878 године.[1])

Берлинским миром Пива је припала Црној Гори, а осталу Херцеговину са Босном окупирала је Аустро-Угарска. Дотада је Пива била највише у вези са Гацком и Невесињем, а отада је одвојена државном границом, тако строгом, да је Пива била потпуно затворена, нарочито према Мостару, на коју је страну и имала једино нешто пута и веза.

По ослобођењу Пива је подељена на две капетаније: Жупу, са седиштем капетана на Горанску, и капетанију Планина, са седиштем капетана на Пишчу. И у војном погледу била су два батаљона: жупски и планински. Ова два пивска батаљона с три дробњачка сачињавали су Дурмиторску бригаду.[2])

За глас Пиве и Пивљана и за њихово име у држави, у најновије време, поред осталих истакнутих Пивљана, највише је учинио војвода Лазар Сочица из Плужина (рођен 1838 а умро 1910 године), један од највиђених људи не само у Пиви, него у целој Црној Гори. То је био веома разборит и трезвен човек и добар командант у ратовима. У почетку је био уз политику кнеза Николе, а доцније се почео од њега одбијати. Чак је то ишло толико далеко да је био са омладинцима заједно у борби за Устав 1907 године и био опозиција кнезу и његовој камарили.[3])

---

[1]) У овом боју је погинуло Турака 760, а Срба 57. Од ових је било Пивљана 29 на челу са Вулом Аџићем (Стилман: Херцеговина и последњи устанак, с. 64, Београд 1932 г.)).

[2]) Данас, после уједињења, Пива сачињава са Дробњаком један срез — срез шавнички — са седиштем у Шавнику.

[3]) На једној седељци у Оџаклији Кнез му за то пребаци и рече: „То се од тебе, Влаше (тако је Кнез звао Сочицу), нијесам надао, јер

VIII. СТАРОСТ И ТИП НАСЕЉА

По Речнику места од 1925 год. имало би у Пиви 59 насеља,[1]) од којих: једна варошица, 42 села и 16 заселака, и то 30 насеља у Жупи, а 29 у Планини. По попису становништва од 1931 год. забележено је 47 насеља, и то 28 у Жупи, а 19 у Планини. Међутим ја сам приликом испитивања забележио свега 35 села: 19 у Жупи и 16 у Планини. Ова разлика у одређивању броја насеља долази отуда што има Горња и Доња Брезна; Горње и Доње Рудинице; Горњи и Доњи Унач, па то неки бележе као засебна села, а неки као једно село, а опет многа су села пивска, нарочито у Пољу Црквичком, тј. у Црквицама, издељена на крајеве, па неки те крајеве бележе као засеоке или чак као засебна села, а неки све бележе као једно село.

Старост насеља. — По своме постанку пивска се насеља могу поделити у три групе: *стара насеља, насеља од пре 300 до 250 година* и *нова насеља.*

1) *Стара* су *насеља* она која се спомињу још у Средњем веку, било у писаним споменицима било у предањима. Таква су насеља у Жупи: *Мратиње, Плужине, Стабна, Стубица, Смријечно, Сељани* и *Рудинице,* а у Планини: *Доње Цркви̇це* и засеоци *Заграђе и Шћепан-Поље.* По предању ова су насеља постојала у XV веку, а према неким старинама и привредним знацима (старим гробљима и траговима винограда и воћњака) она су могла ту постојати и много раније. Сва су ова насеља на заравнима у кањонима Врбнице, Пиве и Таре, где су климске прилике врло погодне за живот и где има у изобиљу воде и шуме. Она су била у почетку мања и станов-

сам ти много учинио и много сам те задужио". „Исуса ми" (ово је била узречица Војводина), Господару, више сам ја тебе задужио но ти мене. Ја сам тебе од хиљаду мотика створио хиљаду најбољих пушака, а шта си ти мене!? Да нијесам ваљао не би ме ни држао за војводу" одговори му Сочица. (По причању присутних: Јанка Вукотића и других).

[1]) Народна просвета: Речник места Краљевине СХС (званично издање, Београд, 1925) с. 146. Ја сам само Горње и Доње Црквице узео као засебна села, а сва насеља у кањону Таре као једну целину, а тако и Горња и Доња Брезна, и Горње и Доње Рудинице, и Горњи и Доњи Унач, као по једно село.

ници су им се занимали земљорадњом, воћарством, пчеларством, занатима и помало сточарством. Како је простор, у коме су та прва насеља заснована, мали и ограничен планинама и стрмим странама кањона, после и најмањега прираштаја оснивала су се нова насеља у виду крајева и заселака. Због тога су ова стара насеља матице за многобројна нова села, нове засеоке и уопште нова насеља.

2) *Насеља од пре 300 до 250 година* су она која су основали било досељеници (као што су на пр. Аџићи основали Лисину) било исељеници из старих крајева на првим катунима. Таква су насеља у Жупи: *Брљево, Лисина, Зуква, Забрђе, Столац, Горанско, Дуба и друга;* а у Планини могла би се у њих урачунати *Дубљевићи и Пирни До.* Ова су насеља у близини старих насеља и с њима су одржавала тесну везу како из одбранбених, тако и из економских разлога. Становништво ових насеља већ је изменило, под утицајем климских прилика, занимање. Напуштају занате, воћарство и пчеларство и одају се земљорадњи и сточарству.

3) *Нова насеља.* Ова се насеља могу поделити у две групе: насеља, која су постала у другој половини XVIII века и насеља, која су постала око средине XIX века и доцније. Ова су насеља постала на катунима и зимњим становима („ватанима") старијих насеља. Оснивали су их мештани деобом задруга, а умножавали су се прираштајем и досељавањем. Оснивање тих насеља су изазвали пренасељеност и економски разлози. Сељаци су по катунима и по планини косили и спремали сено за зиму. Уза сено спремали су стаје и прибоје за овце. Прво су у стајама зимовали чобани, доцније и чобанске жене и деца, а најзад и остала чељад из чисто економских разлога: да се на две стране кућа не води. Тако се мало по мало стара села напуштају и стварају нова на катунима и при планинама. Оваквих насеља има доста и њихово се становништво углавном бави сточарством, а земљорадњом врло мало. Остала занимања својих предака — занате, воћарство и пчеларство — сасвим су напустили.

Процес стварања нових насеља у Пиви је врло интересантан и поучан. У раније време, када није било ни личне слободе ни имовне сигурности, сељаци су се прибијали једни

уз друге ради одбране и давања отпора нападачу: задруге су се чувале, а куће су биле збијене било у целоме селу било у сваком крају села. На катуне се издизало у један, а здизало такође истога дана. Ливаде по катунима су се косиле као и данас, али се сено с њих згонило у село било на коњима било зими по површици на саоницама или гранама или се слободно спуштало низ вознике. У новије време, када се народ осетио слободнији и сигурнији, подиже стаје и зимње станове по катунима и око села, где му је земља и где му је згодније, а куће гради на својој земљи без обзира на близину или удаљеност села или појединих крајева села тамо где му је напогодније са чисто привредног гледишта. Тако има појединих сељака удаљених са кућом по три до пет а и више километара од села или најближег каквог насеља. Они зими по три до четири месеца не виде живе стране душе, већ живе усамљени као пустињаци.

Тип села. — Сва су села у Пиви разбијенога типа: старија шумадискога са крајевима, а новија старовлашкога. Села шумадискога типа не заузимају велике просторе као села по Шумадији, али имају јасно обележене крајеве, у којима су куће збијене. Њиве су у овим селима око кућа, а ливаде и испаше изван села. Таква су села Плужине, Стабна, Црквице, Борковићи и друга. Међутим, код села старовлашког типа куће су растурене по селу без икаква реда. Њиве су по селу и око села, а споредне зграде, где их има, такође су растурене по њивама и ливадама и у селу и око села. Док села шумадиског типа имају изглед мало културнијег насеља, дотле ова старовлашкога више личе на катуне него на села. А како ова села старовлашког типа немају скоро нигде шуме око кућа, нити каквог воћа, изгледају још више као нека привремена насеља.

По сеоским крајевима у Пиви насељена су иста братства, те се по њима често и зову. На пр. у Борковићима су крајеви: Радовићи, Лондровићи, Делићи и Недићи; у Г. Црквицама: Никовићи, Јеринићи, Шарићи, Војводићи, Кнежевићи итд. Како су поједини крајеви доста велики, са 15 или 20 кућа, често их понеки називају засеоцима, па чак и селима. Отуда

и долази неједнака цифра у броју села код статистике и појединих испитивача.

У Пиви, близу кућа, или има по једна „појата" или „племна" или нема. Куће нису никаквом оградом ограђене, а по селима, нарочито новим и најновијим, нема шуме, те су села гола и изгледају дивљачна. Куће су по селима велике и лепе, те кад би села имала дрвећа изгледала би много лепша и много савременија. Кроз села само воде стазе и понегде крчаници, а о каквом грађеном путу нема ни помена. Још народ није тамо свестан корисности путева, па на њих слабо и обраћа пажњу.

IX. ТРАГОВИ РАНИЈИХ НАСЕЉА

Од старина у Пиви вреди поменути ове трагове ранијих насеља: *стара гробља* (мраморје), *гомиле, градине, црквишта* и *манастир.*

1. **Стара гробља.** — Народ их често зове „мраморје". Њих има на много места у Пиви. Има их много више но у Дробњаку, сигурно зато што је Пива, нарочито долина Пиве и Врбнице, много жупнија од Дробњака и што је била кроза сва времена насељенија од њега.

а) *Стара гробља у Жупи.* — На Доњим Брезницама налази се једно 30 старих гробова на једној облој главици више Стублине. Надгробне су плоче положене по земљи и до пола су у трави. Народ то гробље означава као *„грчко"*, тј. као гробље оних становника, који су, веле, пре њих ту становали. На два од ових гробова су крстови (в. сл. 1). Надгробне плоче немају шара и нема ниједне да стоји усправљено. Кад би се те надгробне плоче испревртале, можда би се на њима, с друге стране, нашле још какве шаре или какви други знаци.

Има једно старо гробље у селу Буковцу. Мање има надгробних плоча но у Д. Брезнима, а отприлике су исте онакве као оне у Брезнима. Ове немају никаквих шара нити украса. Затим има по једно старо гробље на Бранову; око села Смријечна; на Грацу; више села Будња; на Бари Гргурској (овде на једној плочи имају уклесане ножице, маказе, којима

се овце стригу); код млина на Врбници у Плужинама. Сва су ова гробља мање-више једнака: то су велике кречњачке плоче без икаквих шара и украса, растурене по земљи на каквом малом брдашцу, удаљеном од насеља по неколико стотина метара.

б) *Стара гробља у Планини.* — Има старо гробље више Пирнога Дола. Ту има 12 лепих надгробних плоча, али без икаквих шара. Плоче су рађене и лепо отесане. Има иза Боричја 10 гробова са надгробним плочама неуређеним и простим. Има једно гробље у Кнеж-Долу на Горњој Јасени,

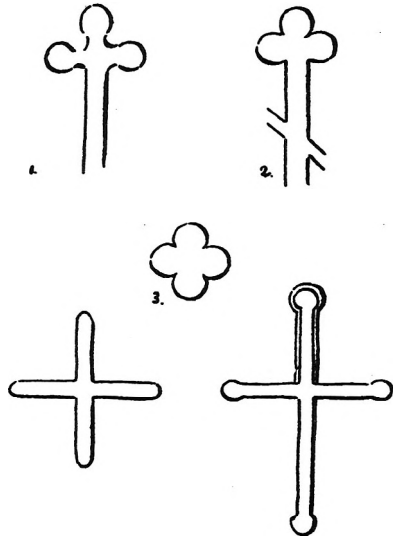

Сл. 1. — Типови крстова на старим гробовима у Пиви (О. Б.).

високо у планини. Ово је гробље исто онако као оно у Борковића Катуну. Има једно гробље у Николином Долу и у Тодоровом Долу. Ово гробље у Тодоровом Долу народ зове „Грчко Гробље".

Старо гробље код цркве на Пишчу је врло интересантно. Оно је многобројније но и једно до сада поменуто. Приликом раскопавања овога гробља наишло се на нека стара црквишта. На темељима једног старог црквишта подигнута је и нова црква за Пишче и околину. Црква није велика и

сва је озидана од камена из темеља тих црквишта и од надгробних плоча. Ово гробље на Пишчу је измешано: има старих гробова и гробова доцнијих (али ипак никако доцнијих од 350—400 година) са хришћанским ознакама. На старијим гробовима су плоче грубе, неизрађене и велике; доцнији гробови су лепши, плоче су им израђеније и на њима има уклесаних знакова од којих су једни прави крстови, а други личе на крстове. На једноме има прави крст (ск. 1). На другом има рељефно уклесан мали мач На трећем гробу, који има облик крова од куће, има с чела крст интересантног облика и на једној страни два крста истога облика. На

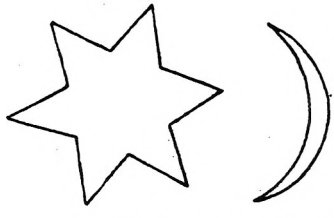

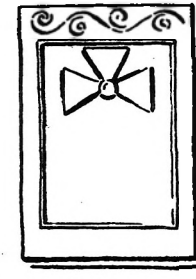

Ск. 2, и 3. — Гробље у Пишчу (О. Б.).

четвртом гробу има звезда шестопера и месец са роговима (ск. 2) окренут к њој. На петом гробу има крст опет нарочитог облика (ск. 3).

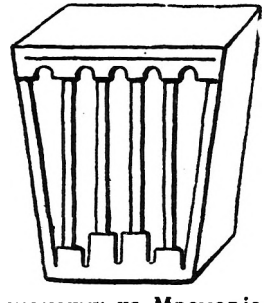

Ск. 4. — Надгробни споменик из Мраморја, старог гробља изнад Борковића Катуна у Пивској Планини (О. Б.).

На шестом с леве стране плоче има крст у барељефу, док су ови први сви рељефни. На седмом гробу велика је

плоча — 2 × 1½ м. са извесним шарама (спирале) около и извесним знаком чело главе. Приликом прекопавања у овом старом гробљу увек се налази по једна мала сребрна парица. А у једном гробу, на самој ледини, у близини тога гробља, нађено је 9 лобања, од којих су неке биле са зубима а неке без зуба.

Најлепше је гробље, звано *Мраморје*, у Борковића Катуну. Овде има 17 гробова на једној облој главици. Надгробне су плоче у облику трапеза од тврдога кречњака, доста лепо урађено и са шарама с лица (ск. 4). Некада су плоче биле све усправљене, тј. пободене на крајој основици, због чега их народ и зове мраморје, а данас стоји само још једна усправљена. На једној од тих плоча почео је неко да клеше крст, па је оставио недовршено.[1]) Ово је гробље на висини од 1480 м. Приближно је на тој висини и гробље на Бранову у Језерима, које народ такође зове *Мраморје*.

Око Шћепан-Града (Сокола) има много старих гробова. Поп Јово Радовић из Д. Црквица причао ми је да таквих старих гробова има много по шуми са стране Таре и да на њима има неких натписа. Ја те плоче нисам гледао, али сам наишао на југоисточној страни од града на старо гробље са врло великим надгробним плочама. У једној групи има 9 гробова, а међу њима је један највећи и најлепши и на њему има ћириловски натпис доста искварен. У једном допису из Фоче, штампаном у „Времену" 9 новембра 1933 године, помиње се овај гроб код града Сокола на Шћепан-Пољу и натпис на њему. Натпис гласи: Божы и Пєтковь (?) спомєнь ..... Милошу(?) моі, у раі прєидє. Молю вы нє попираіте (мє) мимоидући, єрє сам іа био како и вы а (вы) ћєтє быти како и ја смертни.

Поставихь билиг за живота а искахь умрєти у Соколу .....(12 слова нечитко).... воіводє Стипана, коы мє почто (хровоє (?)). А бє нєгов..... (или: а бє у нєгову службу).... у тєшко врєм(є) в тешкой рати † Амин.

[1]) На више гробова у доцније време неко је почео да уклесава или крст или звезду или какво име. На једном гробу неко је уклесао: Бан Грубан, па је ту застао. Тај бан Грубан је сигурно Грубан Церовић, капетан и командир дробњачки.

Овај је гроб доста добро очуван. Натпис је на њему са стране и са нешто више труда и стрпљења могао би се прочитати и потпуно разјаснити. Гроб је доњим делом зарастао у коров, а око њега је шума. Димензије овога гроба по мерењу дописника из Фоче не подударају се у свему са мојом мером. По дописниковом: гроб је дугачак 2,36 м.; широк 1,16 м., а висок 0,96 м.; а по мојој мери гроб је дугачак 2,41 м.; широк 1.19 м., а висок 0,91. Гроб је свакако из 15 века, и то како изгледа, из доба, док је још Стјепан Вукчић био војвода, дакле пре 1448 године (сл. 15 у прил.).

Ова су стара гробља растурена по целој Пиви, али их има много више у селима која су постала на катунима и у Планини но у селима у Жупи. Једино од овога чине изузетак неколико гробова код Плужина и гробље око Сокола. Око гробља на Д. Брезнима и око гробља на Пишчу до пре 80 година није било никаквих насеља, а око гробаља у Планини и по катунима нема ни данас насеља. Настаје питање: чиме су се занимали ти становници чија су гробља на толиким висинама, где сурова зима траје најмање шест до седам месеци. То су били, бесумње, сточари, који су лети изјављивали овце на пашу на те планине, а с јесени их гонили у хумније (топлије) пределе, као што су Умњаци доскора изгонили овце на летовање на Маглић и околне планине.

Данашњи Пивљани причају да су ова гробља старија од садашњег пивског становништва и зато их зову: „Старо Гробље", ређе „Мраморје"[1]) а само два зову „Грчко Гробље". Народ прича да су пре Срба у Пиви живели неки „Грци", који су због хладноће усред лета побегли низ Дрину и више се никада нису вратили.[2])

[1]) Мраморјем народ обично зове оно гробље у коме има надгробних плоча које стоје усправно.

[2]) Причају: О Петрову дне пао снег до колена по целој Пиви. Преконоћ удари север, те све замрзне и створи се површица, која је држала три дана. Због тога то старо становништво са овцама и осталим живим побегне у Дрину где је хумније. У прилог овоме што казује прича да наведем ово. 1901 године, уочи Св. Илије, прешао сам Тару код Левера и ту сам ноћио. Преко ноћ била је непогода каква се само замислити може. Грмело је, севало, пљускови са градом и снегом целу ноћ падали, вуци вијали и ја тешко ноћ провео. На Св. Илију ујутру изишао сам на Језера и затекао цео Дурмитор и сва Језера под снегом дебелим 10 см. Било је ведро и илинско сунце до увече све истопи.

По обради надгробних плоча ова се гробља могу поделити на старија и доцнија. Код старијих су надгробне плоче велике, грубе, необрађене и скоро без икаквих шара и украса. На тим плочама нема никаквих знакова хришћанства, те би се по томе могло веровати да су та гробља из времена пре но што су Срби примили хришћанство. Позније гробља имају надгробне плоче мало урађеније, многе су отесане и имају неке шаре; на некима има знакова хришћанства, тј. негде правих крстова а негде извесних шара које личе на крст. Та су гробља према томе из доба хришћанства, и бесумње хришћанска. Како пре Немањића тако и у немањићско доба Пива је била у саставу српских држава[1]), а од крунисања Стјепана Тврткa I за краља Србије и Босне припала је Босни и у њој се помиње град Соко на утоку Таре у Пиву[2]). У времену Херцега Стјепана. Пива је била у његовој држави[3]), што доказују и многи називи (Шћепан-Град, Шћепан-Поље, Ерцегове Стране, Сандаљеви Доли, Ерцегова Градина).

У власеничком крају у Босни има много оваквих гробља и народ их зове *„Старо Гробље", „Мраморје"*, а највише *„Богомилско Гробље"*. Питао сам једнога старијега свештеника, проту Матеју Поповића, из тога краја: откуда код вас тај назив „богомилско гробље", кад се нигде у нашој земљи та гробља не зову тако? Одговорио ми је: „То је од окупације, тј. откада су Коста Херман, Трухелка и други аустроугарски научници испитивали та гробља и том приликом по Рачком назвали их богомилским. То је народ прихватио и тако их данас обично зове, а међутим пре окупације нико није ни помињао какве богомиле у тим крајевима". Ровински, који је осамдесетих година прошлога века био у Пиви, описао је Пиву у своме великоме делу (Черногорія, књ. II, стр. 103), и вели: „у Пиви је било распростро бого-

[1]) Ст. Станојевић: Историја српског народа 123.

[2]) V. Klaić: Povjest Bosne c. 26.

[3]) Влад Ћоровић: Историја Југославије, с. 233, други ступац, вели, „Стјепанско подручје, које је хватало од бококоторског залива до близу Олова у Босни и од Цетине до Мораче и Лима добија назив: *Херцеговина*". Ст. Станојевић: Историја српског народа с. 190.

милство, и за ово су докази многобројна мраморја, али је сваки спомен у народу о богомилима изгубљен". И заиста данас нико у Пиви не зна ништа о богомилима, нити их помиње, нити које од ових гробаља зове богомилским[1]).

2. **Гомиле.** — У Драгаљеву, с пивске стране, има на два места великих каменех гомила купастог облика. Не изгледа да је камење на те гомиле устурано ради чишћења ливада. Једна је од тих гомила висока до 8 метара, а у пречнику има 25 м. Народ прича да под тим гомилама има гробова.

3. **Градине.** — У Пиви има два места што се зову градине: градина испод села Стабна и град Соко, Шћепан-Град. Градина испод Стабна је остатак неких зидина на једној стрмој каменитој коси, при утоку речице Сутулије у Врбницу. У близини ове градине има место што се зове Виногради, и народ зове градину *Градина Ерцега Шћепана* а винограде *Ерцегови Виногради*.

Шћепан-Град је на једном карсном гребену више Шћепан-Поља. Очувале су се зидине од града, али то је све обрасло у шуму да му се не може ни с које стране прићи. Положај града је врло подесан. Он је чувао прелаз на Шћепан-Пољу и одбијао са малим снагама сваку навалу ка Пиви и Дробњаку. Град је са присојне стране, па иако је на приличној надморској висини — има преко 700 м. — клима му је врло пријатна. Околина града је богата водом и шумом, а подножје му запљускују Тара и Пива. Он се помиње и пре XV века. Можда је то *Међуречје* Порфирогенитово[2]).

4. **Црквишта.** — У врху старога насеља, а сада засеока Загрђа, испод Шћепан-Града, има *стара црква* са једним кубетом на средини. Црква је у рушевинама, а зидана је

[1]) У Меким Доловима на Дурмитору има око 70 плоча истих онаквих као што су оне на овим гробљима (П. Ровински, Черногорія, књ. II с. 103 градина). Изгледа да су се ту вадиле плоче за стара гробља по Језерима, јер их одатле није сувише тешко спустити до у Раван. Не памти се, нити се прича да је ико од Дробњака или Пивљана вадио какве плоче у Меким Доловима, те је сигурно да су те плоче остале ту из давних времена.

[2]) Ст. Станојевић: Нар. енциклопедија, књ. IV, с. 1083.

од камена и бигра. Сводови су изграђени од бигра, а црква је била споља обложена тесаним каменом. Црква има облик лађе, а олтар је одвојен од „цркве" зидом, што је реткост код наших цркава. На олтару су троја врата, и сви су лукови, како у цркви тако и над вратима и прозорима, израђени у арапском стилу. Црква нема фресака, бело је окречена и изгледа да је служила и за џамију, иако нема мунарета[1]).

На средини цркве има један велики надгробни споменик од белога мермера без икаквога натписа. Споменик има облик кућњега крова и сељаци су га померали и превртали тражећи новац испод њега.

Око овога црквишта налази се читава шума од дивљих крушака и јабука (дивљака). Човек би рекао да је то све некада руком сађено, па запуштено и подивљало. Више црквишта има диван и јак извор.

На самом Шћепан-Пољу има *црквиште* у сеоском гробљу. Црквиште је велико и предање каже: да је то била главна (саборна) црква Херцега Шћепана.

5. **Манастир Пива.** — Највећа је и најзнатнија старина у Пиви *манастир Успеније Св. Богородице*. Њега је, као што сведочи очувани запис, подигао 1573 године херцеговачки митрополит Саватије, доцнији патријарх пећски[2]). Манастир се лепо очувао и налази се на левој обали реке Сињца, близу његовог извора, у крају који се зове Гусац (сл. 16).

Црква има облик лађе, а озидана је од финога жућкастог и црвеног кречњака, који је од сунца доста изгорео, те стално прска (пуца). Средњи део цркве је на стубовима, којих има шест, по три са стране. Дебљина је зида 1,17 м. Унутрашњост цркве је подељена на олтар, мушку цркву и паперту за жене. Дужина цркве шупљином износи 26,70 м.

---

[1]) По пропасти Херцегове државе црква је напуштена и пропала, па су је свакако после муслимани, што се да закључити по изради лукова у арапском стилу, оправили себи за богомољу (џамију), и најзад је и они напустили.

[2]) Види записе у Љ. Стјоановића: Стари српски записи и натписи, књ. I, с. 267 и 268 (број записа 949 и 950).

(олтар 6,75, црква 19,95 м.) а ширина јој је 11,50. Главна врата су висока 1,85 м. а широка 1,04 м., а јужна су висока 1,55 а широка 0,85 м.

Као што се из поменутог записа види, црква се „писала" 14 година после зидања. Фреске нису неке нарочите вредности, али су се у већини добро очувале. Од наших светаца вреди поменути: фреску св. Саве у олтару, фреску Стевана Дечанског на стубу с десне стране, фреску св. Симеуна на зиду према фресци Дечанскога и две фреске ктитора манастира око јужних врата са моделом цркве. Фреске наших светаца су онакве какве се налазе по нашим задужбинама из XIII и XIV века. Св. Сава је у орнату архиепископа са тонзуром на глави; Дечански има круну на глави (сл. 17) а св. Симеун је у црној раси као монах (слика 18).

Оне две фреске око јужних врата су врло интересантне. То је место за ктиторе цркве, а да ове две фреске претстављају ктиторе, најбоље показује модел цркве, коју лева фреска држи на једној руци. Фреска с десне стране ових врата, кад им се лицем окренемо, претставља човека са неком врстом капе, као турбаном, на глави, округле браде, у ћурку до земље, постављеном лисичином, са рукавима до лаката засуканим, и у зеленој антерији (сл. 19). Овај је човек пружио десну руку ка фресци с леве стране врата, а леву руку држи на прсима. Фреска с леве стране врата претставља човека у владичанском орнату без ореола. Овај држи модел цркве на десној руци и пружа је икони Мајке божије са дететом која седи на трону, а леву руку држи на прсима[1]). Између иконе Богородичине и врха модела

[1]) Никифор Симоновић, игуман Пивскога Манастира, пише ми 12.VIII.1924 год.: „Прва слика, на десну руку, до зида од препрате, окренувши се к њима — слика је човека у ћурку са капом на глави, гдје десном руком пружа слику пивске цркве другоме, гологлавоме човјеку, а лијеву руку склонио је на прси".

„Овај други човјек исто тако десном руком пружа исту слику цркве Св. Богородици, која сједи у трону, а лијеву држи на прсима"...

Кад сам снимао ову фреску нисам могао приметити модел цркве на десној руци овога човека у ћурку, као што пише игуман Симоновић, а тај се модел не види ни на мојој фотографији. Препукли зидови и

цркве, коју држи овај владика у десној руци, стоје остаци од натписа: прес(ве)та Б(огороди)це примн ..... трꙋд... ꙗкоже х... он ва довици лептꙋ....

Више се од овога натписа не може прочитати, а другога каквог натписа изгледа није ни било.

Поставља се питање, чије су ове две фреске, што претстављају ктиторе цркве. Фреска у орнату владике, са моделом цркве на десној руци, бесумње је митрополита Саватија, који је Пивски Манастир подигао према натпису, а човек у ћурку са зеленом антеријом испод ћурка, у једној капи која личи на турбан — није свештено лице нити је православни. Чим се погледа фреска, види се да је то слика некога великог турског доглавника у оделу хоџе или муфтије. Богатство ћурка, богатство крзна, којим је ћурак постављен, зелена свилена антерија испод ћурка, капа на глави у облику турбана, округло потсечена брада показује човека и богата и од утицаја, који је омогућио подизање ове цркве. Истина је да је ово време било време патријарха Макарија и његова рођака Мехмеда Соколовића, великог турског везира, када се дозвољавало оправљање напуштених наших цркава и манастира, али се не зна да су се, у то време, и нове цркве подизале, нарочито оволике колики је Пивски Манастир. Пошто нема натписа над фреском да би се знало чија је, једини је податак о томе народно предање које вели да је то слика Мехмеда Соколовића, стрица митрополита Саватија, наследника Макаријева на патријаршиском престолу. До пре 100 година фреске су биле добро очуване и онда је и ова фреска била много јаснија, те је свако у њој

примитивно крпљење истих многе су фреске искварили, те су изгубиле и историску и уметничку вредност.

Н. Р. Кнежевић у своме чланку: „Манастир Пива“ вели за ову слику: „На једној фресци, код јужних врата манастира, види се Турчин природне величине, са чалмом на глави, седе браде, обучен у свилену антерију, опасан пасом и заогрнут ћурком постављеним крзном. Турчин је ставио леву руку на прса, а десном додаје нацрт цркве патријарху. То је оснивач (ктитор) цркве, јер се по старом обичају оснивач живопише код јужних врата“... (Лист сарајевска „Просвета“ за 1932 год., свеска за март, с. 70).

познавао слику муслимана. Причају да је Смаил-ага Ченгић, а нарочито његов син Дедага (Дервиш-паша), често долазио у манастир, улазио у цркву и пред овом фреском простирао сердаду и клањао. После молитве увек би оставили по жуту мецедију или дукат као прилог цркви. А Дедага је за време Стефана Ђачића, игумана овога манастира, око педесетих година прошлога века, давао манастиру годишње извесну количину жита, масла и воска, као царском вакуфу[1]).

Неки мисле, да ова фреска у ћурку са капом на глави која личи на турбан може бити слика игумана Симеона, за чије се време црква „писала" (рађене фреске), као што се у натпису вели. Та је претпоставка немогућа из ових разлога: 1. Калуђер, игуман не може се у цркви зографисати у ћурку и са капом на глави. То нити где код нас има нити је где забележено. 2. Српски калуђери никада нису носили округло ошишану браду. То је манир муслимана кад мало остаре или дођу до великог положаја у чиновничкој каријери. Типове у истом оваквом оделу и са турбаном (фес, који се озго мало или види или не види, обмотан великим жутим хаџијским шалом, чалмом) мало истуреним, да се чело види, сретао сам пре тридесет и више година у Скопљу и по другим крајевима Македоније на сваком кораку. 3. Не може се Кир-Симеон, игуман манастира, зографисати на месту ктитора само зато што је у његово време манастир „писан". 4. Саватије, оснивалац манастира, умро је као патријарх 1586 године, дакле годину дана пре но што се црква почела зографисати, те не би имало оправдања да се игуман Симеон стави напоредо са Саватијем као ктитор. 5. Никаква натписа, осим онога напред наведеног, изнад ових ктитора нема, што такође значи да ово није фреска игумана Симеона него некога другога човека. Да је ово Симеонова, он би приликом њене израде изнад ње или поред ње ставио какав знак или читав натпис да се то види. Према свему сам потпуно уверен да је та фреска слика некога му-

[1]) И данас Ченгићи у Сарајеву сматрају Пивски Манастир као свој вакуф (задужбину).

слимана који је помогао Саватију да добије одобрење за зидање овако велике цркве и омогућио му прилогом да се црква подигне. Да ли је то фреска Мехмеда Соколовића из млађих година, као што народ прича, или неког његовог рођака, то је друга ствар.

У цркви има доста натписа с краја XVI и из XVII, XVIII и почетка XIX века на зидовима, над фрескама, око врата, на иконама; даље има доста старих црквених утвари: крстова, кадионица, тасова, и књига са важним натписима и записима. Какав историчар-археолог и какав палеограф имали би доста посла у овом манастиру. Многи су од ових натписа штампани у „Записима и натписима" Љ. Стојановића, али би то требало све проконтролисати на лицу места.

Манастир има три звона, два новија, а једно католичко, ливено 1667 године.

6. **Стари катуни.** — По Пивској Планини и око Дурмитора са пивске стране има доста катуна и места са необичним именима. Од ових нека могу бити пореклом од старијег, несрпског становништва. Таква су имена на пр.: Мацавар До (катун села Војиновића), Шаке (стране више села Пишча), Матаруге (крај северно од Тодорова Дола), Бобани до Пријеспе (удут села Дужи), Дрпе (катун засеока Лица), Боботин Врх (у селу Горњем Унчу), Руђин До (изнад катуна Војиновића), Мургуле (долина изнад старога гробља на Пишчу), Пиоска, Кречман, Минина Варда и Бовани (места око Доброг и Тодоровог Дола).

У Борковићима се налазе два катуништа: једно се зове *Парошке Долине* и говори се да су ту некада издизали Парежани, а друго се зове *Потрш*, и веле да су ту живели Потршани. У Бањанима Парежана има и данас.

Затим, спомени су на старије становништво имена катуна и места са поуздано српским називима: Бањски Катуни, више села Војиновића; Турска Глава, велико брдо више Руђин-Дола; Ћурчина Тавница, једна главица са пећином; Лукавице, ниже Руђина Дола; Сандаљеви Доли, у близини засеока „Ерцегове Стране" и др.

На Пишчу, поврх греда, налазе се неке зидине, махом на ћелици. Народ их зове *Куће Маричића*. Данас у Пиви нема

никога да се презива Маричић и не памти се да се ико у Пиви презивао тим именом с ову страну 300 година. Додају да је по предању од ових Маричића Вид Маричић, који се често спомиње у народним песмама.

X. КУЋА И СПОРЕДНЕ ЗГРАДЕ

Тип кућа у Пиви је исти онакав какав је у Дробњаку и у осталој северној Херцеговини. Куће су: *приземљуша, на ћелици* и *кула*.

Приземљуша је најпростија врста куће. Гради се у каквом пристранку, те јој је зид са три стране у земљи а само с једне, с лица, на земљи. Обично је „пошивена" сламом; ретко је „под штицом" или „шиндом" (сл. 7 у прилогу).

У кући приземљуши су скоро увек два одељења: соба и „кућа" или оџак (претсобље). Огњиште је у кући, а пећ у соби, и везани су вратима кроз која се пећ ложи и хлеб у пећ меће да се пече (сл. 13).

У Пиви сам наишао и на куће приземљуше (у Борковићима) са таваном преко целе куће; иначе је таван само изнад собе. У оваквим кућама живе чељад и стока заједно, и оне личе на дробњачке стаје. Над собом је, на тавану, у прегради жито у кошевима и остава, а над прегрaдом за коње и говеда је преграда за овце. Таван је везан за кућу проскоком, а овце на таван улазе кроз вратанца, која су начињена на крову, с горње стране, при дну стреје. Ако је кућа приземљушта цела над земљом, онда су на њој двоја врата: једна за чеаљд, а друга за стоку, иначе су једна (ск. 5).

Кућа на ћелици је стари и омиљени тип куће. Изгледа ми да је томе узрок њена практичност у сваком погледу. Она се лако гради и довољно је пространа те има одељења и за чељад и за стоку. Она се може сматрати као прави и чисти тип српске куће динарскога човека. По Дробњаку и Пиви све старе зидине показују да су ту биле куће на ћелици.

У кући на ћелици има обично четири одељења (сл. 8): „изба" за крупну стоку, са коњушницом и телечаром; „соба" над избом, за чељад; „кућа", са огњиштем; и „ћилер" са „клијетом", или „мала соба" са ћилером. Огњиште је испред

собе и оно је увек на ћелици, а тако су на ћелици и ћилер и клијет. На изби су једна врата, и изба је везана скалама кроз проскок за „кућу". На „кући" су обично двоја врата: велика према југу или истоку и мања супротно.

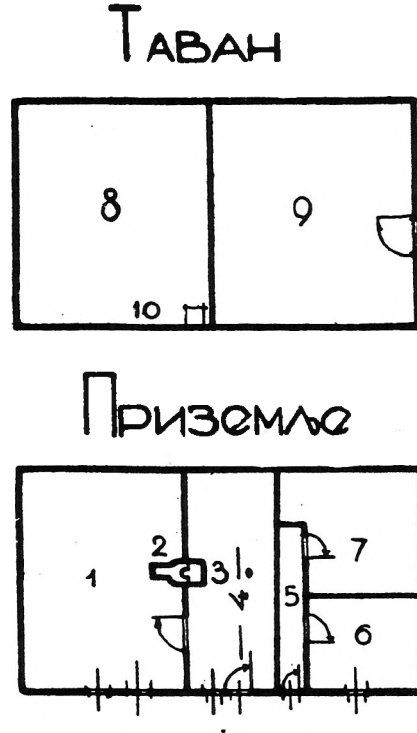

Ск. 5. — Хоризонтални пресек куће приземљуше са целим таваном: 1) соба; 2) пећ („фуруна"); 3) огњиште; 4) „кућа"; 5) улаз за стоку; 6) коњушница; 7) говедарник; 8) одељења на тавану за оставу и кошеве; 9) таван за овце; 10) проскок, који је у вези са „кућом" стубама (степеницама).

Куле су двоспратне куће: доњи спрат је „изба", а горњи „кућа" (сл. 9 и 10). Зидају се од камена „у грези" или „на врсте". На изби је онолико врата колико домаћин има синова (због деобе), а на „кући" су обично једна. Изба је од куће одвојена таваном од подница, између којих су „шипила" (ушипљено). У изби су, у једном делу, преграде за оставу, „пријесјеци" и „амбари", а у другом преграде за

ноћивање крупне стоке. На тавану су собе за чељад и „кућа" са огњиштем. За огњиште је просечен таван ради сигурности од ватре. Негде је огњиште подзидано а негде је усечено у сантрач. Више огњишта је чврјен о који се вешају вериге.

Горњи таван у кула и у кућа на ћелици је од шашоваца или од подница. Изнад огњишта и „куће" нема тавана, но су само греде и на њима су обично кошеви за жито и грађа за „лијес". Кошеви су лоптаста, мало спљоштеног облика, горе отворени у виду отсечка, исплетени од врбова прућа и изнутра олепљени говеђом балегом да жито не пролази кроз „плет". У један кош може да стане пет до десет товара жита, и оно се у њему лепо суши.

Прозори су на кућама мали и нема их много. Обично су на соби по два прозора и још по један на „кући" поред врата, према огњишту, ради светлости. На прозорима су стакла или хартија „пенцерлија" или „ондра" (бураг од овце).

Зид је у куће „сувомеђа", „греза" или „на врсте". По зиду се код кула и приземљуша стављају изнутра греде „округлије", а споља по две „венчанице", и оне се усеку једна у другу. Простор између округлија и венчаница зове се „атула". Поврх округлија и доњих венчаница ударају се греде за горњи таван. У венчанице се усецају рогови (кључеви), а поврх рогова је слеме. По роговима су жиоке у размаку од 80 см., а спојене су — везане — са једним или са два реда „панта" (пајанта).

Код кућа на ћелици, које могу бити од брвана или зидане, ударају се по зиду у висини „ћелице" место округлија „подвлакнице" у „ћертове". Поврх ових усецају се греде за доњи таван па се поврх њих удари горња „подвлакница". Ако је кућа од брвана, на горњу се подвлакницу усецају direци за брвна, а негде се брвна сасецају у ћертове (nom. ћерт). Поврх брвана ударају се венчанице и на њих се усецају рогови. Понегде се оваке венчанице зову и „атуле".

Кровови су у кућа високи због великог снега. Све приземљуше и куће на ћелици имају обично кров на четири воде, а кула има и са кровом на две воде. Кровови су од

„шинде", „штице" или ржане сламе. Штица може бити двојака: изграђена и личи на шинду, и неизграђена — обична тараба. Кров од ржане сламе може да траје по 30 до 40 година.

У Пиви сам наишао и на комбиновани кров: кров пошивен сламом и опточен штицом (негде шиндом) из разлога да ветрови не „засукују" крајеве крова од сламе (в. сл. 7 и 9).

И код Пивљана се запажа одлика осталих Херцеговаца и Брђана: да имају лепе и добре куће. Они ће се задужити или један део земље продати само да подигну лепу кућу. (в. сл. села Безуја бр. 5).

Споредне су зграде (сл. 11 и 14): „стаје" за овце, „појате" за коње и говеда, „племне" за сламу, плеву и сено, „колибе" летњи за чељад и мрс, „савардаци" и „кућарице" за чобане. Оне су делом од сувомеђе, делом од брвана или прућа, а покривене су обично кровином, ржаном сламом или „тарабом". Често и савардаке пошивају сламом. Оплету око савардака од јачега прућа неколико појасова у виду жиока, па за њих пришивају сламу у руковетима. Колибе у катунима врло бедно изгледају. То су најпростије и најпримитивније грађене зграде код наших брђана (сл. 12).

У Плужинама сам наишао на „кошеве" од прућа за кукуруз код једних чифчија Сочичиних, што је знак да сељаци ту и кукуруз сеју.

Куће граде домаћи мајстори, зидари и дрводеље. Зид „на врсте" тј. од тесаног камена, граде приморци, Бокељи, а бољу дрвенарију — врата, прозоре, боље подове и таване — граде столари са стране. Сами сељаци пеку креч („клак") и спремају песак („пржину") за малтер.

„Котари", „торови" и „ограде" су обично од врљика смрчевих и јелових (сл. 13). На Брезнима сам видео торове од „љеса". „Љесе" су практичније за премештање торова, али само за мања стада оваца.

Прегради се у кућама граде од чатме, од брвана или шашоваца, а у споредним зградама од плота. (Види опширније о свима врстама зграда пивскога типа у Насељима српских земаља, књ. I, с. 411—427).

XI. ОБЛИЦИ СВОЈИНЕ

Пива је била до 1875 године под Турцима, те у њој облици својине у земљи нису онако јасно изражени као у Дробњаку. И у њој има комуна (комуница) и приватне својине.

„Комун"[1]) је заједничка земља, шума, вода било целога племена, било једнога села, било једнога братства. У Пиви племенских комуна нема. Узрок је у томе што је Пива била све до 1875 год. издељена на турске чифлуке и што Пивљани нису живели правим племенским животом.

Сеоских комуна има доста. Државна комисија, састављена од претставника власти и претставника народа, излазила је 1886 године у Пиву и поделила опште земље („муше") и шуме између појединих села, и свако је село добило том приликом свој део према броју домова. Те су деонице ограничене међама и границама и оне и данас постоје.

Сеоски комун уживају сви сељаци подједнако, без обзира на имовно стање и број чељади у кући. Сеоска стока пасе по комуну где хоће; сељаци секу у своме комуну дрва и грађу („јапију") где им је најподесније; сељак подиже колибу, савардак и тор где му је згодно и с руке; гноји, оре, и коси по комуну где жели, *али не сме копати зидину нигде на комуну, да се не би окућио. Комун се не може присвојити.* Иноплеменик и иносељак не може да се служи ни пашом ни гором у сеоском комуну без дозволе села.

Сеоски су комуни у вези са њивама и ливадама дотичнога села и све заједно чини „удут" тога села. Кад се појави потреба, сеоски комун, било цео било делимично, дели сеоски збор на делове. Делови су једнаки и има их онолико колико има домова (домаћина) у селу. Раван део добива самохраница као и највећа задруга; на део не утиче ни број чељади у задрузи ни богатство; 10 војника из једне куће, ако су у заједници, добију исто онолики део колики и самохраница без и једне мушке главе у кући. Иноплеменик или иносељак не може добити део од комуна па и ако живи ту у селу и има зиратне земље.

[1]) Свет. Томић: Дробњак (Насеља срп. земаља, I књ. с. 456).

Сам комун нити се може отуђити, нити се може добити. Комун је везан за кућу и окућницу, тј. за огњиште, и с њима се добија и продаје. Сељак или племеник у сеоском комуну може имати само један удео тј. ако сељак купи од свога сељака који се исељава и кућу и окућницу и све њиве и ливаде, он тиме не добија и његов део у комуну; али ако то купи странац и ту се настани, он са куповином куће и огњишта купује и део у комуну.[1])

Приватна својина састоји се у зиратној земљи: у орници (њиви) и ливади и у забрану (омару, гају). Земља се наслеђује од оца или се набавља куповином. Очевина се дели на синове на једнаке делове, а женска деца добијају понешто ствари као мираз о удаји. Где нема мушке деце, женска деца наслеђују родитеље. Ако се наследница уда у друго село, земља не може отићи за одивом. „Домазет" се трпи и својата. Кад се земља продаје прво се нуди сродник, па сусед (помеђар), па сељак, па општинар, па племеник и најзад иноплеменик. Ако се земља прода, а ови се редом не нуде, сродник има право, ако је у земљи, да земљу врати после 8 дана, а ако је ван земље, и после 2 месеца.

У Пиви је било до најновијег времена чифчиске земље у Плужинама, у Д. Црквицама и у Пољу. Село Црна Гора било је све читлук; а Ченгићи су, после присаједињења Пиве Црној Гори, тужили Јока Аџића да им плати хак за Плужине, које су биле њихове.

У Пиви има и данас људи, „чифчија", на земљи Муја Сочице. Они раде напола: газдино је семе, волови и „дација" (пореза), а чифчијин је само рад. Не дели се 10 товара сена што се оставља за орање.

Турчин није могао ни за турско време купити чифлук у Пиви на силу. То су Срби између себе продавали и препро-

[1]) 1889 г. седамдесет домаћина из села Плужина отселило се у Србију. Њихове куће и земљу купио је војвода Лазар Сочица и ту населио, као чифчије, усташе из Херцеговине. Да ли из пажње према овим усташима, или из пажње према војводи Лазару, који је био „све и свја" у Пиви, овим чифчијама признато је право уживања комуна и право на део. Тако је војвода Лазар прећутно добио и комуне са куповином кућа и окућница. Ко зна како би се ово узело, да је војвода Лазар сâм сву земљу обрађивао.

давали и радили су на све начине да земља не оде из српских руку.

Сеоски „млини", ако их има у селу, деле се на „редове", и то на онолико „редова" колико је у селу било домаћина (огњишта, димова) у времену кад се млин гради. После се, са деобом задруге, редови деле: на половине, на четвртине, на осмине и на „шеснајстине". „Ред" је време од 24 часа, а почиње са заласком сунца. „Ред' се зове још и „чела" и „дио". „Ред" се у сеоском млину може и продати и купити.

XII. ЗАНИМАЊЕ СТАНОВНИШТВА

Као што је напред речено, Пива је Комарницом и Пивом подељена на два дела: источни, Пивска Планина, и западни, Пивска Жупа. Сама имена ових делова показују да су неједнаки у климском погледу, те се према томе и становништво у њима по занимању унеколико разликује.

Становништво у Планини занима се сточарством и земљорадњом. Сточарство је много претежније. У Жупи се народ, осим сточарством и земљорадњом, занима помало и воћарством, занатима и трговином.

1. **Земљорадња.** — По црногорском имовинском закону: једно рало земље, кућа са кућном окућницом („миљћ") и комун не могу се сељаку продати за порезу нити може сам сељак отуђити ни на који начин, те према томе сваки сељак има ма и најмање земље. Ова је одлука унета у Богишићев Законик према обичајном праву: *да сељаци не трпе у својој средини човека бескућника.*[1]) Бескућник је, по патријархалном схватању нашега народа, човек опак за друштво и зато га гоне из своје средине. И племеник кад прода кућу и окућницу због себе, те остане без земље, мора одмах да се сели из тога места. Једино сам наишао на једнога сељака у селу Црној Гори да нема нимало земље и објаснили су ми да се са свима својим био иселио у Србију, па му чељад помрла, а он се вратио да умре у своме селу и међу својима.

[1]) Бескућником зову човека који нема земље и куће.

У Пивској Планини су села на висини од 1300 до 1400 м. (једино Безује и Пирни До су испод ове висине), те на тој висини и не може ништа да роди до јечам, раж и елда, а од поврћа само купус и кромпир. У Жупи, пак, у Мратињу и у селима у долини Врбнице, поред горњих жита, сеју помало цинквантина кукуруза („брзородац"), озиму пшеницу и просо. На Брезнима роди само раж и овас.

Прво се с пролећа, у априлу, сеје јара пшеница, па јечам и раж. Просо и елда се увек сеју око Видова-дне. Расад купуса се пресађује у „гнојеве" (торове) и једино ту добро роди, а вртови за „кумпијер" (кромпир), „кумпјеришта", се сваке друге године гноје (ђубре).

Главно је жито јечам, и он добро роди. Једно рало (око деветнаест ари) да 130 до 180 кгр. рода, а у „гноју" (на торовима) добија се са рала до 250 кгр. И елда добро роди, кад је не убије слана, што врло често бива, јер је она позно жито.

Раж се сеје колико ради хране, толико исто и ради сламе, којом се куће покривају („пошивају").

Раж, јечам и овас жању се крајем августа и почетком септембра, а просо и елда средином септембра. Никада жита не роди толико да подмири домаћу потребу, но се мора доносити са стране.

Несташицу жита надокнађава кромпир, који роди врло добро, особито у селима на Планини (један товар усева даје 10 до 15 товара рода). Кромпир је врло добре каквоће, и он је главна храна становништву. Да није кромпира, како они веле, Пива би се раселила. Домаћин мора имати с јесени до 200 ока кромпира на свако чељаде; иначе зиму не сме дочекати.

И купус добро роди, али га народ не цени као кромпир. Он се зими, као кисео, мало више једе, а сладак (пресан) готово никако.

Земља се у Пиви, као у околним племенима, обрађује онако, како се можда пре 1000 година обрађивала. Њиве се ору ралом, а на Брезнима плужицом (врста плуга) (ск. 6 и сл. 21). Усеви се сеју „на торовима" (у „гнојеве") или „у при-

јелоге" или на „угареној њиви".[1]) Угар се врши уз међудневицу, и то раде само Брежњани. Брезна су најнеродније и најдивљачије село у Пиви. У њима не може ништа да роди без гноја (ђубрета) или горења.

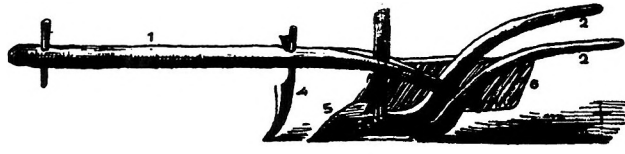

Ск. 6. — **Плужица,** сва од дрвета осим лемеша, раоника и цртала: 1) гредељ, 3 м дугачак до козалца (бр. 3), од козалца до краја 0,63 м 2) ручице, прави део (доњи) дугачак 54 см; 3) козалац, дуг 58 см; 4) цртало, нож од гвожђа и челика; 6) штица за превртање земље, дугачка 90 см, широка 27 см. Осим тога уз плужицу иде и **отик,** лопатица од гвожђа на дрвеном насаду за чишћење плужнице.

Иако су села у долини Комарнице— Пиве, Синьца, доњег тока Врбнице и Таре доста жупна, те би у њима могло успевати све средње-европско воће, нигде нисам видео ни већег шљивака ни воћњака око кућа. Међутим причају људи да је у старо време било по селима и око њих доста воћњака, па чак и винограда. И данас се једна страна испод Стабна и Градине зове: Виногради, а изнад Шћепан-Поља има читавих редова дивљих крушака и јабука.

Зелен и поврће се не гаје, осим помало лука у Плужинама.

2. **Сточарство.** — У Пиви се гаје овце, козе, говеда, коњи и свиње.

Мало је домаћина који не држи што „живо". Без коња или два вола или које овце сељаку нема живота. Отуда је она народна изрека: „Сељак без волова исто је што и човек без руку".

Највише у Пиви гаје овце. Овце су „кабе", са оштром вуном, и „реје", са мекшом вуном, увијеном у бичеве и пра-

[1]) На њиву се нанесе помало сламе а по њој се покупи коров и бусење. То се све равномерно растури по њиви, па се запали и изгори. На томе угару роди две године по нешто ражи и овса, али после тога нити може шта да роди, нити се њива може да заледини за неких 10 година.

мање. Крупне су и отпорне према хладноћи; добро се гоје и за пет месеци лета дају доста млека, до 40 литара од музаре. Обично су све беле, а у лицу су: „бљеке" (белог образа), „зрње" (бели образи са црним пегама), „враноке" (бели образи са црним круговима око очију) и „гаре". Буљуци су од по 50 до 300 брава. Има и побравичара.

Овце с јесени и с пролећа пасу по селу и око села, лети по планини, а зими им се даје сено. Према количини сена и број се оваца зазимљује. Домаћин треба да има на сваког брава најмање до 100 ока (128 кг) сена, па да зиму чека без бриге. Овцама се сено мења до 140 дана у години.

Добро исхрањене овце дају и добру јагњад и доста млека и по оку вуне с главе на главу. Овце се стригу почетком јуна, а јагњад о Преображењу.

Код већине пивских села, како у Жупи тако и у Планини, катуни су близу села, те код њих катунски живот није потпуно одвојен од сеоског живота. У катуну су планинке са чобанима и децом. Остала чељад живе у селу, обрађују земљу и раде кућне послове, а недељом и празником излазе на катун. На катун издижу у један дан, а тако и здижу. Сточарство је у Пиви исто као и у Дробњаку. (види у I књ. Насеља: Дробњак Св. Томића, стр. 464—471). Села, која су ближе Бријега држе уз овце и по коју козу ради кострети и велике количине млека. Козе је у тим селима лако гајити: ту је Бријег, који је цео под шумом, па козе брсте и лети и зими.

Говеда су пивска мала. Краве су доста млечне, волови јаки и издржљиви, а месо је врло укусно. Зими се држе по појатама и избама и даје им се највише слама, а лети пасу по планини. Због тога су говеда о Ђурђеву-дне врло мршава и једва се крећу, а у јесен су дебела и угојена како само може бити.

Раса коња је средња. То су „токмаци", врло издржљиви и са мало хране задовољни. Пењу се по оним брдима и кршима као козе. Носе по 80 до 100 ока (100 до 130 кгр.) врло лако. Токмаци имају широке прси, кратки су са јаким ногама и развијеним предњим делом трупа: раса брдских балканских коња.

У Жупи се гаји и по које свињче, а уљаника са пчелама раније је било у овоме крају као игде у околним племенима. Данас је и то у опадању.[1])

На негу и храну домаћих животиња у Пиви се мало пажње обраћа. Овце лети ноћивају у торовима, а зими у стајама; говеда и коњи се лети пуштају у „сампас",[2]) а зими се држе по стајама, избама и појатама, које су и нечисте и хладне.

У Пиви се у стајама не води „стопанлук", тј. не води се кућа, не пече се хлеб и не кува се јело, него чобани долазе кући на спавање.

3. **Занати.** — Народ се у Пиви раније занимао и занатима и било је у племену: ковача, седлара, самарџија, мутавџија, дрндара, терзија, калајџија и др.; било је и дрводеља, који су куће градили. Борковићи су имали до 1911 године свога ковача, дрндара и калајџију. Нови начин живота и ново доба продире и у најзабаченије крајеве и потискује стару домаћу индустрију замењујући је фабрикатима. То је учинило те се сви занати напуштају: у Борковићима је на пр. остао само дрндар, а ковач и калајџија су напустили своје занате. Изванредне су дрводељске рукотворине, као уметнички издрворезбарени „столови", гусле и др., у Кумаћима и Брезни (види слике 21 и 22 у прилогу).

Као најбољи мајстори за „лијес", за „дрвену јапију" и за покућство истичу се Мратињани и Брежњани (ск. 7 и сл. 20). Ови други имају неку врсту кола[3]) — крстата кола са котуровима (ск. 8), која сами граде и служе се њима по селу, док остали сељаци имају само „саони" за пренос сена, жита и дрва.

---

[1]) Поп-Јово Радовић у Црквицама има модеран уљаник (пчеланик) и доста суда пчела.

[2]) Пустити у „симпас" то је кад се јалова говеда и коњи који се не употребљавају за рад о Ђурђевудне истерају у планину, ту остану до јесени, а нико их не чува но пасу сами по планини и ноћивају где их ноћ затекне. Домаћин свој мал обиђе недељом и омрси га (дâ му шаку соли).

[3]) Сељаци сами граде и „саони" и рала и плужицу и јарам и „тељиге" и виле и грабље и косишта и све потребе за обрађивање њива и ливада. Има сељака, како они кажу, што очима види то рукама створи.

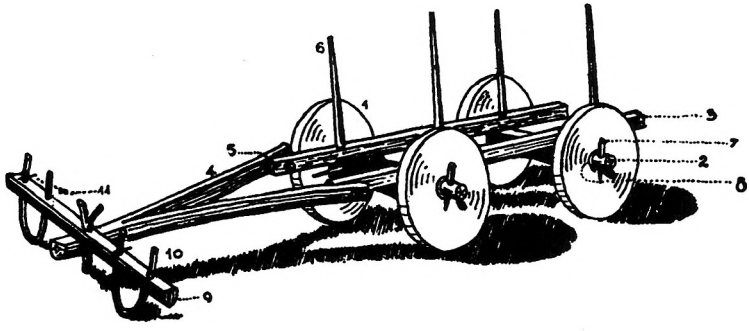

Ск. 7. — Брезанска кола, сва од дрвета. Градио их Јашо Ђурковић. Котурови су од јасике. Делови: 1) котурови; 2) осовина; 3) мачка; 4) процијеп; 5) заворањ; 6) стубац; 7) клин; 8) рукавац; 9) јарам; 10) тељиг; 11) жбица.

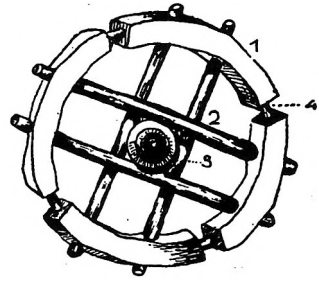

Ск. 8. — Крстата кола. Исто су што и она од једноставних котурова, само што имају овакве точкове као што показује цртеж. Точак (коло) се састоји од: 1) 4) гобеле; 2) крста; 3) рукавца; 4) можданика (клин што спаја гобеле).

4. **Кућна индустрија.** — Раније је била много јача и обилнија но данас. Са новим животом и начин одевања и обувања се мења, те је та кућна индустрија и у Пиви у опадању. Још и данас жене саме прерађују вуну (перу, чешљају, гребенају, преду, препредају) и ткају „сукно", „рашу", поњаве, душеке, јастуке и струке; плету чарапе мушке и женске; неке сеју и понешто лана, те мешају с памуком и израђују платно — доста грубо али јако — за кошуље. Од „сукна" (врста шајка) се граде мушке хаљине, џамадани с рукавима и без рукава и женски зубуни. Од „раше" се граде мушке чакшире и женске сукње. „Раша" је много

тања од сукна и она се ретко ваља. Сукно за поњаве (покриваче), душеке и јастуке много је грубље но оно за хаљине. Сукно за хаљине и поњаве се израђује увек бело, а за душеке и јастуке шарено. И раша са израђује бела, па се израђена боји најчешће у плаво за чакшире.

До ратова 1912 године, одело је код Пивљана било све бело, као што се и на фотографији види (сл. 21, 23 и 24). Беле су биле чарапе, беле „докољенице", беле „гаће" (чакшире), беле „хаљине" („хаљином", или боље „аљином", се у Пиви зове горња мушка хаљина, врста доламе као што имају Мијаци, само што је мало у доњем делу ужа од мијачке, а шира од пиротске) са рукавима, па бела кошуља, те је било врло сликовито те људе погледати. Девојке и младе жене имале су беле зубуне, а старије црне и затворено-плаве. Терзије су врло вешто кројили, шили и везли (оптакали) хаљине и женске зубуне. На глави су људи, мушкарци уопште, и девојке носили црногорску капу, не онако плитку и малу као што су носили Мостарци и понеки Приморци, но доста дубоку тако да је на глави стајала врло стабилно. Младе жене су ишле, као што и сад иду, без капа, али на глави имају црну мараму (фацулет) врло укусно причвршћену за оплетену косу. Старе жене су носиле плетенице преко ушију посувраћене и дубок туна-фес без кићанке.

Данас је мушко одело и код Пивљана, као и код осталих околних племена, измењено. Белу боју заменила је црна. Црне су чарапе, црне су чакшире, црни су џамадани, црна је нека врста капута до испод кукова, све направљено од црне или у црно обојене вуне — одело нимало прикладно за оне расне горштаке, који заузимају видно место по развијености, мушкости и лепоти у српском народу.

Прерада је млека примитивна. То је женски посао, и жене израђују од млека „скоруп" (кајмак) и тврди сир за зиму. За празнике и за госте начине по неки пут меки сир и грушавину. За исхрану чељади преко лета спреме од млека: кисело млеко, „варенику", „урду" и „бучалину". Масло мету врло ретко; али масло праве од скорупа: истопе скоруп, па троп једу с хлебом, а маслом зачињавају јела место машћу.

5. **Опште имовно стање и производња.** — Пива је уопште узевши сиромашна земља и у њој је тешко живети. Спутна и без икаквих путева остављена је потпуно самој себи.

Од 1895 год. па до I Светског рата много је момчади ишло из Пиве у Северну Америку у печалбу. То је била права зараза, те је ишао у Америку и коме је била невоља и коме није. Није било села из кога није било по неколико младића у Америци: 1912 год. је на пр. из Пишча било 21, и то 17 момака и 4 ожењена; из Кулића 8; из Црне Горе 16.

Одлажење у Америку је много утицало на те људе: они су се унеколико просветили. Кад се врати „Американац" (тако зову оне који су били у Америци) кући, кућа одмах „сине" и чељад се отргну од оног обичног сељачког живота. Друкчије се у тој кући живи и друкчије ради. Димитрије Дурутовић, сељак са Брезана, и Дрека Недић са Недајнога тако су трезвени, разумни и разговорни као да су свршили какав народни универзитет.

До 1912 год. није било из Пиве ни једног младића који је положио матуру или учио на каквим вишим школама, док је из свакога осталога краја Црне Горе било по неколико. И основне школе су имали свега неколике, те је и писменост у Пиви врло слаба. Народ живи примитивним животом, рађа се и умире без лекара, јер лекара нити је кад било у Пиви нити га можда сада има.[1]) Бабички посао врше обичне сељанке, па кад се зна да је Пивска Планина потпуно безводна област, онда се може мислити како те бабице-сељанке одржавају чистоту код породиља и колика је смртност и деце и мајки. Једино захваљујући својој здравој раси и сировој природи ови су људи успевали да се одрже.

Материјални статистички подаци за Пивску Жупу из године 1911 најбоље показују ондашње народно имовно стање и продуктивност пивскога земљишта у томе крају. Ове сам податке исписао у лето 1912 год. из пописних књига за порезу и они показују да је од целокупног земљишта у Жупи 1911 год. било:

---

[1]) Један Рус лекар, избеглица, беше 1924 г. на Горанску.

под шумом — — — — — — — — — — 50%
непродуктивног — — — — — — — — 12%
обрађеног, под њивама и ливадама — 18%
под испашом — — — — — — — — — 20%

Од обрађеног земљишта било је: оранице 3519 и 7/8 рала и ливаде 5881 коса. Те године било је у овој капетанији, у 26 насеља, 791 домаћин и њихово имовно стање било је овакво:

На 791 домаћина било је 3.519 и 7/8 рала = 600 ха, по 75 ари на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 5881 коса ливаде = 2117 ха, по 2,6 ха на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 29390 оваца и коза, по 37 брава на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 3461 говече, по 4,37 грла на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 838 коња, по 1,06 грла на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 1026 суда чела, по 1,30 суда на 1 домаћина;

На 791 домаћина било је 929 свиња по 1,17 брава на 1 домаћина.

По упоредним подацима за Пивску Планину из године 1911 и 1931 види се да ли је и уколико народно благостање унапређено и увећано.[1]) Број домаћина био је 1931 године за 127 већи но 1911 (778 према 651). Њихово имовно стање било је:

1911 год.

рала оранице 2989 = 543.5 ха;
коса ливаде 6512 = 1800 ха;
оваца и коза 29.037 брава;
говеда 3.625 грла;
коња 1.162 грла.

[1]) Статистички подаци за 1911 г. вађени су из књига од „дације", а подаци за 1931 г. узети су из званичног државног пописа од 1931 године.

1931 год.

рала оранице 524 ха, по 67,4 ара на 1 домаћина;
коса ливаде 1.792 ха, по 2,3 ха на 1 домаћина;
оваца и коза 47.307, по 60 брава на 1 домаћина;
говеда 4.001, по 5,15 грла на 1 домаћина;
коња 1.115, по 1,43 грла на 1 домаћина.

Према овоме укупно имовно стање становништва у току од 20 година није увећано, но је чак може се рећи опало, јер на истом земљишту и са истим бројем грла домаће стоке — изузевши оваца — живи данас 127 домова више но што их је било 1911 год. Број ситне стоке повећан је услед тога што има довољно пасишта по планини у Дурмитору и што су биле неколике последње године родне травом.

Из података о продуктивном и непродуктивном земљишту види се да у Жупи има 50% земљишта под шумом, док напротив у Планини нема ни 10%. Жупа је сва у осоју а Планина у присоју, а позната је чињеница да су у нашим карсним пределима много шумовитије осојне но присојне стране.

Велики су комплекси шума у Жупи око Мратиња, на Будњу и Брљеву, по Кручици, око Равнога, на Голији, од Лединаца до Војника и у Бријегу. Мратињска, будњанска и брљевска шума је крстата гора, углавноме бор; на Голији и Војнику је бор, смрча и јела, а има доста и букве; по нижим крајевима и у долини Врбнице и Сињца превлађује питома шума.

Бријег, који је од Војника до Шћепан Поља дугачак око 50 км., у погледу флоре је врло интересантан. Он је цео под шумом, и шума је много гушћа и бујнија на левој страни, у осоју. Ту је: бор, смрча, јела, тиса, мулика, буква, бели и црни јавор, бели и црни јасен, леска обична и мећеђа, граб, клен, брест, ива, мукиња и друго. Десна, присојна, страна Бријега сувља је и избраздана точилима, прлима, влаками, усовинама са испалим голим кречним хрбатима од реке па до врха Бријега. То је слика да се ретко где таква може видети. Бор, који је дрво чистога голога карста, расте под тим голим хрбатима, на голој кречној стени, да се човек

диви како се ту може одржати. Расут по тим хрбатима, са својом црном масном бојом у односу према зеленилу питоме горе по точилима и влакама, даје кањонима нарочиту чар и дивљину.

У Пивској Планини има шуме око Црне Горе, у кањонима Сушице и Таре и по Д. Црквицама, али је нема довољно ни за грађу ни за гориво, те су сељаци из села дуж Бријега принуђени гонити јапију из Голије или Војника, а дрва из Бријега.

Пивљани око Бријега секу лети лист за козе и говеда преко зиме. Место, где секу лист они називају „листобер" и „листосек".

XIII. ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

Као што је показано напред у II одељку овог рада, Пива као жупа, тј. као насељен крај, помиње се у XII веку у Дукљаниновој хроници, а у Свето-Стефанској хрисовуљи (1313—1318) пише: „дахь моу Гъцко и *Пивоу* да си бирь бере"...[1]) У XV веку већ се чешће помиње. Тако се на пр. јула месеца 1453 год. Владислав, син Херцега Стјепана, који се бунио против оца, мири с њим у планинама *Пиве*.[2]) Многи називи и културни трагови из XV века показују такође да је Пива у то доба имала насеља и имала своје властито становништво. И народно предање вели да је Херцег Стјепан имао свој двор у селу Стабну, где и данас постоје неке зидине, зване *Ерцегова Градина*, и њиве зване *Виногради Ерцега Шћепана;* затим у податке ове врсте спадају: име засеока Горњег Унча *Ерцегова Страна* и поред ње *Сандаљеви Доли*, па *Соко*, више става Пиве и Таре, „град Ерцега Шћепана"; па развалине цркве *Раче*, које су испод самога града, задужбина Херцега Шћепана, па најзад име малог насеља *Шћепан-Поља*, на самим ставама Пиве и Таре. Све то показује да је Пива у данашњим својим границама играла извесну улогу у држави Херцега Стјепана.

[1]) Ст. Новаковић: Законски споменици срп. држава средњег века, с. 624.

[2]) К. Јиречек: Историја Срба, књ. II, с. 163, Београд, 1923.

Становништво Пиве, у то доба, бесумње су били Срби (по селима у Жупи), можда измешани са Власима на планинама, по катунима.[1])

Константин Јиречек у својој књизи о Власима[2]) помиње Wlachi Pilatusi (Власи Пилатовци или из Пилатоваца), а Вукадин из Пилатоваца године 1615[3]) завештава запис Манастиру Пиви, сваке године, *„старъ уліа"* (стар = 40 ока), и даде вола за уље. Пилатовац је у Опутној Рудини, пограничном крају Пиве, а Пива је између Дробњака, Гацка и Опутне Рудине, па пошто се у ова три краја, који опкољавају Пиву, помињу ти Власи, сточари, можда их је било и по катунима у Пиви. Има насеље Пилатовац на ЈИ од Билеће, до самих Бањана, па можда су и ови Пилатовци издизали на Дурмитор.

Према климатским приликама и траговима виноградарства и воћарства центар српског живља у Пиви у XIV и XV веку била су села *Стабна* (са засеоцима Седларима и Ковачима) и *Плужине* (са Магудама). Ондашњи засеоци села Стабна: Мутафџије, Туфегџије, Сукнари и Брашнари[4]) данас не постоје. Постоје само селишта и живо народно предање да је тај крај некада био занатски крај у држави Херцега Стјепана и да су се ту израђивали самари, седла, разни алати, „мутафи", оружје, сукно и раша и да се млело жито за потребе Херцега Стјепана, те су им по томе дата имена.

Са навалом Турака у XV веку и са пропашћу Херцегове државе (1482 г.) пивско се становништво проредило и изгубило дотадашњи свој карактер. По сили нагона за самоодржање сточари су у маси, било са стоком, ако им ова није

---

[1]) Ровински каже: „У Пиви никада никаквих житеља не зна се да је било до чистих Срба", Черногорія, књ. II, с. 103, Санктпербургъ 1897.

[2]) Dr. C. Jireček: Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa, с. 145, Prag, 1879.

[3]) Љ. Стојановић: Записи и натписи, књ. I, с. 284, бр. 1024.

[4]) На р. Врбници, испод Јасена, у удуту села Стабна, било је некада много, а и данас има неколико, ваљавица (ступа) за сукно и рашу и доста млинова за брашно.

била заплењена, било са голим животом, побегли у слободне млетачке и дубровачке крајеве, где су имали доста познаника; а од земљорадника и занатлија иселило се у слободне хришћанске земље било на северу било на западу такође оно што је било богатије и истакнутије. Остало је у Пиви сиромашно сеоско становништво и мале занатлије, и они су се сви прикупили и груписали ради лакшега одржања у кањону Врбнице, око јаких села Стабна и Плужина и у кањону Комарнице и Синьца, око Рудиница и Крушева. Можда је нешто мало становника остало и у селу Мратињу и на Шћепан-Пољу.

Ово заостало пивско становништво било је крајем XV и почетком XVI века врло малобројно и као да има места оно предање међу Пивљанима које каже: *да је све данашње пивско становништво постало од два брата, Руђа и Бранила.* Оно вели, како је неки паша (дакле у турско време) дошао у Пиву и довео са собом два ропчета, два брата, Руђа и Бранила. Свештеник „из Поља"[1]) откупи од паше та два младића, покрсти их и Бранилу да име Јован а Руђи Никола. Како су у Пиви две главне славе, Св. Јован (7-I) и Св. Никола (6-XII), Пивљани веле: да су од Руђа-Николе сви Никољштаци, а од Бранила-Јована сви Јованштаци. Према томе су, по њиховом казивању, од Руђа: Гаговићи, Гломазићи, Пејовићи, Крунићи и Сукновићи; а од Бранила: Кулићи, Тадићи, Сочице, Топаловићи, Јововићи, Блечићи, Мићановићи, Лучићи, Бакрачи, Гојковићи, Баланџићи и Бајагићи.

Има и друга верзија овога предања, по којој су се преци Руђа и Бранила, одмах после Косовске битке, преселили однекле са Косова или Метохије у Бањане. Пошто су Турци освојили све српске земље, одметне се од султана један Турчин, познат као велики напасник и зликовац. Овај Турчин затражи од Бранила да му пошље у логор сестру и још неке ствари. То Бранило не учини, него позове Турчина на мегдан и нешто преваром (био му је сасуо пуну торбу „луга" у очи) а нешто окретношћу погуби Турчина. То јунаштво Бранилово дочује султан и из захвалности што је

[1]) Ово ће бити или Шћепан-Поље или Црквичко Поље, јер се само та два места у Пиви као насеља зову именом Поље.

погубио царског одметника да му доста земље да на њу не плаћа данак и да бира земљу где он хоће. Руђо и Бранило пођу из Мостара да траже подесну земљу за себе. Дођу на Поље Невесињско и затим Гатачко, земља им се допадне, али ту не остану („Један је Турчин дао, али ће други узети поље"), него продуже преко Равнога и дођу у долину Врбнице и ту се населе у Магудама, близу данашњега села Плужина. „Овде су брда и планине, спутно је, а заклоњено од свакога; може нам доћи вруће брашно из млина (близу су млини на Врбници), само дрво пред кућу (водом) и жива риба из воде", говораху они међусобно.

Како су браћа славила исту славу Св. Јована, њихови се потомци, да би могли долазити о слави једни код других, поделе и Руђини потомци узму за славу Св. Николу, а Бранилови остану при Св. Јовану. Отуда данас сви прави Пивљани, па ма где они били, славе или Никољдан (6-XII) или Јованђдан (7-I).

У току XVI века пивско се становништво подмладило и умножило прираштајем и досељавањем. Пива је остала у залеђу Турака, који су је прошли и отишли ка границама Дубровника, Млечића и Угарске. Била је мирна, те је становништво несметано радило своје послове и напредовало како у земљорадњи тако и у сточарству, јер је све унаоколо било пусто. Обновили су се стари занати и свакој израђевини било је прође, пошто је све што је народ раније имао било пропало и уништено у ратовима и немирима.

После косовске пропасти и првих навала турских, велики број Рашана и људи са Косова и Метохије напуштали су и своје домове:[1]) једни се кретали, у мањем броју, ка северу, Београду и Смедереву, а други у већем, ка западу. Од ових који су се кретали ка западу неки су после етапнога задржавања у Зети и Далмацији (Ацићи, Љешевићи, Гаговићи) доспели у Пиву и ту се настанили. Староседеоци су били многобројнији, богатији и етнички јачи од досељеника и ове су у се претопили и наметнули им своје обичаје и

[1]) Ј. Цвијић: Балканско Полуострво књ. I, с. 163, Београд 1922, Ровински: Черногорія књ. II, частъ 1/110 Санктпетербургъ 1897 год.

славу (Аџићи нпр. напуштају своју славу Велику Госпођу и узимају општу, Св. Јована), али и досељеници уносе у домаће становништво своју физичку снагу, покретљивост и искуство.

Изгледа да се мешавином староседелаца са досељеницима нагло почело увећавати пивско становништво, те већ крајем XVI века, на сто година после пропасти Херцеговине, имамо у Пиви становништво које подиже велику цркву и даје богате прилоге цркви. „1573 год. подиже манастир на врелу Синцу Саватије, митрополит херцеговачки, а доцније патријарх пећски, отчаством од Пиве, подријеклом Рујић"[1]) На 14 година доцније пописа се манастир,[2]) а године 1626 пописа се препрата у манастиру Пиви трудом кир-Аврамија игумана и војводе Павла Драшковића и трудом Дуке Вуковића.[3]) 1673 године старац Раде и поп Симеун Дучић са синовима Ивом и Јовом и Андрија Радовић са браћом и Лека Мајсторовић и Секулови синови Марко и Бобовац приложише Баре манастиру.[4]) Већ 1711 године помиње се као преписач у манастиру ђакон Василије Пивац.[5]) Даље, године 1732 помињу се као сведоци на обнови прилога Бара (напомена 4) манастиру Пиви: кнез Милија Крунић, кнез Вукоман Петровић, Вукоман Вуиновић и кнез Јован Тадић и Вучић Кулић и Петар Кујунџић и Мићан Голианин.[6])

Сачувале су се три тапије на основу којих Манастир Пивски полаже право на земљу звану Бостани у селу Ораху. Тапије су на турском језику: једна из XVI, једна из XVIII а једна са почетка XIX века. Све су три преведене, али врло рђаво. Преводио их је неко ко није добро знао српски, а отштампане у Босанској Вили за годину 1895, на стр. 298. Ове су тапије знатне колико ради своје садржине, у којој се помињу места и имена људи, толико ради расветљења

---

[1]) Види напомену бр. 2 у IX/5 одељку.
[2]) Љ. Стојановић: Записи и натписи књ. I бр. 950.
[3]) Ibid., бр. 1177.
[4]) Ibid., бр. 1689.
[5]) Љ. Стојановић: Записи и натписи књ. II бр. 2216.
[6]) Ibid., бр. 2603. И данас постоје породице Крунићи, Кулићи и Тадићи у Пиви.

ондашњих административних и политичких прилика. Због тога доносим у напомени прве две тапије у целини а трећу у изводу.[1])

Сви су ови наводи доказ да се пивско становништво није гасило нити староседелачко прекидало од Немањићскога доба па до наших дана. Било је прилика да се јако смањило, као оно у времену ратова Херцега Стјепана и његових синова са Турцима, али се затим опет намножавало које прираштајем које досељавањем, те већ у XVII и XVIII веку видимо читаве поворке Пивљана како се селе из Пиве и једни иду у Босну ка Гласинцу и Сребрници, а други у северозападни део београдског пашалука, у Подриње. У Пиви данас има староседелаца 61.28% (у Жупи 55.30% а у Планини 5.98%) док у околним племенима — Дробњаку, Никшићу, Голији, Рудинама и Гацку — или има нешто мало староседелаца или их нема никако.

---

[1]) Прва тапија: „У окружју Херцеговина, котару церничком, општини Пиви, у селу Ораху леже земље „бостани", на темељу закона имаду право на дотичну земљу калуђери, попи манастирски, уз пристојбу од 60 ахчета.

Тапија се издаје и да посједу нема никакве сметње.

Дано 1 рамазана 987 г.

(тј. 16 фебруара 1579).

Муртеза син Хасанов"

Друга тапија: После 200 година калуђери пишу молбу босанском везиру у Босну и наводе да су манастирску земљу у селу Ораху, звану „бостани" заузели Илија и браћа Симова из села Стубице противу шеријата и закона и моле да се манастиру земља врати.

На ову молбу долази:

Наредба: „Кадији и таби-паши у Церницу,

Молитељ и калуђери манастира Пиве, што се налазе докази у њиховим рукама, ушљед њихова права налаже се да се нападачи од посједа отстране и овима на знање ставило и јавило.

Дано 1 сефера 1189 г.

(тј. 1775 г. 20 фебруара).

Мехмед Мишир

кајмакам босански"

Трећа тапија: Након 30 година, године 1805, Хаџи-Арсеније Гаговић, старешина манастира Пиве, жали се турском суду — кадији невесињском — да су неки сељаци, његови парохијани, притисли земљу звану „бостани", заузели Илија и браћа Симова из села Стубице противу земље врате манастиру, и парницу добија.

ПОИМЕНИЧНИ ПРЕГЛЕД ПОРЕКЛА ДАНАШЊИХ РОДОВА И ПОРОДИЦА У ПИВИ

Име породице	Слава	Данашње место становања у Пиви и са колико кућа	Свега кућа	Ко су по пореклу: староседеоци или досељеници
Авдићи	муслимани	Божуров До у кањону Таре	3	досељеници из Златнога Бора иза Таре
Апрцовићи	св. Илија	Осојни Орах 13, Миљковац 3	16	досељеници с Чева од Гардашевића
Араповићи	муслимани	Божуров До	1	досељеници из Азије пре 45 година
Адићи	св. Јован	Лисина 20, Плужине 6, Милошевићи 4, Брљево 5, Седлари 10, Горанско 5, Војиновићи 3	54	досељеници из Метохије или са Косова; дошли преко Бањана матица у Пиви: Лисина
Бабићи	св. Стефан	Д. Црквица 3	3	старосед. из Бабића
Бајагићи	св. Јован	Зуква 21, Стубице 2, Г. Црквице 1	24	ста осед. мат. Зукве
Бајовићи(Чепури)	св. Никола	Рудинице 2, Безује 6	8	старосед. у Рудиницама и непосредни потомци Баја Пивљанина
Бакрачи	св. Јован	Горанско са Синьцем 26	26	стар. матица Синьац
Баланџићи	св. Јован	Плужине 6, Херцегове Стране 7	13	матица Плужине
Батурани	св. Трипун	Црна Гора 6, Недајно 1, Бабићи 1	8	из Дробњака од Бадњара из Тепаца
Баучале	св. Ђорђије	Г.Црквице-Никовићи 4	4	старинци из Пив. Жупе
Бјелаковићи	св. Јован	Херцегове Стране 4	4	из Гацка од Слијепчевића
Благојевићи	св. Ђорђије	Буковац 56, Г. Брезна 6, Д. Рудинице 2	64	из Гацка
Блечићи	св. Јован	Сељани 24	24	староседеоци
Богдановићи	св. Јован	Пишче 14	14	стар. матица Плужине
Бојати	св. Ђорђије	Г. Црквице-зас. Бојати 13, Д. Црквице. Одића Главица 2	15	из Дробњака од Јауковића
Бошњаци	св. Лука	Бевује 10	10	са Загарада из Жупе Никшићке
Бучалине	св. Никола	Миљковац 1	1	старинац
Вареви	св. Никола	Смријечно 5	5	доселили се на мираз, по својој прилици из Дробњака
Васовићи	св. Аранђео	Будањ 7, Брљево 13	20	из Бањана из с. Петровића
Верговићи	св. Јован	Лијећевина-Бријег 1	1	од Делића из Борковића
Веруси	св. Лука	Мратње 1	1	од Пријепоља
Војводићи	св. Лука	Г. Црквице 4	4	Требјешани
Војиновићи	св. Јован	Војиновићи 12	12	стар. матипа Плужине
Вранићи	св. Јован	Жеично (Д. Црквице) 3, Поље (Д. Црквице) 4 Безује 9, Г. Брезна 2	7	из Дробњака
Врачари	св. Никола	Г. Црквица-Шарићи 4	15	од Гаговића
Вуковићи	св. Аранђео	Мратиње 15, Пишче 9, Заграће 3, Папратиште 7, Шћепан Поље 6	40	с Чева из Црне Горе матица Мратиње
Вукосављевићи	св. Јован	Сељани 8	8	староседеоци
Гаговићи	св. Никола	Бевује 21	21	од Призрена матица Крушево
Гашићи Гашовићи	св. Ђорђије	Д. Црквице-Поље 4 Д. Црквице-Поље 11	15	из Дробњака из Тушине од Церовића
Гвоздени	св. Никола	Заграће (Д. Црквице) 2	2	из Дробњака

Име породице	Слава	Данашње место становања у Пиви и са колико кућа	Свега кућа	Ко су по пореклу староседеоци или досељеници
Гломазићи	св. Никола	Д. Рудинице 12	12	староседеоци
Говедарице	св. Никола	Смријечно 1, Јасен (вас. Стабна) 1	2	из Гацка
Гогићи	св. Ђорђије	Г. Рудинице 7	7	Дробњаци из Ибарског Колашина
Гојковићи	св. Јован	Плужине 4	4	староседеоци
Голубовићи	св. Никола	Присојни Орах 22, Лисина 1	23	староседеоци
Гргуревићи	Шћепан дан	Равно	4	од Гацкога
Греда	св. Арханђео	Кулићи 1	1	усташ из Мостара (1875)
Грубачи	св. Ђорђије	Д. Црквице 7, Лијећевина 4	11	из Дробњака
Гутовићи	св. Никола	Г. Рудинице 7	7	староседеоци
Давидовићи	Срђев-дан	Недајно 3, Ђендове Луке (Бријег) 1	4	дошли на мираз пре 70 год. из преко-Таре
Дакићи	св. Јован	Црна Гора 31	31	староседеоци од Тијанића из Стабана
Дамљановићи	св. Никола	Д. Рудинице 5	5	староседеоци
Делићи	св. Јован	Борковићи 17	17	староседеоци, матица Крушево или Плуж.
Добриловићи	св. Лука	Пишче 8, Горанско 1	9	староседеоци, матица Плужине
Додери	св. Ђорђије	Равно	15	из Попова, други из Хлога (Херцеговина)
Дондићи	св. Ђорђије	Војиновићи 7	7	из Попова, матица Плужине
Дубљевићи	св. Ђурђиц	Дубљевићи 28, Пирни До 2	30	из Дуба-Бјелице у Црној Гори
Дурутовићи	св Арханђео	Д. Брезна 15	15	из Шипачна, старином с Чева
Ђајићи	св. Никола	Стабна 1	1	усташ из Херцеговине
Ђаковићи	св. Јован	Плужине 1	1	староседилац
Ђапићи	св. Јован	Милошевићи 6	6	из Никшића дошли пре 70 година
Ђачићи	св. Никола	Рудинице 4	4	род с Николићима из Г. Рудиница
Ђикановићи	св. Никола	Г. Рудинице 12, Г. Брезна 3	15	староседеоци у Рудницама
Ђођићи	св. Јован	Милошевићи 8, Будањ 6	14	из Јасена из Гацка
Ђукићи	св. Ђорђије	Д. Црквице 3	3	досељени по причању њих самих из Пошћења из Дробњака
Ђурковићи	св. Никола	Г. Брезна 16	16	из Кула од Прекића
Жарковићи	св. Јован	Недајно 17	17	староседеоци, по некима преци из Гацка
Живковићи	св. Ђорђије	Г. Црквице 11, Д. Црк. 4, Заграђе 3	18	из Дробњака из Тушине
Жуловићи	св. Јован	Стубица	6	староседеоци
Зукановићи	муслимани	Божурев До (Д. Црк.) 7	7	из Таре
Ивановићи	Миољ-дан	Доње Црквице 3, Ликића До 1	4	из Ограђенице из Таре
Јанковићи	св. Никола	Црна Гора 5	5	из Дробњака (из Тепаца)
Јаредићи(Мирићи)	св. Никола	Г. Рудинице 2	2	староседеоци
Јовићевићи	св. Јован	Бајово Поље 1	1	из Ораха-Пив. Жупа
Јововићи	св. Јован	Бајово Поље 23, Забрђе 25	48	од Тадића са Смријеч.
Јојићи	св. Јован	Пишче 6, Заграђе 1	7	стар. матица Плужине
Јокановићи	св. Ђорђије	Трса 22, Г. Црквица 1	23	из Бањана-звали се Којовићи

Име породице	Слава	Садашње место становања у Пиви и са колико кућа	Свега кућа	Ко су по пореклу староседеоци или досељеници
Јоковићи	св. Јован	Заграће 1, Војиновићи 4, Пирни До 2, Г. Брезна 2	9	старином из Бањана
Кандићи(Шужићи)	св. Никола	Стабна 14	14	староседеоци род Којовића и Пејовића
Карабасили	св. Никола	Г. Црквице 7	7	од Николића из Рудин.
Кецојевићи	св. Јован	Пирни До (Боричје) 17	17	старином из Бањана
Кнежевићи	св. Ђорђије	Г. Црквице 14, Ђендове Луке 1	15	из Дробњака
Кокановићи	св. Арханђео	Мратиње 1, Г. Црквице 1	2	староседеоци-Мратиње
Копривице	св. Никола	Недајно 14	14	из Бањана од Коприв.
Костићи	св. Трипун	Жеично 1	1	староседелац
Костићи	св. Илија	Смријечно 4	4	досељеници не зна се одакле
Краљачићи	св. Ђорђије	Трса 2	2	од Јокановића
Крунићи	св. Никола	Д. Унач 23, Г. Унач 3, Лисина 1	27	староседеоци-род са Пејовићима
Кужићи	св. Јован	Брљево 3	3	старином из Бањана
Кулићи	св. Јован	Кулићи 9, Д. Црквице 5 Присојни Орах 4	18	староседеоци матица Присојни Орах
Лечићи	св. Арханђео	Борковићи 1	1	усташ од Мостара
Ликићи	св. Ђорђије	Црквице-Ликића До 3	3	из Дробњака од Церовића
Лондровићи	св. Јован	Борковићи 5	5	староседеоци од Радовића матица Крушево
Лубурићи	св. Никола	Плужине 2, Горанско 1	3	из Рудина у Голији, старином од Вујачића са Грахова
Лучићи	св. Јован	Горанско са Синьцем 16	16	староседеоци-Синьац
Љешевићи	св. Јован	Будањ 1, Брљево 10, Горанско 4	15	из Метохије матица Гусић у Жупи
Мазићи	св. Јован	Недајно 9	9	од Ацића из Лисине
Маловићи	св. Јован	Плужине 5	5	староседеоци
Мандићи	св. Ђорђије	Г. Црквице-Никовићи 1	1	старином од Требиња од Ђурића
Мађари	св. Јован	Плужине 5	5	досељеници из Босне
Миличићи	св. Никола	Г. Унач 4	4	од Крунића
Милићи	св. Ђорђије	Плужине 1	1	из Фоче (1882)
Мирковићи	св. Јован	Горњи Унач 3	3	стар. мат. Плужине
Митрићи	св. Ђорђије	Мратиње 8, Д. Црквице 8, Г. Црквице 4	20	од Огњеновића из Мратиња
Мићановићи	св. Јован	Пирни До 7, Горанско 10	17	стар. мат. Горанско
Мостићи	св. Ђорђије	Д. Црквице-Поље 1	1	из Требиња
Мумини	св. Ђорђије	Црна Гора 11	11	из Дробњака
Недићи	св. Јован	Брезна 3, Борковићи 23	26	староседеоци; по некима од Копривица из Бањана
Никовићи	св. Лука	Г. Црквице 8, Д. Црквице 1	9	Требјешани
Николићи	св. Никола	Г. Рудинице 8	8	староседеоци
Ниношевићи	св. Јован	Плужине 1	1	староседеоци
Нишићи	св. Ђорђије	Д. Црквице 2	2	не зна се одакле су; по нек. из Дробњака
Огњеновићи	св. Ђорђије	Мратиње 13, Г. Црквице 3	16	староседеоци; по некима старином из Бањана
Огризовићи	св. Никола	Г. Црквице-Никовићи 1	1	из Невесиња
Оџићи	муслимани	Д. Црквице-Оџића Главица 3	3	испреко Таре
Пантовићи	св. Арханђео	Мратиње 1, Д. Црквице 5	6	староседеоци-из Мратиња од Вуковића
Пантовићи Патићи	св. Никола Срђев-дан	Безује 6 Г. Црквице 2	6 2	од Врачара из Безуја иза Таре (1882)

Име породице	Слава	Данашње место становања у Пиви и са колико кућа	Свега кућа	Ко су по пореклу староседеоци или досељеници
Пејовићи	св. Никола	Миљковац 24, Осојни Орах (под презименом Ђукова) 9	33	староседеоци
Пјешчићи	Шћепан-дан	Равно	22	из Херцеговине
Плошчићи	св. Ђорђије	Г. Црквице (Кнежевићи) 1	1	од Додера из Гацка
Полексићи	св. Јован	Дубљевићи 5	5	старином из Бањана
Поповићи	св. Ђорђије	Д Црквице 20	20	од Скадра
Поповићи	св. Никола	Г. Црквице 3	3	од Плеваља
Продани	св. Јован	Стабна 2, Ковачи (зас.) 1	3	досељеници
Радовићи	св. Јован	Борковићи 20, Бабићи 3	23	стар. род с Делићима
Радовићи	св. Јован	Мратиње 5, Д. Црквице 15 Милошевићи 1	21	род с Чавићима с Пишча
Радојевићи	св. Арханђео	Г. Брезна 14	14	с Чева из Црне Горе
Радојичићи	св. Јован	Стабна 5, Ковачи зас. Стабна 8	13	староседеоци
Ранчевићи	М. Госпођа	Д. Црквице-Бабићи 2	2	из Озринића-жупа Никшићска
Ристићи	св. Никола	Миљковац 2	2	из жупе Никшићске
Ровићи	св. Ђорђије	Д. Црквице-Поље 4	4	од Кнежевића из Г. Црквица
Ружићи	св. Ђорђије	Милошевићи 6	6	из Гацка, дошли пре 110 год.
Секуловићи	св. Јован	Сељани 14	14	староседеоци
Самуновићи	св. Јован	Стубица 21	21	староседеоци
Смајићи (Осмајић)	св. Јован	Милошевићи 20	20	староседеоци
Сочице	св. Јован	Плужине 2, Горанско 1	3	стар. мат. Плужине
Сукновићи	св. Никола	Стабна-засел. Јасен 12	12	староседеоци
Тадићи	св. Јован	Смријечно 41, Стабна 1	42	староседеоци
Таловићи	св. Никола	Борковићи 1	1	од Радовића с Борковића
Таушани	св. Јован	Бевује 4	4	од Врачара
Тијанићи	св. Јован	Стабна 7, Ковачи (зас. Стабна) 10, Стубица 1	18	староседеоци
Тодоровићи	св. Арханђео	Д. Брезна 9	9	из Шипачна од Никш.
Томчићи	св. Јован	Црна Гора 15	15	од Аџића из Лисине
Топаловићи	св. Јован	Плужине 3	3	староседеоци
Трипковићи	св. Јован	Пишче 9, Орах Присојни 1	10	стар. мат. Плужине
Туфегџићи	св. Јован	Стабна 10	10	староседеоци
Ћаласани	св. Ђорђије	Мратиње 20, Г. и Д. Црквице 5, Брљево 10	35	старином из Сарајева матица Лузатина
Ћоровићи	Шћепан-дан	Равно (досељени из Херцеговине)	4	дос. не зна се откуда
Ћурчићи	св. Ђорђије	Жеично 5	5	по некима су од Продана из Стабна
Ушћумлићи	св. Јован	Г. Унач 4, Недајно 2, Д. Црквице-Бријег 3	9	од Аџића
Чавићи	св. Јован	Пишче 6	6	староседеоци из Плужина
Цицмили	св. Ђорђије	Столац 25, Пишче 5, Пирни До 2, Г. Црквице, Шарићи 10, Плуж. 2	44	старин. из Б. Котор.
Шабановићи	муслимани	Д. Црквице-Божурев До 1	1	испреко Таре
Шаиновићи	муслимани	3	3	од Невесиња
Шарци	св. Јован	Недајно 10, Стабна заселак Орах Осојни 1	11	од Радојичића из Стабана
Шашовићи	св. Јован	Војиновићи 6	6	од Војиновића
Шимуни	св. Арханђео	Мратиње 5, Брљево 3	8	од Вуковића из Мрат.
Шипчићи	св. Игњатије	Црна Гора 21, Пирни До 3	24	старином из Кнеж. Дола у Рудинама
Шкиљевићи	св. Јован	Пирни До 2	2	из Бањана од ејовића
Шумићи	св. Никола	Стабна-засел. Јасен 5	3	сгароседеоци
Шућури	св. Никола	Г. Рудинице 3	5	досељени 1)

После староседелаца у Пиви има највише Дробњака, 6,29%. Они су сви у селима на Планини (највише их је у Горњим и Доњим Црквицама), а доселили су се већином око средине XIX века, само неки у новије доба.

После Дробњака долазе по броју Гачани, са 5,68%, па онда досељеници из Старе Црне Горе, са 5,28%.

Има пет породица са 12 кућа за које се зна да су досељеници, али се „не зна одакле су".

Оне су бесумње своју кућу и огњиште напустиле због каквог кажњивога дела, па да не би нова средина сазнала ко су и шта су, оне су криле упочетку своје порекло, а доцније се то и заборавило, те њихови потомци заиста и не знају откуда су им стари дошли.

Пада у очи да у Пиви има много презимена, иако у њој има доста староседелаца. Тако није у осталим племенима. Свакако је тако у Пиви зато што су Пивом Турци дуго управљали и што је у њој било доста чифчија, те је турски начин прављења презимена, да се деца презивају по оцу, преовладао и потиснуо стара презимена.

XIV. СТАТИСТИКА

Док су се у понеким крајевима српских земаља, на пр. у Војводини, водиле колико толико тачне књиге о броју домаћина у појединим селима и крајевима, дотле се у Црној Гори и у српским племенима око ње слабо на то обраћала пажња. Једино ако је неки путник, научник приликом проласка забележио колико отприлике има неко племе или место домова или становника, иначе других података нема. И турске власти су водиле неку статистику о броју домова по појединим насељима због харача, због војнице, због десетка и других дажбина, али то је све толико нетачно да се човек на то никако не сме ослонити нити на основу тих дата изводити ма какве закључке. Податке за те турске стати-

[1]) У неколико села има по један човек или породица скоро досељени као радници или занатлије. Ови су нестални, често мењају место пребивања и због тога нису унети у овај преглед породица. Таквих има у целој Пиви свега 16 породица са самцима.

(Ова напомена односи се на страну 450)

стике обично су давали сеоски кнезови или племенски оберкнез и, разуме се, они су увек подносили мањи број домова, да би се мање дажбина плаћало. Они су у томе ишли толико далеко да су читаве крајеве појединих села или читава села изостављали, само ако су могли. На пр. у једној турској статистици из 1851—52 године о Дробњаку[1]) изостављена су села Петњица и Тушина и пола насеља у Шаранцима, који су се тада рачунали у Дробњак.

Ни наши свештеници нису раније водили књиге рођених, умрлих и венчаних. И сами су били или неписмени или полуписмени, те нису такве књиге ни могли ни умели водити. И у Пиви и у Дробњаку те црквене књиге почеле су се водити тек од осамдесетих година прошлога века.

Откада је Пива потпала под Црну Гору водила се статистика броја домаћина по селима, као и број домаће стоке и број рала и коса обрађене земље због порезе. У овим подацима број домаћина прилично је тачан, али нигде нема броја становника, а статистика домаће стоке и обрађене земље нетачна је, јер су то сељаци сами пријављивали. Тако се поред највећега труда да се какви тачнији статистички подаци о Пиви и њеним насељима из ранијих времена приберу није у томе успело.

Уколико је познато први је Гиљфердинг, педесетих година прошлога века, забележио да Пива има 270 кућа, да сваки домаћин плаћа по 126 гроша порезе, 150 гроша војнице и 3 червонца десетине на годину.[2])

Пива је ушла у састав Црне Горе на Берлинском конгресу 1878 године, а извршен је попис у њој 1883 године.[3]) По овоме попису у целој Пиви било је 926 домова са 5.766 душа (тј. по 6,18 душа на једну кућу) Пада у очи велика разлика у броју домова по наводима од Гиљфердинга (1857 године) и ових од 1883 године — дакле више за 656 домова по попису од 1883 но што је Гиљфердинг забележио, што би чинило прираштај на годину по 25 домова и нешто више. То није могућно и несумњиво су Гиљфердингови подаци нетачни. Сељаци су свакако били пријавили број домаћина

[1]) Свет. Томић: Дробњак (Насеља српских земаља књ. I, с. 477).
[2]) Гиљфердинг: Босна, Херцеговина и Ст. Србија, с. 346.
[3]) П. Ровински: Черногорія, књ. II, с. 195. Санктпетербургъ 1897.

само упола из бојазни од плаћања разних дажбина држави и спахијама.

Имамо статистику од 1911 год. коју сам ја извадио из књига за наплату пореза. По тој статистици било је у Пиви:

1) У Капетанији Жупа Пивска, у 26 насеља, 790 домаћина. 2) у капетанији Планина Пивска, у 31 насељу, 651 домаћин. Дакле, свега 1441 домаћин. Из овога излази да је прираштај, према попису од 1883 год., за 28 година 155,6%.

СТАТИСТИЧКА ТАБЕЛА ОПШТИНЕ ЖУПОПИВСКЕ

Село	Број становника	
	1931 г.	1921 г.
Бајово Поље	121	117
Брљево	219	146
Будањ	80	49
Буковац	180	233
Горанско	414	374
Горња Брезна	369	380
Доња Брезна	121	
Горње Рудинице	266	338
Доње Рудинице	125	
Дуба[1])	123	
Забрђе	138	130
Зуква	103	83
Јасен	96	90
Ковачи[1])	109	
Лисина	120	72
Милошевићи	199	226
Миљковац	166	159
Мратиње	511	465
Орах Осојни	126	260
Орах Присојни	157	
Плужине	178	187
Равно	312	234
Седлари[1])	49	
Сељани	270	230
Смријечно	268	232
Стабна	221	281
Столац	111	131
Стубица	132	94
Укупно	5.284	4.511

[1]) Године 1921 Дуба се рачунала као заселак села Буковца, а Ковачи и Седлари као засеоци села Стабна. Стога нису ни уношени у статистику од те године као самостална насеља. А по попису од 1931 године сва три ова насеља су узета као самостална села.

За 1921 и 1931 год. имамо статистику по званичном попису од тих година. Тако по попису од 1921 год. имамо у Пивској Жупи 886 домова са 4.511 становника — по 5,2 на један дом; а у Пивској Планини било је 640 домова са 3.395 становника —по 5,3 становника на један дом.

По попису из године 1931 било је у општини Пивска Жупа 970 домова са 5.284 становника — приближно по 5,4

СТАТИСТИЧКА ТАБЕЛА ОПШТИНЕ ПЛАНИНОПИВСКЕ

Село	Број становника	
	1931 г.	1921 г.
Бабићи	109	26
Безује	302	281
Бојати	105	80
Боричје (Пирни До)	231	142
Борковићи	415	272
Бријег (Сва насеља у кањону Таре)	325	147
Дубљевићи	188	174
Жеично	97	74
Јеринићи	72	60
Кнежевићи	207	157
Недајно	315	228
Никовићи	136	98
Војновићи	193	404
Пишче	334	
Трса	195	68
Унач	265	247
Црквичко Поље	515	511
Црна Гора	383	337
Шарићи	100	89
Укупно	4.487	3.395

становника на један дом; а у општини Пивска Планина било је 811 домова са 4.487 становника — око 5 становника на један дом.

Интересантно је посматрати прираштај становништва по појединим селима у Пиви у току десетогодишње периоде од једнога пописа до другога. Било је доста расељавања у овом периоду, те отуда нека села имају мање становника

1931 но 1921 год., а у некима пак прираштај је био велики. То се најбоље види из двеју овде приложених табела.

У попису од 1921 год. неки засеоци или горњи и доњи део села нису узимати као самостална насеља, те их и нема у списку насеља, док се у попису од 1931 год. помињу као засебна села и имају свој број домова и становника. Отуда и излази већи број села (пописних јединица) у 1931 но што их је било у 1921 години.

XV. ПИВЉАНИ ИЗВАН ПИВЕ

Она херцеговачка изрека *„Херцеговина цио свијет насели а себе не расели"* може се лепо применити и на Пиву. Пива је мала, њена су прва насеља малобројна, али Пивљана има по свима српским крајевима.

Исељавање из Пиве почело је рано. Већ крајем XVII века имамо Пивљана у Боки Которској[1]) као виђених породица. То се исељавање наставља кроза сва времена и траје до најновијег доба.

Према предању и подацима могло би се рећи да су била три главна периода у исељавању Пивљана: један у другој половини XV века, у времену пропадања српских државица; други у првој половини XVIII века, у времену устанака и сеоба под патријархом Арсенијем IV Шакабентом; и трећи крајем XVIII и почетком XIX века, у доба Кочине крајине и устанака за ослобођење. Исељавање је у првом периоду било управљено ка Боки Которској, Далмацији и ка северозападу; у другоме ка Босни и Подрињу, односно Славонији, а у трећем ка Староме Влаху, одакле су се неки исељеници етапно спуштали у Подриње, у Ваљевску Подгорину и у Шумадију. Тако има данас Пивљана у Боки, у Херцеговини, у Босни, у области старе Рашке и у северној Србији. Сви они знају да су пореклом из Пиве, а неки знају кад су се иселили и од кога су рода.

[1]) Тома К. Поповић: Херцегнови, с. 139, наводи 1701 г. Николу Кецојевића као досељеника, а Кецојевићи су Пивљани.

Према подацима у досадашњим књигама Академијине публикације „Насеља и порекло становништва" има Пивљана изван Пиве у овим пределима:

1) У Дробњаку су Пивљани:

Божовићи, Голубовићи и *Пицурићи* у Дубровску. Они су од *Ушћумлића* и доселили су се око средине прошлога века на земљу дробњачку као чифчије.[1]) А *Ракетићи* на Добријем Селима[2]) и *Вуковићи*[3]) на Боровцу ранији су досељенеци из Пиве.

Сви славе Св. Јована (7-I).

2) У Полимљу и Потарју су Пивљани:

Бајиловићи[4]) у Врановини, славе Св. Јована, *Василијевићи*[5]) у Орљу, славе Св. Ђорђија, *Пивљани*[6]) у Крћу, славе Св. Архангела, *Пијевци*[7]) у Голешу и Славотићу — славе Св. Јована, *Пијуци* у Кричку, муслимани, *Пузи*[8]) (Рви, Власоње, у Ђурашићима, Тооцима, Барицама, Бабинама, Цурову и Избичњу — славе Св. Николу, *Станојевићи*[9]) у Црнузи, *Тешовићи*[10]) у Ограђеници, славе Св. Ђорђија, *Шалипури*[11]) у Голеши, Тооцима и Мажићима, има их у Србији, славе Св. Јована.

3) У Вишеградском Старом Влаху Пивљани су:

Сташевићи и *Тотићи* у Пријеворцу и *Јовановићи* у Зубачу, сви славе Св. Јована. Ове су три породице истога рода, а род су са Јелисавчићима у Биоски у Ужичком округу. Сви

---

[1]) Свет. Томић, Дробњак, Насеља срп. земаља, књ. I, с. 446.

[2]) Ibid., с. 447.

[3]) Ibid., с 448.

[4]) Петар Мркоњић (Атан. Пејатовић): Средње Полимље и Потарје. Насеља српских земаља, књ. I, с. 315.

[5]) Ibid., с. 317.

[6]) Ibid., с. 332.

[7]) Ibid., с. 331.

[8]) Ibid., с. 331.

[9]) Ibid., с. 335.

[10]) Ibid., с. 337.

[11]) Ibid., с. 341.

су од Бајагића из Пиве.[1]) *Крунићи* у Штрбачкој Ријеци од Крунића из Пиве, ту досељени пре 150 година; славе Св. Јована.[2]) У Сребрничком срезу има *Крунића* под именом *Томића* и *Миличића*. Прво су се отселили из Пиве у Пећ па онда у Сребрницу.

4) У Титовом Ужицу су Пивљани:

Љешевићи досељени шездесетих година прошлога века;[3]) и *Цицварићи* у селу Никојевићима од Гаговића с Безуја.

5) У Ваљевској Колубари и Подгорини Пивљани су:

Пимићи (њихов су род: *Панићи, Бранковићи, Антонијевићи, Станковићи, Адамовићи)* у селу Дупљају, сви славе св. Јована[4]). *Терзићи* у с. Кланици, славе св. Јована[5]) (с њима су род *Мијатовићи, Мосоровићи* и *Ристићи). Дудићи* (род са *Цолићима)* у Клинцима, славе св. Ђорђија[6]). *Тодоровићи* у Кључу и *Ђуричићи* у Рајковцу, досељени у првој половини XVIII века — славе св. Ђорђија[7]). *Пиваљевићи* и *Танасијевићи* у Кључу, досељени у првој половини XVIII века — славе св. Ђорђија[8]). *Перишићи* у Сушици (Колубара), досељени у првој половини XVIII века — славе св. Ђорђија[1]). *Вујичићи* и *Алимпићи* у Туђину досељени у првој половини XVIII века — славе св. Ђорђија[2]).

6) У Сарајевском Пољу Пивљани су:

Јошиловићи у Долцу, досељени пре 135 година, звали се у *Пиви Пијуци* — славе св. Арханђела[3]). *Васићи* у Лукавицама, у Крупцу, у Старој Гори, у Кијеву, у Пољанама од

---

[1]) Пот Стјепо Трифковић: Вишеградски Стари Влах, Насеља српских земаља, књ. II, с. 647.

[2]) Ibid., с. 650.

[3]) Љ. Стојановић: Гласник Географског друштва, Београд, св. 7—8 с. 164.

Ibid., с. 983.

[5]) Ibid., с. 703.

[6]) Ibid., с. 711.

[7]) Ibid., с. 719.

[8]) Ibid., с. 908.

[1]) Љуб. Павловић: Колубара и Подгорина, Насеља срп. земаља, књ. IV с. 983.

[2]) Ibid., с. 989.

[3]) Поп Стјепо и Влад. Трифковић: Сарајевска околина, Насеља срп. земаља књ. V с. 103.

Аџића су — славе св. Јована[4]). *Анићи* у Нећарићима од Васовића[5]). *Радојевићи* у Лужанима од Радојевића; досељени пре 80 година — славе св. Николу[6]). *Шоје* у Осијеку, од Бајовића — славе св. Николу[7]). *Чепици* у Осијеку од Аџића — славе св. Илију[8]). *Мићићи* у Рељеву, од Бошковића — славе св. Николу[9]). *Моћевићи* у Слатини, од Аџића — славе св. Јована[10]). *Јевтановићи* у Сарајеву — св. Саву[11]).

7) У Горњем Драгачеву — Србија — Пивљани су:

Микановићи и *Мишевићи* досељени пре 140 година — славе Игњатијев-дан[12]).

8) У Херцеговини Пивљани су:

Старовићи, Слијепчевићи, Поповићи и *Давидовићи* у Самобору — славе св. Саву[1]).

9) У Лепеници (Шумадија): *Гојковићи* у Белошевцу, славе св. Јована[2]).

10) У Ваљевској Тамнави: *Ковацићи* у Јабучју, досељени, у првој половини XVIII века — славе св. Ђурђиц[3]). *Крсмановићи* у Забрежју, досељени у првој половини XVIII века; славе св. Јована[4]) *Кузмановићи* у Букору, досељени у првој половини XVIII века, славе св. Јована[5]). *Марићи* у Љутицама, досељени у првој половини XVIII века, славе св. Николу[6]). *Поповићи* у Паљусима, досељени у другој поло-

---

[4]) Ibid., c. 118.
[5]) Ibid., c. 133.
[6]) Ibid., c. 164.
[7]) Ibid., c. 176.
[8]) Ibid., c. 177.
[9]) Ibid., c. 227.
[10]) Ibid., c. 247.
[11]) Јевто Дедијер: Херцеговина, Насеља српских земаља, књ. VI с. 124.
[12]) Коста Јовановић: Горње Драгачево, Насеља српских земаља књ. V с. 400.
[1]) Јевто Дедијер: Херцеговина, Насеља српских земаља, књ. VI с. 123.
[2]) Т. Радивојевић: Лепеница, Насеља српских земаља, књ. VII с. 242.
[3]) Љ. Павловић: Ваљевска Тамнава, Насеља сепских земаља, књ. VIII с. 552.
[4]) Ibid., c. 553.
[5]) Ibid., c. 554.
[6]) Ibid., c. 571.

вини XVIII века, славе св. Ђорђија[7]). *Симонићи* у Радљеву (зову се и *Ивковићи)* досељени у првој половини XVIII века, славе св. Јована[8]).

11) У Боки Которској Пивљани су:

Пивљани у Подима, ту се помињу 1693 године, славе св. Ђорђија[9]). *Милутиновићи* у Крушевицама — ту се помињу 1693 године — славе св. Николу[10]).

12) У Рађевини Пивљани су:

Живковићи, Обрадовићи, Бранковићи, Тадићи, Пурићи, Томићи, Ђукановићи, Матићи, Пурковићи, Васиљевићи, Ћирковићи, Марковићи, Степановићи, Недељковићи, Ђурићи, Ћирићи, сви у Костајнику, досељени у почетку XVIII века; славе св. Архангела[1]).

Митровићи, Марковићи, Илићи, Деспотовићи, Петровићи, Мишковићи, Ковачевићи, Вујићи, Марковићи, Благојевићи, Ђурићи, Мићићи, Тадићи, Јакшићи, Грујичићи, Симићи, Пантићи, Мијатовићи, Пешићи, Јокићи, Грбићи, Ђукићи, Бојићи, Деспићи, Гајићи, Кузмановићи, Лукићи, Стевановићи и *Петковићи* — сви у Церову, доселили се у XVII веку, славе св. Ђурђија[2]).

Дивљаковићи у Кржави, доселили се у првој половини XVIII века, славе св. Архангела[3]).

13) У Јадру Пивљани су:

Антонићи, Никићи, Илићи, Јовановићи и *Богдановићи* у Зајачи, доселили се почетком XVIII века, слава им је св.

---

[7]) Ibid., с. 585.

[8]) Ibid., с. 595.

[9]) Поп Сава Накићевић: Бока, Насеља српских земаља, књ. IX с. 405.

[10]) Ibid., с. 503.

[1]) Боривоје Ж. Милојевић: Рађевина и Јадар, Насеља српских земаља, књ. IX с. 757.

[2]) Ibid., с. 700.

[3]) Ibid., с. 704.

Ђурђиц[4]). *Матићи, Томићи, Васиљевићи* и *Јовићи* у Зајачи, досељени у првој половини XVIII века, славе св. Јована[5]). *Пантићи, Ђунићи, Ковачевићи* и *Антонићи* у Пасковцу, досељени у првој половини XVIII века, слава им је св. Ђурђиц[6]). *Ђор-Илићи* у Плочи, доселили се у првој половини XVIII века, славе Срђев-дан[7]). *Јеринићи* (старо презиме *Кујунџићи)* у Клупцима, досељени у првој половини XVIII века, славе св. Николу[8]). *Драгићевићи* и *Добриловићи* у Тршићу, досељени у другој половини XVIII века, славе св. Јована[1]). *Игњатовићи* у Коренити, досељени у другој половини XVIII века, славе св. Ђурђиц[2]). *Лазићи, Гајићи, Стевановићи, Матићи и Петровићи* — сви у Помијачи, доселили се у првој половини XIX века — славе св. Јована[3]).

14) У Гружи Пивљани су:

Тијанићи у Гледићима, досељени из Колашина у време Карађорђево, славе св. Петку[4]). *Марковићи* у Љуљацима, доселили се у првој половини XVIII века, славе св. Јована, од потомака Баја Пивљанина[5]). *Павловићи, Петронијевићи, Мијатовићи* у Љуљацима род с Марковићима, доселили се пре Карађорђа, славе св. Јована[6]). *Марковићи (Пантелићи, Филиповићи, Драговићи* и *Алексићи)* у Љуљацима, досељени пре Карађорђа, славе св. Јована[7]). *Милићи, Красоје-*

---

[4]) Ibid., c. 746.
[5]) Ibid., c. 746.
[6]) Ibid., c. 747.
[7]) Ibid., c. 755.
[8]) Ibid., c. 756.
[1]) Ibid., c. 698.
[2]) Ibid., c. 770.
[3]) Ibid., c. 796.
[4]) Михаило Драгић: Гружа, Насеља српских земаља, књ. X с. 241.
[5]) Ibid., c. 294.
[6]) Ibid., c. 296.
[7]) Ibid., c. 296.

вићи, Радошевићи и *Сарићи,* род с Марковићима, у Љуљацима, славе св. Јована[8]). *Бачаревићи* у Радмиловићу, доселили се пре Карађорђа, славе св. Јована[9]) *Мрљеши (Павићевићи, Синђићи)* у Топоници, славе св. Јована (24-VI)[10]). *Мићићи* (род Марковићима у Љуљацима) у Опланићима, дошли после Карађорђа из Чајетине, славе св. Јована[11]).

Бесумње има осим ових изређаних породица још доста Пивљана у нашим крајевима. Надати се, кад изађе ова књига да ће се многи јавити да су Пивљани и да ће се ова глава исправити и допунити.

Услед непрестаног сељакања и услед турске управе многе су наше породице изгубиле своје старо презиме, а многе су презиме често мењале. Због тога често налазимо код нас да цело једно село слави исту славу и да су му све породице једног порекла, а међутим имају по десет, па и више, родова са разним презименима. *Добро би било да се просто законом забрани да се презимена мењају.*

Овако широко распрострањење Пивљана изван матице у Пиви: по суседним пределима Херцеговине и Црне Горе са Боком Которском, по Потарју, Полимљу, ВишеградскомСтаром Влаху и осталој старој Рашкој, по Гружи, Лепеници и осталој Шумадији, по Рађевини, Јадру и осталом Подрињу, по Драгачеву, Ужичком крају, Ваљевској Подгорини, Колубари, Тамнави са другим крајевима Србије, Сарајевском Пољу и осталој Босни, — одакле су исељени Пивљани одржавали везе са својом матицом у Пиви, — допринело је извесној нарочито истакнутој историској улози ове планинске области у старој Херцеговини. То је не само одржавање националне везе између Пиве, са архимандритом Пивског Манастира Арсенијем Гаговићем на челу, и устаникâ у Србији, са Карађорђем на челу (види даље стр. 491—492). Већ је то такође и предлог Пивског

[8]) Ibid., с. 297.
[9]) Ibid., с. 319.
[10]) Ibid., с. 330.
[11]) Ibid., с. 303.

архимандрита Арсенија Гаговића, поднесен лично у Петрограду 21 новембра / 13 децембра 1803 године, дакле уочи 1 Устанка у Србији, о оснивању Словенско-српске државе под заштитом Русије.*

XVI. ПСИХИЧКЕ ОСОБИНЕ ПИВЉАНА

Пивљани су чист тип Херцеговца, *динарскога човека,* који је у планини живео, сам се развијао и сам себи своју културу стварао[1]). Има код Пивљана нешто у психи што их разликује од Дробњака и од других црногорских Брђана, а то је нека врста повучености, скромности и неповерљивости, што је по моме нахођењу дошло од досадашње њихове усамљености. Кад су у пољу, сељаци пивски радо ступају с човеком у разговор и хоће да учине сваку услугу; међутим на скупу, у хану или на тргу тешко ступају у разговор и још теже се поверавају страну човеку, што је сушта противност Дробњацима. „Пивљани полако иду, полако али зрело мисле, полако говоре и све је код њих одмерено и као са неком натегом", веле наши људи.

Пивљани су физички врло развијени и спадају међу најбоље развијене делове нашег народа. Раста су обично висока[2]), плећи и прсију широких, грудни кош им је више четвртаст но обао, снажни су „као земља", имају доста велику главу и прилично дебеле усне, кукови и карличне кости су им доста развијени, спорога су хода, дебелих ногу (развијених листова), великога корака и широких стопала. Длакави су (рутави) по раменима, леђима и грудима[3]). Боја им је косе и очију већином мрка (види сл. 23 и 24).

Теже је утврдити душевне особине Пивљана. Зна се да између Жупљана и оних са Планине има неке разлике. Војвода Лазар Сочица често је корео Жупљане са Планинцима

---

* Д-р Душан Пантелић, Београдски Пашалук пред Први српски устанак (1794—1804), Посебна издања Српске акад. наука, књ. CXLVI, Одељење друштвених наука, књ. 57, Београд 1949, стр. 384 и др. — Гор. став с овом напоменом унео редактор.

[1]) Јов. Цвијић: Балканско Полуострво, књ. I с. 29 и 30.

[2]) Иван Кецојевић из Пиршога Дола, осамдесетих година прошлога века, био је највиши човек у Црној Гори: имао је око 2.10 м.

[3]) Анрија Јовићевић: Ријечка Нахија (Насеља срп. земаља, књ. VII, с. 664).

и говорио: „Погледајте: како су ови са Планине отресити и како на њима све лијепо стоји, па макар и подерано било". И међу самим Пивљанима постоји мишљење да су Жупљани скромнији и бистрији но Планинци, а ови да су поноситији, бољи домаћини и гостопримљивији[1]). Па и између сељака у Планини има разлике. Они у селима дуж кањона Пиве куд и камо су отреситији него они испод Дурмитора и око Сушице. Тако исто нису ни сви Жупљани једнаки.

Поједине породице у Пиви се истичу извесним психичким цртама. Зна се да су Кулићи и Војиновићи окретни и живи, велике шалџије и кад се шале добро је, иначе су напрасити и злопамтила. За Тадиће и Шипчиће веле да су окретни и довитљиви, способни за шалу, за смех, за трговину, за живот и уопште за све. Бајагићи добро причају и политичари су. Тако се исто зна да су такви и Брежњани, нарочито Дурутовићи и Ђукановићи[2]). Сердарство је било у Пиви у кући Гаговића; прво војводство у кући Јоковића, па прешло на Љешевиће, а са ових на Лазара Сочицу.

Докле су Пивљани у Пиви овакви како су окарактерисани, дотле су, кад напусте свој крај и дођу у нову средину, људи који се умеју снаћи, окретни и живи, способни трговци, добри домаћини; њихова физичка појава и природна бистрина даје им надмоћност над мештанима, те их ови цене и истичу над осталима; једном речи способни су за живот, али су способни и за зло. За Пивљане у Лозници Цвијић вели: „Пивљани су стари досељеници. Припадали су неким угледним породицама из Пиве. Сви су били имућни, имали земље, коју су давали под „аренду". Сами су мало радили, али су умели „располагати", како се онда говорило. Свет се чудио њиховој вештини да с мало рада врло добро живе. Није код њих било разметања јунаштвом и хвалисавости, а имали су неке боље тежње и неку врсту отмености; осим

[1]) У колиби Л. Јоковића у Боричју (Катун Пирнога Дола) запитао сам планинку: има ли карлицу млијека да ми прода. — „Имам да ти дам а не да ти продам", одговорила ми је.

[2]) „А да ну, ти Дробњаче, мене кажи, ка ово све знаш, какав милет живи на мјесецу", пита ме неписмени сељак са Брезана Јашо Ђурковић.

тога оштар понос и начин понашања који је уливао респект и старинцима. Ретко су се с ким спријатељили, а били су верни пријатељи на које се могло у најтежим приликама ослонити, а ове су онда у Лозници биле честе"[1]). „Пивљани су убојице, тако је наша наопака крв", рече ми једном у разговору Милош Бајагић, племенски капетан. Ова опаска једног виђеног Пивљанина објашњава појаву што су готово сви чувени хајдуци из друге половине XIX века у западној Србији били пореклом Пивлани (Јосовац од Јелисавчића из Заовина, старином Бајагић, Солдатовић из Драгачева, Бркић из Папратишта, Болмази из Дубраве код Ивањице итд. Сви су старином Пивљани). Љуба Павловић, испитивач ваљевскога и подринскога краја, где има доста досељеника из Херцеговине, нарочито из Пиве, вели: „Бањани, Граховљани и Пивљани су чувени хајдуци и вечити незадовољници, а међу њима никада слоге и братства, вечита подвојеност и самоћа".[2])

Пивљани су строго морални људи. Жене се обично из суседних или даљих племена, врло ретко из суседнога села, а из свога никада осим „погрешком".[3])

Много се води рачуна о кући из које се девојка узима и од кога је девојачка мајка. *„Ништа горе но несоја у кућу довести"* и „каква мајка онаква и ћерка", веле Пивљани. Кад девојку дају из куће и сватови је поведу, отац или најстарији рођак овако јој говори у виду благослова: *„Пођи, поступи* (послушај), *срети, испрати за годину дана, тако ти не била проклета наша храна"*.

Ако се деси — што је врло ретко — да нека девојка добије ванбрачно дете, онда је она презрена од њенога братства и забележена у целоме племену.[4]) Ово иде у дивља-

[1]) Ј. Цвијић: Балканско Полуострво књ. I с. 215.

[2]) Љ. Павловић: Ваљевска Тамнава (Насеља српских земаља књ. VIII с. 628).

[3]) Намора се момак да узме девојку с којом је имао дете „погрешком" да је мање бруке и срамоте.

[4]) 1912 године наишао сам у Плужинама на девојку Мару Ђаковићеву, која је добила дете. Брат је истерао из куће, она побегла у шуму, тамо на комуну начинила савардак и у њему са дететом живи. Ради у селу на надницу, те се издржава.

штво и нимало није човечно, али патријархални морални закони су тешки и строги. Ако пак неки вијени човек нема деце са својом женом, онда му се гледа кроз прсте ако добије ванбрачно дете и усини га, само да му се не би траг утро. *Развод брака у Пиви не постоји.*

Пивљани су, као и остали српски сељаци у Херцеговини, побожни: моде се богу уочи празника и недеље, понека кућа има „иконлук" са кандилом и иконом крсног имена. Имају сада приличан број цркава, а до пре 80 година манастир им је замењивао сеоске цркве и он је општи. Неки предак Делића, као дечко би одведен у Цариград, потурчи се и ступи у царске делије (отуда и презиме Делић), врсту јаничара. Постане старешина делија и обогати се. Под старост врати се кући и поново се покрсти. Да би свакоме показао да је био и муслиманин, он још за живота начини „нишан" на „мазар" (споменик за гроб) и на самрти нареди да му се тај нишан стави чело ногу, а крст чело главе. То и учини и тако је гроб имао обележје хришћанства и муслиманства[1]) Пивљани гроб зидају. Стране гроба зову се „бедримице" а гроб се покрива плочом, те земља не пада непосредно на мртваца. У случају смрти на путу они мртваца сахране у најближем гробљу, само ако је српско.

Докле су Пивљани изван Пиве склони и на казнима дела, дотле су у своме месту поштени и не памти се да је било разбојништва или убиства из користољубља. Лети је пуна планина говеда и коња без чобана, иду куда хоће и пасу где хоће и никад се ниједно не изгуби. Ситна се стока чува због вукова, а не због чега другога.

Са капетаном Бајагићем пошао сам из манастира (5 августа 1912 године) за Брезна. Капетан је носио „дацију" (порез) око 6.000 перпера у бисагама на своме јахаћем коњу. Заноћили смо у Доњим Брезнима, на друму, у некој кошари без пода и без стакла на прозорима, коју су они звали хан. У хану су била два одељења: једно за спавање гостију, а

[1]) Тај је гроб доскора постојао на Борковићима. Прокопије Врачар, садашњи игуман (1912 г.) манастира Пиве, памти тај гроб и вели, да је све камење од старога гробља узидано у темеље нове цркве на Борковићима па и тај.

друго са тезгом за пиће, а по средини је био ходник (по њиховоме „портик"). Цела кућа са свим покућанством и пићем није вредела ни 500 динара. Бајагић скинувши бисаге с новцима баци их у ходник до самих врата. После малога одмора ми хтедосмо изаћи да се прошетамо и капетан Бајагић рече механџији: „Дрека (тако се звао механџија), бога ти, убаци ове бисаге са дацијом тамо иза банка (тезге) да не стоје овдје у портику". На то Дрека плану: „Зар ти, капетане, можеш и посумњати да у мојој кући може што нестати? Ако си што тако мислио одмах да ми идеш из куће, јер је то за мене срамота. Не само што ће те бисаге преноћити ту у портику, но нећу ни врата затварати". Капетан се стаде извињавати Дреки да он то није ни мислио, но да се људи не спотакну ноћу на бисаге, ако би ко улазио... И би како Дрека рече: бисаге са новцима осташе у ходнику и врата осташе целу ноћ отворена... Сутрадан се капетан и ја растадосмо, ја пођох за Дробњак а он сам преко Војника за Никшић.[1])

Задруге су се биле очувале у Пиви до пред I Светски рат. Истина, није било сувише великих задруга, али их је било врло много од десеторо до петнаесторо чељади, нарочито у селима на Планини, где је главно занимање сточарство, које се без задруге не може развијати нити одржавати. Највећа задруга 1912 год. била је у Спасоја Радојевића на Брезнима. Старешина задруге и „домаћин" је обично отац или најстарији члан по годинама. После оца долази најстарији син, а ако овај не ваља, онда најспособнији и највреднији („ко снагује, тај старешинује", веле Пивљани). Увече се наређује шта се има сутра радити, и ту нема противречења. У кући је невеста најмлађа, па девојка. Домаћица је најстарија после домаћина, она је старешина унутра у кући.

У задругама деца са млађим женама засебно седе за трпезом, а људи и сви одраслији засебно. Најамници (слуге)

[1]) Каква разлика са временом у 1924 години? Онда није смео нико никуда да макне кроз Црну Гору без пратње, а убиства чинила су се свакодневно.

ручавају са људима и сматрају се као чланови породице.[1]) Ујутру прво устају невесте и девојке, помету и успреме кућу и наложе ватру; затим устају жене, па тек онда људи.

Иако се Пивљани сматрају као спори мислиоци, они ипак имају оштро око и фини суд. Главна сметња њихову развијању била је у томе што су били кроз сва времена беспућем одвојени од целог света, што нису имали школа и што су имали за најближе суседе гатачке Србе муслимане, који су били надалеко по злу чувени. Докле је кроз Дробњак пролазио главни друм, који је од најстаријих времена везивао Приморје и живе трговачке и културне центре Оногошт и Врхобрезницу (Рибане—Таслицу, данас Никшић-Пљевља), дотле кроз Пиву нити је кад било нити сада има икаквог живљег саобраћаја. Али природна бистрина и здраво расуђивање постоји и код Пивљана исто онако као и код осталих наших Брђана, само што је то прикривено и неизражено. Додиром са културним срединама и школом та се даровитост појављује и Пивљани у томе мало коме уступају.[2]) Њихове пословице: *Злу браву зла паша не гине; Христос се родио, а ја сам се бачио; Ништа горе но несоја у кућу довести; Зла гара ће је бара;*[3]) *Многога ми је празна кућа усрећила; Коњ се познаје по ходу, а човек по збору,* итд., показују бистре и оштроумне људе.

Тако исто и припеви уз гусле показују бистрину Пивљана, као ови:

Тешко вуку меса не једући,
А јунаку вина не пијући,
Добру коњу зоби не зобљући,
Празној ћеси често кумујући.

[1]) Најамнику, човеку, је била плата 1912 г. 80 до 100 форинта аустриских (160 до 200 перпера) годишње. Он је радио све у кући: орао, копао, косио, чувао зими стоку, догонио и цепао дрва итд. Надница раднику је била од 1 до 2 перпера према послу.

[2]) 1924 год. у никшићској гимназији имало је преко 700 ученика из Округа никшићскога у који улазе: Дробњаци, Пива, Голија, Бањани, Рудињани, Грановљани, Жупљани, и причали су ми професора те гимназије да су ђаци из Пиве, нарочито из Жупе, међу најбољима и по учењу и по владању.

[3]) Зна и овца (гара) ће је добра паша.

Тешко капи на ћелавој глави,
А копчама на кривим ногама;
Тешко звонцу на шугаву јарцу
А брцима на слинаву старцу.

Тешко мене силом пјевајући,
У буџаку баби слушајући,
Удовици самој спавајући,
Калуђеру на њу гледајући.

Тешко пушци у страшљивој руци,
А јунаку у братству нејаку;
Тешко ватри од љескове гране,
А пуници од зетовске хране.

Тешко селу куда војска прође,
А ћевојци која сама дође,
Прво ти је јутро прекорена:
„Да си добра, не би дошла сама".

Нема лажи без сиједе браде,
Ни весеља без момчади младе;
Нема љета без Ђурђева дана,
Нити брата док не роди мајка;
Нема огња без стржева пања,
Ни милости без невјесте туђе,
Ни љубави праве без ћевојке....[1])

XVII. ИЗ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА ПИВЉАНА

Моба

И данас у Пиви постоји моба, и то само за косидбу и грађење куће. Сами сељаци дођу на мобу саморанци и покосе јој ливаду. Богатији домаћини који имају доста земље, те им је тешко то средити са својом чељади, позивају мобу. Већина мобара долазе на мобу из чистог поштовања према домаћину, а остали долазе што их је до-

[1]) У овим припевима има око две трећине стихова сасвим нових, а остало је опште. Нисам их нигде наишао ни у књизи нити их чуо овако срећене као ово у Пиви.

маћин задужио са нечим опет у раду око срећивања летине: било да им је дао волове за свучу сена, било коње за вршај, било да му је прошле зиме позајмио мало пиће за стоку. Овакав домаћин мора добро да угости мобаре. Чим се изјутра скупе дâ им се ручак: обично сира, цицваре и кисела млека са хлебом; за ужину им закоље према броју косача или двизицу или овцу јалову или овна; а за вечеру спреми им се пита са доста кисела млека и скорупа. Пиће се не даје за ручак и ужину из бојазни да се косци приликом утркивања не би косама исекли; а понеко даје по једну чашу ракије пред вечеру и кафу негде пре јела, а негде после јела. Косци на моби одреде између себе једнога за „козбашу", који ће ићи пред косцима и управљати косидбом, — а то је обично најбољи косац — и једнога за „остојбашу", који иде у реду последњи. Обично је то какав шаљивчина, који прави смех у дружини.

За ужину козбаша добија главу од закланог брава а остојбаша тртицу са репом. Моба је веселье у дотичној кући; сва су чељад на ногама у чистом руху, а косци сви у белом, те изгледају на ливади као лабудови кад иду један за другим. Цео се дан чује песма, а увече негде се и коло поигра...

Моба за грађење куће је друкчија. Ту сељаци, а негде и племеници, дођу домаћину који је почео кућу градити са воловима и коњима да му помогну да свуче „јапију" и дотера „клак" (креч) и камен за кућу. И то се ради у један дан, кад се сељаци договоре. На мобу за грађење куће долазе људи без икаква позива или какве раније обавезе. То је стари обичај који се још и данас чува и поштује. То је оно племенско: сви за једнога а један за све.[1])

Крсно име (слава)

Крсно име је празник куће и „кућњега шљемена". Да се не би кућа (односно домаћин) постидела пред гостима и званицама, Пивљанин слави славу свечано и што боље може.

[1]) Виђени, а инокосни, сељаци — ту је на првом месту свештеник — с јесени замоле добре домаћине да им приме по једну овцу на исхрану. Ови то приме и тако понеки од њих исхране по пет, па чак и десет, туђих оваца са својим стадом.

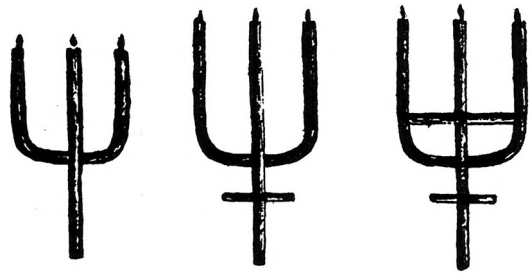

Ск. 9. —Облици славских свећа.

Зна се отприлике ко су званице и колико ће их бити. Званице долазе уочи крснога имена и на вечери тога дана одреди се један између њих за „долибашу". Долибаша је главни гост: он седи у челу трпезе, зна најбоље напијати (држати) здравице и од њега здравица почиње.

На дан крснога имена, после ручка (на селу је ручак око 9½—10 сати а вечера око 6½ до 7 сати), званице са домаћином праве крсну свећу, која је увек трокрака (ск. 9).

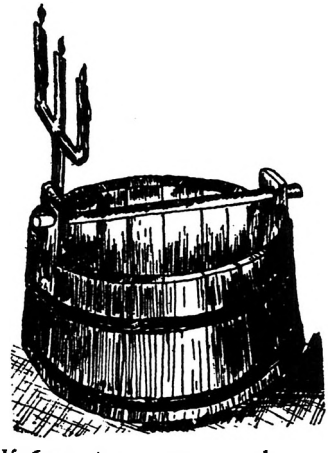

Ск. 10. — Кабао са славском свећом на дан славе.

и може бити разнога облика; а домаћица меси „крсни хлеб" крсни колач (ск. 11) — од пшеничног брашна. Крсни колач је пресан — врста погаче — ишаран проскурником и другим шарама.

Жито се не кува за славу.

На вечери на дан крснога имена је главни славски обред. Прво се постави трпеза, па домаћин, опкољен гостима, запали славску свећу и прилепи је на кабао[1]) (ск. 10) у који се музе млеко и у коме треба да има мало воде „да овце не

Ск. 11. — Славски колач.

пресушују". Кабао са свећом намести се на какво видно место да га „софра" (трпеза) може гледати. Затим се устаје у „славу светитеља" и напија прва здравица у славу божију.

После се седа за трпезу и у том домаћица доноси крсни колач и предаје долибаши. Долибаша га прима, стави на колена, окреће га и чита му молитву: „Колико у тебе зрнаца, онолико у нашега брата домаћина оваца, јагањаца, жутица (наполеона) и сваке добре среће, а највише мушких глава; која те ријека мљела онолико у нашега брата — домаћина сира и млијека" итд. Онда се хлеб ломи и утакмица је између оних који колач ломе ко ће највећи комад добити. Половина колача дели се гостима, а друга половина се оставља попадији. Сутрадан по крсном имену гости се разилазе. Свештеник долази да прекади (да очита славски обред) кад стигне, јер један свештеник има по неколико села, у којима су куће веома растурене, те не може никако доспети ни у десету да изврши прекаду на сам дан славе. Њега чека половина колача и пола славске свеће, која се пали кад попа дође да врши прекаду.[2])

[1]) Неко славску свећу прилепи под икону на „иконлуку", неко на јарам, а неко на крављачу (суд у који се такође музе млеко).

[2]) Као што сам напоменуо, Пивљани, као и остала околна племена, не праве жито за славу. Тамо се кољиво (тј. пшеница) кува само на задушнице, пред велике посте, и то се кува велика количина, носи се у цркву и после службе изнесе се на гробље и раздаје народу за душу мртвима.

О крсном имену домаћин служи госте добрим јелима и разним пићима, највише медовином и ракијом. Ретко се деси да се на слави неко напије. Уза сваки обед држе се здравице, намењену дому и домаћину, „кућњем шљемену" („шљеме му стасито, име му гласито"...), беричету, кумовима и пријатељима, гостима и званицама, путнику и намернику.

Обичаји о женидби

До пре осамдесетих година у Планини Пивској није било у селима ниједне цркве. Данас их има девет, и од њих је најстарија она у Кнежевићима (заселак у Црквицама), грађена шездесетих година прошлога века. У Жупи су биле неколике. Манастир је био општи и он је био заједничка црква за све племе.

Свака црква слави свога свеца (патрона), и на тај дан се скупља из околних села народ код цркве: држи се „вашар", како Пивљани данас веле. — Код манастира је сабор на Велику Госпођу. На сабору се на једној страни чује песма и игра, а на другој кукњава и тужаљка. Младеж игра и пева. Играју се обично: зетско оро, „двоје и двоје" и неке друге старе игре. Они који су у жалости окупе се око жене која тужи и ту се добре „тужиље" (нарицаљке) изређају у тужењу и помињу у нарицању све мртве оних који су ту на окупу.

На вашарима се не води никаква трговина, само се продаје пиће и воће.

До Балканскога рата родитељи су у Пиви тражили девојку за сина, а отада се то изменило, и данас обично на саборима и на вашарима загледа се момак у девојку, па то саопшти родитељима или, ако ових нема, старијој браћи или рођацима и замоли их да му ту девојку просе. Ови иду кући девојачкој на преноћиште и понесу плоску (буклију) ракије. Отац девојачки дочека их лепо као и друге госте. Кад седну за вечеру просиоци ће рећи: „Ви нас не питате због чега смо дошли, нити вам ми казујемо... Дохватите ону ракију"... Домаћин одговара: „Нећемо ракију, јер је старије јутро од вечери, па ћете ујутру казати због чега сте дошли". Тако остане до ујутру. Сутрадан се проси девојка, па ако се

испроси, пије се ракија,[1]) ако не, иде се кући и носи ракија натраг. Ако се девојка испроси, просиоци се враћају кући младожењиној, испеку једног брава (овцу јалову или двизицу), намесе колача и узму боцу ракије и све то носе кући девојачкој. Ово је „уговорна ракија".[2]) После свршене просидбе оба пријатеља сазивају своје суседе на ракију.

Затим домаћин младожењин купи сватове. Сваки сват кад полази на свадбу понесе кући младожењиној литар ракије, заклано јагње или двизе, погачу или питу. Пошто се свати окупе, деле се звања: „муштулутџија", онај који најављује сватове[3]); „првенац" (првијенац), млад сват који иде пред сватовима; „стари сват", старешина и заповедник у сватовима; „војвода", „барјактар" (сват који носи барјак), „домаћин" сватова, „кум", два „девера", „чауш" (тера комору, успут бије кокошке и њему нема суда) и „пустосвати". Сватови иду на коњима и ред је да ноће у кући девојачкој. Сутрадан, кад се у тој кући постави трпеза и око ње искупе сватови, браћа или рођаци изводе девојку и предају је деверима. Она тада сваког свата пољуби у руку. Потом девојачки отац или други сродник, ако оца нема, предаје девојци „молетвену чашу" (тј. чашу са неким пићем) и каже: „Кћери, хајде поћи из свога сретнога рода у тај сретни твој дом; срео те свети Тома, те ми здраво дошла дома; наредио свети Спас, десио ти се добри час ко Христу и Јовану на Јордану; дао бог да се китиш срећом ко пшеница пљевом".

После тога сватови полазе и воде девојку, али пазе да не оду истим путем којим су њеној кући дошли (да не би девојка бежала од мужа), а тако исто пазе и кад долазе кући младожењиној. Кад сватови поизмакну од куће девојачке, један од својте девојачке зове девојку по имену. Девери пазе да се девојка на тај позив не окрене (да се деца не би уметала на ујчевину). Пре но што се дође кући младожењиној, сврати се у цркву и изврши се венчање, јер се невенчана девојка не сме довести кући младожењиној. Кад

[1]) За ову се ракију каже „прошла ријеч" и „попила се буклија".

[2]) Уговори се кад ће бити сватови и колико ће их бити.

[3]) Муштулугџија је лице које јави неки добар глас и зато добија муштулукдар.

сватови дођу кући, додају младој накоњче, она га прима, три пута га око себе окрене и најзад пољуби. Затим јој додају решето са житом, и она баца жито на кућу и око куће, па онда решето баци преко куће.

Тек пошто се сврши овај обред сватови и девојка одјашу с коња, улазе с младом у кућу и наступа права свадба. Девери обводе младу три пута око огњишта, она разгрће ватру и на плочу ставља сребрн новац, а затим се са свима укућанима и свадбарима који су око огњишта редом пита и то је као нека врста претстављања и првога упознавања. За време док један девер обводи младу око огњишта, други јаше коња младиног а гони га око куће „да не би ђевојка побегла".

Свадба траје три дана, и она се проводи весело: младеж са игром и песмом а старији са мудрим разговором и шалом. Разуме се да никада не изостају гусле и песма. Трећега дана, када се хоће сватови и свадбари да разилазе, постави се „велика трпеза". Кад сви поседају, онда млада са кондиром (ибриком) воде а девер са ручником (убрусом) и легеном долазе и пре но што се почне јести девер свакоме свату и свадбару подноси леген, а млада посипа да опере руке. Пошто овај опере и обрише руке, вади сребрн новац, а богатији и златан, и баца у леген. Тако се изређају сви. Овај обичај се зове „пољевачина" (од поливати), и новац добивен на пољевачини припада млади. Нека млада за тај новац купи себи нешто ствари, а неке даду свекру, те им он набави неку овцу или какву јуницу за приплод. То се храни и умножава са домаћом стоком. Цео приход од овако створеног младиног имања припада млади и такво имање зове се „особина". „Особина" је многе велике задруге растурила и упропастила, јер се стварала завист и зла крв међу јетрвама због већих и мањих „особина".

Тамо нема мираза нити се какав мираз даје уз девојку, али девојка носи ковчег и у њему своје хаљине и бошчалуке (дарове) за домаће и за главне сватове, и носи, ако је мало богатија, хаљине за спавање: душек, јастук и пољаву, све од вуне. То је све натоварено на једнога коња и иде са сватовима.

ПОСЕБНИ ДЕО

А) ОПИСИ НАСЕЉА И ПОРЕКЛО ПОРОДИЦА У ЖУПИ

Пивска Жупа данас обухвата сва пивска насеља на левој обали Комарнице—Пиве. У најраније доба Жупа је обухватала само насеља у долини реке Врбнице и делила се на Горњу до Плужина и Доњу од Плужина до реке Пиве. Доцније се Доња Жупа проширила на Мратиње и на насеља око Синьца. Ова насеља имају блажу климу и друкчију привреду од осталих пивских села, те је отуда и дошло име Жупа.

Као и раније, Жупа се и сад дели на Горњу и Доњу. У Горњој Жупи су села: Забрђе, Ковачи, Орах Осојни и Присојни, Јасен, Лисина, Стубица, Зуква и засеоци: Криводо (где су Пјешчићи) и Пољана Додерска; а у Доњој су: Смријечно, Столац, Горанско, Плужине, Мратиње, Будањ, Брљево, Милошевићи, Седлари, Стабна, Рудинице и Сељани.

Жупа је, у целини узета, валовита, тј. издељена је на предеоне целине долинама Пиве, Врбнице и Суводола. Саобраћај је између ових појединих делова врло тежак и мучан, што много омета промет и мешање становништва између себе. Тих предеоних целина има седам. Почевши од југа ка северу долази: 1) Површ, у којој су села: Брезна, Бајово Поље, Буковац, Миљковац, Рудинице и Сељани; 2) Горанско са својим засеоцима и са Зарисником; 3) Рбат између Буковице, Врбнице и Орашнице са највишим врхом Паносом; по странама овога Рбата су села: Столац, Забрђе, Смријечно, Ковачи, Лисина и Орах Голубовића, а у челенци Врбнице су: Јасен, Орах Апрцовића, Зуква и Стубица. 4) Присоје реке Врбнице у коме су села: Стабна, Седлари и Милошевићи. раван Будањ између Врбнице и Суводола. 6) Брљево између Суводола и Пиве; и 7) Мратиње са околином.

Прегледаћемо у свакој од ових предеоних целина насеља и порекло њихових породица.

1. *Мратиње*

Село је на левој обали Пиве, најсевернije од свих села жупских. Сеоски поток разрио је кањон Пиве, створио себи пространо, доста плитко, корито, и у томе је кориту село. Село је окренуто ка реци. Око села су: на С планина Улобић, на Ј брдо Облик и на СИ зараван Препеличје. У село се може ући само на два места и то путем поред реке Пиве (ово је уска стаза преко стена и точила) и преко планине Улобићи, који је пут још врлетнији и опаснији но први.[1])

Мратиње је богато текућом водом: поред потока, који кроз село протиче, има у селу доста извора и чесама.

Њиве су по селу и око њега. Ливаде су им: Кутије, Барни До и Дуба на Планини према Мратињу.

Око села је читав појас борове шуме, звани Омар. Главна сеоска гора је у Препеличју, и она је састављена од јелове, јасенове, букове и брестове шуме.

Село се дели на Горње и Доње, а средина села зове се Коштан. Село је на висини од 887 м. над морем.

Мратиње се сматра за једно од најстаријих села у Пиви. Оно је матица за многа насеља у области. Његово је становништво старо.

Родови и породице: *Кокановићи* (1 кућа, слави Св. Арханђела). Сматрају их за оснивaче и прве становнике Мратиња. Прича се да је предак Кокановића чувао кокоши у Херцега Стјепана у Соколу; Херцег га заволи као добра и вредна човека, дâ му земљу у Мратињу и од кокâ прозову га Кокановић. *Ћаласани* (20 к., св. Ђорђије), старином су од Сарајева. Куће су им на Коштану. Од Ћаласана је *Цијук* и *Перваповић*. *Митрићи* (8 к., св. Ђорђије) су у Д. Селу, а један живи у Барном Долу у Катуну. *Огњеновићи* (13 к., св. Ђорђије); од Огњеновића је и *Турудија*. Они су се доселили у Мратиње из Бањана због убиства. Огњеновићи и Митрићи су исто братство. *Радовићи* (5 к., св. Јован) су у Д. Селу; дошли су с Пишча. *Веруси* (1 к., св. Лука), досељени из Пријепоља, где и данас има доста Веруха (1. п. ј. Верух, множ. Веруси). *Вуковићи* (15 к., св. Арханђео). Преци Вуковића су старином од Озринића са Чева у Црној Гори. Била два брата: Вуко и Вукота. Вуко је био хајдук, убијући човека

[1]) У старо време чим би каква опасност запретила селу, Мратињани би ове путеве закресавали и завaљивали камењем да нико споља не би могао у село ући. Причају да је на превару у село ушао 1862 г. Дедага Ченгић, попалио село и посекао хајдију Сочицу, игумана манастира Пиве, који није хтео да бежи из села као остали народ, но је поверовао турској беси.

на Чеву и од крви побегну чак у Мратиње да би се склонили од освете. Настане се у Горњем Селу, где и данас живе само Вуковићи. Ово је било, како причају, у време зидања Пивског Манастира. Род су им *Неимаревићи* у Мостару и у Дробњаку.[1]) Мратињани нису радо гледали ове добеглице и чинили су им велике неправде. Тако Вуковићи од насиља Митрића одбегну у Дабар у Босни. Тамо су били 40 година. Један од ових из Дабра оде у Бањане и тамо се ожени и настани. Погине од чобана, а жена му са шесторо деце остане ту, па и данас у селу Миљанићима живе његови потомци. Остали се из Дабра врате на очевину у Мратиње. Од Вуковића су *Шимуни* (5 к.) и *Пантовићи* (1 к.) у Д. Селу (обоји: славе св, Арханђела). „Пасови" Вуковића: Вуко—Трипко—Илија—Васо—Јоксим—Радован—Лазар (данас [1912] човек од својих 45 година). *Масниhи* (3 к., св. Ђорђије) су родом из Зубаца иза Грахова. 1889 год. отселило се из Мратиња 19 домаћина у Србију. Од ових су Огњеновићи у Старој Бањи у Јабланичком срезу.

2. *Плужине*

Село је врло старо и једно од најлепших села у Пиви. Налази се у долини реке Врбнице, близу њенога ушћа у Пиву. То је лепа пространа долина са пуно пропланака, заравни и ледињака. Око села су велика брда, сеоски комуни: на С Јазбине; на СЗ је блага страна Виногради, што је знак да су ту били некада виногради; на З Жагрица; на ЈЗ Краставица; на Ј Гола Глава и на И Зарисник. Село је све у питомој шуми. У селу има доста извора, али су слаби. Врбница никада не пресушује.

Плужине се деле на крајеве: Плужинско Брдо, Градац, Гојковића До, Сеоце и заселак Магуде. Куће су по крајевима подигнуте без икаквога реда; њиве су у селу, а ливаде у селу и на планини; стаје су такође у планини и по селу.

Катуни су Топаловића и Баланџића на Пишчу, а Маловића на Зарисшику.

Као најстарији родови у Плужинама сматрају се:

Топаловићи (3 к.), који су се раније звали Ђукановићи по Ђукану који је био сакат у ногу и звали га Топал. Од ових Ђукановића је кнез Лалош, важна личност у животу

[1]) Неки Вуковић због отмице једне девојке убије два брата Љешевића и побегне у Мостар. Тамо се бавио зидарством и брзо се прочуо као одличан неимар. Веле да је поправио мост на Неретви у Мостару, што нико није могао, и по њему његово потомство прозову Неимаревићи.

Пивљана. *Баланџићи* (6 к.), *Сочице* (2 к.) и *Гојковићи* (4 к.). Сви су истога рода и славе св. Јована. Старо им је презиме Будаковићи, па се доцније разродили. И данас се својатају.

Аџићи (6 к.) су од Аџића из Лисине. *Тасовци* (2 к., св. Арханђел); досељени 1882 г. из села Требијева код Требиња. *Мацари* (5 к., св. Јован), род су *Симуновићима* из Стубице а то презиме добили су због некога претка који је ишао изван Пиве да ради па се вратио у капуту и панталонама. *Ђаковић* (1 к.), дошао с Пишча. *Ниношевић* (1 к. св. Јован), староседеоци; од њих је био кнез Нинош. *Милић* (1 к., св. Ђорђије) и *Божовић* (1 к., св. Никола), оба усташи, досељени из Фоче 1882 г. живе на Сочичиној земљи. *Лубурићи* (2 к., св. Никола) су од Лубурића из Голије, а старином од Вујачића са Грахова. *Цицмили* (2 к.), од Цицмила из Стоца. *Маловићи* (2 к., св. Јован), староседеоци. *Станковић* (1 к., св. Петка), дошао од Никшића пре 35 година, зову га „Црногорац".

3. *Брљево*

Село је над самим кањоном реке Пиве и потока Суводола, на једној заравни, на земљишту таласастом. По селу нема шуме, али је има око села са свију страна. Изнад села је планина и катун *Јаворак*, а над планину се наднео *Улобић* са многим снежним наметима (сметовима).

Село је постало од некадашњег катуна. У селу има извор али је слаб. Њиве и ливаде су у селу око кућа, а стаје су заједно са кућама.

Куће су без икаквога реда по селу растурене.

На Брљеву живе *Љешевићи* (10 к., св. Јован). Љешевићи су родом из Метохије, из некога места између Ђаковице и Призрена. После Косовске битке отселили су се из Метохије у Љешко Поље у Зети, близу Титограда. Из Љешког Поља један се отселио у Кртоле, у Боки Которској и основао село Љешевиће (и данас постоји) код Љуштице; а други оде у Пиву и на месту званом *Гусић*, где је данас Пивски Манастир, оснује село Гусић. Ту су живели до краја треће четвртине XVI века, док им није земљиште одузето за подизање манастира. Они се онда раселе: једни оду на Гласинац у Босну, где их има и данас под именом *Љешевићи* и *Кондићи*, а други се отселе на катуне на Брљеву и ту куће подигну и село оснују. Преци Љешевића: Лука-Шћепан-Војвода Томо-Војвода Жарко-Крсто-Милосав (1924 човек од 40 година). *Аџићи* (6 к.) од Аџића из Лисине; *Ђаласани* (10 к.) од Ђаласана из Мратиња; *Шимуни* (3 к.) од Шимуна из Мратиња;

Кужићи (3 к., св. Јован), старином из Бањана од Пејовића. Веле, неки њихов предак донео болест кугу, поморио свет а он остао жив и по томе прозову га Кужић. *Васовићи* (13 к., св. Арханђео), старином из Бањана, из села Петровића; прво су се настанили на Будњу где их има и данас.

4. *Милошевићи*

Село је над левим кањоном реке Врбнице, испод планине *Кручице*, на једном таласастом таванку. Куће су растурене по томе таванку без икаквога реда.

У селу има један слабији извор са кога сељаци пију воду. Њиве су у селу, а ливаде су по селу и на Будњу (ном. Будањ). Стаје су заједно са кућама, а има их и на Будњу. Будањ је био раније катун за Милошевиће па се временом претворио у село. Данас је катун Милошевића у *Штирном*.

И Милошевићи су старо насеље. У селу живе: *Ђорићи* (8 к., св. Јован) старинци. *Смајићи* (20 к., св. Јован) старинци. *Аџићи* (4 к.) од Аџића из Лисине; *Ђапићи* (6 к.) пре 70 година дошли из Никшића; славе св. Јована. *Ружићи* (6 к., св. Ђорђије). Пре 100 година дошли из Јасеника из Гацка. *Јововићи* (1 к.) од Јововића са Забрђа.

5. *Будањ (заселак Милошевића)*

Будањ је близу Брљева. Село је постало од катуна села Милошевића; налази се на заравни између кањона Суводола и Врбнице. Терен је благи карст са много врло великих и дубоких вртача, које пропуштају воду.

На Будњу нема извора; има убао са кога народ пије воду.

Њиве су и ливаде у селу и око њега; тако су измешане стаје и куће. Планина и катун је заједно са Милошевићима у Штирном.

На Будњу су: *Љешевићи* (1 к.), дошли с Горанска. *Васовићи* (7 к., св. Арханђео); предак им се доселио из Петровића у Бањанима[1]). *Ђођићи* (6 к.) од Ђођића из Милошевића. *Ребићи* (2 к., св. Ђорђије), пре 100 година дошао им предак из Јасеника из Гацка.

[1]) Била два брата: Ђуро и Васо. Живели у Петровићима у Бањанима, а катун им био у Штирном. Славили су сви св. Илију. Убију човека и Ђуро побегне у Гацко, потурчи се и од њега су Звиздићи; а Васо се настани у Приљепе, на левој обали Врбнице према Магудама. Потомци овога из Приљепа преселе се на Будањ. С Будња се једни отселе на Брљево, где су им били катуни, а двојица, Мијо и Гаврило, отселе се на Гласинац, где им и данас живе потомци. Генеалогија Васовића на Будњу је: Васо—Божо—Сава—Остоја—Спасоје—Трипко—Симо—Милутин—Васо (данас момак од својих 30 година).

6. *Стабна*

На левој страни реке Врбнице, испод планине Кручице, у једној сувој продоли, на висини од 900—1050 м. налази се село Стабна. Продо је присојна, жупна и отворена ка долини Врбнице. У селу има један извор са кога све село носи воду. Село се дели на крајеве: *До, Главица, Баре, Пода* и *Међа.*

Куће су растурене по продоли и појединим крајевима без икаквога реда. Њиве су у селу, а ливаде у селу, у Ковачима и у Кручици. Стаје су помешане са кућама. Катун је у Кручици. Село има доста шуме и она се са планине спушта до изнад самих кућа.

Стабна са својом околином сматрају се међу најстарија насеља у Пиви. У селу и данас има једна градина, звана *Ерцегов Град,* а једна присојна страна испод те градине зове се: *Виногради Ерцега Шћепана,* што све значи да то насеље има везе са Херцегом Стјепаном. Кад се овоме дода живо народно предање — поткрепљено именима места и крајева — да је Херцег Стјепан имао у Стабну и неку врсту двора за летње становање, а око Стабна мале засеоке, у којима су живели његови људи — занатлије: ковачи, седлари, самарџије, мутавџије, туфегџије, сукнари, онда, бесумње, ово је насеље најмање из почетка XV века. Већ 1579 год. помиње се у једној тапији као село Орах у општини Пива[1]) а то је заселак Стабна.

Стабна имају засеоке: *Ковачи, Јасен, Орах, Седлари* и *Језера.*

Ковачи су некада били катун за Стабна. Налазе се на десној страни Врбнице. Данас у Ковачима живи по која кућа од сваке стабњанске породице.

Њиве и ливаде су у селу; ливада има и у Кручици. Стаје су измешане са кућама.

Јасен. И Јасен је на десној обали Врбнице, у страни над самим гредама. Њиве су ту око кућа, а стаје и ливаде на *Рудним Брдима.*

Орах. Имају два Ораха: *Присојни* или *Голубовића* и *Осојни или Апрцовића.* Оба су на десној обали Врбнице и то Присојни на благој страни испод Лисинске Пољане, окренут ЈЗ, због чега се и зове Присојни; и Осојни на благим странама испод Лисине, окренут СИ, те му је отуда и то име дошло.

---

[1]) Босанска Вила за 1895 год. с. 298. Сарајево.

Њиве и ливаде у оба Ораха су око кућа. Присојни Орах има ливада и у Језерцу. Стаје су заједно са кућама. Катун Голубовића Ораха и једнога дела Стабна је у *Корнати*.

Пореске власти данас воде у својим књигама обадва Ораха као засебна села.

Седлари су се доскора рачунали као заселак села Стабна; данас се већ води у порезничким књигама као засебно село. Оно се налази између Милошевића и Стабна, у подножју планине *Гре́да́*, које се вежу за планину Кручицу. Кручица је велика кречњачка маса, богата добром пашом. У Седларима су куће растурене по селу без икаквога реда.

Језера су заселак у подножју саме Кручице, у врху Стабна.

У селу су: *Радојичићи* (12 к. од ових су 7 к. на Ковачима, св. Јован) старинци су. Радојичића има у Почитељу, у Невесињу, у Србији и у Босни. *Туфегџићи* (21 к., од ових 8 кућа презивају се *Кондићи;* 2 к. Туфегџића су на Ковачима; слава св. Јован). Радојичићи, Туфегџићи и Шарци на Недајном један су род па се разродили. Мутап Лазар, Карађорђев војвода, је од ових Туфегџића из Стабна. Његово се млиниште и данас познаје на реци Врбници према кући Радојичића. *Тијанићи* (17 к., од ових 10 кућа живе на Ковачима, слава св. Јован), старинци су. Тијанића има у Србији и Босни. *Продани (*2 к., св. Јован), досељеници су, али се не зна одакле. Ђајић (1 к., св. Никола), усташ из Зубаца у Херцеговини.

На Јасену су: *Сукновићи* (12 к., св. Никола), старинци. Они су од некога Сукнен-спахије, који је имао своје ваљавице (ступе) на Врбници под Јасеном, па отуда Сукновићи. *Шумићи* (5 к., св. Никола), досељени. *Говедарица* (1 к., св. Никола), усташ из Гацка.

На Присојном Ораху су: *Голубовићи* (22 к., св. Никола), старинци су. *Кулићи* (4 к.) из Кулића са планине. *Трипковићи* (1 к.) са Пишча. *Двожак* (1 к.) аустријски заробљеник, покрстио се и остао.

На Осојном Ораху су: *Апрцовићи* (15 к., св. Илија), старинци су с Чева из Црне Горе од Гардашевића. *Пејовићи* (Ђукови, 19 к.), од Пејовића с Миљковца.

У Седларима су: *Аџићи* (10 к.), од Аџића из Лисине; били на Ченгића земљи и ту остали.

7. *Стубица*

Село је у подножју планине *Брштевца,* у присојној страни речице Сутулије са великим нагибом ка Врбници.

Имају и воде и шуме у изобиљу. Њиве и ливаде су по селу а стаје заједно са кућама. Планина и катун им је у Брштевцу.

У селу су: *Симуновићи* (21 к., св. Јован), старинци су. Род су им Мацари у Плужинама. *Жуловићи* (Пеуловићи) 6 к., св. Јован), старинци су. *Бајагићи* (2 к.) од Бајагића са Зукве.

8. *Зуква*

Под планином Брштевцем, с његове западне стране је Зуква. То је мало село, некадашњи катун насеља из долине Врбнице. Село има доста воде и шуме. Њиве и ливаде су по селу и око њега, а планина и катун је у Брштевцу.

На Зукви су:

Бајагићи (21 к., св. Јован), старинци су, родом из Стубице. Врло су отресити људи и сви добро певају уз гусле. Има их у Босни, у Власеници и на Гласинцу под именом Бајагићи; у Србији у Житном Потоку као Бајагићи, а под именом *Јелисавчићи* у Ужичком округу. Преци Бајагића: Марко-Иван-Никола-Шундо-Никола (сада 1924 има око 70 година).

9. *Лисина*

Село су основали Аџићи[1]) и оно је у странама Лисинског Потока, који утиче у Орашницу, а ова у Врбницу. Село има доста воде а мало шуме, те им поплаве досађују. Из године у годину све је више голети и поточина. Земља је врло неродна и посна. Њиве су у селу, а ливаде и планина им је на Равноме. Зимњи станови су заједно са кућама.

Аџићи (20 к., св. Јован). Аџићи су стара породица. Старином су из Метохије или са Косова, па се после пропасти, негде крајем XIV или око почетка XV века, отселили у Зету; из Зете се отселили у Косијере у Катунској нахији (окр. цетињски). Ту један део остане где их има и данас, а други оду у Далмацију и живели су у Книну. У Книну им није било добро и крену се на југ да траже боље место. Дођу у Бањане и настане се под Тупан (село у Бањанима). Одатле су издизали на Недајно у Пивској Планини. Звали су се *Зечевићи* и сви су славили прво Вел. Госпођу, а затим Малу Госпођу, што и данас славе сви Косијери. На Недајном, у катуну, остали су да зимују и стално да живе два брата Зечевића: Бора, који је био добар човек, и Кривача, који

[1]) Андрија Јовићевић: Ријечка Нахија, Насеља књ. VII с. 627 и 628.

је био зао и рђав човек. Народ је хтео да убије Кривачу, који је био као неки старешина у катуну. Овај потури брата Бору и народ га стави под гомилу. Тада се Мара, Борина удовица, са децом и Кривача отселе са Недајнога у Жупу и Кривача добије за насеље Лисину, а Мара заселак Ковач код Стабна. Од овога Криваче су, по предању, сви Аџићи, тако прозвани по неком претку аџији; а од Борине удовице Маре су: Радојичићи, Тијанићи, Туфегџићи и Кандићи. Сви су стару славу напустили и примили општу пивску славу св. Јована. Њихово досељење у Пиву могло је бити пре једно 230 до 260 година. Једни Аџићи су се отселили у Србију и од њих су Демировићи.

10. *Равно*

Село је на висоравни која је око 1400 м. над морем; простире се од Гласовите до Трештеника, на коме је била граница између Гацка и Пиве. На Равно су издизали Аџићи из Пиве и поједине српске породице из Гацка и данашње село постало је од катуна. Имају доста воде и шуме, а снежни намети држе се скоро преко целога лета. Оно мало њива, што их има, ливаде и испаше налазе се између кућа и зимњих станова и око села.

Село се дели на крајеве: *Криводо, Мрамор, Пољана Додерска, Баре* и *Околишта*.

Становници се у главноме занимају сточарством, а помало сеју јечма и ражи, саде купус и сеју кромпир који добро роди.

Равно је било до I Светскога рата под капетанијом голиском и зато није ни ушло у попис пивских села. Од уједињења је припало Срезу шавничком, општини Жупа-Пивска.

Сви данашњи стални становници Равнога су старином Гачани и то из гатачких села Бурешице и Шљивовице. Ту су: *Додери* (5 к.), у Додерској Пољани под Мрамором; с њима су *Милетићи*. Једни Додери су из Попова (Поповци) (слава св. Лука); други су из Улога у Невесињу, ови славе св. Ђорђија. Изгонили су овце на летовање и у Миљковац. *Пјешчићи* (22 к., Шћепан-дан — св. Стефан), живе у Криводолу; *Гргуревићи* (Гргури) (4 к., Шћепан-дан), живе у Барама; и *Ђоровићи* (4 к., Шћепан-дан) живе у Околишту и још неколико разних породица са по једном или две куће.

Свега на Равноме има, по последњем попису, 54 куће.

11. *Смријечно*

Село је у подножју планине *Леденица* са северне стране. Куће су подигнуте на земљи пескуши по облим главицама и валама; оне су растурене по селу без икаквога реда. Зимњи станови су заједно са кућама. У селу има доста воде а на Леденицама доста шуме.

Њиве и ливаде су по селу и око села. Главне су ливаде на *Муратовици* а катуни су им на *Леденицама*.

Смријечно се дели на крајеве: Долови, Главица и Баре.

На Смријечну су: *Тадићи* (41 к, св. Јован), старинци су. Године 1732 помиње се кнез Јован Тадић[1]). Тадићи су род са Блечићима, а од ових су Секуловићи. Најпре су живели у Плужинама, па се народили и Тадићи добили Смријечно, а Блечићи Сељане. Од Тадића су Петковићи у Требињу. *Костићи* (4 к., св. Илија), одавно су се доселили у Пиву, али се не зна одакле су. Веле да су били становници у Синьцу још пре Руђа. Од Костића је било и владика. *Варези* (5 к., св. Никола), доселио се на мираз. *Говедарица* (1 к., св. Никола), усташ из Гацка.

12. *Забрђе*

Село је на висини од преко 1200 м., на једној висоравни опточеној планинама са свију страна. У селу има довољно живе воде. Куће су без икаквога реда растурене по селу на прљуши. Њиве и ливаде су у селу, а зимњи станови измешани са кућама.

Планине су око села: *Бучиње, Гораждинско Поље, Жагрица* изнад Магуда, *Муратовица, Међеђа, Гласовита* (место где су изгинули Срби и Турци 1875 г.) више Лисинске пољане на Равноме.

На Забрђу живе само *Јововићи* — (има их 25 к., св. Јован); они су од Тадића. Предак им се отселио са Смријечна на катун и село основао.

Њихови преци: Јово (Јововићи)-Станоје-Антоније-Ми-Митар-Бошко-Лазар — (човек 1924 од својих 35 година).

13. *Столац*

Село је на једној висоравни, у углу између кањона Врбнице и Пресјеке, више засеока Магуда. Планина Жагрица

[1]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи књ. II с. 90, бр. 2603.

Преци Тадића од кнеза Јована на овамо: Јован—Остоја—Јаков—Мијат—Стојан—Тадија—Миро—Тадија—Спасоје (човек данас од својих 40 година).

са својом богатом шумом допире до самога села. Њиве и ливаде су у селу и око њега; куће и стаје су измешане.

На Стоцу живе само *Цицмили* (има их 25 к., св. Ђорђије), старином су из Грбља из Боке Которске. Поп Никола, предак Цицмила, убије у Грбљу свога комшију и побегне на Столац. Ту се један од његових синова ожени кћерком некога кнеза (неки веле кнеза Лалоша), чији се синови отселе у Босну. а домазет остане на земљи тастовој и од њега су Цицмили. Причају да је овај предак Цицмил основао и уредио царину на мосту на Пиви.

14. *Горанско*

Насеље је у углу над кањоном Пиве и Сињца, више манастира Пиве. Куће су подигнуте на земљишту таласастом и неравном, пуном вртача и облих главица. Немају довољно воде. Нема никаквога реда у подизању кућа, но зида свако на својој земљи. Њиве и ливаде су око кућа.

Горанско се дели на варошицу Горанско и на село. Варошица је оно неколико кућа што се види на фотографији сл. бр. 5, а сеоске су куће по долинама око варошице, те се не могу с једнога места ни прегледати. Крајеви су села: *Шуме, Сињац* и *Окрајци*. Сињац се рачуна као заселак и он се налази у извориште реке Сињца. Куће су му растурене по странама реке Сињца, а њиве и ливаде су око кућа.

На Горанску данас живе: *Сочица* (1 к.), старином из Плужина. *Љешевићи* (4 к.), од Љешевића са Брљева. *Мићановићи* (10 к.) и *Бакрачи* (26 к.) — један су род; старинци су и сви славе св. Јована. *Лучићи* (16 к., св. Јована), од одиве су Бакрача и Мићановића. Род су са Љешевићима. *Говедарице* (2 к.) су од Говедарица из Гацка из села Миољаче, славе св. Николу. *Аџићи* (5 к.) од Аџића из Лисине, и још неколике породице са по једном кућом као занатлије и дућанције.

У Сињцу живи по нека кућа: Љешевића, Бакрача, Лучића и Мићановића.

15. *Сељани*

Међу најстарија насеља у Пиви спадају и Сељани. Налазе се при врху кањона реке Комарнице, с леве стране, на висини од 960 м.

Њиве су по селу и око села; ливаде су у *Закамену;* стаје су у Пухову и Закамену; катун је за цело село у *Тун-Долу*. Село има доста воде и шуме.

Сељани имају три засеока: *Пухово, Водице* и *Крушево*. Прва су два засеока изнад Сељана, а Крушево је испод Сељана, а у самом кањону. Од Крушева па до Конџила цео је Бријег под шумом.

У селу су: *Секуловићи* (14 к.); *Вукосављевићи* (8 к.) и *Блечићи* (24 к.). Сви славе св. Јована и сви су староседеоци. Има једна кућа *Беслема*, усташа из Херцеговине.

На Крушеву живе Блечићи и једна кућа *Гломазића* с Рудиница; а у Пухову и Водицама су Секуловићи.

16. *Рудинице*

Јужно од Сељана, на таласасто-нагнутом земљишту, у левом кањону Комарнице а на висини од 959 м. налазе се Рудинице. Село је бесумње то име добило, што се некада у њему вадила каква руда. У горњем делу села има једна главица од црвенице — Руђино Гувно — са великим процентом гвожђа. У селу има доста воде, за Горње Рудинице је чесма *Тодоровац*, а за Доње извор *Корита*.

Село се дели на Горње и Доње Рудинице.

Куће су растурене по селу без реда. Њиве су око кућа а ливаде су у Пољу. Стаје су око кућа, а има стаја и кућа на Равнима рудиничким. Катуни су на Горњим Брдима и у Долима (ном. До). Планина им је Вукодо у Голији. Дрва догоне из Бријега и Вукодола.

Рудинице се сматрају као једно од најстаријих насеља у Пиви. Данас у Рудиницама живе:

У Доњим: *Гломазићи* (12 к., св. Никола), старинци. *Дамљановићи* (5 к., св. Никола), старинци. *Благојевићи* (2 к.) од Благојевића с Буковца.

У Горњим: *Николићи* (8 к.), *Ђачићи* (тако прозвани по неком свом ђаку) (4 к.), *Ђикановићи* (8 к) и *Гутовићи* (7 к.), сви су један род и сви славе св. Николу и старинци су. *Шућури* (3 к. св. Никола), старинци. *Голићи* (7 к. св. Ђорђије), дошли за одивом из Ибарскога Колашина, пореклом Дробњаци. *Бајовићи* (звани *Челури*) (2 к. св. Никола). Бајовићи су од Бајева Поља. Они су непосредни потомци Баја Николића Пивљанина[1]).

---

[1]) Бајо Пивљанин је из Рудиница; зидине његове куће се још и данас познају, налазе се на јужној страни села, у крају званом Ивановићи. Бајо је погинуо на Вртијељци, близу Цетиња 1685 г. Од његове су породице Николићи на Рудиницама.

Породица Бајова била је проклета. Проклео је сам Бајо. Веле, било је седам браће. Бајо пође у хајдуке и позове браћу. Они не хтедну

На Рудиницама живи још по једна кућа: *Јаредића* (Мирића), који су старинци, *Вујиновића* и *Поповића* скорашњих досељеника.

17. *Миљковац*

Село је у присоју, на таласастој страни на путу од Горанска за Брезна. Село је лепо и врло чисто. Куће су у групама и све су шиндом или штицом покривене. Њиве су и ливаде око кућа, а ту су и зимњи станови.

Село је постало пре 200 година на катуну. Његови ранији становници били су Додери и Миловићи; од Миловића данас нема ни трага, а Додера има на Равноме.

На Миљковцу су: *Пејовићи* (24 к. св. Никола), старинци су; Бучалина (1 к., св. Никола), старинци; *Апрцовићи* (3 к.) од Апрцовића из Осојног Ораха; *Ристићи* (2 к. св. Никола), са Ораха су из Жупе Никшићске.

Пејовићи су од данашњега становништва најстарији у селу. Преци су им: Пејо-Глигор-Јован-Симеун-Тома-Декица-Богдан-Симеун (данас (1924) жив поп Симо) — Богдан. Пас се узима око 25 година, што чини око 225 година.

18. *Буковац*

Село је између Штиверовца и Бријега на једном таласастом земљишту. Село је старо, има чатрњу (густијерну) за коју, веле, да су је „Грци" градили. Њиве су у селу између кућа, а ливаде су нешто око села а нешто у Дуби.

Буковац има заселак *Дубу*, која је доскора била засебно село. У Буковцу су куће и стаје заједно, а катуни су под Голијом у Заборју. Терасасто су поређана: Брезна, Бајово Поље и Заборје.

У селу живе сами Благојевићи (56 к., од ових 21 кућа су у засеоку Дуби), сви славе св. Ђорђија.

За своје порекло причају они сами ово: Живела некада у Буковцу 3 брата: Алекса, Марко и Благоје па побегну од крви у Гацко. После извеснога времена Благоје се поврати на Буковац и од њега су Благојевићи. Алексин потомак Алекса из Гацка се отсели у Дробњак и од њега су Алексићи (Мирко) на Малинску; Марко оде у Црну Гору и од њега

но остану код куће. Тада им он рече: „Ни се ископали, ни се разродили а земље вам увијек доста било". Сви су Пивљани знали за ово проклетство. На молбу племенскога капетана Василија Ђачића долазио је у кућу Чепура, потомака Бајових, митрополит Црногорски Митрофан Бан, читао молитве, скинуо клетву и благословио кућу.

су Марковљани. Од ових су Марковићи у Изгорима а има их 2 куће и на Грахову.

Благојевићи се у Буковцу не узимају међу собом осим у случају „погрешке". Преци су им: Петко-Иван-Вучета-Јоко-Драгић-Ристо-Спасоје (1924 г. од 30 година); или друга грана: Благоје - Станоје - Арсеније - Ђуро-Ћетко-Васо-Тодор (1924 човек од 50 година).

19. *Бајово Поље*

Село је добило име по Бају Пивљанину, који је првога Турчина, веле, ту убио. Оно се налази на једном пољицу изнад Потрка брезанског. Пољице је таласасто са пуно долина и вртача, по којима су куће растурене без икаквог реда.

Њиве и ливаде су по селу и око њега. Катуни су под Голијом, а стаје су у селу између кућа.

Село је постало 1862 год., у времену привременог ослобођења Пиве.

У селу су: *Јововићи* (23 к., св. Јован), они су од Јововића са Забрђа; били су им катуни у Бајовом Пољу па ту и село основали. Јововићи су се много разродили, али се ипак између себе узимају само у случају „погрешке". *Јовићевићи* (1 к., Никољ-дан). Они су од Пејовића са Ораха.

20. *Брезна*

Село је у Пољани брезанској између Војника и левог кањона реке Комарнице. Добило је то име по многим брезама које ту расту. Село се дели на *Горња* и *Доња Брезна*.

Доња Брезна су између Штиверовца и Стојковца. Имају живу локву: *Гојсаву* за појење стоке и стублину, насред пута, са водом за народ. Куће су подигнуте по самој ивици кањона без икаквог реда. Њиве су око кућа, а ливаде у *Љељиним Долима,* око села и испод Голије. Стаје су у селу, између кућа и око села.

Катун Дурутовића су *Пода* под Голијом. То је типско карсно земљиште са многим снијежницама и вртачама. Пода су одвојена од Брезана *Осојем,* које је цело покривено шумом буковом и смрчевом. Шума је јединствено лепа. Има у изобиљу дрвета преко 30 м. у висину, а 70 до 100 см. у пречнику. На Подима се не сеје, нити се кадгод што сејало.

Горња Брезна су у врху поља на самим гредама испод *Присоја* и *Тушине Главице* у подножју Штуоца.

Воду пију из стублине, која је у пољу, близу стублине Доњих Брезана. Из ових стублина вода отиче и никад не пресушује.

Куће су растурене по ивици поља до саме шуме. Стаје су у селу око кућа и између њих. Катун је у Војнику, испод *Штуоца* и испод *Осоја*.

Брезна је једна карсна зараван — таласасто карсно поље — али без икакве везе и сличности са правим карсним пољима у Херцеговини. Под врло танким слојем црне прљуше налази се посна ријуша са оштрим кремештавцем и црвеним ситним пешчаром.

Оно мало земље, што има у Пољу брезанском, постало је од гноја (ђубрета), угари или труљењем траве и стрна. У Брезнима се оранице врло тешко залединче; прође и десет година па не постане ледина као што је била.

У Пољу брезанском има много малих нових вртача. Постају и данас и то на један доста интересантан начин. Орањем или каквим другим механичким дејством дође се до кречњачке подлоге у Пољу. На тој подлози има доста пукотина и шупљина, кроз које са водом, за време поплава, пропада и онај трошни материјал и око тога отвора ствара се вртача. Вртаче су плитке до 0,50 см. у дубину а у пречнику имају 1—3 метра. Изгледа као да има испод Брезана велика субтеренска пећина, која омогућава тако брз постанак тих вртача. Ова су Брезна изгледа некада орана. Међутим, преци данашњег становништва су се искључиво занимали сточарством и Брезна само косили. Брезна су била до пре 80 година катун Шипачњана. Ту су понеки Шипачњани имали стаје за овце и ту су зимовали.

Доња Брезна су основали Дурутовићи. Они су старином с Чева из Црне Горе. Пре 200 година напусте Чево и отселе се ујаку Грбовићу у Дробњак; овај их насели под Војник у Шипачно, где их има и данас. Синови Вукосава Дурутовића, који је био члан суда у Никшићу, по изгори Шипачна, 1862 г., преселе се на катун у Брезна, ту зимују, доцније начине куће и оснују село Доња Брезна. Данас на Д. Брезнима живе: *Дурутовићи* (15 к., св. Арханђео). Дурутовићи су: поп Дурут-поп Ристо-Станоје-Вукосав-Ристо-Јанко-Димитрије (1924 од својих 50 година). *Тодоровићи* (9 к., св. Арханђео), од Тодоровића су из Шипачна; они су 1862 г. са Дурутовићима дошли на Брезна и подигли куће. И данас имају земље у Шипачну. *Недићи* (1 к.) од Недића су са Борковића.

Горња Брезна су основали *Ђурковићи* (16 к., св. Никола). Ђурковићи су пореклом из Куча од Прекића. Они су рођаци Даковића на Грахову. Прво су из Куча прешли на Грахово, па из Грахова се отселили у Рићане крај Никшића.

Поп Стојан Ђурковић из Рињана, савременик св. Петра, када је била буиа на Никшић (1787 г.) отселио се на Брезна, где су им били катуни, ту начинио кућу и оснује село Горња Брезна.

Један су исти род: Ђурковићи на Брезнима и они на Дубровску, у Дробњаку, Даковићи и Ковачевићи на Грахову, Радовићи у Невесињу, Пековићи на Дубровску и Делибашићи у Рудинама. *Радојевићи* (14 к., св Арханђео), родом су с Чева, па се отселе у Шипачно, а године 1862 преселе се заједно са Дурутовићима на катун у Брезна. *Јоковићи* (2 к.), најстарији у Брезнима. *Врачари* (2 к.) од Врачара с Безуја. *Недићи* (2 к.) од Недића с Борковића. *Ђикановићи* (3 к.) од Ђикановића с Рудиница, досељени пре 40 година. *Благојевићи* (6 к.) од Благојевића из Буковца. *Тадићи* (2 к.) од Тадића са Смријечна. *Лалићи* (1 к., св. Петар), од Лалића с Дужи у Дробњаку. *Шахотић* (1 к.) скори насељеник.

Дурутовићи, Тодоровићи и Радојевићи су један род. Разродили се, узимају се између себе, па чак и сами се Дурутовићи узимају међусобно.

Б) ОПИСИ НАСЕЉА И ПОРЕКЛО ПОРОДИЦА У ПЛАНИНИ

Пивска Планина обухвата сва насеља на десној обали Комарнице-Пиве са пивске стране и насеља с леве стране Таре од Језика па до Шћепан-Поља. Сва су ова насеља, изузевши Доњих Црквица и насеља око Шћепан-Поља, постала на катунима, нека раније а нека у најновије време, те стога имају и други тип но она старија насеља у Жупи. Ова су насеља гола, без шуме, без воде, на великим карсним висинама, без икаквих услова за какав бољи и културнији живот. Примитивно сточарство и сејање овса, јечма, ражи и кромпира и гајење купуса једино је занимање ових наших планинштака.

21. *Безује*

Село је на гредама кањона реке Комарнице у подножју *Осмо Гомиле*. Тврде стене кањонске, које су испод села, нису дале да се ивице кањона сурвавају, но се начинио као подињак-зараван са долинама и влакама разнога правца. Тле је села тврди кречњак са трошним материјалом, растуреним по том подињку, снет са Осме Гомиле и *Велике Обле Главе*. Село је на коти 1046 м. а корито Комарнице на

683 м., те је висина кањона испод Безуја 363 м. Изнад села су *Стрме Стране,* голе са растреситим кречњаком и приличном испашом.

Терен је чист карст, те нити у селу нити игде у близини има живе воде. У врху села, под ртом Пиштетом, налази се пиштет, једна густијерна (бистијерна) доста примитивно начињена са малом количином воде и то само зими, иначе свака кућа има испод стреје велика корита (види фотографију бр. 14) за хватање кишнице и за топљење снега из снијежница. Из ових корита, кишницу, а тако и снијежницу пију чељад, а и стоку одатле поје. Ово је најбезводније село у целој Пиви.

Сеоске су куће без икаквога реда растурене по странама долина и влака. Куће су све од камена и већином шиндом покривене. Једне су „на ћелици", а једне на изби.

Њиве су по селу и око села, а ливаде изнад села, у Драгаљеву и по планини. Летују на планини, а катуни су им: *Катин До, Равна Доца и Дубоки До.* Сва је планина сеоски комун и ту се ништа не сеје, једно због велике висине, а друго што нема нигде дрвета за ограду. Сеоски је комун и Бријег у удуту села. Стаје су са прибојима у Драгаљеву, у *Пољу,* у *Надубљу* и у *Вроштици.* Чобани зими долазе кући на ноћиште.

Село су основали Гаговићи на катуну пре једно 140 до 150 година. Миро Гаговић, рођен око 1830 г., памти Безује са 16 кућа: 8 Гаговића, 6 Врачара и 2 Бошњака. Матица Гаговића је данашњи заселак села Рудиница: *Доње Крушево*[1]).

На Безују су: *Гаговићи* (21 к., св. Никола). Ово је једна од старијих и угледнијих породица у Пиви. У њој је увек било добрих и отреситих људи, који су били познати и изван Пиве. Такав је био архимандрит Хаџи-Арсеније Јованов Гаговић крајем XVIII и почетком XIX века. Он је играо важну улогу у Првом устанку, одржавао везу између Карађорђа и херцеговачких Срба. Архимандрит Арсеније, као Хиландарски јеромонах, одлазио је манастирским послом у Русију 1783 године[2]), па је после био главна веза између руског

[1]) Хаџи Арсеније Гаговић, крајем XVIII века, помиње своје село Доње Крушево, у њему Гаговића куле и придворну цркву св. Николе. Ст. Димитријевић: Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Споменик Српске академије наука, књ. LIII с. 110 и 111).

[2]) Ст. Димитријевић: Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Споменик Српске академија наука LIII с. 88).

отсека за српске послове и Срба. Архимандриту Арсенију Карађорђе шаље прокламацију да се Срби дижу на Турке. Ова је прокламација: „писато подъ Біоградомъ в таборѣ сербскомъ КЗ (27) августа а҃ѿд (1804 " и на њој је десет потписа: први Карађорђе Петровићъ а последњи капетан Радићъ Петровићъ у имѣ цѣле Сербіе.[1])

По једној забележеној причи[2]) Гаговићи су старином из Метохије. „По пропасти царства на Косову три брата, претка Гаговића, пошли су из свога роднога мјеста из Метохије са осталим народом ка мору. Дошли су у Бањане и ту један остане и од њега су Петровићи у Бањанима. Други брат оде у Гацко и од њега су Звиздићи. Потомак овога, Ђуро Звиздић, дао је име своме селу: *Метохија* (у Гацку) као сјећање на Метохију у Ст. Србији, одакле су родом. Трећи, пак, брат оде у Пиву, насели се у Доњем Крушеву; и од њега су Гаговићи. Ово је све било за време Синан Паше".

Станиша Гаговић, старац од својих 80 година (1912), причао ми је да су Гаговићи старином од Призрена, па су се из Призрена прво отселили у Пећ, у Метохији. Из Пећи су дигли и дошли на Јасен под Равно у Пиви. Из Јасена су се преселили на Крушево код манастира. У Крушеву су дуго живели, били су кнежеви, имали су свој двор и своју придворну цркву, па су све то Турци разрушили. Из Крушева су се отселили на Безује на турску земљу. Имали су своје земље по Буковцу и по Брезнима.

И сам архимандрит Арсеније каже у своме писму Святѣйшему Правительствующему Синоду од 4 марта 1814 године: да су његови преци подигли манастир Успенија Св. Богородице, звани *Пива,* и да су живели у селу Доњем Крушеву: Въ семъ мѣстѣ былъ предковъ моихъ зимній дворецъ с придворною церковію Святаго Николая Чудотворца.[3])

Родоначелник Гаговића је, по писању архимандрита Арсенија: Князъ Вукашинь, који се презивао Рудичъ. Вукашин је имао два сина: Саватија, патријарха српског, који је подигао манастир Пиву 1573 г., и Гаврила по коме су се они и прозвали *Гаговићи*[4]).

---

[1]) Ст. Димитријевић: Грађа за српску историју из руских архива и библиотеке (Споменик Српске академије наука LIII с. 88).

[2]) Босанска Вила за 1895 с. 297, Сарајево.

[3]) Ст. Димитријевић: Грађа за српску историју из руских архива и библиотека (Споменик Српске академије наука LIII с. 112).

[4]) Ibid., с. 110.

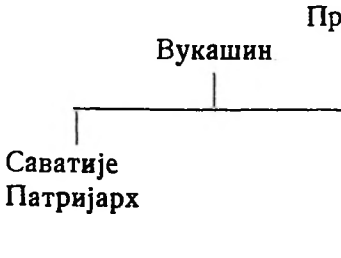

Јован-архим. Арсеније-Атанасије-Сава-Миро (1912 имао око 80 година)-Лазар (од 35—40 год.).

Гаговића има 30 кућа на Гласинцу у Босни, од њих су Цицварићи у Србији. Неки Јован Гаговић, а звали га и Јовча и Јовчета, отсели се с Безуја у Пљевља, и ту је био трговац. Један од његових унука, кога су звали Јован (Јовча) Цицвара, оде из Пљеваља у Ужички крај и од њега су Цицварићи у селу Никојевићима.

Врачари (19 к. св. Никола). Од ових 19 кућа презивају се: *Врачари* 8 кућа, *Бајовићи* 4 куће, *Таушани* 4 куће и *Пантовићи* 3 куће. (Не узимају се између себе). Врачари су од Гаговића. Један Гаговић врачао (гатао), и његови се потомци по њему зову Врачари. Врачара има у Лици. Гаговићи и Врачари су међу собом слични. Сви су они црномањасти људи, црне косе и прилично космати. *Бошњаци* (7 к., св. Лука), старином су са *Заграда* из Жупе Никшићске. По разури Требјесе отселе се у Босну, отуда им и презиме Бошњаци, па се из Босне врате на Безује на турску земљу.

22. *Дубљевићи*

Над кањоном Пиве, на висини од 1425 м. је село Дубљевићи. Кањон је под селом дубок око 750 м. Село је на таласастом земљишту. Село нема живе воде; пију кишницу и снијежницу (топљеницу). У селу има једна приватна гусгијерна и из ње се даје сељацима вода само о слави и каквом весељу. Куће су без икаквога реда растурене по странама влака и долина. Нигде нема ни две куће заједно.

Оно мало њива и ливаде су у селу и око њега. Планина је Дубљевића од села до *Колијевке*. Катун им је: *Дубљевића Катун*. Сви издижу и здижу по договору у један дан. Зимњи станови су заједно са кућама; све у селу и све заједно. Комун је сва планина и Бријег. Село је голо, без иједнога дрвета. Дрво за гориво гоне из Бријега.

Гробље им је насред села; немају цркве.

Село је постало на катуну.

У селу су: *Дубљевићи* (28 к., св. Ђурђиц, 3 нов.). Они су родом са Дуба (ном. Дуб) између Цуца и Бјелица у Црној Гори, од породице Милића у Бјелицама. Прво су одигли у Невесиње и ту једни остали а други због крви преселили се у Пиву на куповину.

Једна грана од ових Дубљевића отселила се у Тепца у Дробњаку и тамо се зову *Поповићи*.

Дубљевића има у *Гацку, Борчу, Јабуци* и *Изгорима*. У Невесињу има село Дубљевићи и од ових су Дубљевића *Рњез* и *Полексићи* (5 к.). Они су од Јоковића са Брезана.

23. *Борковићи*

Село је на висини од 1397 м. над кањоном Пиве. Земљиште је таласасто са облим ниским главицама и пространим долинама.

Село је основано пре 80 година на катуну. Издизали на планину у борје, од чега је дошло име „Борковићи", па ту и село створили.

Прво село Борковића било је Крушево у кањону; и данас сваки сељак из Борковића има своје земље у Крушеву.

Село нема живе воде; имају густијерне и снијежнице.

Њиве су и ливаде у селу и око села. Катун им је *Николин До* у планини. Имају ливаде по странама брда *Божура*, у *Ружиглавице*, по *Брдима* и на *Мраморју*. Зимски станови су у селу и у *Сељковцу*, селишту у кањону. На лепом времену долазе зими чобани из Сељковца кући на ноћиште.

Куће су у групама растурене по главицама а не у долинама због великих сметова (намета). У долинама су њиве. У селу нема нигде дрвета; зими гоне дрва из Бријега.

Село је врло чисто; више њега има брдо Божур.

Имају нову цркву, она је изван села, над самим Бријегом, и око ње је гробље.

У селу има четири краја са именом породица које у њима живе.

Ту су братства: *Радовићи* (24 к.), *Недићи* (19 к.), *Делићи* (12 к.) и *Лондрићи* (4 к.), сви славе св. Јована и старинци су.

По причању сељака била су три брата: *Богић, Јован* и *Вуко*. Од Богића су *Радовићи*, који су се звали и *Ђуровићи;* од Јована су *Лондровићи*[1]), а од Вука *Делићи*. *Недићи* су, по једнима, родом из Бањана из села Зеба и род су Копривицама. Издизали, веле, у Дурмитор на катун (и данас има

[1]) Прозвани тако по једном сину Јованову, који је правио лондре (ном. лондра) од овчијих бурага за подапињање прозора место стакла.

у планини Борковића место што се зове: *Бањски Катун),* па један од њих, зет некога Делића по Неди, остао у Борковићима, запопио се и по мајци Неди прозове се Недић. Од њих је, причају, било девет попова.

По свему изгледа да су сви они једно братство па се у току времена разродили и намножили[1]).

Делића[2]) има у Сарајеву, на Гласинцу под именом *Реновићи,* у Јајцу, у Требињу и Шуми, у Бањој Луци (Лазар Делић). Радовића има у зворничкој сколини, на Гласинцу и у Србији. Лондровића има у Загорју под именом *Таловићи,* а под тим именом има једна кућа у Борковићима.

24. *Пирни До*

Село је у једној отвореној долини, чије је залеђе у Пруташу а отворена страна везана за кањон. Висина му је надморска 1202 м. Долина се налази између *Пишчанских Греда* и *Брда Боричкога.* На плимама заједери се најнижи део Пирнога Дола. Изгледа да је то била некада жива локва па поронула у земљу, дошавши у везу каналом са каквом подземном реком, којих има и сувише испод Пивске Планине.

Земља је у селу црна прљуша, а стране су састављене од чврстога кречњака. Осоје је према Боричју, које је катун за Пирни До и ту се сада ствара ново село, које чини целину са матицом; присоје је према Пишчу.

У селу има један убао са живом водом: *Змињак* и један јак извор: *Сопот,* испод цркве. Куће су у разбијеним групама растурене по странама долине, а има их и по самом дну долине. Оне су без икаквога реда подигнуте једне према другима. Њиве су око кућа у селу, а ливаде на Боричју. Зимњи су станови у селу.

У селу су: *Кецојевићи* (17 к., св. Јован). Најстарији су становници села, а досељени су из Бањана назад 250 година. Веле, била четири брата и хајдуковали. Турци су их гонили и они су морали да беже из Бањана. Један се отсели у Херцег

---

[1]) Сви су они старином из Плужина. Раније су се презивали Лаловићи (Лалошевићи) и из Плужина се једни преселе у Гусић а други у Крушево. У Гусићу су била два брата, Раде, од кога су Радовићи, а други је одведен у Цариграду као мали, био јаничар у делијама и од њега су Делићи.

[2]) У Пивском Манастиру има и данас икона са оваквим натписом: „Сију икону писа кнез Вук Делић сину своме Митру за здравље а себи за душу у манастир Пиву Богородици. Тогда бист владика кир Филотеј (1742),

рука Рафаила писа".

Нови, крајем XVII века[1]) а већ 1726 г. помиње се у општини Тойла: с8ћа Йово Кецојевић[2]). Други побегне у Пиву и настани се у Пирном Долу. Убрзо погине и остане му жена Канда[3]) са четворо деце. Трећи брат побегне у Невесиње, тамо промени презиме и затури траг, а с четвртим шта је било не зна се. *Дубљевићи* (2 к.) од Дубљевића из Дубљевића. *Шипчићи* (3 к.) од Шипчића из села Црне Горе. *Мићановићи* (7 к.) од Мићановића с Горанска. *Јоковићи* (2 к.), род с Јоковићима на Брезнима. *Цицмили* (2 к.) од Цицмила из Стоца.

25. *Пишче*

Село је у таласастом Пишчанском Пољу, које је голо и без иједнога дрвета. Постало је од катуна, а надморска му је висина 1453 м. Село нема живе воде.

Куће су растурене по пространим долинама, те се с једнога места не могу ни видети, а само имају неколике по странама тих долина.

Њиве су око кућа и испод села по *Крстачама,* а ливаде су све у селу. Катуни су им: *Семуница, Старо Гладиште, Турски До* и *Околишта;* а зимњи су станови у селу.

Дрва гоне лети из *Поклечја,* изнад катуна, из шуме *Матаруге* а зими из Бријега.

Пишче[4]) има своју цркву и око ње гробље.

У селу живе: *Добриловићи* (8 к., св. Јован), старином су из Плужина[5]). *Чавићи* (6 к.), *Богдановићи* (14 к.) и *Јојићи*

---

[1]) На молби, коју су досељеници, усташи Срби из Херцеговине поднели дужду млетачком Алвизу Моћенигу II да им да земље око Херцег Новог, писаној 19 јула 1701 године — стоји међу 6 потписа и име Никола Кецоевић (Кецовић). (Тома К. Поповић: „Херцегнови" с. 139).

[2]) Гласник Етнографског музеја: књ. VIII с. 31. Београд 1933.

[3]) Канду су хтели Пишчани као досељеника да отерају из Пирнога Дола и узору цео До и посеју јечам. Канда ноћу преоре њиве и посеје елду.Оду кадији на давију и он запита чији је усев у њивама? Канда одговори моја елда. На то ће кадија: чији је усев, тога је и земља Тако Канда остане и од ње су Кецојевићи у Пиви.

По предању Кецојевићи су са Косова од некога Трипка војводе, па се после Косовске битке кренули на запад са осталим народом да траже нову отаџбину. Тако лутајући на крају се настане у Бањанима. Од овога Трипка војводе, веле, да су и ови пивски родови: *Јоковићи, Бановићи* и *Пејовићи.*

[4]) Народ прича да је Херцег Стјепан путовао из Стабна за Соко преко планине, па му на Пишчу умре дете, а он рекне: „а, ох, пиште ми дијете" (Умре ми дијете) и од те речи: „пиште" село је добило име Пишче.

[5]) Од ових Добриловића са Пишча причају да је Стојан Чупић, јунак из првога устанка. Отишао је из Пиве са оцем у Србију када му је било 7 година и доцније се најмио у некога Чупе да служи. Овај га као вредног и поштеног усини и да му презиме Чупић.

(6 к.), исти су род, славе сви св. Јована. Старином су из Плужина и тамо су се звали *Маничевићи*. Од три брата: Маничевића Јоје, Богдана и удовице трећега брата Чаве постали су сви. Од Чавиног сина Рада постали су Радовићи у Мратињу. *Трипковићи* (9 к., св. Јован), старином су из Плужина. *Вуковићи* (9 к.) од Вуковића из Мратиња; дошла два брата Васо и Вуко пре 125 година на турску земљу као чифчије и ту остали. Њихови су преци: Илија — Вуко — Јован — Радован — Ђорђије (1924 од својих 40 година). Ових Вуковића има на Гласинцу и у Санџаку. *Цицмили* (5 к.) од Цицмила са Стоца.

26. *Кулићи*

Село је у великим карсним долинама, влакама и вртачама на висини од 1407 м. У селу нема живе воде; пију кишницу и снијежницу. Куће су растурене по странама тих долина и вртача. Терен је без шуме а само на понеким местима, у осојној страни, има помало чечара — закржљале букве.

Њиве и ливаде су у селу и око њега, а планина им је са катуном — *Кулића Катун* — у *Рудом Пољу*. Зимњи су станови — стаје и прибоји — у селу заједно са кућама. Дрва за огрев гоне из своје планине, где има сваки домаћин свој гај (забран) за сечу.

У селу су: *Кулићи* (9 к.) од Кулића из Присојног Ораха. Подигли су село на катуну. *Греда* (1 к., св. Арханђео) из Мостара и као усташ 1875 г. доселио се у Церницу, па у Горанско, па на Пишче, па у Кулиће.

27. *Војиновићи*

Село је подигнуто на ували испод *Развршља, Јаворка* и *Љетишта*. Село је без воде; имају густијерне, а у Лицу је густијерна са живом водом. Куће су без икаквога реда растурене по секундарним влакама те увале. Заселак (приселак, како они кажу) *Лице* налази се близу села са неколико кућа растурених по странама карсних долина.

Њиве и ливаде су им око кућа, а тако и стаје. Катун им је у *Прибјановићима*, више села; а Војиновића је планина: *Турска Глава, Планиница, Поглечје, Руђин До* (овде има Жива вода), *Зелена Главица* и *Лукавице*.

У планини сваки домаћин има свој забран из кога догони дрва за огрев.

У селу су: *Војиновићи* (12 к.), *Шашовићи* (7 к.) и *Дондићи* (7 к.). Сви су старином из Плужина и сви славе св. Јо-

вана. *Јоковићи* (4 к.) од Јоковића са Брезана, *Аџићи* (3 к.) од Аџића из Лисине. Деда ових Аџића дошао је као домазет на мираз у Војиновиће.

28. *Унач*

Село се састоји из три краја: *Доњи Унач, Горњи Унач* и *Ерцегова Страна.*

Доњи Унач се налази над самим гредама Пивиних кањона у једној таласастој вали, на висини од 1374 м. Куће су растурене по странама те вале без икаквога реда.

Горњи Унач је на валовитим странама *Боботина Врха* и *Јагодина Врха.* Куће су подигнуте по *долинама тих вала.*

Ерцегова Страна (заселак Горњег Унча), названа тако по катунима Херцега Стјепана, који су ту били, — налази се испод *Плоча* и *Брда,* огранка Јагодина Врха.

Ови крајеви немају живе воде. Доњи Унач пије кишницу и снијежницу, а Горњи Унач и Ерцегова Страна имају грађене воде. За стоку граде локве у планини.

Њиве и ливаде су по селу и око села. Катуни су им у планини под *Великим Врхом.* Стаје и зимњи станови су у селу и око села. Дрва за огрев гоне из *Сумарове Горе* близу кућа.

Унач има своју цркву.

На *Доњем Унчу* су: *Крунићи* (23 к., св. Никола) по предању су из Изгори у Херцеговини; преселили су се из Изгори у Бањане а из Бањана у Пиву у село Орах, и тада су се презивали *Пејовићи.* Једна Пејовића удовица Круна преуда се за кнеза Баланцу и доведе му два сина од првог мужа. Кнез Баланца Крунином сину Петру препише пола Ерцегове Стране. Потомци Крунини прозову се Крунићи. Крунића има много око Сребрнице у Босни.

На *Горњем Унчу* су: *Миличићи* (4 к., св. Никола) од Крунића су, а прозвали су се Миличићи, по Милици, супрузи праунука Крунина Милутина (Круна—Петар—Томаш—Марко —Милутин и Милица). *Крунићи* (3 к.) од Крунића из Доњег Унча. *Ушћумлићи* (4 к., св Јован) су од Аџића из Лисине, па по једном Аџићу, који је често ишао на турски суд — ућумат — прозвали га Ушћумлија, а његово потомство: Ушћумлићи. Род су Ушћумлићима *Томчићи* у селу Црној Гори и *Божовићи* на Дубровску у Дробњаку.

На Ерцеговој Страни су: *Баланџићи* (7 к.) од Баланџића из Плужина. *Бјелаковићи* (4 к., св. Јован), старином су из Гацка од Слијепчевића; пре једно сто и неколико година доселио се под Ерцегову Страну Бјелак и од њега су ови Бјелаковићи.

29. *Трса*

Село је на таласастој равни са многим тањирастим вртачама и кршевитим, областим главицама. Са свију страна село је опкољено овећим брдима: *Љељенак* са С, *Борова Страна* са СЗ и *Урљај* на И. Село има грађене воде.

Њиве и ливаде су у селу и у пољу. Катуни су им ниже Љељенка и Урљаја. Стаје су заједно са кућама. Куће су растурене по дну брда око поља. Имају доста шуме; дрва за огрев гоне из *Милогоре*.

У селу су: *Краљачићи* (2 к., св. Ђорђије) родом су из Бањана од Вујадиновића, а старином од Скадра.

Први становници на Трси били су преци ових Краљачића. Због убиства два Мирковића на Унчу, отселе се у Босну у *Главичице*, више Бијељине. Било их је свега 12 кућа и свих се 12 отсели, и село оста пусто трсило због чега се и назове Трса. Један потомак ових исељеника Комнен као момченце врати се натраг у Трсу на дедовину и од њега су Краљачићи. Преци су им: Комнен — Стојан — Мићо — Јован — Илија — Мићко (1924 човек од 40 година).

Потомака оних исељених Краљачића има и данас у Главичицама. 1911 године Мушан Краљачић са Трсе био је код тих својих рођака у гостима месец дана. Ови су Краљачићи у Главичицама врло виђени људи; било је досад од њих шест свештеника.

Јокановићи (22 к., 9 у Подгори а 13 на Трси, св. Ђорђије), старином су из Бањана, из села Миљанића. Прадеда Јокан, по њему Јокановићи, рођак Краљачића, дошао на Трсу и купио земљу од отсељених Краљачића. Најпре су на Трси имали катуне а зимовали су у Бањанима.

30. *Недајно*

„Не да Челик поља Челикова, не да Жарко села Недајнога" и због тога се зове *Недајно*, веле Пивљани.

Село је подигнуто на једној пространој плиткој долини на кањонима реке Сушице, на висини од 1486 м. У селу има убао са живом водом. Куће су растурене без икаквога реда по долини. Њиве су око кућа изнад села и испод села, а ливаде испод села у *Пољанама* (ном. Пољане). Катуни су им: *Под Гомилом, За Оштром Главицом и Бурев До*.

Милогора је њихова шума. Она се протеже од Недајнога до Ерцегове Стране; сва је обрасла разном шумом.

У селу су: *Жарковићи* (17 к., св. Јован) најстарији су становници у селу; по једнима су они из Плужина од Бра-

нила а по другима су родом из Гацка. *Копривице* (14 к., св. Никола) из Бањана су од Копривица. *Шарци* (10 к.) и *Мазићи* (9 к.) род су, славе св. Јована, старином су из Стабана, из Жупе. Причају да је било врло јако братство па услед помора остала само два брата, од којих је један био шарен у лицу због богиња и од њега су Шарци, а други вадио мазију (клео се) и од њега су Мазићи. *Батурани* (1 к., слава св. Трифун) доселио се из Црне Горе. *Ушћумлићи* (2 к.) од Ушћумлића с Унча. *Давидовићи* (3 к., јесењи Срђевдан) су Затарци из села Велинића.

31. *Црна Гора*

Село је на таванку између кањона Сушице и Таре. Добило је то име по четинарској (црној) шуми, а постало је од турскога чифлука — некада катуна.

Село се дели на *Горње* и *Доње*. Горње Село има живу воду — чесму — *Забој*, а Доње пије топљеницу и снијежницу. Прве су куће постале у *Доњем Селу*.

Њиве су у селу и око села, а ливаде око села и у планини: *Долови* и *Надгорје*. Катун је за Доње Село: Николића Ограде, а за Горње Село — Ограде.

Зимњи станови су у селу заједно са кућама, које су растурене по једном долу а опкољене омањим брдима. Ово је село на највећој надморској висини, лежи на преко 1500 м.

У *Доњем Селу: Докићи* (31 к., св. Јован); по једнима су родом из Лисине а по другима од Тијанића из Стабна. *Мумини* (11 к., св. Ђорђије) из Тушине су из Дробњака. *Батурани* (6 к., св. Трифун) су од Бадњара из Тепаца из Дробњака.

У *Горњем Селу: Шипчићи* (21 к., св. Игњат) старином су из Рудина из Кнеж-Дола. Побегли на Равно у Пиви од крви, па се доцније населили у Црној Гори на турској земљи. По једном претку, који је био висок а танак као шипка прозову се Шипчићи. *Томчићи* (15 к., св. Јован), су од Аџића из Лисине. *Петар Аврам* (1 к., Срђевдан) испреко Таре је, из Златног Брда. *Јанковићи* (2 к., св. Никола) су из Тепаца из Дробњака. Све су побројане породице биле чифчије на турској земљи па ту и остале.

32. *Горње Црквице*

Ово се место звало до пре 100 година *Корита*, па по многим црквиштима на *Капавици* прозвало се *Црквице*. Старије име Корита показује да се село налази у пределу пуном корита, плитких вртача — над кањонима Таре и Сушице.

У селу нема живе воде, воде су грађене и пије се кишница и снијежница.

Село се дели по родовима на крајеве: *Кнежевићи, Војводићи, Шарићи, Јеринићи, Никовићи, Бауцале и Бојати.* Неискусну посматрачу изгледа као да су ови крајеви засебна села, те их и зову: село Кнежевићи, село Јеринићи, село Никовићи. Ова неучвршћеност између села и краја знак је да су то нова насеља.

Село је врло пространо. Њиве и ливаде налазе се у селу између и око кућа. Зимњи станови — стаје — и летње колибе су заједно. Нису далеко од кућа, те се чељад никада не раздвајају, но су увек сви заједно „и на раду и на чанку", што је веома добро за бољитак економског развитка ових планинштака.

Куће Никовића су на таласастом земљишту са многим облим главицама. На западној страни од кућа налази се пространа и богата четинарска шума. Крај је на висини од 1382 м. Има своју цркву. *Куће Јеринића* су такође на таласастом земљишту, растурене по долинама и главицама без икаквога реда. *Шарићи* су на брдовитом терену; куће су подигнуте по брдима изнад таласастога поља. *Војводића Крај* је на висини од 1335 м., на земљишту без икаквога тачно одређеног облика. Ту су праве карсне вртаче, долине свакога облика и правца, обле главице и влаке. Крај има своју црквицу. *Кнежевићи* су ЈИ од Војводића на самим каљонима Сушице. Куће и стаје су растурене без реда по главичастом терену, препуном главица, коса, долина и влака.

У Никовићима живе: *Никовићи* (8 к., св. Лука); Требјешани. По последњој разури Требјесе (1789) ускоче Требјешани у Морачу, па из Мораче прећу у Дробњак, у Сировац и Подструг и тај се крај дробњачки по њима, као ускоцима, прозове: *Ускоци.* Из Ускока три брата Требјешанина: Драго, Јоко и Нико оду и населе се у Горње Цркви̇це. Драго и Јоко врате се у Ускоке, а Нико остане и од њега су Никовићи. То сељакање било је пре сто десет година. Преци Никовића су: Нико — Јоле — Ристо — Петар — Милош, човек од својих 30 година (1924). Никовића има у Србији.

Бауцале (4 к., св. Ђорђије). Ово је најстарији род у Никовићима. Не зна се откуда су дошли. У Дрини до Фоче има доста муслимана Бауцала, који су се ту доселили из Никовића из краја Корита. Код цркве у Никовићима има турско гробље које се зове: *„Бауцалско гробље".* Код Бијељине се налази једно село Бауцале. Од Бауцала су Авдићи у Доњим Црквицама.

Бојати (13 к., св. Ђорђије) су од Јауковића из Дробњака. Бојо Јауковић служио код једнога Кнежевића и ту остао и по њему се његови потомци прозову Бојати. Бојата има у Србији.

У крају Јеринића живе: *Живковићи* (11 к., св. Ђорђије) старином су из Дробњака од Церовића из Тушине. Доселио се Живко, по њему Живковићи, а по његовој жени Јерини прозват крај *Јеринићи*. Род су им *Гашовићи* и *Ликићи*.

Патићи (2 к., Срђевдан) су из села Велиниħа испреко Таре. *Јокановићи* (1 к.) од Јокановића са Трсе. *Бајагићи* (1 к.) од Бајагића са Зукве. *Цицмили* (10 к.) од Цицмила из Стоца. *Врачари* (4 к.) од Врачара с Безуја. Обоји живе на засеоку „Шорићи".

Војводићи (4 к., св. Лука), Требјешани су, род Никовићима.

У Кнежевићима су:

Кнежевићи (14 к., св. Ђорђије) старином из Дробњака. *Огњеновићи* (2 к.) од Огњеновића из Мратиња. *Поповићи* (2 к., Мала Госпођа); дошли испреко Таре; раније се звали *Карима̀ни*. *Плошчићи* (Плоска) (1 к.) и *Ковачевићи* (2 к.)

33. *Бабићи*

Село се прво звало *Црвеник*, па се по некој баби, која је шест синова отхранила, прозвало *Бабићи*. Земљиште на коме је село типски је карст. Село је постало од катуна.

У Бабићима данас живе:

Радовићи (3 к.) од Радовића из Мратиња. *Ранчевићи* (2 к., Мала Госпођа) су из Озриниħа код Никшића. *Митрићи* (2 к.) од Митрића из Мратиња. *Батурани* (1 к.) од Батурана с Недајнога.

На засеоку *Кутијешу* живе: *Митрићи* (2 к.) од Митрића из Мратиња. *Ћаласани* (2 к.) од Ћаласана из Мратиња. *Огњеновићи* (1 к.) од Огњеновића из Мратиња. *Кокановићи* (1 к.) од Кокановића из Мратиња.

34. *Жеично*

Село је мало и налази се у карсним долинама и валама. Безводно је, а има доста шуме. Њиве и ливаде су заједно, а заједно су куће, колибе и стаје. Село је постало од катуна.

У селу су: *Вранићи* (3 к., св. Јован) они су од Савовића из Комарнице у Дробњаку. *Ћурчићи* (5 к., св. Ђорђије), ту су од пре 150 година. *Костићи* (1 к., св. Трифун), најстарија породица у селу. *Бабићи* (1 к., св. Стеван), из села Бабиħа.

35. *Доње Црквице*

Доње Црквице су у углу, где се кањони Пиве и Таре сучељавају. Више горњега дела села налази се брдо *Соко* (1452 м.) са градином Херцега Стјепана. Насеље је старијега постанка и село се дели на Горње и Доње Поље. У Горњем Пољу има јак извор: *Славањ*, а у Домем *Врба*. Према овоме Доње Црквице су једино веће насеље у Планини, које има живу воду. Село је подељено на крајеве: *Ратковићи, Побрњица, Рудина, Ченгића Поље* и *Враца*. Рудина је средиште села и то је била варошица — касаба — у време турско за цео тај крај. Налази се на висини од 1125 м.

Њиве и ливаде су у селу и око њега. Куће и стаје су помешане. Катун је Доњег Поља у *Грубач-Врху*, а Горњег по Жеичну и Јеринићима.

У Горњем Пољу су: *Бабићи* (2 к.) из села Бабића. *Радовићи* (15 к.) од Радовића из Мратиња. *Карабасили* (7 к., св. Никола), с Рудиница из Жупе. *Гашовићи (Гашићи)* (15 к., св. Ђорђије) из Дробњака су. *Кулићи* (5 к.), од Кулића из Присојног Ораха. *Нишићи* (2 к., св. Ђорђије) од Никшића су. *Ђукићи* (3 к., св. Ђорђије) од Ђукића из Дробњака. *Митрићи* (8 к.) од Митрића из Мратиња. *Живковићи* (4 к., св. Ђорђије) из Дробњака су.

У Доњем Пољу су: *Поповићи* (20 к., св. Ђорђије) старинци су у селу а преци су им од Скадра. Неки поп побегао од турскога зулума и после дугога лутања настани се у Доњим Црквицама. Потомци му се прозову Поповићи и веле да је од њих било 19 попова. *Бојати* (2 к.) од Бојата из Горњих Црквица. *Шаинци* (3 к., св. Лука) Требјешани су од Никшића. *Ивановићи* (3 к., Миољдан) из Бријега су из кањона Пиве. *Грубачи* (7 к., св. Ђорђије) из Дробњака су. *Пантовићи* (5 к.) од Пантовића су из Мратиња. *Ђаласани* (3 к.) од *Ђаласана* из Мратиња.

В) НАСЕЉА И ПОРОДИЦЕ У КАЊОНУ ТАРЕ

36. *Ђендова Лука* је на једном таванку (тераси) у кањону Таре испод села Црне Горе. Има у изобиљу и воде и шуме.

Становници су: *Давидовићи* (1 к.), досељени испреко Таре, славе св. Ђорђија; и *Кнежевићи* (1 к.), од Кнежевића са Црквица.

37. *Божурев До* је у кањону до саме Таре. Старо је насеље, ту још из времена турскога.

Становници су: *Шаиновићи* (3 к.), *Авдићи* (3 к.) и *Шабановићи* (1 к.), сви су испреко Таре; *Зукановићи* (7 к.) из Херцеговине; сви су муслимани и ту насељени као чифчије. Има и *Арап-Оџа* 1 кућа; то је неки мелез, дошао по верском послу па ту и остао.

38. *Оџића Главице* са 3 куће *Оџића,* муслимани, родом испреко Таре и 2 куће *Бојата* из Г. Црквица.

39. *Марков До* са две куће Ивановића, славе Миољдан, родом из Ограђенице испреко Таре.

40. *Ликића До* са 3 куће *Ликића,* старином од Живковића из Црквица; 1 кућа *Ивановића* и 1 кућа *Мијатовића.*

41. *Лијећевина* у кањону до саме реке. Становници су: *Грубачи* (4 к., св. Ђорђија) из Дробњака из Тушине; *Верговићи* (1 к.) испреко Таре.

42. *Јасен* са три куће *Ушћумлића* са Унча и 1 кућа *Милића,* усташи испреко Таре од Чајнича.

43. *Папратишта* са 7 кућа *Вуковића* из Мратиња.

44. *Заграђе,* највеће насеље у Кањону Таре. Налази се више самог Шћепан-Поља на једној заравни. Ту је стара црква Рача у полуразрушеном стању.

Становници су: *Вуковићи* (3 к.) од Вуковића из Мратиња; *Јоковићи* (1 к.) од Јоковића из Брезана; *Живковићи* (3 к.) од Живковића из Црквица; *Гвоздени* (2 к., св. Никола) су из Дробњака, из Тепаца; *Јојићи* (1 к.) од Јојића с Пишча.

45. *Шћепан-Поље* је на самим ставама Пиве и Таре, на постанку Дрине, на луци — тераси — високој над летњим нивоом Пиве и Таре 4,40 м., а над морем 454 метра. Куће су око те луке а по луци су њиве и ливаде. На Шћепан-Пољу је брод (прелаз) на Тари, „код Хума", на путу ка Фочи. Доскора се ту Тара прелазила на плутима, а сада има гвоздени мост.

Више Шћепан-Поља је Шћепан-Град са многим старим гробовима око њега (в. сл. 15).

Становници су: *Вуковићи* (6 к.) од Вуковића из Мратиња и 1 кућа *Милића.*

46. *Чокове Луке* једино насеље у кањону Пиве с десне стране. Становници су *Јововићи* (4 к.) од Јововића са Забрђа.

РЕГИСТАР

ЗА ПИВУ И ПИВЉАНЕ

Саставио *Миливоје В. Исаиловића**

Скраћенице: **в.** = варош, варошица; **Г.** = Горњи; **грађ.** = грађен; **гр.** = граница; **Д.** = Доњи; **дос.** = досељен; **з.** = заселак; **к.** = крај; **кат.** = катун; **л.** = ливада; **м.** = место; **нар.** = народни; **нас.** = насеље; **њ.** = њиве; **осн.** = основао, -ли; **п.** = породица; **пл.** = планина; **пор.** = пореклом; **р.** = род; **род.** = родоначалник; **с.** = село; **стан.** = становници; **стар.** = староседеоци; **х.** = хатар.

Абазовић Алексин Станиша, мимо племенског збора постављен за војводу дробњачкога: 177, 178.

Авдићи, муслиманска п. у Божуровом Долу, досељени из Таре: 221, 278; у Д. Црквицама 275.

Аврамије кир, игуман манастира Пиве: 219.

Аврам Петар из с. Црна Гора: 274.

Адамовићи, п. у Дупљају (Ваљевска Колубара), њихов род Пимићи, Панићи, Бранковићи, Антонијевићи и Станковићи из истог м.: 231.

Азија, досељеници: 221.

Алексићи, п. у Љуљацима (Гружа): 235; у Малинску (Дробњак): 261.

Алимпићи, п. у Туђину (Ваљевска Колубара): 232.

„аљина“, горња мушка одећа: 211.

„амбари“, преграде за оставу: 200.

Америка Северна, до I Светског рата многи Пивљани одлазе у печалбу: 212.

„Американац“, назив за исељеника повратника: 212.

Анићи, п. у Нећаријима (Сарајевско Поље), пор. од Васовића: 232; у Плужинама: 252; у Брљеву: 252; у Милошевићима: 253, сви од Аџића из Лисине.

Антонијевићи, п. у Дупљају (Ваљевска Колубара): 231; види Адамовићи.

Антонићи, п. у Зајачи (Јадар): 234; у Пасковцу (Јадар): 234.

Апрци, од њих Чепици у Осијеку (Сарајевско Поље): 232.

Апрцовићи, п. у Осоіном Ораху: 221, 255; у Миљковцу, пор. од А. из Осојног Ораха: 221, 261.

Арајовићи, муслиманска п. у Божуров Долу, досељени из Азије: 221, 278.

Арап Оџа, види Араповићи.

Арсеније IV Шакабента, патријарх пећски: 229.

„атула“, простор између округлија и венчаница: 201.

Аустро-Угарска: 183.

Аџић Вуле, пивски усташ: 179, 181, 183; — Јово: 204.

* Регистар саставио на позив редактора.

Аџић, п. у Лисини: 218, 219, 221, 223, 224, 257; основали Лисину: 184, 256; напуштају славу Вел. Госпођу: 219; у Плужинама: 221, 252; у Милошевићима: 221, 253; у Брљеву: 221, 252; у з. Седларима (Стабна): 221, 255; у в. Горанску: 221, 259; у Војиновићима: 221, 272; досељени с Косова или Метохије: 221; од њих Васићи у Сарајевском Пољу: 232, и Моћевићи у Слатини (Сарајевско Поље): 232.

Бабине, с. у Потарју-Полимљу: 230.

бабице-сељанке у Пиви: 212.

Бабићи, с. у Пивској Планини: 221, 228, 276, 280. — п. у Д. Црквицама: 221, 224, 277; у Жеичну: 276.

Бадњари, п. из Тепаца (Дробњак): 221, 274.

Бајагићи, п. у Зукви: 217, 221, 237, 238, 256; у Стубици: 221, 256; у Г. Црквицама: 221, 276; од њих Сташевићи, Тотићи у Пријеворцу, Јовановићи у Зубачу и Јелисавчићи у Биоски (Вишеградски Стари Влах): 231.

Бајиловићи, п. у Врановини, пор. Пивљани: 230.

Бајовићи (Чепури) п. у Рудиницама: 221, 260; у Безују: 221, 267; потомци Баја Пивљанина, стар у Г. Рудиницама: 221, 260; од њих Шоје у Осијеку (Сарајевско Поље): 232.

Бајово Ждријело: 160.

Бајово Поље: с. у Пивској Жупи: 165, 222, 227, 249, 260, 261, 262.

Бакрачи, п. у Горанску: 217, 221, 259; стар. на Синьцу: 221.

Баланџа, кнез у Ерцеговој Страни: 272.

Баланџићи, п. у Унчу: 217, (Ерцегове Стране): 272; у Плужинама: 221, 251, 252, 272.

Балкански рат: 246.

Бан Грубан, види *Церовић Грубан*.

Бан Митрофан, митрополит црногорски: 261.

Бања Лука: 229.

Бањани, пл. у Црногорској Херцеговини: 216, 217, 221–224, 238, 241, 250, 251, 253, 256, 266, 268–270, 272–274.

Бањски Катуни, више с. Војиновића: 198, 268.

Баре, к. у Стабнима: 219, 254; к. у Равну: 257; к. у Смријечну: 258.

Барице, с. у Потарју–Полимљу: 230.

„барјактар" на свадби: 247.

Барни До, л. у Мратињу: 250.

Батурани, п. у с. Црној Гори: 221, 274; у Недајну: 221, 274; у Бабићима: 221, 276.

Баћевић Јован из Бањана: 178.

Бауџале, п. и к. у Г. Црквицама (з. Никовићи), старином из Пивске Жупе: 221, 275; с близу Бијељине у Босни: 275, *Бауџалско гробље*, старо турско гробље у Г. Црквицама: 275.

Бачаревићи, п. у Радмиловићу (Гружа): 235.

Башовић Милутин из Дробњака: 178.

„бедримице", стране зиданог гроба: 242.

Безује, с. у Пивској Планини: 159, 164, 176, 179, 181, 182, 206, 221, 224, 227, 231, 264, 265–267; морене: 163.

Белошевац, с. у Лепеници: 233.

Београд: 218; *Београдъ*: 265; *београдски пашалук:* 218.

Берлински конгрес (1878): 226; — уговор: 183.

бескућника, човека без земље и куће, сељаци не трпе у својој средини: 205.

Бесleме, п. у Сељанима, усташи из Херцеговине: 260.

Бијела, р. у Дробњаку: 163.

Бијељина, в. у Босни: 273, 275.

Биоска, с. у ужичком крају: 231.

Биоче: 171.

бистијерне, види *густијерне*.

Бјелак, род. Бјелаковића, дос. из Гацка: 265; *Бјелаковићи*, п. у Херцеговим Странама, пор. од Слијепчевића од Гацка: 221, 272.

Бјеланов Пиштет, грађ. вода у Тодоровом Долу: 172.

Бјелице, племе у Црној Гори: 222, 268.

Благојевићи, п. у Буковцу: 221, 261; у Г. Брезнима: 221, 264; у Д. Рудиницама: 221, 260; досељени из

Гацка: 221; п. у Церову (Рађевина): 234.
Блечићи, п. у Сељанима: 217, 221, 260; староседеоци: 221; род с Тадићима у Смријечну: 258; од њих Секуловићи: 256.
„бљеке“, овце белог образа: 208.
Бобани, удут с. Дужи: 159, 198.
Бобовац, син Секула, приложника манастира Пиве: 219.
Боботин Врх у Г. Унчу: 198, 272.
Бовани, стари кат. близу Доброг и Тодоровог Дола: 198.
Богдановићи, п. у Пишчу: 182, 221, 265; у Зајачи (Јадар): 234.
Богић, род. Радовића из Борковића: 268.
Богишићев Законик: 205.
богомили, богомилски: 192, 193, 223.
„Богомилско Гробље“, назив за стара гробља у Босни: 192.
Божовићи, п. у Дубровску у Дробњаку, пор. Пивљани од Ушћумлића: 230, 272; у Плужинама, усташи из Фоче: 252.
Божур, пл. близу Борковића: 268; *Божуров До,* с. у кањону Таре, нас. из турског времена: 221, 222, 224, 277.
Бојати, з. Г. Црквица: 221, 228, 276; п. у Г. Црквицама: 221, 275, 276; у Д. Црквицама: 221, 277; у Оцића Главици: 221, 278.
Бојићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Бојовићи, п. у Безују: 267.
Бока Которска: 229, 233, 252, 258.
Бокељи, грађевинари у Пиви: 202.
Болмази, п. у Дубрави код Иванице: 238.
борба за устав (1907): 183.
Боричје, з. Пирног Дола: 164, 165, 182, 188, 223, 228, 238, 269; *Боричка црква:* 172; *Боричко Брдо:* 269.
Борковићи, с. у Пивској Планини: 164–166, 174, 181, 186, 198, 199, 209, 221–224, 228, 239, 264, 268, 269; *Борковића Катун:* 172, 188, 190, 216.
Борова Страна, брдо на СЗ од Трса: 273.
Боровац, с. у Дробњаку: 230.
Босанска Вила, часопис: 219.
Босна: 177, 179, 183, 192, 220, 223, 229, 251, 252, 255, 256, 259, 267, 272, 273.
Бостани, земља у Ораху: 161, 219, 220.
Бошковићи, п. у Пиви, од њих Мићићи у Рељеву (Сарајевско Поље): 232.
Бошњаци, п. у Безују, дос. из Никшићске Жупе: 221, 265, 267.
Бранило, један од род. данашњег пивског становништа по нар. предању; од њега потичу Јованштаци: 217, 274.
Бранковићи, п. у Дупљају (Ваљевска Колубара): 231. Види *Адамовићи;* у Костајнику (Рађевина): 233.
Браново: 187, 190.
братства дају имена крајевима у насељима Пиве: 186, 238.
Брашнари, некадашњи з. Стабана, данас не постоји: 216.
брвна: 201, 202.
Брвно, м. у хатару с. Пишча: 172.
Брда, пл. поред Борковића: 268; огранак Јагодина Врха код Умча: 272.
Брђани: 236, 241.
Брежњани, стан. Брезана: 207, 209, 237.
Брезанско Поље: 164, 262, 263.
Брезна, с. у Пивској Жупи: 160, 163, 164, 165, 167, 174–176, 184, 202, 206, 207, 209, 212, 238–240, 249, 261, 262, 264, 266, 268, 270, 272, 278; *Горња —*: 221, 222–224, 227, 262, 263; осн. Ђурковићи 262; *Доња —*: 222, 224, 227, 239, 262, 263; осн. Дурутовићи: 262.
Брезово Брдо: 160.
Брезнице Доње, м. у Пиви: 187.
Бријег (стране у кањону Пиве и Таре): 159, 208, 214, 215, 221, 222, 224, 227, 260, 261, 264, 267, 268, 270, 277.
„бријег“, нар. назив за страну кањона: 171, 172.
Бркићи, п. из Папратишта у Србији: 238.
Брљево, с. у Пивској Жупи: 164, 165, 185, 214, 221, 223, 224, 227, 249, 252, 253, 259; катуни: 249.

брод (прелаз на Тари) „код Хума“: 278.
Брсково, брдо и град на њему: 163.
Брсковска Жупа, област око р. Таре: 163.
Бршшевац, пл. у близини Стубице: 255, 256, 261.
Будаковићи, старо презиме Баланџића, Сочица и Гојковића из Плужина: 252.
Будањ, с. у Пивској Жупи: 164, 165, 187, 214, 221, 223, 227, 248, 249, 253.
Буковац, с. у Пивској Жупи: 164, 187, 221, 227, 249, 260, 261, 262, 264, 266.
Буковик: 167.
Буковица, р. у Дробњаку: 163, 166, 168, 169, 249; ушће Комарнице: 170; — *Горња,* с. у Дробњаку: 228.
Букор, с. у Ваљевској Тамнави: 233.
Бурев До, кат. Недајна: 273.
Бурешица, с. у Гацку: 257.
„бучалина“, јело од млека: 211.
Бучалине, п. у Миљковцу, староседеоци: 221, 261.
Бучиње, пл. изнад Забрђа: 179, 258.
Бушашлија Махмуд паша, скадарски везир: 176–178.
вакуф Ченгића: 197.
ваљарице за сукно на Врбници: 172, 216, 255.
Ваљевска Колубара: 226; *Ваљевска Подгорина:* 229; *Ваљевска Тамнава:* 233; *ваљевски крај:* 238.
ванбрачно дете: 238, 239.
Варези, п. у Смријчну, дос. из Дробњака: 221, 258.
„вареника“, јело од млека: 211.
Василијевићи, п. у Орљу, пор. Пивљани: 230.
Васиљевићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233; у Зајачи (Јадар): 234.
Васићи, п. у Лукавицама, Крупцу, Старој Гори, Кијеву и Пољанама (Сарајевско Поље), од Аџића су: 232.
Васо и Вуко, род. Вуковића у Пишчу: 271.
Васовићи, п. у Будњу: 221, 253; генеалогија В.: 253; у Брљеву: 221, 253; дос. из Бањана: 221; од њих Анићи у Нељарићима (Сарајевско Поље): 232.
„ваштани“, зимњи станови: 185.
„вашар“: 246.
везир босански: 176, 219; сарајевски: 176; скадарски: 176; травнички: 176, 178; херцеговачки: 176.
Велики Врх, на њему кат. Унча: 272.
Велика Обла Глава: 264.
„велика трпеза“ о свадби: 248.
Велико Бишче, пл. на гр. Пиве: 166.
Велимићи, с. преко Таре: 274, 276.
Вемића Катун: 178.
„венчанице“, спољашње греде по зиду: 201.
Верговићи, п. у Лијењевини-Бријег, дос. из Борковића: 221, 278.
вериге над огњиштем: 201.
Веруси, п. у Мратињу, дос. из Приепоља: 221, 250.
Видрован у Горњем Пољу: 169.
Виногради, сеоски комун СЗ од Плужина: 251; — *Ерцега Шћепана,* види *Ерцегови Виногради.*
Вишњиње До: 176.
Владислав, син Херцега Стјепана: 215.
Власеница у Босни: 256; *власенички крај:* 192.
Wlachi Piljatusi, Власи Пилатовци: 216.
Власи: 216.
Власење, види *Пузи.*
Властелино Ждријело у Латичном: 160.
власт војводска у Пиви зависила од подршке Турака: 178.
Власуља, пл. на гр. Пиве: 159, 160, 163, 164, 166.
Водени До, горњи део суводочине Пирног Дола: 171.
воденице на Врбници: 161.
Водице, з. Сељана: 163, 260.
војводе у Пиви помињу се у XVIII в.. 177.
Војводина: 225.
Војводића Крај у Г. Црквицама: 275.
Војводићи, п. у Г. Црквицама: 186, 275, 276; досељени од Требјешана: 221.
војводство прво у кући Јоковића: 236.

Војиновићи, с. у Пивској Планини: 164, 165, 182, 198, 221–224, 228, 271, 272; п. у Војиновићима, стар. из Плужина: 221, 224, 237, 271.
Војиновић-Голошија Лука: 180.
Војиновић Ристо: 182.
Војник, пл. на гр. Пиве: 159, 160, 163, 164, 166, 168, 214, 215, 240, 262; кат. Брезна: 263.
војница: 225.
Волујак, пл. на граници Пиве: 166.
Вранићи, п. Жеичну: 221, 276.
Врановина, с. у Потарју–Полимљу: 230.
„враноке" овце: 208.
Враца, к. Д. Црквица: 277.
Врачари, п. у Безују: 221, 224, 267, 276; у Брезнима: 221, 264, 265; у Г. Црквицама: 221, 276.
Врачар Прокопије, игуман манастира Пиве: 239.
Врба, извор у Д. Црквицама: 277.
Врбица Машо, војвода: 176.
Врбница, лева притока Пиве: 162, 164, 165, 172, 173, 176, 184, 187, 188, 193, 205, 207, 214, 216–218, 249, 251, 253–256, 258; постаје од потока Орашице, Сутулије и Зукве: 171; кањон: 171; воденице и ваљарице: 172.
вргање, изразите карсне вртаче у Дуби, на д. обали Пиве: 166.
Врошшице, стаје Безуја: 264.
Вршијељка, бој: 259; погибија Баја Пивљанина: 262.
вршаче у Брезанском Пољу: 263.
Врхбрезница: 237.
Вуиновић Вукоман: 219.
Вујадиновићи, п. у Бањанима, од њих Краљачићи у Трси: 273.
Вујачићи са Грахова: 223; од њих Лубурићи: 252.
Вујиновићи, дос. у Рудиницама: 260.
Вујићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Вујичићи, п. у Туђину (Ваљевска Колубара): 232.
Вук, род. Делића у Борковцу: 268.
Вукадин из Пилатоваца: 216; — *сйахија:* 161.
Вукаловић Лука: 178.
Вуко и Вукоша, преци Вуковића из Мратиња: 250.
Вуковић Дука: 219.
Вуковићи, п. у Мратињу: 221, 223, 224, 250, 251; пасови: 252; у Пишчу: 221, 271; преци: 271; у Папратишту: 221, 278; у Заграђу: 221, 278; у Шћепан Пољу: 221, 278; на Боровцу у Дробњаку: 230.
Вукодо, пл. Рудиница: 254.
Вукосављевићи, п. у Сељанима, староседеоци: 221, 260.
Вукошић Јанко: 184.
Вукчић Сшјейан, војвода пре 1448 г.. 191.
Вучево Поље: 159, 160.
Вучје на Војнику: 167.
Гаврило, предак Гаговића: 266.
Гаговић хаџи Арсеније, „Пивац", архимандрит манастира Пиве: 162, 178, 220, 235, 265, 266; — *Јован:* 267; — *Миро,* сердар са Безуја: 160, 179, 181, 265; — *Сшаниша:* 266.
Гаговића Куле: 265.
Гаговићи, п. у Безују, дос. из Призрена: 217, 218, 221, 265, 266; прво сердарство: 237; преци: 267; од њих Цицварићи у Никојевићима: 231.
„газ", брод, прелаз преко реке: 172.
Гајићи, п. у Церову (Рађевина): 234; у Помијачи (Јадар): 235.
Гардашевићи, п. с. Чева: 221.
„гаре" овце: 208.
„гаће", чакшире: 211.
Гацко Поље: 218.
Гацко, в. у Херцеговини: 159, 174. 176, 179–183, 216, 220–222, 224, 253, 257–259, 261, 266, 268, 272, 274.
Гачани, стан. Гацка: 182, 224, 257. 257.
Гашићи (Гашовићи), п. у Црквицама, дос. из Дробњака: 221; у Г. Црквицама: 276; у Д. Црквицама: 277.
Гвоздени, п. у Заграђу: 221, 278.
Гиљфердинг А., дао приближне податке о броју становника Пиве: 226.
главари народни: 179.
Главица, к. у Стабнима: 254; у Смријечну: 258.
Главичица: с. у Босни код Бијељине: 273.

Гладиште Старо („гладе“ = сточар. колибе): 270.
Гласинац, предео у Босни: 220, 252, 253, 256, 266, 269, 271.
Гласовита, пл. више Равног: 179, 257, 258; бој: 182.
Гледићи, с. у Гружи: 235.
Гломазић Ћетко, усташ: 181.
Гломазићи, п. у Д. Рудиницама: 217, 222, 260; на Крушеву у Сељанима: 260.
„гнојеви“, торови: 206.
гобела, део точка на колима: 210.
Говедарице, п. у Смријечну: 222, 258; у Јасену: 222, 255; у Горанском: 259.
Гогићи, п. у Г. Рудиницама: 222.
Гојковића До, к. Плужина: 251.
Гојковићи, п. у Плужинама: 217, 222, 252; у Белошевцу (Лепеница): 233.
Гојсава, жива локва у Д. Брезнима: 262.
Гола Глава, комун на Ј од Плужина: 251.
Голеш, с. у Потарју-Полимљу: 230.
Голианин Мићан: 219.
Голија, пл. на гр. Пиве: 159, 160, 165, 166, 176, 214, 215, 220, 241, 252, 260–262.
Голићи, п. у Г. Рудиницама, дошли за одивом из Ибарског Колашина: 260.
Голошија, види *Војиновић-Голошија Л.*
Голубовићи, п. у Присојном Ораху: 222, 255; у Лисини: 222; у Дубровску у Дробњаку: 230.
гомиле камења: 187; у Драгаљеву: 193; *стављање под гомилу:* 257.
Гораждansко Поље: 258.
Горанско, с. и в. у Пивској Жупи: 164, 165, 170, 174, 176, 179, 180, 183, 185, 212, 221–224, 227, 249, 253, 259, 261, 270, 271.
Горње Брдо, катун Рудиница: 260.
Горње Поље, на Војнику: 168, 169; к. Д. Црквица: 277.
Горње Село, к. с. Црне Горе: 274.
Горње Црквице, с. у Пивској Планини: 164, 166, 221, 222–225, 246, 274, 278; вици *Црквице.*
Гостаја, извор у Николином Долу: 172.
Градац, к. Плужина: 171, 187, 251; *Градачка Пољана:* 168.
градине у Пиви: 187, 193; испод Стабана: 193; Соко (Шћепан Град): 193, 274; види Ерцега Шћепана Градина.
Градно Брдо, врх на пл. Војнику: 167, 169.
грађене воде у Пиви: 172, 173; на Унчу: 272; на Трси: 273; у Г. Црквицама: 274. Види „снијежнице“, „густијерне“, „ублови“, „пиштети“, стублине, корита, локве.
„граница“, усечен крст на камену — међа разних удута: 159, 203.
Граовљани. стан. Граова: 238, 241; *Граово:* 223, 251, 252, 261, 263, 264.
Грбаљ, предео у Боки Которској: 258.
Грбићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Грбовић у Дробњаку: 263.
Греда, п. у Кулићима, усташи из Херцеговине: 222, 271.
Греде, пл.: 255.
гредељ, део плужнице: 207.
„греза“, врста зида од куће: 201.
Гргуревићи, п. у Равном, дос. из Гацка: 222, 257.
Гргурска Бара: 187, 257.
гроб у Пиви: 239.
гробља, види *стара гробља.*
Грубан Бан, види *Церовић Грубан.*
Грубач–Врх, кат. Д. Поља (Д. Црквице): 277.
Грубачи, п. у Д. Црквицама: 222, 277; у Лијећевини: 222, 278.
Гружа, област у Србији: 235.
Грујичићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
грушавина: 211.
„Грци“, живели пре Срба у Пиви: 191; градили густијерну у Буковцу: 261.
„грчко“ гробље на Д. Брезинима: 187; у Тодоровом Долу: 188, 191.
Гусац, к. око извора Сињца: 194.
Гусић, с. у Пивској Жупи: 223, 252, 272.
гусле: 209, 256.

„густијерне“: 172; у Буковцу: 261; у Безују: 264; у Борковићима: 268; у Лицу: 271; приватне густијерне у Дубљевићима: 272.
Гутовићи, п. у Г. Рудиницама: 222, 260. (Гацко): 215.
Дабар, м. у Босни: 251.
Давидовићи, п. у Недајну, дос. испреко Таре: 222; у Ђендовој Луци: 222, 274, 277; у Самобору (Херцеговина): 233.
Дакићи, п. у с. Црној Гори, стар., од Тијанића из Стабана: 222.
Даковићи, п. у Грахову: 263, 264.
Далмација: 218, 229, 256.
Дамљановићи, п. у Д. Рудиницама: 222, 260.
„дација“, порез: 204; за чифлук плаћа газда: 204, књиге од „дације“: 213, 239.
„двоје и двоје“, народна игра: 246.
Дворжак, п. у Присојном Ораху: 255.
двор Херцега Стјејана у Стабнима: 215, 254.
„девер“ на свадби: 247, 248.
Дедага, види *Ченгић Дервиш паша.*
Делибашићи, п. у Рудинама: 264.
делије царске: 239.
Делић Вук, кнез: 269; — *Лазар,* из Бања Луке: 269; — *Митар,* син Вука, кнеза: 269.
Делићи, п. и к. у Борковићима: 186, 221, 222, 224, 239, 268, 269.
Демировићи, р. у Србији, у сродству с Аџићима: 257.
десетак (десетина), турски порез: 225.
Десићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Десићановићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Дивани, пл. изнад Мокрог: 167, 169.
Дивљаковићи, п. у Кржави (Рађевина): 234.
динарски човек: 236.
„дио“, види *ред.*
дим (огњиште): 205.
До, к. Стабна: 171, 254; кат. Руднице: 260.
Добра Села, с. у Дробњаку: 230.
Добри До: 176, 198.
Добриловићи, п. у Пишчу: 270; у Горанску: 222; у Тршићу (Јадар): 234.
Додери, р. у Равну, дос. из Херцеговине: 222, 224, 257, 260.
Додерска Пољана: 249, 257.
Докићи, р. из с. Црне Горе: 274.
„докољенице“, део мушке ношње: 211.
Долац, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Долине у Сељковцу: 181.
„долибаша“, главни гост о слави: 244, 245.
Долови, к. Смријечна: 258; л. с. Црне Горе: 274.
„домазет“: 204.
„домаћин“ задруге: 234; — сватова: 247.
домаћица у задрузи најстарија после домаћина: 240.
Дондићи, п. у Војиновићима: 222, 271.
Доње Поље, к. Д. Црквица: 277.
Доње Село, к. с. Црне Горе: 274.
Доње Црквице, с. у Пивској Планини: 176, 182, 184, 186, 204, 215, 221–224, 264, 274, 275, 277.
досељеници у Пиви: 219.
Драгаљево: 159, 160, 176, 193, 264.
Драгачево Горње, област у Србији: 232; *Драгачево:* 238.
Драгићевићи, п. у Тршићу (Јадар): 234.
Драго, брат Ника, род. Никовића из Г. Црквица: 275.
Драговићи, п. у Љуљацима (Гружа): 235.
Драшковић Павле, војвода у XVII в.: 219.
„дрвена јапија“: 209.
дрводеља: 209; *дрводељска рукотворина:* 209.
Дрека, механџија у Д. Брезнима: 240.
Дрина, река: 172, 191, 278; крај: 275; село: 180.
дрндар: 209.
Дробњак, обл. у Црној Гори: 159, 160, 163, 170, 172, 176, 178, 183, 216, 221–223, 226, 230, 240, 241, 251, 261, 263, 264, 268, 274–278.
Дробњаци, племе у Црној Гори: 160, 176, 179, 181, 187, 193, 199, 203, 208, 220, 222, 225, 236, 238, 260.

Дробњачко Коритo одн. Жупа Комарница, између жупа Мораче и Пиве: 163.
Дрйе, кат. з. Лица: 198.
Дубљевића Катун: 267.
Дубљевићи, с. у Пивској Планини: 164, 166, 174, 185, 222, 224, 228, 267, 268; р. у Дубљевићима и Пирном Долу, дос. из Дуба (Црна Гора): 222, 268, 270.
Дубоки До, кат. Безуја: 264.
Дубрава, с. код Иванице: 238.
Дубровник: 218.
Дубровско, с. у Дробњаку: 159, 167, 181, 230, 270, 272.
Дужи, с. у Дробњаку: 164, 170, 175, 178, 198, 264.
Дукљанин йоӣ, први спомен Пиве: 161, 163; *хроника:* 215.
Дуйљај, с. у Ваљевској Колубари: 231.
Дурмитор, пл. на гр. Пиве: 159, 160, 163, 164, 166, 168, 198, 214, 216, 237, 268. *Дурмиторска бригада:* 183.
Дурутовић Вукосав, члан суда у Никшићу: 263; — *Димитрије* са Брезана: 212.
Дурутовићи, р. у Д. Брезнима, дос. са Чева: 222, 237, 262, 264; основали Д. Брезна: 258; преци: 263.
Дучић йоӣ Симеон: 219; синови Иво и Јово: 219.
Ђајићи, п. из Стабана, усташи из Херцеговине: 222, 255.
Ђаковићева Мара: 238.
Ђаковићи, п. у Плужинама, стар. 222; дошли с Пишча: 252.
Ђаковица, в. у Метохији: 252.
Ђайићи, п. у Милошевићима, дос. из Никшића: 222, 253.
Ђачић Василије, племенски капетан из Рудиница: 180, 261; — *Сӣефан,* игуман манастира Пиве: 197.
Ђачићи, п. у Г. Рудиницама, род с Николићима: 222, 260.
Ђедов До, на гр. Пиве и Дробњака: 172.
Ђендова Лука (Бријег): 222, 223, 277.
Ђикановићи р. у Г. Рудиницама: 222, 260; у Брезнима: 222, 264.
Ђоћићи, р. у Милошевићима: 222; у Будњу: 222, 253.
Ђорићи, п. у Милошевићима: 253.
Ђукан зв. Топал род. Топаловића у Плужинама: 251.
Ђукановићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233; старо име п. Топаловића у Плужинама: 251.
Ђукићи, п. у Д. Црквицама, дос. из Дробњака: 222, 277; п. у Церову (Рађевина): 234.
Ђуков види *Пејовић.*
Ђунићи, п. у Пасковцу (Јадар): 234.
Ђуричићи, п. у Рајковцу, дос. из Пиве у XVIII в.: 231.
Ђурићи, п. у Требињу, од њих Мандићи у Г. Црквицама: 223; п. у Костајнику (Рађевина): 233; у Церову (Рађевина): 234.
Ђурковић Јашо: 210, 238; — поп Стојан из Рињана: 264.
Ђурковићи, р. у Г. Брезнима: 222, 237, основали Г. Брезна: 263, 264.
Ђуровићи, види *Радовићи.*
Ерцег Шйайан, види *Херцег Сӣјейан.*
Ерцегова Градина код с. Стабна: 192, 193, 207, 215, 254.
Ерцегове Стране, з. Унча: 192, 198, 215, 272, 273.
Ерцегови Виногради: 193, 215, 254.
Жагрица, пл. у кањону Врбнице: 171; комун Плужина: 251, 258.
Жарковићи, р. у Недајну: 222, 273.
жжбица, део кола: 210.
Ждријело: 175.
Жеично, з. Д. Црквица: 221, 223, 224, 228, 276, 277.
жжженидба код Пивљана: 238, 246.
жжженска деца добијају мираз, али не и део очевине: 204; наслеђују где нема мушке: 204.
Жива, тераса на Војниковом леднику: 160, 167.
жживе воде: 172, 173.
Живко, род. Живковића из Г. Црквица: 274, 276.
Живковићи, п. у Загрђу: 192, 276; у Г. Црквицама: 222, 276, 278; у Д. Црквицама: 277; у Костајнику (Рађевина): 233.
жжиока: 201.
Житни Поӣок, м. у Србији: 256.
жжиӣо се не кува за славу: 244.

Жуловићи, п. у Стубици, стар.: 222, 255.
Жупа: 173; — *Горња:* 249; — *Доња:* 249; — *Комарница:* 163; — *Морача:* 163; — *Никшић:* 221, 224, 261, 267; *Жупа Пива*, види *Пивска Жупа.*
Жупљани, стан. Жупе: 236.
Журковска Гора: 162.
Забој, жива вода у с. Црна Гора: 274.
Заборје, кат. Буковца: 261.
Забрђе, с. у Пивској Жупи: 177, 185, 222, 227, 249, 253, 258, 262, 278.
Забрежје, с. у Ваљевској Тамнави: 233.
заворањ, део кола: 210.
Загорје: 269.
Заград у Никшићској Жупи: 221, 267.
Заграђе, з. у кањону Таре, средњевековно насеље 184, 193, 221–223, 278.
задруге се чувају у доба правне и имовинске несигурности: 186; очуване до пред I светски рат: 240; деоба: 205.
Зајача, с. у Јадру: 234.
Закамен изнад Синьца: 165; л. и стаје Сељана: 259.
занати у Пиви: 209, 218; *занатлије:* 254.
Заовине, с. у Западној Србији: 238.
За Оштром Главицом, кат. Недајна: 273.
Зарисник, висораван у Пиви: 164, 165; кат. на И од Плужина: 251.
засеоци: 229, 254. Види *преселак.*
Затарци, стан. крајева иза Таре: 274.
збор племенски у Пиви није постојао: 177.
звезда шестопера на надгробном споменику у Пишчу: 189.
Звиздић Ђуро: 266.
Звиздићи, п. у Гацком, од Гаговића: 253, 266.
Зебе, с. у Бањанима: 268.
земљорадници: 217; *земљорадња:* 218.
здравице: 244, 245, 246.
Зелена Главица, пл. Војиновића: 271.
Зета: 218, 252, 256.
зетско оро: 246.
Зечевићи, старо презиме Аџића из Лисине: 256; Бора и Кривача, браћа: 257.
зид „на врсте" од тесаног камена: 202.
Златни Бор иза Таре: 221.
Златно Брдо, с. преко Таре: 274.
Змињак, извор у Воденом Долу: 171; убао у Пирном Долу: 269.
Змињац, вода у дну Штирног Дола: 169.
„зрње" овце: 208.
Зубац, с. у Вишеградском Старом Влаху: 231.
зубун, део одеће: 210, 211.
Зукановићи, р. у Божуров Долу, муслимани, дос. иза Таре: 222, 278.
Зуква, Ченгића чифлук: 179, 185, 221, 227, 249, 256, 276.
Зукве, поток, притока Врбнице: 171.
Зупци, с. у Херцеговини, одакле је Лука Вукаловић: 178, 251, 255.
Ибарски Колашин, обл. у Старој Србији: 222, 260.
Ивановићи, п. у Д. Црквицама: 262, 277; у Марков Долу: 278; у Ликића Долу: 222, 278; к. у Г. Рудиницама: 260.
Ивањица, в. у Србији: 238.
Ивица, пл.: 168.
Ивковићи, види *Симонићи.*
Игњатовићи, п. у Коренити (Јадар): 235.
„изба", одељење за крупну стоку у кући на ћелици: 199; доњи спрат у кули: 200.
Избичње, с. у Полимљу: 230.
Извори на Руђином Долу: 172.
Изгори, с. у Херцеговини: 261, 268, 272.
„иконлук", место у кући где стоји икона: 239, 245.
Илија из Стубице, заузео Бостан: 220.
Илићи, п. у Церову (Рађевина): 234; у Зајачи (Јадар): 234.
имовински закон црногорски: 205.
иноплеменик: 203. Види *иносељак.*
иносељак: 203; не може да се служи катуном без дозволе села: 203, нити да добије део приликом деобе: 204, него једино куповином куће и окућнице од сељака: 204.

исељавање из Пиве: 229.
Јаблан, врх на Сињајевини: 166.
Јабланички срез: 246.
Јабука с. 268.
Јабучје, с. у Ваљевској Тамнави: 233.
Јаворак, пл. и кат. Брљева: 252, изнад Војиновића: 271.
Јагодин Врх у Г. Унчу: 272.
Јадар, област у Западној Србији: 234.
Јазбине, брдо на С од Плужина, сеоски комун: 251.
Јајце, в. у Босни: 269.
Јакшићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Јанковићи, п. у с. Црној Гори, дос. из Дробњака: 222, 274.
Јанчарица, пл. на гр. Пиве: 166.
„јапија", дрвена грађа: 243.
јарам, део кола: 210; на њега стављају славску свећу: 245.
Јаредићи (Мирићи), п. у Г. Рудиницама: 222, 260.
Јасен, з. Стабана у Пивској Жупи: 216, 222, 224, 227, 249, 254, 255, 266; з. у кањону Таре 278; — *Горњи:* 188.
Јасеник, с. у Гацком: 253.
Јасенова Пољана, зараван испод Војника: 167.
Јауковић Бојо: 276.
Јауковићи, р. из Дробњака: 221, 276.
Јевтановићи, п. у Сарајеву: 232.
Језера на Дурмитору: 176, 190, 191, 193; з. стабана: 254, 255.
Језерине, изворište Суводола: 171.
Језерце, л. Присојног Ораха: 220, 254.
Језик: 159, 160, 172, 264.
Јелисавчићи у Биоски род са Сташевићима и Тотићима у Пријеворцу и Јовановићима у Зубану, сви од Бајагића у Пиви: 231, 237, 256.
Јерина, жена Живка, род. Живковића из Г. Црквица, по њој прозват к. Јеринић: 276.
Јеринића Куће, к. у Г. Црквицама: 275.
Јеринићи, р. и к. у Г. Црквицама: 186, 228, 275, 277; —, старо презиме Кујунџић, п. у Клупцима (Јадар): 234.
Јиричек Константин, историчар: 216.
Јован, род. Лондровића у Борковићима: 268.
Јован, св., племенска слава Пивљана: 217, 218.
Јовановићи, п. у Зубачу: 231. Види *Јелисавчићи;* п. у Зајачи (Јадар): 234.
Јованштаци, породице које славе св. Јована: 217.
Јовићевићи, п. у Бајовом Пољу: 222, 262.
Јовићи, п. у Зајачи (Јадар): 234.
Јововићи, р. у Бајовом Пољу: 217, 262; у Забрђу: 217, 258; у Милошевићима: 253, 258; у з. Чокова Лука: 278; преци Ј.: 258.
Јојићи, п. у Пишчу: 222, 268; у Заграђу: 222, 278.
Јокан, род. Јокановића са Трсе: 273.
Јокановићи, р. на Трси, дос. из Бањана, старо презиме Којовићи: 222, 223, 273; у Г. Црквицама: 222, 276; у Подгори: 273.
Јокићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Јоко, брат Ника, род. Никовића: 275.
Јоковићи, п. из Забрђа, најстарија војводска кућа у Пиви: 177, 237; из Брезана: 222, 264, 268; у Пирном Долу: 222, 270; у Војиновићима: 222, 272; у Заграђу: 222, 278.
Јоковић Љ. из Боричја: 237.
Јосовац, хајдук у Србији: 237.
Јошиловићи, п. у Долцу (Сарајевско Поље), у Пиви се звали Пијуци: 232.
јузбаша на Горанску: 179.
кабао (ведрица за млеко), са славском свећом: 244.
„кабе" овце: 207.
кадија на Горанску: 179; у Д. Црквицама: 179; у Грмници: 180; невесињски: 180, 270.
кајмакам (срески начелник) цернички: 176; босански Мехмед Мишир: 220.
„кајмакамлук" у Жупи: 179; у Планини: 179.
калајџије: 209.
калуђери: 220.
Кандићи, р. у Стабнима: 223, 237.
„караула" (стражарнице): 179.
Каменица: 159, 160.
Кайавица код Г. Црквица: 274.

капетан племенски: 237.
капетанија Жупа Пивска: 227; Планина Пивска: 227; голиска: 257.
Карабасили, р. у Г. Црквицама, од Николића из Рудиница: 223; у Д. Црквицама: 277.
Карађорђе: 235, 265, 266.
Караџић Милован из Дробњака: 178.
Каримани, раније презиме Поповића из Г. Црквица: 276.
касарна, види *„кршле".*
Катин До, кат. Безуја: 265.
Катун: 250.
катуни: 185, 186; претварају се у села: 186; стара гробља на кат.: 191; стари катуни: 198; колибе у кат.: 202, 208, 268; кат. Херцега Стјепана: 272; катунски живот: 208.
Катунска Нахија: 256.
Катуниште, види *стари катуни.*
Кецојевић Иван из Пирног Дола, највиши човек у Црној Гори: 180, 181, 238; — *Јово:* 271; — *Никола:* 264; — *Секуле,* судија: 160.
Кецојевићи, р. у Пирном Долу, дос. из Бањана: 223, 268, 270.
Кијево, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Кир-Симеон, види *Симеон игуман.*
„клак", креч, пеку сами сељаци: 202, 243.
Кланица, с. у Ваљевској Колубари: 232.
„клијет", одељење куће на ћелици: 199.
клин, део кола: 210.
Кључ, с. у Ваљевској Колубари: 231.
Кнеж-До у Рудинама: 188, 224, 274.
Кнежевић Н. Р.: 196.
Кнежевићи, р. и к. у Г. Црквицама: 186, 224, 228, 246, 275, 276; у Ђендовој Луци: 223, 277.
кнезови сеоски у Пиви: 177, 178; пресуђују мање распре: 178; дају податке за турске статистике: 226.
Книн, в. у Далмацији: 256.
Кованџићи, п. у Јабучју у Ваљевској Тамнави: 233.
Ковачевићи, п. у Церову (Рађевина): 234; у Пасковцу (Јадар): 234; на Грахову: 264; у Г. Црквицама: 276.
ковачи: 209, 254.
Ковачи, з. Стабана: 216, 224, 228, 249, 254–256.
козалац, део плужнице: 207.
„козбаша", старешина косача: 243.
Којовићи, види *Јокановићи.*
Кокановићи, п. у Мратињу: 223, 250; први становници Мратиња: 250; у Г. Црквицама: 223; у Бабићима: 276.
кола брезанска: 210; крстата с котуровима: 209, 210.
колач славски види *крсни колач.*
Колашин: 235.
„колибе" летњи станови за чељад: 202.
Колијевка, пл. Дубљевића: 267.
кољиво: 245.
Комарница, р. у Пиви: 159, 160, 166, 170–175, 179, 205, 207, 217, 249, 259, 260, 262, 264; назив за Пиву до утока Сињца: 262; Горња и Доња: 163; Жупа Комарница код попа Дукљанина, данашњи Дробњак: 163; — с. у Дробњаку: 170, 276.
Комарска Пољана у Дробњаку, изворište Комарнице: 170.
Комнен, род. п. Краљачића на Трси: 273.
комун (комуница), заједничка својина племена, села или братства: 203; У Пиви нема племенских к.: 203; сеоски комуни: 203; не може се присвојити: 203; комун је неотуђив и везан за окућницу: 204; не може се продати за порезу: 205.
Кондићи, п. на Гласинцу у Босни, пор. од Љешевића с Брљева: 252; у Стабнима, род с Туфегџићима: 255.
Конџила, страна Војника: 166, 168, 260.
Копривице, р. у Недајну, дос. из Бањана: 223, 274; род с Недићима из Борковића: 266, 268.
Коренита с. у Јадру: 235.
Корита, старо име с Г. Црквице: 220, 274; к. у Г. Црквицама: 275; на Потрку: 172; —, извор у Д. Рудницама: 270.
Коријен, врх на Војнику: 166, 168.

Корнат, катун Голубовића Ораха и Стабана: 255.
Косијери, р. у Катунској Нахији: 256.
Косово: 217, 218, 256, 266, 270.
Косовска битка: 217, 252, 270.
Костајник, с. у Рађевини: 234.
Костићи, п. у Жеичну: 223, 276; у Смријечну: 223, 258.
„котари": 202.
котурови, делови кола: 210.
Кочина крајина: 229.
„кошеви" од прућа за кукуруз: 202; — за жито: 201.
Коштани, к. у Мратињу: 250.
крављача, суд у који се музе: 245.
Краљачић Мушан на Трси: 273.
Краљачићи, п. на Трси од Јовановића: 223, 273; преци: 273.
Красојевићи, п. у Љуљацима (Гружа) род с Марковићима: 235.
Красојевића Локве у Брштовцу: 160.
Кречман, стари кат. 198.
Кржава, с. у Рађевини: 234.
Криводо, з. у Пивској Жупи: 249; к. Равна: 256, 257.
Кричак, с. у Потарју-Полимљу: 230.
Крново, м. на падини Војника: 167, 168.
крсна свећа је увек трокрака: 244, 245.
Краставица, сеоски комун на ЈЗ од Плужина: 271.
кров на четири воде: 201; на две воде: 201; од ржане сламе: 202.
Крсмановићи, п. у Забрежју у Ваљевској Тамнави: 233.
„крсни хлеб" (колач): 244, 245.
крсно име у Пиви: 243, 246.
крст, део точка: 210; — на надгробним споменицима: 188–192.
крстата кола: 209, 210.
Крстац: 175, 180.
Крстаче, њ. испод Пишча: 270.
Крстоле, с. у Боки Которској: 252.
Крће, с. у Потарју-Полимљу: 230.
Круна, удовица Пејовића из Ораха, преудата за кнеза Баланцу: 272.
Крупац, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Крунић Милија, кнез (1732): 178, 219.
Крунићи, п. у Г. и Д. Унчу: 207, 223, 231; у Лисинама, род с Пејовићима: 223; у Штрбачкој Ријеци: 231.
Кружица, пл. на гр. Пиве: 164, 167, 214, 253–255.
Крушевице: с. у Боки Которској: 168, 233.
Крушево (Горње и Доње), з. у Сељанима: 159, 163, 217, 221–223, 260; з. Рудиница: 265, 266, 268.
Крушчица, пл. на гр. Пиве: 159.
„кршла", касарна у Горанску: 179; у Безују: 179.
ктитори манастира Пиве: 195.
Кузмановићи, п. у Букору (Ваљевска Тамнава): 233; у Церову (Рађевина): 234.
Кужићи, п. у Брљеву, дос. из Бањана од Пејовића: 223, 253.
Кујунџић Петар: 219.
Кујунџићи, старо презиме Јеринића, п. у Клупцу (Јадар): 234.
кула двоспратна кућа у Пиви: 199, 200.
Кула Љешовића: 182.
Куле: 222.
Кулић Вучић: 219; — *Милутин:* 182.
Кулића Катун, пл. и кат. Кулића: 271.
Кулићи, с. у Пиви: 165, 172, 212, 222, 223, 255, 271; р. у Кулићима: 222, 237, 255, 271; у Д. Црквицама: 223, 277.
„кум" на свадби: 247.
Кумаћи, м. у Пиви: 229.
„кумџеришше": 206.
Кушиће, њ. и л. Мратиња: 250.
кућа (оџак): 199, 200, 201.
„кућарица", зграда за чобане: 202.
куће у Пиви: приземљуше, на ћелици, куле: 199; граде их домаћи мајстори: 202.
кућна индустрија: 210.
„кућно шљеме": 243, 246.
Кучи племе: 263.
Кучине Пећи, извор на Мокроме: 169.
Лазићи, п. у Помијачи (Јадар): 235.
Лалићи, п. Брезнима 264.
Лалош, кнез од п. Ђукановића у Плужинама: 251, 259.
Латично, пл. на гр. Пиве: 160, 166.
Лебршник: 159.
Левер, м. на Тари: 191.

Леденица, пл. на С од Смријечна: 166, 258.
Лединци: 214.
Лежаковац: 159.
лекари у Пиви: 212.
лемеш, део плужнице: 207.
Лепеница, крај у Шумадији: 233.
Лечићи, п. из Борковића, усташи из Мостара: 223.
„лијес": 201, 209.
Лијећевина, с. у кањону Таре: 221, 222, 278.
Лика: 267.
Ликића До, з. у кањону Таре: 222, 223, 278.
Ликић Сава: 180.
Ликићи, п. у Црквицама и Ликића Долу: 223, 276.
Липник, с. у Херцеговини: 174.
Липова Раван: 176.
Лисина, с. у Пивској Жупи: 162, 183, 185, 222–224, 227, 249, 251, 255, 256, 257, 274.
Лисинска Пољана: 254, 258.
„листобер" (листосек), место где се сече лист за стоку: 215.
Лице, з. Војновића: 198, 271.
Лозница, в. у Западној Србији: 237.
„локве", грађ. воде у Пиви: 172.
Локвица, м. у хатару Пшича: 172.
Лола, пл.: 166.
Лонац Камен: 159.
лондра од овчјих бурага: 268.
Лондровићи, р. и к. у Борковићима: 186, 223, 268, 269.
Лаловићи (Лалошевићи), п. из Плужина: 242.
Лубурићи, п. у Плужинама и Горанском: 223, 252.
луг (пепео, цеђ) у боју: 217.
Луг Брезански: 160.
Лужани, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Лузатина: 224.
Лукићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Луково (Велико и Мало): 167.
Лукавице, пл. Војновића, 198, 271; с. у Сарајевском Пољу: 232.
Лучићи, п. у Горанском: 217, 223, 259.
Љељенак, брдо на С од Трсе: 273.
Љељини Доли, л. Брезана: 262.
„љесе": 202.
Љетиште, изнад Војиновића: 271.
Љешевић, йой Жарко, војвода из Пиве: 178, 252; — *йой Томо,* војвода Пиве и Црквица: 177. 252.
Љешевићи, с. у Боки Которској: 252; војводска кућа у Пиви у турско време: 177, 218; п. у Будњу: 223, 253; у Брљеву: 223, 251, 253; на Горанском: 273, 259: на Гласинцу у Босни: 252; преци: 252.
Љешкопоље у Зети: 252.
Љуљаци, с. у Гружи: 235.
Љутице, с. у Ваљевској Тамнави: 233.
Љуштице у Боки Которској: 252.
Маганик, пл.: 166.
Магарећа Стоја: 159, 160.
Маглић, пл. на гр. Пиве: 159, 160, 164, 166, 171, 191.
Магуде з. Плужина: 162, 216, 218, 251, 258.
Мажићи, с. у Потарју: 230.
„мазар", на турском гробу: 239.
мазија, вадио је предак Мазића: 274.
Лазићи, р. у Недајну, од Ацића: 273, 274.
Мајсторовић Лека: 219.
Макарије, патријарх: 196.
Македонија: 197.
Маловићи, п. у Плужинама: 223, 251, 252.
Манастир Пива, види *Пивски Манастир.*
Мандић Симо, обор-кнез у Дробњаку (1612): 177.
Мандићи, п. у Г. Црквицама, стар. од Требиња: 223.
Маничевићи, старо презиме Чавића, Богдановића и Јојића из Пишча: 271; — *Богдан и Јоја:* 271.
Марићи, п. у Љутицама (Ваљевска Тамнава): 233.
Маричића Куће, зидине на Пишчу: 198.
Маричић Вид, јунак из нар. песме: 199.
Маричићи, овог презимена нема у Пиви последњих 300 год.: 199.
Макров До, з. у кањону Таре: 278.
Марковљани: 261.
Марко, Секулов син: 219.
Марковићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233; у Церову (Рађевина): 234; у Љуљацима (Гружа), потомци

Баја Пивљанина: 235; у Изгори: 261; на Грахову: 261.
Маснићи, п. у Мратињу: 251.
Матаруге, к. на С. од Тодорова Дола: 198: шума: 270.
Матићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233; у Зајачи (Јадар): 234; у Помијачи (Јадар): 235.
Мацавар До, кат. Војиновића: 198.
Мацинића Луке: 172.
мачка део кола: 210.
Мацари, п. у Плужинама, дос. из Босне: 223, 252, 255.
медовина: 246.
Међа, к. Стабана: 254.
међе: 203.
Међеђе, пл. близу Забрђа: 258.
Међуречје: 193.
Меки Долови на Дурмитору: 168, 193.
месец са роговима на надгробној плочи у Пишчу: 189.
Мијатовићи, п. у Кланици (Ваљ. Колубара), род с Перићима, Мосоровићима и Ристићима из истог места: 226; у Церову (Рађевина): 234; у Љуљацима (Гружа), род с Марковићима: 235; у Лукића Долу: 278.
Мијаци, мијачки: 211.
Миковићи, п. у Г. Драгачеву: 232.
Милетићи, п. у Равну: 257.
Милићи, п. у Љуљацима (Гружа), род с Марковићима: 235; у Бјелицама: 268; у з. Јасену: 278; у Плужинама, дос. из Фоче: 252; у Шћепан Пољу: 278.
Милица, супруга праунука Крунина Милутина у Унчу: 272:
Миличићи, п. у Г. Унчу: 223, 272.
Миловићи, изумрла п. у Миљковцу: 261.
Милогора, шума близу Трсе: 273; шума Недајна: 268.
Милош, из надгробног натписа код Шћепан Града: 190.
Милошевићи, с. у Пивској Жупи: 165, 171, 222, 224, 227, 249, 253, 255.
Милутиновићи, п. у Крушевицама (Бока Которска): 233.
Миљанићи, с. у Бањанима: 251, 273.
Миљанић Ђоко из Бањана: 178.
Миљковац, с. у Пивској Жупи: 221, 224, 227, 249, 255, 257, 261.
„миљ“, окућница, неотуђива: 205.
Минина Варда, стари кат. око Доброг и Тодоровог Дола: 198
Миољача, с. у Гацку: 259.
мираз се не даје у Пиви: 248.
Мирићи, види *Јаредићи.*
Мирковићи, п. у Љуљацима (Гружа): 235; на Унчу: 273.
Митрићи, р. у Мратињу: 223, 276; у Д. Црквицама: 223, 277; у Бабићима: 276; у Барном Долу: 250, 251; у Д. Селу: 250.
Митровићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Мићановићи, р. у Пирном Долу: 217, 223, 270; у Горанском: 223, 259.
Мићићи, п. у Рељеву (Сарајевско Поље): 232; у Церову (Рађевина): 234; у Опланићима (Гружа): 235.
Мишевићи, п. у Г. Драначеву: 232.
Мишир Мехмед, кајмакам босански: 220.
Мишковићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Млечићи: 218.
„млин“ сеоски: 198; дели се на „редове“: 205; за брашно: 216.
моба за косидбу и грађење куће: 242.
мобари: 242.
можданик, клин, спаја габеле на точку: 210.
Мокарско Пољице: 169.
Мокрани, сељаци с. Мокрога: 169.
Мокро, с.: 167–169.
Морача, племе и обл. у Црној Гори: 275.
Мосоровићи, п. у Кланици (Ваљ. Колубара): 231. Види *Мијатовићи.*
мост гвоздени на Тари: 278.
Мостар, в. у Херцеговини: 180, 183, 217, 222, 223, 251, 271; *Мостарци:* 211.
Мостићи, п. у Д. Црквицама, дос. из Требиња: 223.
Моћевићи, п. у Слатини (Сарајевско Поље) од Аџића: 232.
Моћениго Алвизе II. дужд млетачки: 270.
Мрамор, к. Равна: 160, 257, 262.

Мраморје, врх на Војнику: 167, 169, 170.
„мраморје“, стара гробља у Пиви: 187, 190; у Борковића Катуну: 190, 191; на Бранову: 190; у Босни: 192, 268.
Мратињани, стан. Мратиња: 209, 250, 251.
Мратиње, с. у Пивској Жупи: 159, 164, 171, 175, средњевековно насеље: 184, 206, 214, 217, 221, 223, 224, 227, 249, 250, 251; Горње и Доње: 250, 276.
Мратињски Поток, речица, лева притока Врбнице: 171.
Мрљеши, п. у Топоници (Гружа): 235.
Мумини, р. у с. Црној Гори, дос. из Дробњака: 223, 274.
Муратовица, л. Смријечна: 258.
Мургуле: долина изнад старог гробља на Пишчу: 198.
муслимани: 177, 194, 239, 275; херцеговачки: 179.
мутавџија: 209, 254.
Мутай Лазар, војвода из I устанка: 255.
„мутафи“: 216.
мутесарифлук (округ) херцеговачки (мостарски): 176.
Мутафџије, некадашњи з. Стабана, данас не постоји: 216.
„муше“, опште земље у Пиви до 1886: 203.
„муштулугџија“ на свадби: 247.
„на врсте“, зид: 201.
Надгорје, л. с. Црне Горе: 274.
Надубље, стаје Безуја: 270.
најамници (слуге) у задрузи се сматрају члановима породице: 241; награда: 241; посао: 241.
накоњче у свадби: 248.
народни главари, види *главари народни.*
„Насеља и порекло становништва“: 230.
натпис на гробу код Сокола: 190; на фрескама у Пивском Манастиру: 196; у Манастиру Пиви: 198.
на ћелици куће: 199.
Невесиње, в. у Херцеговини: 176, 181. 182, 223, 254, 255, 264, 269.
невесињска пушка: 181.
Невесињско Поље: 218.
Невесињци: 182, 183, 254, 268.
невеста је најмлађа у кући: 240.
Неда, од п. Делића, род. п. Недића: 269.
Недајно, с. у Пивској Планини: 172, 174, 179, 180, 182, 212, 221–224, 228, 256, 273.
Недељковићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233.
Недић Дрека са Недајног: 212.
Недићи, р. и к. у Борковићима: 186, 223, 263, 264, 268; у Брезнима 223.
Нељарићи, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Неимаревићи, п. у Мостару и Дробњаку, род с Вуковићима: 251.
Немањићи: 192; *неманићско доба:* 192, 220.
Неретква, река у Херцеговини: 251.
несрпско становништво у Пиви: 198.
низами, турска војска: 179–182.
Никићи, п. у Зајачи (Јадар): 234.
Нико, род. Никовића у Г. Црквицама: 275.
Никовића Куће у Г. Црквицама: 275.
Никовићи, р. и к. у Г. и Д. Црквицама: 182, 186, 221, 223, 275, 276; пореклом Требјешани: 228; преци: 275.
Никојевићи, с. у околини Ужица 231, 267.
Никола, кнез. 179, 181, 183; — поп предак Цицмила. 259; — св.: племенска слава Пивљана: 217, 218.
Николин До, кат. Борковића: 172, 188, 268.
Николића Ограде, кат. Д. Села Црне Горе: 274.
Николићи, п. из Г. Рудиница: 222, 223, 260.
Никољштаци, п. које славе св. Николу: 217.
Никшићска Жупа, види *Жупа Никшићска.*
Никшић, в. и обл. у Црној Гори: 169, 174, 176, 220, 222, 224, 240, 241, 252, 253, 263, 264, 276, 277; *Никшићски округ:* 241. Види Оногошт.
Никшићско Поље: 167.
Нинош кнез: 252.

Ниношевићи, п. у Плужинама: 223, 252.
„нишан" на турском гробу: 239.
Нишићи, п. у Д. Црквицама, непознатог порекла: 223, 277.
Новаков Бунар: 160.
нова села постају од катуна: 185.
ножице (маказе) на надгробном споменику: 187.
Ноздруће, врело у кањону Комарнице: 172.
обичајно право: 205.
Облик, брдо на Ј од Мратиња: 250.
обор-кнез (над целим племеном) не постоји у Пиви: 177, 226; у Дробњаку Симо Мандић из Придворице: 177; *обор-кнештво* у племену Дробњака очувано до 1860 г.: 177.
Обрадовићи п. у Костајнику (Рађевина): 233.
обред славски: 245.
овце тући на зим. прехрани: 243.
Огњеновићи, п. у Г. Црквицама: 223, 276; у Мратињу: 223, 250; у Старој Бањи (јабланички срез): 251; у Бабићима: 276.
огњиште: 199, 201.
„ограде": 202.
Ограђеница, с. преко Таре: 222, 230, 278.
Огризовићи, п. у Г. Црквицама, дос. из Невесиња: 223.
одива, земља не одлази за одивом у друго село: 204.
Озрнићи, племе: 224, 250, 276.
Околишта, к. у Равном: 259; кат. Пишча: 270.
Око (Велико и Мало), извор Синьца: 170.
Окрајци, к. Горанског: 259.
„округлије", унутрашње греде по зиду: 201.
окућница: 204.
Омар, шума око Мратиња: 250.
„ондра", бураг од овце, замењује стакло на прозору: 201. Види *„лондра".*
Оногошт старо име Никшића: 241.
Опланићи, с. у Гружи: 235.
Опутне Рудине: 216.
општина жупопивска, број становника: 227, 259; — планинопивска, број становника: 227; — пивска 256.
Орах, с. у Пиви: 161, 178, 222, 249, помен 1579: 254; 254, 260, 261, 262, 263; — *Осојни (Айрцовића):* 162, 219, 220, 221, 224, 227, 249, 254; — *Присојни (Голубовића):* 222, 223, 224, 227, 249, 254, 255, 271.
Орашница, поток, притока Врбнице: 162, 170, 255, 256.
Орље, с. у Потарју-Полимљу: 230.
Осијек, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Осјеченица: 176.
Осмајић, види *Смајић.*
Осмо Гомила: 264.
„особина": 250.
особина, део кола: 210.
Осоје у Брезама: 262.
Осој миљковачки: 167.
Осојни Орах, види *Орах Осојни.*
„остојбаша", последњи у реду косаца: 243.
отик, лопатица за чишћење плужнице: 207.
очевина се дели на једнаке делове синовима: 204.
оџак (кућа) 199.
Оџића Главица, с. у кањону Таре: 221, 223, 278.
Оџићи, мусл. п. у Д. Црквицама: 223, 278.
Павићевићи, п. у Топоници (Гружа): 235.
Павловић Љуба, испитивач: 238,
Павловићи, п. у Љуљацима (Јадар), род с Марковићима: 235.
Паљуси, с. у Ваљ. Тамнави: 233.
Панићи, п. у Дупљају: 231. Види *Адамовићи.*
Панос, врх на Рбату у Пиви: 249.
„панте" (пајанте): 201.
Пантелићи, п. у Љуљацима (Гружа): 235.
Пантићи, п. у Церову (Рађевина): 234; у Пасковцу (Јадар): 234.
Пантовићи, п. у Мратињу: 223, 251; у Безују: 267; у Д. Црквицама: 223, 277.
Пайрашишша, з. у кањону Таре: 278.
Пайрашиште, с. у Западној Србији: 238.

Парамида (Пирамида), врх на Војнику: 167.
Парежани, старо становништво у Пиви: 198.
Парошке долине, катуниште у Борковићима: 198.
Пасковац, с. у Јадру: 234.
Паштићи, п. у Г. Црквицама: 223, 276.
Пашина Гомила: 159.
Пејовића Поље: 165.
Пековићи, п. на Дубровску: 264. 224, 253, 255, 261, 262, 270; у Осојном Ораху под презименом Ђукова: 224; види *Крунићи* у Унчу: 272.
Пејовић Петар, син Круне, преудате за кнеза Баланцу: 272.
Пековићи, п. на Дубровску: 264.
„Пенцерлија", хартија за прозоре: 200.
Перваповићи, п. у Мратињу, од Ћалласана: 250.
Перишићи, п. у Сушици (Колубара): 231.
Петар, св., владика црногорски: 264.
Петко (из натписа на гробу код Шћепан Града): 190.
Петковићи, п. у Церову (Рађевина) 234; у Требињу: 258.
Петница, с. у Дробњаку: 226.
Петровић Вукоман, кнез (1732): 178, 219; — *Радич,* капетан из I устанка: 236.
Петровићи, с. у Бањанима: 222, 253, 166; п. у Церову (Рађевина): 234; у Помијачи (Јадар): 235.
Петроград: 162, 235.
Петронијевићи, п. у Љуљацима (Јадар): 235.
Пећ, в. у Метохији: 231, 266.
Пећина у Живој: 160.
Пеуловићи, види *Жуловићи*: 256.
Пешићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Piva, облик у коме је Пива први пут забележена у XII в.: 161.
Пива, обл. у Херцеговачкој Црној Гори: 159, 164, 172, 174–176, 178–182, 186, 187, 191–193, 204–212, 215–220, 225–232, 237, 238, 241–243, 252, 257, 258, 266, 268, 270, 272, 274; границе: 259; име: 160; први помен у писаним споменицима: 161; име добила по реци: 162; најстарија насеља: 162; морфолошке особине: 163; „Пива валовита": 165; воде: 170; клима: 173; путеви: 174; под турском управом: 176; племенско уређење: 177; подела на две области: 179; Пива под Црном Гором: 183; капетаније: 183; старост и постанак насеља: 184; стара гробља: 187; гомиле, градине, црквишта: 193; стари катуни: 198; тип куће: 199; облици својине: 203; чифлуци до 1875: 203; земљорадња: 205; сточарство: 206; занати: 209; кућна индустрија: 210; имовно стање и производња: 211; школе: 212; лекари: 212; пољопривредна статистика: 212, 213; шуме: 214; становништво: 215, 217; староседеоци и досељеници: 219, 220; број домова: 226; исељавање: 229; мобе: 242; предеоне целине: 249; привремено ослобођење (1862): 262.
Пива, река: 159, 162–165, 170–173, 179, 184, 187, 192, 193, 205, 207, 215, 249–251, 259, 264, 267, 268, 272, 277, 278; става са Таром: 159, 278; кањон: 163, 164, 171, 236, 250, 262, 277; име које добија Комарница од ушћа Сињца: 162.
Пиваљевићи, п. у Кључу (Ваљ. Колубара): 231.
Пиваре: 160.
Пивац Василије ђакон: 219.
Пивка: 160.
Пивљани, п. у Крћу, пор. из Пиве: 230; у Подима (1693) у Боки Которској: 233; стан. Пиве: 174, 175, 178, 180, 182, 183, 191, 193, 237–241, 245, 246, 251, 260, 273; до 1875 нису живели племенским животом: 203, 205, 217; племенске славе: 220; изван Пиве: 229–235; у Дробњаку: 230; у Потарју и Полимљу: 230; у Вишеградском Старом Влаху: 231; у Ваљевској Колубари и Подгорини: 231; у Сарајевском Пољу: 232, 258; у Херцеговини. 233; у Лепеници: 233; у Ваљ. Тамнави: 233; у Боки Которској: 233; у Рађевини: 233; у Јадру: 234; у Гружи: 235; психичке особине:

246; физичке особине: 236; хајдуци: 238.
Пивљанин-Николић Бајо, црногорски јунак: 221, 235, 260–262.
Пивница (Пивнице): 160.
Пивска Жупа: 162, 163, 174, 179, 183–185, 187, 191, 205, 206, 208, 209, 212, 216, 220, 223, 227, 228, 241, 246, 249, 264, 274, 277.
Пивска Планина: 165, 172, 173, 179, 183–185, 188, 191, 198, 205, 206, 208, 212, 214, 215, 220, 225, 227, 228, 236, 237, 240, 246, 250, 256, 264, 268.
Пивски Манастир: 161, 175, 176, 194, 197, 219, 220, 235, 239, 246, 250–252, 259, 266, 269.
Пијући, п. у Кричку: 230; старо презиме Јошиловића из Долца (Сарајевско Поље): 232.
Пилатовац, насеље на Ј од Билеће: 216.
Пимићи, п. у Дупљају: 231. Види *Антонијевићи.*
Пиоска, стари кат. око Доброг и Тодоровог Дола: 198.
Пирни До, суводочина, десна притока Пиве: 164, 165, 171; с, у Пивској Планини: 175, 179, 185, 188, 206, 222–224, 228, 238, 269, 270.
Пицурићи, п. у Дубровском у Дробњаку, пор. Пивљани од Ушћумлића: 230.
Пиштет у Безују: 265; *пиштети,* грађ. воде у Пиви: 172; у Брвну, з. Пишча: 172; Бјеланик — код Пруташа: 172; у Безују: 264.
Пишче, с. у Пивској Планини: 161, 164–166, 172, 174, 176, 179, 181–183, 188, 189, 191, 198, 212, 221, 222, 224, 228, 250, 252, 255, 269, 270, 271.
Пишчанска Греда: 229.
Пишчанско Поље: 270.
Пјешчићи, р. у Равну, дос. из Херцеговине: 224; у Криводолу: 249, 257.
Планиница, пл. Војновића: 172, 271.
планинка: 207.
Планинци: 236.
племе: 238; *племена херцеговачка:* 177, 239; *племеник* има само један део у комуну: 204; куповином куће од саплеменика не добија се његов удео у комуну: 204; кад прода кућу мора да се сели из тог места: 205; *племенски живот* није постојао у Пиви до 1875: 203; *племенски збор,* види *збор племенски; племенски комун,* види *комун.*
„племне" за сламу, плеву и сено: 187, 202.
„плет", зид коша исплетен од прућа: 201.
Плећа: 171.
„плима", поплава у кршу: 173, 269.
Плоска, браћа Симо и Шћепан: 180, 181, 276.
Плошчићи, п. у Г. Црквицама, дос. од Додера из Гацка: 224, 276.
Плоча, с. у Јадру: 234; огранак Јагодина Врха у Унчу: 272.
Плужине, с. у Пивској Жупи: 162, 165, 174, 175, 183, 186, 188, 191, 204, 207, 216–218, 221, 222, 224, 227, 238, 249, 251, 258, 259, 268, 270–273; чифлук Ченгића: 179; средњевековно насеље: 184.
Плужинско Брдо, к. Плужина: 251.
плужица, врста плуга: 206.
плути за прелаз Таре: 278.
Пљевља: 224, 241, 267.
побравичари: 208.
Побрњице, к. у Д. Црквицама: 277.
Повр, предеона целина у Пиви: 249.
„површица", слеђен површински слој снега: 173, 174, 186, 191.
Поглечје, пл. Војиновића: 271.
„погрешка": 238, 262. Види *женидба.*
Пода к. Стабана: 162, 254.
„подвлакнице": 201.
Подгомила, кат. Недајна: 273.
Подгора: 162.
Подгорица — Титоград, в. у Црној Гори: 252.
Поди, с. у Боки Которској: 233.
подица: 201.
Подриње: 220, 229; *подрински крај:* 238.
Подструг, с. у Дробњаку: 275.
„појата" за коње и говеда: 187, 202.
Поклечје, брдо изнад кат. Пишча: 270.

Полексићи, п. у Дубљевићима, стар. из Бањана: 224, 268.
Полимље: 230.
Полог: 162.
Пољане, с у Сарајевском Пољу: 232; л. Недајног: 273.
Поље: 204, 217, 260.
„пољевачина", обичај о свадби: 248.
Пољице, кат. Мокрог: 167.
Пољице: 162.
пољопривредна статистика: 212, 213.
помеђар, власник суседног имања: 204; има прече право куповине: 204.
Помијача, с. у Јадру: 235.
„пођи манастирски": 220.
пописстановништва први у Пиви, обављен 1883: 226.
Поповић Матеја, прота: 192.
Поповићи, п. у Д. Црквицама, дос. из Скадра, славе св. Ђорђа: 224; у Г. Црквицама, дос. из Пљеваља, славе св. Николу: 224, 276; у Д. Црквицама, стар.: 277.
Попово Поље: 222, 257; *Поповци:* 257.
порезе колико је плаћано у Пиви: 226.
„портик", ходник: 239.
Порфирогенит Константин, византиски историчар: 161, 193.
Потарје: 230.
Потрк у х. пишчанском: 172; брезански: 262.
Потршани, старо становништво у Пиви: 198.
Потрш, катуниште у Борковићима: 198.
Почитељ, м. на Неретви: 255.
Пошћенски Заврх: 164.
Пошћење, с. у Дробњаку: 170, 222.
правительствујушчи синод у Петрограду: 266.
Прага: 168.
прва српска државица (IX в.) у извориштуПиве: 161.
први устанак: 265.
„првијенац", млад сват који иде испред сватова: 247.
предеоне целине у Пиви: 249.
презимена има у Пиви много : 225; турски начин прављења: 225; губљење старих: 235; законска забрана мењања: 236.
Прекиђи из Куча: 222, 263.
Прељеличје, зараван на СИ од Мратиња: 249, гора Мратиња: 250.
прерада млека: 211.
Пресјека: 258.
„пржина" песак за израду малтера: 202.
Прибјановићи, кат. Војиновића: 271.
приватна својина: 204.
приземљуша, најпростији тип куће у Пиви: 199.
Призрен, в. у Старој Србији: 221, 252, 266.
Пријеворац, с. у Вишеградском Старом Влаху: 231.
„пријесјеци", прегаде за оставу и стоку: 200.
Пријепоље в. на Лиму: 221, 250.
Пријеспа (удут с. Дужи): 159, 160, 198.
Приљепе, м. на левој обали Врбнице: 253.
Приморје: 241.
Приморци грађевинари у Пиви: 202, 211.
„приселак" (заселак): 271.
Присирен, врх на Војнику: 167, 169.
Присоје: 262.
Продани, п. у Стабнима и з. Ковачи: 224, 255.
Прокупље, в. у Србији: 162.
просидба у Пиви: 246.
проскок улаз из избе у „кућу" 199, 200.
процијеп, део кола: 210.
Пружине: 176.
продаја земље: 204; најпре се нуди сродник, па помеђар, сељак, општинар, племеник и најзад иноплеменик.
Пруташ, врх на Дурмитору: 159, 160, 163, 164, 166, 269.
Пузи (Власоње) у с. Ђурешићима, Теоцима, Бабинама, Ђурову и Избичици: 230.
Пурићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233.
Пухово, з. Сељана: 163, 164, 259, 260.
Раван: 193.
Равна Доца, кат. Безуја: 165.

Равни Рудиничке: 164, 260.
Равно, висораван у обл. Пиве: 159, 162, 166; с. у Пиви: 174, 176, 179, 182, 214, 218, 222, 224, 227, 257, 258, 261, 266, 274.
Раде, род. Радовића у Борковићима: 269; син Чавс Маничевића род. Радовића у Мратињу: 271; старац, приложник Манастира: 219.
Радљево, с. у Ваљ. Тамнави: 233.
Радмиловић, с. у Гружи: 235.
Радовић Андрија: 219; — *йоӣ Јово* из Д. Црквица: 190, 209; — *Милисав,* синовац коџабаше с Борковића: 182; — *Радуле,* коџабаша: 181.
Радовићи, р. у Мратињу: 224, 250; у Д. Црквицама: 224, 277; у Борковићима: 186, 223, 268; у Бабићима: 224, 276; у Невесињу: 264; у Гусињу: 269.
Радојевић Сйасоје, највећа задруга у Брезнима: 240.
Радојевићи, п. у Г. Брезнима, досељени с Чеви: 224, 232, 264; у Лужанима (Сарајевско Поље): 232.
Радојичићи, р. у Стабнима и Ковачима: 224, 255; има их у Невесињу, Србији, Босни: 255, 257.
Радосав, војвода у Пиви у XVII в. (1608): 161.
Радошевина, извор код Ђендова Дола: 172.
Радошевићи, п. у Љуљацима (Гружа), род с Марковићима: 235.
Рађевина, област у Србији: 271.
Развршје изнад Војиновића: 271.
развод брака у Пиви не постоји: 239.
Рајар: 161.
Рајковац, с. у Ваљ. Колубари: 231.
Ракеӣићи, п. на Добријем Селима у Дробњаку, дос. из Пиве: 230.
рало: 206. Види плужица.
раоник, део плужице: 207.
Раӣковићи, к. у Д. Црквицама: 277.
Рауф йаша: 182.
Рача: развалине цркве изнад Сокола: 215, 278.
Рачки Фрањо: 192.
„раша": 210, 211, 216.
Рашани, становници Рашке: 218; *Рашка:* 229.
Рбаӣ у Пиви: 249.
Ребићи, п. у Будњу, дос. из Гацког: 253.
„редови" у млинима: 205; ред се зове и „дио" и „чела": 205; може се продати и купити: 205; деоба на половине, четвртине итд. 205.
„реје" овце: 207.
Рељево, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Реновићи, п. у Гласинцу (Босна), пор. од Делића: 269.
решеӣо: 248.
ржана слама за кров: 202.
Рићани, племе: 241, 263, 264.
Ризванбеговић Али йаша, херцеговачки везир: 176.
„Ријека", назив мештана за Пиву: 162; доњи део сувоточине Пирни До: 171.
Ристићи, п. из Миљковца, дос. из Никшићске Жупе: 224, 261; у Кланици (Ваљ. Колубара): 231.
Ришњанин Иво: 161.
Рњез, п. у Невесињу: 268.
Ровићи, п. у Д. Црквицама; од Кнежевића из Г. Црквица: 224.
Ровински П., руски научник: 192.
рогови на кући: 201.
Ончевићи, п. у Д. Црквицама и Бабићима, пор. из Озринића: 224, 276.
Рудина, к. Д. Црквица: 179, 277.
Рудине: 220, 223, 224, 264, 274.
Рудиниџе, с. у Пивској Жупи: 163, 165, 176, 179, 180, 184, 249, 260, 261, 264, 277; средњевековно насеље: 217; — *Горње:* 222–224, 227, 260, 261, 264, 277; — *Доње:* 221, 222, 227, 260, 261, 264, 277.
Рудиничка Раван, в. Равни Рудиничке.
Рудић (Руђић), кнез Вукашин, род. Гаговића: 266. Види *Руђо, Руђићи.*
Рудна Брда, стаје и л. Јасена: 254.
Рудо Поље, пл. Кулића: 271.
Руђо, један од двојице род. данашњег пивског становништва: 217, 258.
Руђин До у пл. Војиновића: 166, 198, 271.
Руђино Гувно у Рудиницама: 260.
Руђићи, п. митрополита херцеговачког и патријарха пећског Савватија: 219.
Ружаӣица у Готији: 160.

Ружићи, п. у Милошевићима, дос. из Гацка: 224, 253.
Ружоглавце, л. Борковића: 268.
рукавац, део точка: 210.
Русија: 235, 265.
сабор код Манастира: 246.
„савардак“, зграда за чобане: 202.
Саватије, митрополит херцеговачки, доцнији патријарх пећски, оснивач Пивског Манастира (1573): 161, 195, 197, 198, 219, 266.
Савовићи, п. у Комарници у Дробњаку: 276; од њих Вранићи у Жеичну: 276.
самарџије: 209, 254.
Самобор, с. у Херцеговини: 233.
самораница: 203, 241, 242.
„сапас“, пуштање стоке у планину: 209.
Сандаљеви Доли: 192, 198, 215.
сантрач: 201.
Санџак: 271.
„саони“: 209.
Сарајево, в. у Босни: 197, 224, 232, 269.
Сарајевско Поље: 231.
састављак Пиве и Таре: 160, 162.
свадбари: 248.
свадбени обичаји у Пиви: 246, 247.
Светостефанска хрисовуља (1313–1318) помиње Пиву: 161, 215.
Светски рат (први): 212.
св. Сава, фреска у Пивском Манастиру: 195.
св. Симеун, фреска у Пивском Манастиру: 195.
свећа славска, види *крсна свећа.*
свештеници нису водили књиге: 226; опслужују неколико села: 245.
својина: 203; облици нису онако јасно изражени као у Дробњаку: 203; комун: 203; приватна својина: 204.
седлари: 209, 254.
Седлари, з. Стабана: 165, 216, 227, 249, 254, 255.
Секулови синови, Марко и Бобовац: 219.
Секуловићи, р. у Сељанима: 224, 258, 260.
селишта у Пиви: 216.
Сељани, с. у Пивској Жупи: 163, 165, 179, 221, 224, 227, 249, 258, 259, 260; средњевековно насеље: 184.
Сељковац, селиште у Пиви: 165, 181, 268.
Семуница, кат. Пишча: 270.
сеоски комуни: 203; уживају их сви сељани подједнако: 203; сеоски збор их дели на равне делове: 203; иносељак и иноплеменик не могу да се служе с. к. без дозволе села: 203; херцеговачким усташама, чифчијама војводе Сочице, признато право уживања и право на део: 204.
Сеоце, к. Плужина: 251.
сердарство у Пиви у кући Гаговића: 237.
Симеон, игуман Манастира Пиве: 197.
Симићи, п. у Церову (Рађевина): 234.
Симова браћа: 220.
Симонићи, п. у Радљеву (Ваљ. Тамнава): 233. Зову се и Ивковић.
Симоновић Никифор, игуман Манастира Пиве: 195.
Симуновићи, р. у Стубицама: 224, 251, 255, 256.
Синан Паша: 266.
Синђићи, п. у Поточници (Гружа): 235.
Сињајевина, пл.: 166.
Сињац, река у Пиви: 161, 162, 164, 166, 170, 175, 194, 207, 214, 217, 249, 258, 259; к. Горанског: 221, 223, 258, 259.
Сировац, с. у Дробњаку: 275.
Скадар, в. у Арбанији, седиште везира: 177, 224, 273, 277.
„скоруп“, кајмак: 211.
слава: 243. Види *крсно име.*
Славањ, извор у Г. Пољу: 277.
славе главне у Пиви: св. Јован и св. Никола: 217.
Славонија: 229.
Славотић, с. у Потарју-Полимљу: 230.
Слатина, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Слијепчевићи, п. у Гацку: 221, 272; у Самобору (Херцеговина): 233.
Словенска српска држава: 236.
Смајићи (Осмајићи), п. у Милошевићима: 224, 253.

Смедерево, в. у Србији: 218.
Смрековац, пл. у Пиви: 167.
Смријечно, с. у Пивској Жупи: 165, 178, 187, 221–224, 227, 249, 258, 264; средњевековно насеље: 184.
„снијежнице“, грађ. воде: 172, 268.
соба у кући: 199.
Соје, врх на Дурмитору: 159, 166.
Соко (Шћепан Град): 164, 192, 193, 215, 250, 270, 277.
Соколовић Мехмед, велики везир, његова фреска у манастиру Пиви: 196, 198.
Солдатовићи, п. у Драгачеву: 238.
Сопот, јак извор у Борковићима: 171, 172, 269.
„софра“, трпеза: 245.
Сочица Лазар, војвода у Пиви, из Плужина: 177, 179, 181, 183; купио земље дванаест исељеника из Плужина и населио на њима чифчије: 202–204, 236, 237. —
Мујо, на његовој земљи било чифчија до II светског рата: 204; — хаџија, игуман манастира Пиве: 250.
Сочице, п. у Плужинама: 217, 224, 251; на Горанском: 224, 259.
спахије: 227.
Срби, становници села у Жупи: 216; — *муслимани* у Гацком: 241; — *херцеговачки:* 265, 270.
Србија: 192, 204, 205, 229, 232, 235, 237, 251, 255–257, 266, 267, 270, 275, 276.
Сребрница, в. у Босни: 220, 231, 272.
сродник има право да тражи поништај продаје земље, ако му није била понуђена на откуп: 204.
српске државице: 192, 229.
Стабна, с. у Пивској Жупи: 162, 165, 171, 186, 192, 207, 222–224, 227, 249, 254, 255, 256, 270, 274; средњевековно насеље: 184; двор Херцега Стјепана: 216; центар српског живота у XIV и XV в.:216.
„стаја“ за овце: 202.
„Станишин мрамор“, гроб убијеног дробњачког војводе Станише Абазовића: 178.
Станковић, п. у Дупљају (Ваљ. Колубара): 231. Види Антонијевићи; у Плужинама: 252.
становништво Пиве у XV веку: 216.
Станојевићи, п. у Црнузи: 230.
Стара Бања, с. у Јабланичком срезу: 251.
Стара Гора, с. у Сарајевском Пољу: 232.
Стара Црна Гора: 224.
Старац, врх на Сињајевини: 166.
старе игре у Пиви: 246.
Стари Влах Вишеградски: 229, 231.
стари катуни: 198.
„стари сват“: 247.
Старовићи, п. у Самобору: 233.
старовлашки тип села у Пиви: 186.
Старо Гладиште, кат. Пишча: 270.
„Старо Гробље“: 191; — у Босни 192.
старо гробље у Жупи: 187; на Д. Брезнима: 187; у Буковцу 187; на Бранову: 187; око Смријечна: 187; на Грацу: 187; више Будња: 187; на Бари Гргурској: 187; код млина на Врбници: 188, 191; у Планини: 188, 191; више Пирног Дола: 188; иза Боричја: 188; у Кнеж-Долу: 188; у Тодорову Долу: 188; на Пишчу: 188, 191, 198; на Бранику: 190; око Сокола: 190, 191; на катунима: 191; у Жупи: 191; на Д. Брезнима: 191; деле се на старија и доцнија: 192.
стар, старинска мера за тежину: 216.
староседеоци Пиве: 218, 219.
статистика броја домова: 226; домаће стоке и обрађене земље: 226; од 1911 г. према пореским књигама: 227; од 1921 и 1931 г.: 227, 228.
Сташевићи, п. у Пријеворцу: 231.
Стеван Дечански, фреска у Пивском Манастиру: 198.
Стевановићи, п. у Церову (Рађевина): 234; у Помијачи (Јадар): 235.
Стејановићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233.
Стијан војвода, из натписа на гробу код Шћепан Града: 190.
Стјепан Твртко I, краљ Србије и Босне: 192.
Стојановић Љуб., српски филолог 198.
Стојковац: 262.

Столац, с. у Пивској Жупи: 164, 165, 179, 185, 224, 227, 252, 258, 276.
„столови“, изрезбарене столице: 209.
„стопанлук“, домаћинство, домазлук: 209.
сточари: 216; *сточарство у Пиви:* 207, 217.
Стрме Стране изнад Безуја: 265.
стубац, део кола: 210.
Стубица, с. у Пивској Жупи: 159, 179, 220, 222, 224, 227, 249, 252, 255; средњевековно насеље: 184
Стублине: 187.
„стублине“, грађ. воде у Пиви: 172; у Брезнима: 262.
Студена: 259, 160.
„стуйе“ (ваљавице) за сукно: 216, 255.
Суводо, суводолина у Пиви: 164, 165, лева притока Пиве: 171, 249, 252, 253.
„сувомеђа“, врста зида: 201.
Сукнари, некад з. Стабана, данас не постоји: 216.
сукнари: 254.
„сукно“ врста шајка: 210, 216.
Сукнен сйахија, род. Сукновића у Стабну: 255.
Сукновић Новак: 180.
Сукновићи, п. у Стабнима: 217, 224, 255.
Сулејманйашић Мухамед: 177.
султан: 217.
Сумарова Гора, шума близу Унча: 272.
Сурдуй: 167.
Сутулија, један од потока од којих постаје Врбница: 171, 193, 255.
Сушица, речица, притока Таре: 164, 172, 215, 237, 273, 274, 275; с. у Ваљ. Колубари: 231.
таби-йаша: 220.
таван на приземљушама само изнад собе: 199–201.
Тадић Арсеније, кнез у Смријечну (1840): 178; — *Јован,* кнез (1732): 178, 219,258.
Тадићи, кнежевска кућа у Пиви: 178, 217, 222; у Смријечну и Стабнима: 224, 237, 258; у Брезнима: 264; у Церову (Рађевина): 233; у Костајнику (Рађевина): 234.
Талевићи, п. у Борковићима: 224, 269.
Танасијевићи, п. у Кључу (Ваљ. Колубара): 231.
тайије турске за манастирску земљу: 219, 220.
Тара, река: 159, 160, 162, 172, 176, 182, 184, 190–193, 207, 214, 215, 221–224, 228, 264, 274, 276–278; област 159.
тараба: 202.
Таслица: 241. Види *Врхбрезница, Пљевља.*
Тасовци, п. у Плужинама, дос. од Требиња: 249.
Таушани, п. у Безују, од Врачара: 224, 267.
Тврйко, види *Стјейан Тврйко.*
„тељиге“: 209, 210.
Тейца, с. у Дробњаку: 159, 221, 222, 268, 274, 278.
терзије: 209, 211.
Терзићи, п. у Кланици (Ваљ. Колубара): 231.
Тешовићи, п. у Ограђеници: 230.
Тијанићи, р. у Стабнима: 222, 225, 255, 257, 274; Стубици: 224; у Гледићима (Гружа): 235.
Тийово Ужице, види *Ужице.*
Тийоград, види *Подгорица.*
Товаровац: 159, 160.
Тодоровац, чесма у Г. Рудиницама: 260.
Тодоров До: 172, 176, 188, 198.
Тодоровићи, п. у Д. Брезнима: 224, 260, 264; у Кључу (Ваљ. Колубара): 231.
„токмаци“, раса брдских коња: 208.
Томић йоп Милован из Дробњака: 178.
Томићи, п. у Костајнику (Рађевина): 233; *Томићи,* види *Крунићи:* 231; у Зајачи (Јадар): 234; у с. Црној Гори: 274.
Томчићи, р. у с. Црна Гора: 224, 272.
Тооци, с. у Полимљу-Потарју: 230.
Тойал, види *Ђукан.*
Тойаловићи, п. у Плужинама: 217, 224, 251.
Тойла, м. у Боки Которској: 270.
Тойоница, с. у Гружи: 235.
тойљеница (снијежница): 267.
„торови“: 202.

Тошићи, п. у Пријеворцу: 231.
Травник, в. у Босни, седиште везира: 177.
Требјево, с. код Требиња: 252.
Требиње: 223, 252, 260, 270.
Требјеса, разорена 1789: 267, 275.
Требјешани: 221, 223, 275, 277.
Трешњеник: 160, 257.
Трипко војвода, род. Кецојевића: 270.
Трипковићи, р. у Пишчу. 224, 271; Осојном Ораху: 224, 255.
Троглав: 181.
Трса, с. у Пивској Планини: 265, 222, 223, 228, 273, 276.
Трухелка Ћиро: 192.
Тршић, с. у Јадру: 234.
„тужиље" нарицаљке: 246.
туна-фес: 211.
Тун До, кат. Сељана: 259.
Тупан, с. у Бањанима: 256.
Турска: 179, 182.
Турска власт: 177, 179, 224.
Турска Глава, брдо више Руђин Дола, пл. Војиновића: 271.
турска управа: 159, 235.
турске статистике: 225, 226.
Турски До, кат. Пишча: 270.
турски суд: 177, 220.
турски чифлуци, в. *чифлуци тур.*
турско гробље: 275.
Турудије, п. у Мратињу: 250.
Турци: 176, 178–182, 203, 216, 218, 220, 225, 258, 266.
Турчин: 204, ни у турско време није могао купити чифлук у Пиви на силу: 204, 217, 218, 262.
Туфекџије, некад з. Стабана, данас не постоји: 217.
туфегџије: 254.
Туфегџићи, р. у Стабнима: 224, 255, 257.
Тушина с. у Дробњаку: 181, 221, 222, 226, 274, 276, 278; *Тушина Главица:* 262.
Тушиња, река у Дробњаку: 163.
Ћаласани, р. у Мратињу: 224, 250; у Брљеву: 224, 252; у Д. Црквицама: 224, 277; Бабићима: 276.
Ћеранић Милутин, усташ с Дубровска: 261.
ћерт: 201.
„ћилер", одељење куће на ћелици: 199.
Ћирићи, п. у Костајнику (Рађевина): 234.
Ћирковићи п. у Костајнику (Рађевина): 233.
Ћирова Пећина, пл. врх на Дурмитору: 160.
Ћор–Илићи, п. у Плочи (Јадар): 234.
Ћоровићи, п. у Равну: 224, 257.
Ћурчина Тавница, главица с Пећином: 198.
Ћурчићи, п. у Жеичну, по некима од Продана из Стабана: 224, 276.
„ублови", грађ. воде у Пиви: 171; у удуту с. Кулића: 172; у Будњу: 253; у Недајну: 273.
угар, угарена њива: 207.
Угарска: 218.
„уговорна ракија" о просидби: 247.
удут, сеоско земљиште — атар: 159, 172, 203.
Ужице — Титово Ужице: 231; *ужички округ:* 231, 255, 267.
Улобић, пл. на С од Мратиња: 164, 171, 250, 252.
Улог, с. у Невесињу: 257.
Умњаци изгонили овце на Маглић: 191.
Унач (Горњи и Доњи), с. у Пиви: 165, 184, 198, 215, 223, 224, 228, 272, 278.
„у пријелоге" се сеју усеви: 206.
управа турска: 176, 179; — *црногорска:* 177, 181.
„урда" од млека: 211.
Урљај, брдо на И од Трсе: 273.
Урљач: 178.
ускоци: 179.
Ускоци, к. у Дробњаку: 275.
Успеније св. Богородице, манастир Пива: 266.
усташи: 179, 180, 222, 223.
уђумат, турски суд: 272.
Ушћумлија, надимак једног Аџића, од кога је потекао род Ушћумлића: 272.
Ушћумлићи, п. у Г. Унчу: 224, 230, 271; у Недајну: 224, 230, 274; у Јасену: 278.
фацулет, марама за главу: 211.
Ферат јузбаша: 180.

Филиповићи, п. у Љуљцима (Гружа): 235.
Филотеј владика, (1742): 269.
Фоча: 179, 182, 191, 223, 252, 275, 278.
фреске у Манастиру Пиви: 195.
„фуруна“, пећ 200.
хајдуци у Западној Србији, пореклом Пивљани: 237, 238.
хак, годишње давање кметова спахији: 204.
хаљина, види *аљина.*
харач: 225.
Хасерт Кн. професор геогр. у Дрездену: 163.
Херман Коста: 192.
Херцег Нови, в. у Боки Которској: 239, 270.
Херцег Стјепан: 161, 191–195, 216, 220, 250, 254, 270, 271, 277.
Херцегова држава: 194.
Херцегова Страна, с. у Пиви: 221. Види Ерцегова Градина, Ерцегове Стране, Ерцегови Виногради.
Херцеговац: 236.
Херцеговина: 175, 178, 180, 182, 199, 204, 219, 220, 222, 224, 229, 233, 238, 239, 260, 263, 272.
херцеговачки усташи: 204; насељени као чифчије у Плужинама на земљи Лазара Сочице: 204.
Хлог у Херцеговини: 222.
хришћанске земље: 217; *хришћанство* 192.
Хум (брод на Тари код Хума): 278.
Хумљаци, види *Умњаци.*
Цариград: 239.
царина на мосту на Пиви: 259.
Цвијић Јован, научник: 163, 165, 237.
Церница, м. у Херцеговини: 176, 220, 271.
Церовић Грубан, командир у Тушини: 181, 190.
Церовићи, п. из Дробњака: 221, 223, 276.
Церово, с. у Рађевини: 234.
Цетиње, главни град Црне Горе: 160, 178, 260.
Цијук, п. у Мратињу, пор. од Ћаласана: 250.
Цимириоти: 178.
Цицвара Јован, предак Цицварића: 267.
Цицварићи, п. у Никојевићима: 231, 267; пор. од Гаговића с Безуја.
Цицмили, р. у Пиви: 182, старином из Грбља (Бока Которска): 224; у Плужинама 224, 252; у Стоцу: 224, 258; у Пирном Долу: 224, 270; у Пишчу: 224, 271; у Г. Црквицама: 224, 276.
Црвеник, стари назив за Бабиће у Пивској Планини: 276.
црква: боричка: 172; саборна Херцега Стјепана: 194; развалине Раче: 215; најстарија у Кнежевићима: 246; св. Николе Чудотворца: 266; у Никовићима: 275.
цркве: 239, 246.
црквене књиге у Пиви и Дробњаку: 226.
Црквичко поље: 174, 184, 221, 217, 223, 228.
Црквице, село у обл. Пиве: 164, 166, 176, 182, 184, 190, 209, 221–224; средњевековно насеље: 184. Види *Горње Црквице* и *Доње Црквице.*
црквиште: 187, 193; у Пишчу: 188; код Заграђа: 193; у Шћепан Пољу: 194; на Капавици: 274; Рача: 278.
Црна Гора, с. у обл. Пиве: 159, 172, 204, 205, 212, 215, 216, 222–224, 228, 270, 274.
Црна Гора, држава: 159, 175, 178–180, 182, 212, 221, 222, 224, 246, 226, 238, 240, 250, 255, 261, 263, 268, 274.
Црни Врх: 160.
Црногорац: надимак п. Станковића из Плужина: 252.
црногорска кајa: 211.
Црнуза, с. у Потарју: 230.
Цуце, племе: 268.
Чава, удовица трећег брата Маничевића из Плужина: 270.
Чавићи, п. у Пишчу, с Чева: 224.
Чајетина, в. у Србији: 235.
Чајниче, в. у Босни: 278.
чатма: 202.
чатрља, види *густијерна.*
„чауш“ на свадби: 247.
Чево: 221, 222, 224, 250, 251, 255, 263, 264.

„чела“, види редови.
Челик: 273.
Челиково Поље: 270.
Ченгића Поље, к. у Д. Црквицама: 277.
Ченгић Дедага (Дервиш паша): 197, 250; — *Смаил-ага:* 197.
Ченгићи из Липника, турске спахије: 179, 197, 204, 255.
Чепици, п. у Осијеку (Сарајевско Поље): 232.
Чепури (Бајовићи), потомци Баја Пивљанина: 221, 260, 261.
черјен за вешање верига: 201.
Черногория, дело П. Ровинског: 192, 193.
Чечево Врело у Војнику: 160.
чифлуци турски: 177, 179, 203, 274.
чифчије: 177; Сочичине: 202; било их је до II светског рата на земљи Муја Сочице: 204; раде напола: 204; 225, 230, 274, 278.
чифчиска земља: 204; у Пиви је било до најновијег времена: 204.
Чокове Луке, нас. у кањону Пиве: 278.
Чупа, поочим Стојана Чупића: 270.
Чупић Стојан, јунак из првог устанка, пореклом од Добриловића из Пишча: 270.
џамадан, део мушке одеће: 210, 211.
Џурово, с. у Потарју–Полимљу: 230.
Шабановићи, мусл. п. из Д. Црквица и Божурева Дола: 224, 278.
Шавник, река и м. у обл. Дробњака: 163, 176, 183; *шавнички срез:* 257.
Шаиновићи, мусл. п. у Божурев Долу: 278.
Шаинци, п. у Д. Црквицама: 277; у Голеш Потоцима: 277, Мажићима, има их и у Србији: 224.
шајак, материја за одело: 210.
Шајновићи, браћа, турски зулумћари с Дрине: 180.
Шакабента, види *Арсеније IV.*
Шаке, стране више Пишча: 198.
Шаранци: 226.
Шарац Радојица, усташ: 181.
Шарићи, р. и к. у Г. Црквицама: 186, 221, 224, 228, 275.
Шарци, р. у Недајну, Стабнима, Ораху Осојном: 224; род с Туфегџићима: 255; у Недајну: 274.
Шахотићи, п. у Брезнима: 264.
шашовци: 201, 202.
Шашовићи, п. у Војиновићима: 224, 271.
шеријат, мусл. верско-правни прописи: 220.
Шимуни, п. у Мратињу: 224, 251; у Брљеву: 224, 252.
„шинда“, врста крова: 199, 202.
Шипачно с.: 159, 160, 167, 168, 176, 223, 224, 263, 264; *Шипачњаци,* становници Шипачна: 160, 163.
„шипила“: 200.
Шипчићи, р. у с. Црној Гори: 224, 237, 270, 274.
Шишман, врх на Војнику: 160, 167.
Шкиљевићи, п. у Пирном Долу, из Бањана од Пејовића: 224.
школе у Пиви: 212.
Шкрчко Ждријело: 159; *Шкрчко Језеро:* 172.
Шљивовица, с. у Гацком: 257.
Шљеме, врх на Дурмитору: 166.
Шобајић Максим: 180.
Шоје, п. у Осијеку (Сарајевско Поље) од Бајовића: 232.
Шорићи, з. Г. Црквица: 275.
Штиверовац, врх пл.: 160, 165, 261, 262.
Штирни До: 167, 168.
Штирно, пл. на гр. Пиве: 164, 166; кат. Милошевића: 253.
штица, део плужице: 207.
„штица“ врста крова: 199, 202.
Штрбачка Ријека, с. у Вишеградском Старом Влаху: 231.
Штулац, врх на Дурмитору: 159, 160, 166, 168, 172; на Војнику: 262, 263.
Шћепан-Град (Соко): 190, 192, 193, 278.
Шћепан Поље, з. у кањону Таре: 159, 163, 164, 172, 176, 192–194, 207, 214, 215, 217, 221, 264, 278.
Шужићи, види *Кандићи.*
Шума, м. у Босни: 269.
Шумадија: 186; *шумадиски тип села:* 186.
Шуме, к. Горанског: 259.
Шумићи, п. у Стабнима, з. Јасену: 224, 255.
Шућури, п. у Г. Рудиницама: 224, 260.

ПИВА

Размер 1:200 000

БАЊАНИ

(Примљено на I скупу Академије филозофских наука и Академије друштвених наука 6 октобра 1947 год.)

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

СРПСКИ ЕТНОГРАФСКИ ЗБОРНИК
КЊИГА LIX

ПРВО ОДЕЉЕЊЕ

НАСЕЉА
И
ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

КЊИГА 31

Са 21 скицом и 1 картом у тексту и 42 табле слика и 3 карте у прилогу

БЕОГРАД, 1949

ПРЕДГОВОР

Три херцеговачка српска племена, ослобођена од Турака и присаједињена Црној Гори у другој половини прошлога века, јесу: Дробњак, Пива и Бањани. Прво је ослобођен и присаједињен Дробњак (1859 г.) а затим Пива и Бањани (на Берлинском Конгресу 1878 г.). Ова три наша племена чине једну антропогеографску и етничку целину; допуњују једно друго у историском, економском и етнографском погледу. Дробњак је најбоље очувао племенску организацију, затим Пива, па Бањани. Али Бањани су, по својој улози у кретању српског становништва из Рашке ка Дубровнику и осталим приморским крајевима, били знатнији. Бањани су по територији и по броју становника много мањи, али су по своме географском положају били важнији но Пива и Дробњак. Они су у 15, 16 и 17 века били пограничка област између Зете (доцније Црне Горе) и Турске, с једне стране, Босне, Херцеговине, Дубровника и Приморја, а доцније Аустрије, с друге стране. Играли су важну улогу у кретању маса ка мору и од мора ка унутрашњости Балканскога Полуострва. Били су етапно станиште великога броја српских братстава и породица, насељених овуда као и по Пиви и Дробњаку, а доцније отсељених за Санџак, Србију и Босну. Бањани нису имали неку јаку племенску организацију; али по ослобођењу и одласку бегова и спахија турских, који су имали поседе и читлуке у ова наша три племена, аграрно питање најбоље је решено у Бањанима.

У етнолошком погледу сва три племена имају исти говор са истим акцентом, скоро исте обичаје и мање-више исте душевне особине. То је све Цвијић опажао и често ми

је говорио: да би требало обрадити и Пиву и Бањане као Дробњак и за сва та три српска племена пружити антропогеографске монографије. „Ето ти си, Томићу, проучио Дробњак па опиши тако Пиву и Бањане". Кад сам му 1924 год. поднео рукопис: „Пива и Пивљани", био је задовољан, рукопис предложио Академији за награду и том приликом рекао: „Још само недостају Бањани"... Сада сам довршио и Бањане. Почео сам их проучавати 1912 год., па сам 1940. г. поново провео у Бањанима дуже времена и употпунио раније испитивања. И тако сам испунио научну жељу оснивача „Насеља".

ОПШТИ ДЕО

I. УВОД

Карсна висораван између Гацка на северу, долине Требишњице на западу, Корјенића, Граова и Пустога Лисца на југу, Никшићскога Поља и Голије на истоку, зове се *Рудине* (gen. Рудинā). На томе простору има неколико крајева који носе то исто име: *Билећске Рудине*, *Бијеле Рудине*, *Опутни Рудина*, *Никшићске* (или Бијеле) *Рудине*. Кроз сва времена тај је крај био слабо насељен. На њему има врло мало земље за обрађивање, али зато има добре паше за овце скоро преко целе године. Рудине су потпуно безводне; осим реке Требешњице, која је карсна река, извире испод варошице Билеће, нема више ни једне текуће воде у њима. Међутим, с јесени, зими и с пролећа падају велике кише (у близини су Црквице где напада највише воденога талога у Европи) али од толиког воденог талога нема велике користи. Земљиште је потпуно карсно и шупље, прими кишу и прогута је, да се на површини земље не задржи ни капи воде.

На овој висоравни живела су и пре Матаруга и Дробњака разна сточарска племена, што показује оно многобројно старо гробље. У зимње месеце, од октобра до краја априла, сточари су на том платоу напасали своја многобројна стада оваца, а лети су са стоком издизали на пивске и дробњачке планине, око Дурмитора, око Војника, на Лолу, Сињајевину и друге планине. Сточари нису земљу обрађивали нити што сејали. Занимали су се искључиво сточарством и кирицилуком. Гајили овце и коње. Својим стадима гнојили су оне многобројне долине, плитке и дубоке вртаче

и мања пољица, која се налазе између коса и брегова, којих су пуне Рудине. Због тога траве је било доста, и испаша у Рудинама била је одлична. И само име Рудине дошло је од добре испаше. Рудина је опште земљиште — „мере" — богато живом сочном травом (врста бусике) која је и зими испод снега зелена као усред лета. Тек с пролећа, кад крене калац — млада трава — бусика почне да жути и замењује је на истом корену нова зелена. То се по планинама лепо примећује и сточари никада не пуштају овце по влаками где је чист калац, да не би овце добиле пролив, но их пуштају по брежуљцима и главицама где је трава измешана стара и нова, како они веле „прогрушана".[1])

У средини ове карсне висоравни налази се српско-херцеговачко племе Бањани.

II. ГРАНИЦЕ

Бањани су у срезу Никшићском на северозападној страни Старе Црне Горе. Изгледа да су они раније, у 15, 16 и 17 веку заузимали много већи простор но што му данашње границе показују.[2]) Многобројна стада ситне стоке разних

---

[1]) Вуков рјечник, с. 675, издање од 1896 г.: „Рудине су крај гдје има доста живе траве за овце: „изјавио овце у рудине"; „док се гора преођене листом и рудине травом ђетелином".

[2]) Марин Санудо, извештач Млетачке Републике, у своме рапорту, летопис из године 1500: Arhiv za Jugoslovensku povjest V knj. Zagreb, с. 109 пише: „да је сазнао од једнога извештача да на територији која се назива Дробњаци — има 1500 кућа — (Харцего) син Радосина Јунца, поглавара Хришћана, убио војводу турског и опљачкао га". Овај запис из 1500 године односи се на Дробњаке у Бањанима и не на Дробњаке у Дробњаку, чиме се доказује да су Бањани 1500 г. били много пространији но данас када имају само 844 куће. Данашња област Дробњак није се 1500 г. звао Дробњак но *Жупа Комарница* (Ф. Шишић: Летопис попа Дукљанина, Београд 1928 г. с. 105; Дубровачки архив; књиге mercant. с. 310).

А у народној песми: Погибија Хусрев-бега синовца султанова (1541 или 42) Дробњак се назива: „Кути и Катуни". И тек пошто су се дробњачке породице: Томићи (Балотићи), Церовићи, Косорићи, Вуловићи и Миличићи, у другој половини 16 века, стално настанили на Катунима у области Дурмитора, крај се по њима назвао *Дробњак.*

племена и појединих српских братстава нису могла опстати само на земљишту које обухватају данашње границе Бањана.[3]) У турско време често су се мењале административне и политичке границе пограничних крајева па и Бањана, који су били граничари са Црном Гором. Па и у црногорско време границе Бањана су се мењале, те ми данас видимо да поједини крајеви старих Бањана припадају Граову и Опутној Рудини, а села Смрдуша, Погана и друга припадају Никшићским Рудинама. Ова неутврђеност и несталност граница племена Бањана долази и отуда што Бањани нису имали какву јаку племенску организацију као Дробњаци и слична црногорска племена и што су се налазили између кадилука Требињскога и Никшићскога, па како је који град јачао тако је и његов део (домен) у Бањанима повећаван. У прилог тој несталности племенских граница у Бањанима иде и то што се становништво у Бањанима често смењивало, и данас или има које братство у Бањанима од двеста година или нема.

Наш живаљ из Рашке, за време расула, после смрти Душанове и после боја Косовскога, селио се из своје уже домовине и кретао ка Јадранском Мору, ка слободним хришћанским државама. Тек доцније, кад је пала деспотовина, кад је пала Босна и Херцеговина — Срби су се из Рашке и из ових покрајина кретали ка северозападу у земље Аустрије. Има случајева да су поједина наша братства испред пада и по паду Босне прешла у државу Херцег Стјепана,[4]) а кад је и ова пала под турску власт, ти разни сточари — емигранти — кретали су се ка Црној Гори у пограничне кршне и неприступачне пределе какве су Рудине и цела Катунска Нахија, али ипак недалеко од приморских градова, камо су ови наши сточари износили на тржишта своје сточне производе. Један од најпогоднијих крајева у Рудинама за такве становнике — сточаре — били су Бањани,

---

[3]) Ј. Дедијер: Билећске Рудине, Насеља српских земаља, II књ. с. 678, пише: „из путничких бележака види се да је ово био (Рудине и Бањани) сточарски крај по коме пасу велика стада".

[4]) Dr. Safvet-beg Bašagić: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900 c. 10, 33.

који захватају једну трећину целокупне карсне висоравни што се назива Рудинама.

Данашња граница племена Бањана, почев са јужне стране од *Бан-Вира* у Требишњици, ниже млина Пејовића у Парежу, ниже Црквина, иде на исток косама на *Парешку Плочу* па на *Ерцег Градину* код *Доброга Дуба*,[5]) па у врх *Илина Брда* на *Скорча Гори*. Одатле граница иде на *Бијеле Каменице*, на *Пријечки Бријег*, па на *Тањурево Брдо*. Одавде граница иде на *Велики Ђуревац* па на *Рашково Брдо*. Са Рашкова Брда иде иза брда *Вардара* на *Шурлин До* па посред села *Церовице* у *Бован Главицу*. Из Бована граница иде у *Врело Тупањско* под *Његошем*, па преко Његоша у *Доње Кијаке*, правац *Сриједе*. Одатле низа Сриједе ка северозападу до у *Бајов Камен* више *Гослића*, затим у *Ћурило Мало*, у његову западну страну. Одатле на *Сомину* до *Троглава*, који је у *Опутној Рудини*, па у *Суви Врх*, код Сомине, више *Туронташа*. Затим испод *Травније Дола*, који остају у Бањанима, граница иде поред *Брековца*, од кога је једна трећина Рудинска, па у *Јелово Ждријело*. Из Јелова Ждријела правцем у *Братогош* ка Ј. Из *Братогоша* на југ у *Тисовац*. Одавде на *Обљај* у *Велики Кокот*. Из Кокота низа *Седло* на врх *Стражишта*, а одатле на запад на *Мало Стражиште* па у *Грубојеву Локву* више *Кнеж-Дола*. Одатле између *Кљакавице* и Кнеж-Дола право на З у Требишњицу ниже *Мируша*, па затим Требишњицом, између *Добрићева* и *Косијерева*, до Бан-Вира.[6])

[5]) На Косову, поред Ситнице, има село Добри Дуб и у њему четири куће Дробњака, који се тако и презивају.

[6]) За време мојих првих путовања по Бањанима 1912 г. највише ми је дао података о племену и о појединим породицама Петар Пејовић из села Петровића, трг. на Велимљу, на чему нека му је хвала. Петар је био један од најтрезвенијих и најбистријих људи у Бањанима. Умео је лепо да прича и логички ствари да излаже. Са мном је обишао цело племе и том приликом ми је изложио и овде наведене племенске границе. Тада сам разговарао и пропитивао о историји и животу појединих породица у Бањанима и уопште о племену и ове трезвеније људе: Божа Копривицу, Стојана Килибарду, Ђока Папића, племенског капетана, Ђурковића из Дрпа и Станишу Пејовића из Петровића. А приликом мојих путовања 1940 г. највише су ми били на руци и од помоћи: Стеван Ераковић и Јован Копривица, учитељи са Велимља, нарочито Ераковић, на чему обојици нека је велика хвала.

Све земљиште, које обухватају ове границе, не улази данас (1912 г.) у капетанију Бањску. Тако Брођанац и Бијеле Каменице и један део од Скорча Горе и Добри Дуб улазе у капетанију Граовску; а један део Утеса до Бајова Камена, више Гослића, припада Рудинској капетанији. Но ово, ипак, не одваја се од племенске целине, но све заједно чини племе Бањане.[7])

Бањани су данас једно од најмањих племена у Црној Гори. По простору је доста велико али по броју становника је врло мало. За време Црногорске управе то је била једна капетанија, а данас је (1940) то једна општина, у срезу Никшићском, са десет села: Велимље (Пригредина и Миловићи), Тупан, Кленак, Сомина, Копривице, Мацавари, Миљанићи, Ријечани, Брођанац и Петровићи са 97 заселака и крајева, и варошица Велимље. Засеоци села Брођанца нису овде урачунати, јер једни припадају Граовској а други Рудинско-Трепачкој општини. По попису од 1931 г. Бањани су имали 4734 становника у 847 кућа. Они се брзо множе прираштајем, али се исто тако и брзо расељавају. У Бањане се нико не досељава а сваке се године по који домаћин отсели из племена и тражи ново станиште. Сточарима је сељакање обична ствар.

III. ИМЕ

Једни Бањани веле да је име Бањанин и Бањани дошло по Бану Русену, од кога су Русеновићи, а други, Пејовићи

[7]) Раде Драганић издиктирао ми је ове старе племенске границе у августу 1940 г.: „Старе границе Бањана, у колико се у племену памти, биле би следеће: *Око Добрићево (Врело Добрићево) — Грабовица више Кнеж Дола — Грубојева Локва — Мачија Стопа — Коњска Плоча — Међугорје — Братогош — Заимова Густијерна — Суви Врх — Ерцегове Воде* (на помол Гацка) — *Мали Гребенац — Медвеђа Каменица — Дробњачка Међа* — на Његошу *Пресечени Његош — Бусак — Дукат — Плиће — Ријечански Убао — Ћоше од Матијеве Цркве — Капија од Клобука — Ушће у Корјенићима* (Заслап где утиче у Требишњицу) *па Требишњицом до Ока Добрићева.* Ове старе племенске границе скоро се у свему поклапају са границама које су напред обележене. Драганић је из села Петровића, веома бистар сељак, онда стар (1940) 61 г., жива историја свога племена, веома признат и поштован човек у целом племену.

и Елезовићи, веле: да су њихови стари дошли са Косова од Бањске искрај Митровице, па отуда им је и дошло име Бањци, Бањани. И К. Јиричек вели: име Бањани могло би долазити од речи Бања (од лат. balnea).[1]) Бан Русен је, по предању, живео стприлике пре 270 до 290 година, а Бањани се спомињу у дубровачком Архиву 1319 године, те према томе нису могли добити име по бану Русену. Затим, од бан не може да постане никако Бањанин нити Бањани. По бану се може назвати неки крај или област: *банија или бановина* а од речи бања изводи се лако Бањци па и Бањани.

Бањани се помињу, као што је напред речено, први пут, колико је за сада познато, 1319 г. у Дубровачком архиву mercant. kng.[2]) Затим помиње се да је: Vitus Danielis de generatione Morlacorum Bagnani био у служби дубровачкога архиепископа и побегао са оседланим коњем и мачем. Тужба је од 16 јуна 1428[3]) г. Драгаш старешина једнога катуна у Бањанима помиње се 7 маја 1422[4] г. Даље се помињу *Власи Бањани* 20 марта 1379 г.[5] 1597 г. помињу се породице: Бајчете, Ждрале, Обрадовићи, *Бањани* и други од *Бањана*[6]. 1600 г. помињу се Копривице из Бањана, насељене у селу Зенику[7]. На збору патријарха Јована у манастиру Морачи, од 13 децембра 1608 г., помиње се *Иван Пе-*

[1]) К. Јиречек: Историја Срба, књига III, Београд 1923, с. 52.

[2]) Ibid. књига IV, Београд 1923, с. 54.

[3]) Ibid. књ. III, с. 53 Архив дубровачки — Lamenta de foris (1428—1430).

[4]) Ibid. књ. III, с. 53 у примедби — Lam. Rag.

[5]) Ibid. књ. III, Београд 1923 г., с. 53, У примедби: Arh. dubr. Div. Rad., помиње се: Vlachi de caton Dragosce de Bagnani. Име Влах и Власи за сељаке из пограничних села Херцеговине према Далмацији и дан данашњи се одржало. Стеван Ераковић, учитељ на Велимју, који је био две године учитељ у селу Горњем и Доњем Требимљу, у срезу Љубушком, причао ми је летос (1940) да сељаци католици из далматинске границе, кад прелазе у херцеговачка села такође католичка, веле *„идемо у Влаха"*, а ови опет из Требимља, кад прелазе у далматинска католичка села, веле: *„идемо у Латина"*.

[6]) Др. Рад. М. Груаић: Најстарија српска насеља (до 1597 г.) по северној Хрватској — Гласник српског географског друштва, I год., 2 св., Београд 1912 године, с. 166.

[7]) Поп Стјепо и Вл. Трифковић: Сарајевско Поље, Насеља срп. зем., књига V, с. 213.

тровић Бањанин[8]). Помиње се *Димитрије Банац,* јеромонах, 1670 г. као сопственик књиге у храму Светога Николе вь Дъбрѣхъ — Дабарскога, митрополије Дабробосанске.[9]) А године 1725 помињу се Бањани и у њима црква Св. Георгија[10]). Године 1755 помиње се Стеван Косиревац, отчество Јовановић, од племена Бањанског[11]). Што се Бањани доцније мало помињу у историјском животу наших племена, мислим да је отуда: *што Бањани нису имали јаку племенску организацију, што се становништво у њима врло често смењивало, што су били малобројни и што су били погранична област прво између Турске и Млетачке, доцније између Турске и Аустрије.*

IV. ПОДЕЛА

Бањани се деле на Горње Бањане (Горњо-Бањци) и Доње Бањане (Доњо-Бањци). Доњи Бањани заузимају само село Петровиће са свима његовим засеоцима, а Горњи Бањани заузимају остали део племена, који је три пута, ако не и више, већи од Доњих Бањана. И Бањани међу собом кажу: „ови су људи Доњо-Бањци", уместо да кажу: ови су људи из Доњих Бањана; а тако и Доњо-Бањци кажу за сељаке из Горњих Бањана: „Горњо-Бањци". Ове речи Доњо-Бањци и Горњо-Бањци могле би се извести као да су Бањани то име добили по каквој бањи одакле су пореклом — старином.

Ову поделу на Горње и Доње Бањане сами Бањани праве и између себе употребљавају, док остали Црногорци за то не знају. За њих су једни Бањани и кажу: идем у Бањане у то и то село. Може се чути да Граовљанин[12]) или

[8]) Јован Н. Томић: Пећки патријарх Јован — Покрет хришћана на Балканском Полуострву, Земун 1903, с. 115.

[9]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. I, 404.

[10]) Ibid. књ. II, с. 66; црква Св. Георгија у Бањанима, то је Св. Георгије у засеоку Штрпце, у Доњем Тупану, зидали су је Вујадиновићи, који су се истражили у племену.

[11]) Љ. Стојановић: Стари српски записи и натписи, књ. V, с. 123.

[12]) Народ у Граову и у целој Црној Гори, нарочито у Херцеговини каже: *„Граово* и *Граовљанин,* уместо *Грахово* и *Граховљанин;* а званично и у администрацији пише се Грахово и Граховљанин.

Цуца каже: „идем у Петровиће“ место идем у Доње Бањане, а то је због тога што Петровићи и чине Доње Бањане и што је то једно од највећих села у племену.[18])

V. ОРОГРАФИЈА

Говорити о орографији једнога краја, у коме нема ни речне долине, ни потока ни поточине, ни суводолине као ни каквих изразитих планина — врло је тешко. Карсна висораван, испуњена свим облицима благога карста, кад се погледа са једне узвишене тачке н. пр. са Стражишта, изгледа скоро равна. Она је прекривена већим и мањим плитким вртачама, које личе на мала карсна пољица, већим и мањим дубљим вртачама, које се у Бањанима зову долови. (nom. sing. до.)[1]) Између ових поља и пољица и долова протежу се омање косе и брегови. Најнижа надморска висина пољица и долова је око 750 м. у Горњим Бањанима а кóса и брегова око 950 до 1000 м. Та се разлика у надморској висини слабо и примећује те цео предео изгледа раван. Овај Бањски карст је сасвим друкчији од карста Катунске Нахије. У Бањанима, уопште у Рудинама, нема дубоких вртача (долова), ни у маси чврстих стена и читавих брда од кречњака. За кратко време, кад би се обратила пажња на шуме, Бањани би се сами од себе пошумили, што већ није случај са Катунском Нахијом. За људе из Катунске Нахије Граово и Бањани су равне земље. Кад иду Катуњани тамо, они веле: „Идемо у равне земље”, и, заиста, мало је котâ (врхова) у Горњим Бањанима, које прелазе 250 до 300 м. релативне висине.

---

[18]) Раније у Капетанији делили су, по неки пут, Бањане на Велимље, Тупан и Петровиће. По овој подели Велимље би обухватало северни део Горњих Бањана, а Тупан јужни део. Сва подела није добра, јер нема јасне границе између Велимскога краја и Тупана.

[1]) П. А. Ровински: Черногорія књ. I с. 52 (Литографија Руске Академије Наука у Петрограду, 1888 г.) вели: „Рудине са Бањанима су карсна висораван са истока ограничена Дугом (Сомина и Његош), Злом Гором и Китом, а са Ј Пустим Лисацем. Нема брда великих но ниских брегова, поља и лољица, долова и долина што обилују травом“.

Планина *Стражиште* (1246 м.) предваја видик Горњих Бањана од видика Доњих Бањана — Петровића; али са Стражишта, које се налази на ЗЈЗ-у од варошице Велимља, видик обухвата целе Бањане. Са Стражишта се види, на СИ-у племена, планина *Његош;* испред Његоша планина *Јеловица;* на С *Сомина;* на ЈЗ Илино Брдо (Св. Илија) и на Ј Скорча Гора. Стражиште се са Горњих Бањана благо уздиже а са стране Петровића оно је стрмо и отсечито. Врх је Стражишта без шуме, са северне стране, по средини, покривен је ситногорицом, а са југа је го крш.

Његош је доста велика плећаста карсна маса, правца СЗ—ЈИ у три дела малим превојима — седлима — подељена. *Церак* је мала равница изнад које се налази Врело под Његошем. Највиши врх на Његошу зове се *Равна Главица* (Влака 1720 м. на секцији 1 : 100.000), а ја сам 1912 г. забележио да се највиши врх на Његошу зове *Копље* (1698 м.). Затим *Кијак* (1592 м.). и *Мраморје* (1496 м.). Изнад изохипсе од 1000 м. па до врха са стране Бањана, Његош је покривен четинарима: бором, јелом и смрчом. По средини Његоша је појас голети — гола плоча — настала услед пожара шуме, и сада је ту добра испаша. Испод појаса пашњака подигла се питома шума: јавор, јасен, цер, храст, леска. Шума достиже до подножја планине. Његош је са северне стране обрастао у шуму четинарску и лиснату. Он је потпуно безводна планина и осим Врела под Његошем, које има мало воде, друге воде на Његошу нема.

Јеловица, планина, протеже се СЗ—ЈИ скоро кроз целе Бањане. Она има два врха преко 1200 м. висине: *Јеловицу* и *Дробњачки Градац.* Јеловица је где-где покривена питомом шумом, иначе по њој се свуда виде омање главице, плитке и дубље вртаче.

На северу Бањана је планина *Сомина,* богата шумом и испашом, правац јој СЗ—ЈИ. И њена надморска висина достиже до 1250 м.

Илино Брдо (1000 м.) дели Доње Бањане — Петровиће — на два неједнака дела, на северни, осојни, много већи, и јужни, присојни. Оно је прилично покривено пито-

мом шумом, што чини супротност са Стражиштем, које је са стране Петровића, према Илином Брду, потпуно голо.

Скорча Гора затвара Бањане са јужне стране, средња јој је висина око 1000 м. и готово сва је под одраслом шумом.

Вредно је још поменути: ЈИ од Сомине и северно од Јеловице типску карсну висораван *Дубочке Горње* и *Доње* са средњом надморском висином од око 1000 м.; па јужно од Велимсога Поља *Тупањску Раван* са средњом висином од око 900 м.; затим зараван Броћанац са средњом висином од око 800 м.; и најзад Петровиће — са средњом висином од око 750 м. — како се од Сомине једва приметно терасасто спуштају у долину Требишњице. Све су ове карсне неравне табле сличне једна другој по површини, прекривене су ниским главицама и плитким вртачама.

Мало већа главица у Бањанима, која се на врху завршава чврстим кршем, зове се Градина: Еракова Градина, Ковачева Градина, без обзира да ли има на тим главицама каквих зидина од какве грађевине или нема.

VI. КЛИМА

Клима је у Бањанима више средоземна но умерена — континентална. Лета су сушна и без кише по месец, два па и више. Зимњи месеци, почев од септембра па до априла, су кишни и снежни. С јесени киша почне да пада почетком септембра и пада до друге половине новембра, а с пролећа у марту па до Ђурђева дана.

Зиме су пак у Бањанима доста дуге и неких година оштре. Снег почне обично да пада о Аранђелову дану, некипут чак о Божићу а некада и о Лучин-дану. Снег се по нижим крајевима: по доловима, пољицима и плитким вртачама и по присојима, задржи један до два а највише до пет дана, а по планинама остаје по месец до два месеца а неких година и више — обично од децембра до почетка марта. Неких година снег нападне и до 25 см. дебљине; покрије сву земљу, те онда изгледа цела висораван као једно велико снежно поље, али тако остане кратко време. Снег се на се-

веровини дуже задржи на земљи, иначе брзо копни. Утицај мора и приморја осећа се у целим Рудинама, те отуда и долази да се снег по нижим пределима и не може дуго задржати, што је веома погодно за држање ситне стоке, за овце, које и зими налазе доста траве за пашу.

У Бањанима дувају разни ветрови. Зими дува *„север"* и доноси снег; у позну јесен и с пролећа, а врло често и зими, дува *„исток"* који доноси влажан снег са лапавицом. Влажно време и лапавицу пресече „север" (северни ветар) са мало сува снега и доноси мраз и лепе ведре дане, који су врло пријатни и здрави како за чељад тако и за све живо. Снег се по површини замрзне, створи се површица и саобраћај постане лак и жив. Овакво време може да траје по месец дана.

Има ветар *„посунчар"* — јутарњи — који дува од истока, а предвече, истога дана, дува „западни" ветар; народ вели да овај ветар иде за сунцем и доноси лепо време. Ово су јесењи и пролетњи ветрови. Ови ветрови на том карсном платоу имају сличности са нашим приморским ветровима: даником и ноћником, који до после подне дувају ка мору — од истока, а од после подне дувају с мора ка копну — од запада. На кишама кад дуне *југозападни* ветар подустану воде.

Бањани добијају преко године доста воденога талога, али тај талог није временски равномерно распоређен, те често суше преко лета упропасте све усеве, а опет кише с јесени и с пролећа досаде. Приближно је једнака температура у свима селима Горњих Бањана докле је у Доњим Бањанима — у Петровићима — мало блажија. Југоисточни ветрови доносе кишу, северни снег, хладноћу и лепо време.[1])

VII. ВОДЕ

Сва вода што падне из ваздуха на земљу, у земљу пропадне; тада подземне воде *„подустану"* и вода извире из

[1]) У Бањанима нема нигде метеоролошке станице, те се не може тачно одредити ни количина воденога талога нити температура дневна и годишња. А како је крај врло интересантан са чисто климатског гледишта, требало би на Велимљу установити једну метеоролошку станицу.

многих пећиница, шкрапа, јама и долиница. Вода шикља из земље по метар и више у висину. Све се долине и вртаче напуне водом. Иако у целом племену нема ни једнога извора нити какве живе воде — на кишама изгледа да су Бањани веома богати изворима и малим језерима. Зајезери се Велимско Поље и Ријечани. У Велимском Пољу вода остане на земљи три до четири па и до осам дана, а у Ријечанима може и до двадесет дана. Велимско Поље, углавном, плаве *„извори"* испод Јеловице и испод Великога Присоја. То су „извори" испод *Ћалове Косе*, а други испод *Еракове* и *Иванове Градине* и они испод *Клења*. Кад киша престане, вода се враћа у земљу — понире у три понора или кроз исте „изворе" на које је избијала из земље.

Вода у Ријечанима „подустане" на кишама по неколико пута годишње. Кад киша пада више дана и дуне ЈЗ топао ветар, јурне вода — читава река — из пећине *Пождреља* у Ђурђевом Долу, и потече низ село плавећи сва нижа места. Читав се крај зајезери и вода остане на земљи, по више дана, и пошто киша престане. Низ Ријечане, дуж пута, има трага од те воде што је отекла, отуда је и селу дошло име. Дуж ове долине има више понора и пећина на које вода на кишама избија, а у које понире кад кише престану. Језеро у Ријечанима[1]) може да буде дубоко и до 1 м. и садржи огромну количину воде.[2])

Земља је у Бањанима сува црна прљуша, коју вода са собом односи у поноре и пећине. Поплаве у Бањанима, уместо да равна пољица и вртаче са својим наносом уравњавају, ђубре и чине плоднијим, односе са собом у дубину цео хумус и све што је трошно на земљи, те се због тога земља мора ђубрити и гнојити скоро сваке године.

Као чисто карсна област Бањани су врло сиромашни живом водом. При оскудици живе воде у Бањанима су главно *„мртве воде"*: густијерне (цистерне), ублови, локве и снијежнице.

---

[1]) Како прича Ристо Милошев Вујачић из истога села.

[2]) Воде подустану на кишама и у Смрдуши и Каменској, у Никшићским Рудинама, исто као и у Ријечанима и Велимском Пољу.

Најважније су *густијерне*. Тамо сваки човек кад гради кућу, поред ње одмах гради и густијерну. Густијерне граде домаћи мајстори. Ископа се довољно велика јама — до два метара у дубину и два до два и по метра у пречнику — позида се, покалдрми и сволта кречним каменом, затим се цела облепи помешаним кречом и црвеницом, која је врло масна и са кречом служи боље но цемент. У густијерну се уведе олук са крова куће, ако га има, и кишница се слива у густијерну. Ако нема олука, као што је код већине сељачких кућа, то се онда удеси да се вода, кишница, из околине слива у густијерну. На своду густијерне је отвор, обзидан и издигнут, и кроза њ се вода вади као из бунара.

Има заједничких густијерна, које је градило једно братство или цело село или подигао какав хуман човек, као што је 1905 године подигао ону на Велимљу митрополит Сава Косановић.[3]) У ове велике заједничке густијерне вода се слива са околног земљишта кроз отвор — прозор, који је на самој густијерни при земљи. Земљиште око густијерне, са кога се вода слива, негде је ограђено а негде је потпуно отворено те се и не држи чисто. Вода из густијерне је врло мека и питка.

Убао (мн. убли, ублови) се гради у каквој поширој долини, где је земљиште колико толико воздржљиво. Ископа се у дну долине јама од 3—5 м. у пречнику и 2—2½ м. у дубину; позида се сувомеђом до изнад земље а дно му се

[3]) Косановићева густијерна је солидно израђена да је и данас као да је јуче начињена. У њој воде има увек доста и вода је врло питка. Пре четири године (пре 1940 г.) густијерни је додат неки део као неки филтер са песком, али то није добро успело. На густијерни су три отвора озго као код добрих бунара и вода се вади кофама. Ови нови мајстори ударили су на густијерну гвоздену пумпу, коју народ није волео, јер верује да вода из пумпе није добра, па је био врло задовољан кад се, после кратког времена, покварила. Питао сам грађане зашто вода није добра из пумпе и рекли су ми да пумпа црпе воду из дубине — са дна — а у том случају по површини „мртве воде" (тако они зову воду у густијерни, ублу и бунару) ухвати се окрек и нека пена која је пуна труња и разних бубица и удара на устајалост. А кад се вода вади судом, суд разбија површину мртве воде, меша је са ваздухом и не да да се ма каква пена увати на површини. „Ми у томе имамо искуства, јер се служимо само мртвим водама".

набије црвеницом. Са стране се око зида набије земља те убао изгледа као поширок отворен бунар. У убао се вода слива са околног земљишта. Поред свакога убла имају корита за појење стоке. Из убла се вода вади или судом (кофом) на ужету, или се низ скале (басамаке), које су начињене у зиду са испуштеним плочама, слази до воде и вода се износи у судима. Убао заједнички гради или какво братство или читаво село. Познати су заједнички ублови (убли) на Планику, на Дријену и у Ријечанима. Уколико се чешће вода вади из убла утолико је чистија и здравија.

Локве су такође мртве воде. У неку плитку вртачу сељаци нанесу говеђег и коњског ђубрета и помешају са црвеницом, па утерају коње и гоне их као у вршају док оно ђубре и црвеницу не умекшају добро и њиме попуне шкрапе и рупе по дну вртаче да вода не може поронути. Вода у локвама служи за појење стоке. Локве могу бити личне — једне куће, или заједничке — једнога братства или једнога села. Локва *„Кленачка Врбица"* има воде преко целог лета. Тле ове локве је велика равна плоча, обзидана сувомеђом и ограђена да не може стока да улази. Пред вратницама ове локве налазе се корита за појење стоке. И сељаци из околине, у оскудици воде, носе воду с ове локве за пиће и осталу кућну потребу.

Снијежнице се припремају по планинским крајевима. Има их по Његошу, на планини Циганки и по Сриједама. С јесени домаћин нанесе у какву дубљу вртачу кровине. Зими намете ветар снег у ту вртачу и тако га збије да се може само секиром сећи. Онда домаћин покрије вртачу дебелим слојем кровине (кровина је полутруло сено или слама), затим навали грање и огради слабом оградом, да не би стока долазила. Около снег окопни а онај у вртачи остане читав преко целога лета. По потреби открије се крај снијежнице, отсече се снега колико се хоће, па се опет снег покрије. Снег се топи за стоку и пиће у дрвеним коритима на сунцу или у котловима на ватри.

Свега су три „живе воде" у Бањанима: *Црни Кук, Врело под Његошем* и *Сопот* у Петровићима.

Црни Кук се налази у *Доњим Дубочкама* у *Воденом Долу*, у врх племена, и то је племенска заједничка вода. Лети, кад су највеће суше и када пресуше густијерне, сви ублови и све локве, на Црном Куку има довољно воде. Тада цело племе носи воду одатле и догони тамо стоку да је пои. Црни Кук је сада као један велики убао, везан једним поширим каналом са подземним током неког јачег потока или реке. На поплавама на тај канал избија вода из земље, убао се напуни и начини се око њега право мало језеро, те се због тога и зове то место Водени До. Кад престану кише, вода осекне и повраћа се у земљу кроз исти канал — права еставела. Вадити воду на Црном Куку врло је тешко. Од површине до воде има око 18 м. једнога искривуданога ходника у који може да стане седамнаест људи један изнад другога за додавање воде судом један другом.

Врело под Његошем је врло краткога тока. Његова вода избија из карсне пећинице и после тока од неколико метара понире у понор који има такође облик пећинице. Врело се налази у Вла́ци, извире у врх влаке а понире у дну влаке. На овом врелу вода лети сасвим утањи. Врело припада селу Тупану.

Сопот је чесма у Петровићима, западно од Планика, код кућа Кнежевића. На Сопоту има воде увек и она стално отиче. Има још на неколика места „живих вода" на планини Сомини, али је то далеко од насеља те се сељаци не могу њима да користе.

VIII. НАСЕЉА

1. Положај села

Бањани су карсна висораван, без извора, без потока и река, уопште без воде која би могла утицати на постанак села. Без равне површине за обделавање, као и без високих брда и планина, ова је висораван са голим каменим главицама, плићим и дубљим вртачама (званим доловима), каменим косама и бреговима. Стога у таквој области не може бити говора о каквом типском положају села. Може се рећи да у Бањанима и нема правих села. Има села са границама

својих удута, али где на томе простору настаје граница сêла и заселака и где престаје, то се не зна. Може се рећи за једну или две куће да се налазе у присоју или осоју неке косе или некога брда или више неке плитке веће вртаче, а више ништа. Тамо нема нигде пет кућа да су заједно у групи, а камоли више. Једино село Петровићи што личи мало на село, али само кад се посматра са Стражишта (кота 1246 м.) или са врха Св. Илије (кот. 1000 м.). И оно је подељено на неких девет заселака у којима су куће веома удаљене једна од друге. Кад се прође уздуж низа село, види се овде једна кућа, онде две, а преко три нигде, јер их нема толико у групи. У Бањанима досада није било а и сада нема ни један санитетско-здравствени, ни социјални, ни економски, нити саобраћајни разлог да се куће у једном селу или засеоку групишу.

По Цвијићевим „Упутствима", на питање о положају сêла — а никако о положају једнога села — могли би се дати овакви одговори:

1) Под селом у Бањанима се подразумева једно насеље — са више малих, врло удаљених, групица кућа од једне до две — насељено једним братством на пр. Копривице, Миљанићи, Миловићи и др.

2) У племену нема извора па нема ни насеља око њих.

3) Има помало земље за обрађивање по оним доловима, дочићима и плитким вртачама — и то је све у селу и око села. Сеје се највише овса и ражи, помало јечма а врло ретко пшенице и кукуруза.

4) Правих пашњака нема, али је цео терен врло подесан за сточарство и има траве доста за овце, говеда и коње и ситногорице за козе.

5) По селима и у близини истих нема шуме (горе); горе су у Сомини, Његошу и Јеловици. Са те стране су Бањани врло интересантни. Тамо нема нигде шуме да је покрила земљу, но то су чечари од ситногорице овде-онде растурене. Из године у годину и та се ситногорица сатире, те ће једнога дана остати го крш у целоме племену.

6) Сељаци имају заједничких испаша о којима ће бити говора у одељку о облику својине.

7) Границе су се племена па и сêла мењале са променама политичко-административних граница.

8) Принос жита је врло слаб. Никада жита не роди да се дочека ново. Испаше су добре, али је насељеност врло велика те се стока не може држати у броју као раније.

9) О читлуцима говориће се у глави о облику својине.

2. Типови сêла

Распоред насеља у Бањанима не може се подврћи ни под једно правило о типу села из Упутстава. За бањска[1]) села мора се створити нов термин. И сами Бањани не знаду колико имају села а колико заселака.[2]) Они немају израз за „крај", но крај макар и од две куће па и са једном називају *„заселак".*[3]) Ја имам званичне податке из 1912 г., као и моје личне из те године о броју села и насеља. Имам државне статистичке податке из 1921 г. Имам званичне статистичке податке о насељима из 1931 г. Имам своје личне податке са мога летошњега путовања 1940 г. И ниједни од тих података не слажу се једни с другим, а сви су рађени по подацима које су давале власти и виђени људи из Бањана. Тако по званичним подацима из 1912 г. Капетанија бањска имала је шест општина — шест чета војника, односно шест села и то: село Петровићи са 114 к., Кленак са 102 к., Копривице са 88 к., Мацавари са 80 к., Миљанићи са 109 к., Тупан са 135 к., варошица Велимље са 42 к., свега 670 кућа. Ја сам 1912 г. забележио десет насеља — села: село Велимље и варошица Велимље, с. Кленак, с. Брођанац, с. Тупан, с. Долови, с. Мацавари, с. Копривице, с. Миљанићи, с. Пе-

[1]) Народ у Бањанима, у Рудинама, у целом ср. Никшићском, у целој Херцеговини и Црној Гори каже: *бањски, бањски* баталион, *бањска* општина, *бањска* капетанија, а не *бањанска;* а службено пишу *бањански* баталион; стога и ја пишем како народ каже.

[2]) Ст. Новаковић: „Село" с. 119 пише: „Има заселака да се не зна коме селу припадају". Тако је нешто сада и у Бањанима.

[3]) Летос сам учитељима на Велимљу објаснио шта је крај а шта заселак, те видим да су у писму од 2 јан. 1941 год. употребили и назив крај.

тровићи и с. Ријечани. По попису од 1921 г. у статистици је забележено 16 села и 8 заселака:

Велимље, варошица	20	домова
Дрпе, село	50	„
Кленак, село	35	„
Брођанац, село	10	„
Тупан, село	60	„
Долови, зас. Тупана	30	„
Мацавари, село	67	„
Церовица, заселак	20	„
Ластва, заселак	15	„
Копривице, село	40	„
Миљанићи, село	50	„
Дубочке, село	45	„
Мужевице, село	23	„
Подљут, заселак	10	„
Марина Главица, заселак	9	„
Пригредина, село	32	„
Сомина, село	40	„
Миловићи, село	29	„
Петровићи, село	90	„
Ријечани, зас. Тупана	8	„
Упутница, зас. Петровића	30	„
Косијерево, зас. Петровића	13	„
Шљеме, зас. Копривица	32	„
Шаке, зас. Копривица	18	„
	Свега 779	домова

са 4119 становника.

По званичној статистици од 1931 г. у општини Бањани има 12 села и једна варошица. Села су: Дрпе, Кленак, Копривице, Ластва, Миловићи, Миљанићи, Мирковићи, Перовићи, Петровићи, Пригредина, Сомина, Тупан и варошица Велимље са свега 4734 становника.

По мојој прибелешци од августа 1940 г. у Бањанима су ова села: Петровићи (133 к.), Кленак (109 к.), Сомина (55 к.), Миљанићи (115 к.), Копривице (110 к.), Горњи и Доњи Тупан (127 к.), Мацавари (72 к.), Миловићи (44 к.), Пригредина

(33 к)., варошица Велимље (34 к.), свега 832 куће са око 5.000 душа.

На моја прецизна питања, постављена писменим путем учитељима на Велимљу Ст. Ераковићу и Ј. Копривици: *колико има села у Бањанима и која су?* добио сам овај писмени одговор. „Данас су у Бањанима ова села: *Петровићи* (са засеоцима: Упутница, Пареж и Косијерево); *Кленак* (са засеоцима: Дрпе, Броћанац, Ластва); *Сомина; Миљанићи* (са засеоцима: Мужевице, Горње и Доње Дубочке, Русеновићи и крајевима села: Јасен и Копље); *Копривице* (са засеоцима: Црни Кук, Шљеме, Шаке, Реновац и крајевима села: Брековац и Лиси До); *Тупан* (са засеоцима: Доњи и Горњи Тупан, Јелићи, Штрпце, Дубравча До, Долови, Дукат, Доња Церовица и крајевима села: Бусак, Церак); *Мацавари* (са засеоцима: Перовићи и Мирковићи и крајевима села: Облај, Мртви До и Равна Гора); *Миловићи* (ово се село зове још и Подљут) са засеоком: Марина Главица и крајевима села: Елезовићи и Радојевићи; *Пригредина* (са засеоцима: Горња Церовица, Гребнице, Почивала и Јеловица и крајевима села: Берковићи и Витанов До); *Ријечани* (са засеоцима: Балосаве и Маочићи и крајевима села: Мекића До и Раданов Нуго). Само Велимље данас (1940 г.) није село већ варошица. Свако од наведених села има свога кмета (старешину села)[1]). Прије рата није постојало село Сомина већ је то био заселак села Кленка. Око 1860—1870 Сомина је била потпуно ненасељена, тек понеко је лети издизао на катун. Тако исто, прије рата, Миловићи су припадали кметији Миљанићској (сем Марине Главице која је припадала Тупану); према томе Миловићи као село постоје тек од рата на овамо. Такође није постајало пре рата ни село Пригредина. Ово село са свима својим засеоцима припадало је кметији Мацаварској иако се својим земљиштем није ове кметије дотицало. То је долазило отуда што су у црногорско доба припадали једној чети и имали једног четног официра. Дакле аналогно тој припадности у војничком погледу имали су и једног кмета, те

[1]) Пишу учитељи: „те нам је број кметова помогао при одређивању броја села: „колико кметова толико села".

тако стварали заједничку кметију (село) Онда се то звало још и општина."

Према оваквоме стању ствари немогуће је тачно утврдити која су насеља село, која заселак, која крај, те се према томе не може тачно ни утврдити тип појединих села. Може се рећи: села су приближно старовлашкога типа, али много разбијенија. Растојање између кућа или између заселака једнога села има по три до пет па и више километара. Насеља у Бањанима имају тип села посталих од зимских сточарских станова, где свака торина чини засебну целину па према томе и крај насеља. Друкчије се не може ни разумети онолика разбијеност сёла и уопште насёља. У прилог овога могу навести овај пример. Бегови Мушовићи из Никшића имали су дванаест торина на својој земљи у никшићком делу Бањана и Рудина, и од тих дванаест торина, по ослобођењу Бањана, постало је дванаест заселака са по једном или две куће. И старовлашка су села разбијена, али ипак редак је крај са једном кућом, док је у Бањанима то обична појава. 1912 г. забележио сам село Велимље и варошицу Велимље. То су била насеља око Велимскога Поља и са црквом св. Архангела. Данас нико и не помиње село Велимље иако изгледа да је то прво стално насеље у Г. Бањанима, но место њега је у статистици село Пригредина које је 1912 г. било заселак села Велимља. Ова разбијеност селâ долази и отуда што нигде нема у Бањанима један већи комплекс терена за обрађивање, но то су долови и вртаче, и кад се задруга дели сваки нови домаћин добије по један до, ту гради кућу и тако се село шири.

3. Кућа и остале зграде

У Бањанима су куће: *приземљуша, кућа на ћелици* и *кула* која је врло ретка. Све су куће зидане од тесаног камена са кречом (клаком) и пржином. Имућнији домаћини зидају кућу на врсте а сиромаси грезом. Куће граде домаћи мајстори. Свуда има доста камена (белога кречњака) а дрвену грађу догоне из Сомине и Његоша.

Приземљуша је једноставна кућа и брзо се гради. Темељ се за кућу не копа, тамо је свуда на површини те-

рена чврста подлога. Подигне се зид 2 и по, највише до три метра у висину са 50—60 см. дебљине. Споља је тесаник, поређан негде на врсте, а изнутра је греза. По зиду се ударе по две греде, атуле (автула), једна поврх друге и у њих се

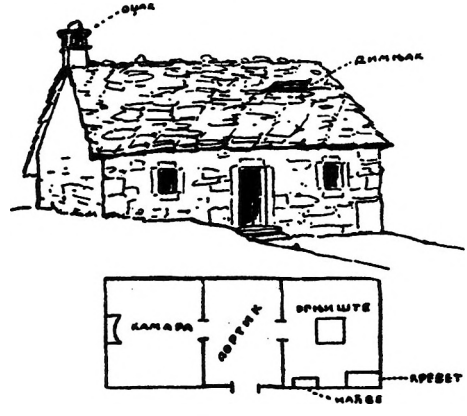

Сл. 1. — Изглед и пресек куће приземљуше у Бањанима (О. Б.).

усеку греде за таван. Са атула се подижу маказе (рогови) за држање шљемена, па кључеви и по кључевима жиоке. Сва ова дрвена грађа мора да буде врло јака, јер се по жиокама стављају камене плоче за кров. Кровови су врло ниски — благ је нагиб — једно што не пада велики снег, а друго да не би плоче низ кров клизиле. Боља приземљуша има три одељења: *портик*, по средини куће, *огњиште* (кућа) и *камара*. „Огњиште" и портик нису поплочани а камара јесте или поплочана или набијена мешавином креча, пржине и црвенице. Изнад камаре је таван од дасака, а изнад „огњишта" су само греде на којима су кошеви за жито, лијес и друге за сваки дан непотребне ствари. У камари је уз листру озидан оџак (отуда се то одељење и зове оџаклија) са камином изведен до изнад крова и завршен са неком врстом капића. Над ватром у кући нема камина, но дим излази напоље или између плоча или се један ред плоча у дужини метра и по мало издигне и то је камин. На кућама покривеним сламом нема ни оџака ни камина. Камара је одељење за госте и домаћина, а остала чељад живе око ватре на

„огњишту". Кућне ствари: спаваће хаљине и суди су у одељењу „огњишта", ту су и наћве са вређама брашна. Приземљуша има само једна врата и два мала прозорчића: један на камари а други на „огњишту". Бурила за воду и остали дрвени суди са лијесом стоје у портику. Сиромашнији људи немају оџаклије (камаре), но су у кући само два одељења „огњиште" са ватром на средини и кућа. На „огњишту" живе чељад а у кући ноћива стока нарочито кад је рђаво време, а телад, јагњад и прасад стално. Како су једна врата на приземљуши и за стоку и за чељад, то је у таквим кућама велика нечистоћа. Прозори су мали, једноставни и са дрвеним капцима, а врата су од чврстих растових или борових дасака и закључавају се бравалуком (мандалом), који се при зидању намести у зид да се може увлачити и извлачити иза врата. Бравалук је подебео четвртаст колац (око 10 см. по страни) растов или боров и кад се врата затворе, бравалук се извуче иза врата и навуче до друге стране зида и намести се у своје лежиште. Он се не може никако извући из свога лежишта.

Кућа на ћелији је мало сложенија. Она је ретка у Бањанима и има избу, камару над избом, портик и оџаклију са огњиштем. Живи се у камари и оџаклији, а портик углавноме служи за оставу. Кућа на ћелици се увек гради мало у страни. Прво се озида изба, па се у засек зида дужином ставе венчанице и по њима се усеку греде за под за камару. Пошто се цео зид доврши онда се на њ ударе две атуле једна по другој и у њих се усеку греде за целу кућу. Остало се гради као и код приземљуше. Камара у кући на ћелици има под и таван. Портик је непоплочан а тако и оџаклија. Оџаклија има огњиште са оџаком, ту се седи и живи. У камари нема ни пећи ни оџака, то је одељење за госте и спаваћа соба за домаћина и старију чељад. Портик је преграђен. Из предњега дела који је до главних врата, улази се у камару (собу) и оџаклију, а задњи део служи за оставу. Изба служи за коње и волове. На избу су с лица куће врата, и на њој или има један прозорчић или нема.

Кула је сва на избу. Кад се подигне зид за избу до потребне висине, онда се на усеку у зиду поставе целом дужи-

ном са обе стране венчанице и на њих се усеку греде за под. Даље се ради као код куће на ћелице. У изби код куле је коњушница, телечар, одељење за говеда, амбари од дасака за жито и клет (сопче) за мрс и другу храну. На спрату су

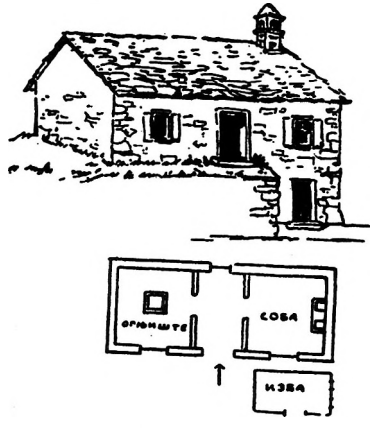

Сл. 2. — Изглед и хоризонтални пресеци куће на ћелици (на целици) у Бањанима. Испод собе је изба (О. Б.)

камара (соба) и кућа у средини. Преграде су на спрату од чатме а у изби су перда од дебелих дасака. Главни улаз у кулу или је кроз избу на проскок, или су споља призидане скале (басамаци) до главних врата. До 1872 г. све су куће у Бањанима биле покривене-пошивене ржаном сламом. Тада је Јевто Пејовић на Доловима покрио своју кућу плочом. Отада су људи почели куће покривати плочом, и данас једва ако има која кућа у Бањанима под сламом. Причао ми је Станиша Пејовић из Петровића да је плоча врло добар кров и дуготрајан. Вели, ако се друге или треће године кров од плоча претресе, изломљене и напрсле плоче избаце и замене новим, плоче се лепо наместе и кречом подлепе — онда може такав кров да траје сто педесет година. И кров од ржане сламе, кад га ухвати дим и чађ изнутра, може да траје 25—30 година.

Куће се граде уопште у пристранку према сунцу, изнад долова и плитких вртача у којима су њиве и ливаде. Ово се чини у интересу штедње земљишта за обрађивање и да се

од куће и осталих зграда спира ђубре и нечистоћа на њиве и ливаде. Због овога куће немају ни дворишта ни окућнице. Око куће нема никакве ограде. Бањанин вели: „само се црква ограђује, а домаћинова кућа не". Поред куће је густијерна, дрвећа око куће нема. Ако има које самоникло, иначе нико нити зна нити сади ма какво дрвеће око куће, а могло би све средњеевропско воће до висине од 800 м. родити, осим шљиве, којој шкоди велика суша и јако сунце.

Споредне су зграде: појата, јањило и колиба. *Појате* су зграде озидане сувомеђом и сламом покривене; оне су у селу близу кућа. Неке појате имају таван за сламу и плеву. У појати ноћивају говеда и коњи. Појате могу бити доста велике да у једном крају чељад живе, а у другом стока ноћива.

Јањило је пространа споредна зграда која служи зими за ноћивање оваца, нарочито за време јагњења (припуста), те је отуда и добила име. Јагњило може бити са таваном а и без тавана, то се удешава према броју оваца. И јагњило је од сувомеђе и ржаном сламом покривено. У оскудици појате и јагњило служи за ноћивање остале домаће стоке.

Колибе су зграде на планини. То су зграде привремене. На једном метру сувомеђе или на два до три брвна ударе се рогови, намести се слеме и жиоке по роговима па се покрије шеваром, кровином или пошије ржаном сламом. Ово је најпримитивнија врста зграда. У колибама су млекари и станови за планинке и њихову чељад за време издига. Сва насеља у Сомини постала су од првобитних колиба и привремених летњих станова.

Поред споредних зграда су торови за стоку и кућарице од дрвета за чобане. Никавих других зграда, осим ових што су поменуте, нема у Бањанима.

Иако су Бањани са Рудинама некада били чисто сточарска област, не памти се нити се прича да су икада тамо долазили са својим стадима Црновунци. У прошлим вековима издизали су у Бањане и њихове планине херцеговачки Хумњаци а данас је и то потпуно престало. Понеки Бањанин изгони брдске (из Брда — Белопавлића) овце на пашу и мужу. Изгони их о Ђурђеву-дне а враћа око Мале Госпође.

IX. ПОСТАНАК НАСЕЉА И ПОРЕКЛО СТАНОВНИШТВА

Села у Бањанима су постала од катуна; од неколике групице колиба, које су сачињавале један катун, развило се село. Најтипичнији пример је за то постанак села Сомине. До пред први светски рат, Сомина није постојала као село, но су тамо појединн Кленчани преко лета издизали на планину. Од рата на овамо, најпре су неколицина поред колибе и јагњила начинили мало бољу кућу и ту остали и преко зиме, једино из чисте економије, да се зими не би чељад раздвајала: једна остајала код кућа а чобани се, под јесен, повраћали у планине са стоком, јер су Кленчанима и ливаде у Сомини па су им и сена тамо. Тако у току неколико година од катуна Сомина постало је село Сомина.

Као што су имена засеоцима, доловима, градинама и пољицима давана по именима оних којима припадају, тако су и имена села дошла по братствима која их насељавају: *Копривице, Миљанићи, Миловићи, Перовићи, Мирковићи, Петровићи;* име *Кленак* донели су са собом досељеници из Кленка у Никшићским Рудинама, а *Ријечани* и *Брођанац* добили су своја имена: *Ријечани* што на кишама низа село реве читава река, а *Брођанац* што по њему расте шибље, брођ. Једино село *Тупан* што има име страно и можда старо.

1. Ранија насеља

На једној равници, на самом старом друму код убла у Ријечанима, има трагова да је ту био римски кастел, јер поред два велика квадра — два прага довратника са латинским натписима[1]) — налази се још доста фрагмената од белога мермера: глава људских и дечијих, малих лавова и другога, растурених по ливади или узиданих у ограде око њива. У Ријечанима има још неколико зидина од сувомеђе као и на Бадовини код Русеновића, где су, по причању, биле куће бана Русена.

[1]) Фотографске снимке ових прагова довратника са описом уступио сам проф. Н. Вулићу и он је то објавио у Споменику Српске академије наука LXXI с. 101.

Требало би да има у Бањанима још трагова од насеља становника, који су ту живели пре данашњега становништва. Зна се да су у 15 и 16 веку живели у Бањанима Матаруге и Дробњаци, а пре ових, у даљој прошлости, морао је ту живети неки народ, чија су она стара гробља и оне гомиле, растурене по целој области. Од станова, у којима је то раније становништво живело, данас нема никаквих трагова. То је дошло, по моме мишљењу отуда, што је то становништво био сточар, који није имао сталних насеља, но се кретао са стоком за пашом из места у место, па му нису биле ни потребне сталне зграде за становање. Поред шатора, колиба и савардак, зграде од дрвета, које се лако и брзо граде а тако исто и брзо кваре, биле су им једине зграде за живот. Међутим топографских трагова има доста. Свака већа карсна главица зове се градина или градац. Многи од ових објеката носе имена тих ранијих становника: Дробњачки Градац, Дробњачка Међа, Матарушка Њива, Парешки До. Има и неколике породице које веле да су од Матаруга.

Поред остатака од римскога кастела у Ријечанима налази се, у истоме селу, доста зидина од сувомеђе дуж старога пута Требиње—Рињане, неке из земље вире а неке су сасвим земљом затрпане. Те су зидине махом од кућа на ћелици, јер је то најпрактичнија кућа за сељака, земљорадника и сталнога сточара. По старијим дробњачким селима: у Превишу, Пошћењу, Комарници, Добријем Селима, Дубровску налази се доста таквих зидина у опадању и растуру. Ни Дробњаци ни ови Ријечани не знаду чије су то зидине, само кажу: то су зидине од кућа некога народа, који је прије нас овде живио. Могло би се рећи да су у насељавању Бањана била три периода: период најстаријих становника, чије су оне гомиле и чија су она гробља; други период становника 14, 15 и 16 века, чије су оне сувомеђине — зидине на Бадовини и у Ријечанима, а трећи период данашње становништво.

О становништву чије су гомиле и гробови не знамо ништа. Само се може закључити да су из паганскога доба, јер на гробовима нема никаквих знакова хришћанства. Зна се да је хришћанство прво хватало корена у приморју и у

приморским градовима, док је по унутрашњости нашега полуострва било пагана и до 12 века. Св. Сава, вели Доментијан, приликом оснивања нових епископија, налаже новим епископима да невенчане венчавају, да некрштене крштавају.[1]) По шарама и украсима на надгробним плочама и стећацима могло би се закључити да су то трагови Хуна, који су у 4 и 5 веку живели на Балканском Полуострву.

О становништву из другога периода — из доба 14, 15 и 16 в., може се више говорити него о првој групи. Истина, трагова материјалне културе нема, али има доста топографских трагова, нарочито од Дробњака, а од Матаруга, поред топографских трагова има и неколике породице, које веле да су пореклом од Матаруга. О становништву другога периода има доста предања у народу, те унеколико и то осветљава живот тога становништва. Утврђено је да су и Дробњаци и Матаруге били сточари, да су живели у Бањанима у тим и тим селима. Чак постоји и данас повезаност у именима катуна бањских око Дурмитора и имена Дробњака и Матаруга.

Од становништва из првог периода остале су нам гомиле и стара гробља и никаквих других културних трагова. Ако би се неколике гомиле растуриле и неколико гробова прекопало и отворило, вероватно је да би се у гробницама и гробовима испод гомила, као и у онима на површини, нашло материјала, по коме би се могло закључити из кога су доба и кога су народа те гомиле и то старо гробље. Без сумње је да су гомиле постале пре но оно старо гробље. Гомиле су надгробни споменици народа на доста ниском ступњу културе, док израда појединих надгробних плоча и стећака показује извесну културу становништва, чије је то гробље. Најбоље ће се то видети из описа гомила и гробља у наредном одељку о старинама.

2. Трагови ранијих насеља

а) Гомиле

Гомиле су, по свима истраживачима, гробља неких старих народа, који су, иако немају историје, имали извесну

[1]) Л. Мирковић: Св. Сава од Доментијана, превод СКЗ, Београд 1938 с. 135.

своју културу. Тих гомила има свуда по српским земљама, негде више негде мање, а највише их има на простору свих Рудина и на Гласинцу. У Билећским Рудинама (срез Билећски) Radimsky је набројао око 2.000 гомила,[1] а Ћиро Трухелка на самом Гласинцу око 1200,[2]) а вели: „Познато је богатство гласиначке висоравни са гомилама, којих има на 5000 од Дрине до Босне". У Бањанима, који су у средини Рудина и који не захватају тако велики простор, има око 500 гомила које већих које мањих. Пало ми је у очи да је Катунска нахија и цела Стара Црна Гора много сиромашнија гомилама но Рудине. У Бањанима нема ниједна гомила (главица- тумулус) од земље, док их је у Цетињском Пољу било таквих.[3]) Трухелка и Радимски гомилу називају: „громила", а у Бањанима, Пиви и Дробњаку свуда кажу гомила (гомила камења), а и Вук у своме Рјечнику (с. 98) каже гомила.[4]) Гомила од земље (тумулус) зове се главица. Стари Словени имали су за гомилу реч „могила".

Првобитни је облик гомила — купа (конус), што се још и данас види на појединим гомилама боље очуваним. Гомила има разне величине, неке су врло велике а неке мале. Растурене су по целим Бањанима без икаквога реда, док Трухелка каже да на Влаћевини на Гласинцу има око 20 гомила нанизаних у реду са једнаким отстојањем и између њих богумилско гробље.[5]) У Бањанима су гомиле на главицама, по обрежинама, на кршањцима, на каквој мањој високој заравни а ниједне нема у долини или у каквом пољицу. Трухелка каже да највећа гомила на Гласинцу има у пречнику до 12 м. а у висину 1,50—1,70 м.; а гомила код Русеновића на Бадовини у Бањанима од које је већа само једна у Петровићима,

[1]) V. Radimsky: Gromile u Bilećskom Kotaru, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву за 1884 г. с. 97.

[2]) Ćiro Truhelka: Gromile na Glasincu, Гласник Земаљског музеја у Сарајеву за 1889 г. с. 23—35.

[3]) Јован Ердељановић: Стара Црна Гора, Насеља српских земаља књ. XXV, с. 329.

[4]) Народ каже за групу камења: *гомила,* а за групу земље у некој равници каже: *главица* или *брдашце.*

[5]) Ćiro Truhelka: Gromile na Glasincu, Гласник Зем. музеја у Сарајеву, година I с. 29.

има у обиму при дну, на земљи 121 корак, око 90 м.; пречник основе је око 30 м.; висока је 5—6 м. — има уз њу 22 корака; врх јој је развршен и има 9 корака у пречнику. Око ове гомиле на Бадовини има их још око 40 разне величине. Како су Бањани типски благи карст, то је ова гомила, као и све остале, од комадића и већих парчади кречњака мање више исте величине. Ниже цркве у Почековини, код Велимља, има једна повећа гомила која се са врха почела растурати. Пео сам се на ову гомилу и приметио да у њој има и већег камења — *„бремењака"*, од 30—40 кгр. — што је знак да у нижим слојевима гомиле има и оваквог камења ради веће сигурности од раскопавања од стране човека. У близини велике гомиле на Бадовини налазе се развалине од кућа и станова некога бана Русена, од кога су Русеновићи, и развалине прве куће Миљанића, од којих је био Милисав Миљанић, важан човек у племену у своје време. Његова је задужбина црква Св. Јована у Миљанићима, код које су два нова гроба, врло лепо израђена, рукотворина Луке Мркајића; гробови су потомака последњих Русеновића (види фот. бр. 14). Око Кленачког гробља има које већих које мањих 17 гомила; од ових 11 гомила су велике и имају старији изглед по боји и лишају по камењу, а 6 су мање и могло би се рећи да су оне доцније постале. Народ прича да су ове гомиле успомене на неко старо становништво и да су их подизали за „богомоље" поједине старе породице и то веће гомиле јаче породице а мање слабије. У селу Превишу у Дробњаку, више кућа Томића на Прлу, има једна гомила и зове се „Велика Гомила" и народ прича да је то био жртвеник неких становника, који су живели у Дробњаку пре данашњег становништва. По раскопавању гомила на Гласинцу и у Билећским Рудинама утврђено је да су то гробнице и да се под њима налазе људске кости, угљевље, разни гвоздени предмети, гробови и гробнице. И становништво Бањана прича да у свакој гомили има зидан гроб и људске кости унутра; да су то гробови неког народа који је ту живео пре Срба. Митар Милошев Килибарда са Велимља причао ми је (1912 г.) да је видео по Бањанима преко 30 растурених гомила и да је у свакој нађено гробова и људских

костију. Марко Ераковић са Долова на Тупану каже (1940 г.) да су Швабе у Опутној Рудини у селу Почековици правили шодер од једне велике гомиле и кад су је сасвим растурили на земљи су наишли на плоче од гробова — праве гробнице које и данас постоје. Косто Драганић из Петровића, отселио се у Србију 1889 године, нашао је у једном гробу под гомилом обруч од туча око једне лобање. Петар Пејовић са Велимља тражио је од Коста лобању са тим обручем да купи па му овај то није дао. Кад су растурили Вељу Главицу у Пољу Цетинском нашли су у њој гробницу.[1])

Приликом мога летошњега путовања по Бањанима наишао сам на једну растурену гомилу на железничкој станици у Петровићима. Гомила је била већа, имала је око 10 м. у пречнику; траса једнога колосека на станици наишла је на ту гомилу и дирекција за грађење наредила да ту гомилу растуре и камен употребе за шодер. На југоисточној страни гомиле, подаље од средине наиђу на површини земље на један гроб, управо гробницу, ограђену са пет једноставних камених плоча (сл. 10). Камен од гомиле је искоришћен, а гробницу су оставили тако како су је нашли и кад су је отворили, у присуству инжињера, нашли су у њој костур човечији потпуно нетакнут. После неколико сати услед ваздуха и сунца и човечијих руку које су кости узимале и превртале оне су се распале у прах. Лабуд Ковач из тога места, присуствовао је отварању гробнице, узимао кости у руке и прислањао кости од цеванице уз своју ногу — он је висок човек — и причао ми је да су кости биле много веће но кости данашњих људи. Вели „цеваница је била мени од чланка до изнад колена и пошто је гробница мала за тако високе људе, можда су мртваце сахрањивали седећи".[2]) Плоче су на овој гробници врло примитивно обрађене. Ивице су, изгледа, каменом отуцане као да није било гвозденог алата, или по

[1]) Dr. Јован Ердељановић: Стара Црна Гора, Насеља XXIV с. 242.

[2]) Димензије ове гробнице су: дужина 1.70, ширина 0.83, висина 1.00 m. Ширина плоче, којом је гробница покривена је 1.59 m. а дужина је колико дужина гробнице. Гробница на земљи личи као неки сандук од камених плоча. Мерење је извршио, по мојој молби, шеф жељ. станице у Петровићима Ђорђе Поповић, 12 авг. 1940 године.

оном старом веровању да се камен за олтар (жртвеник) не сме кресати алатом, јер је сваки алат грешан; но тело покојника има да лежи између чистог камења. Плоче су на овој гробници од кречњака, који је бео као што су били и бели доњи унутарњи слојеви камена у гомили. Плоче су доста дебеле да тежа гомиле није могла да их ломи те је тело мртваца лежало на земљи слободно. Плоче са стране у гробници зову се у Бањанима *„бедренице"* а оне с чела и ногу *„чеонице"*; она озго поклопац или кров (в. сл. 10). Исто се тако зову и стране код старих гробова. У Дробњаку се зову стране гроба дужа: *крила* а краћа: *окриље*. Пошто се испод гомила налазе или прави гробови у земљи или над земљом, као ова описана гробница, настаје питање шта је руководило ондашње становништво да над гробовима подижу гомиле. Ту могу бити свега три узрока: да ли из каквих верских обичаја, да ли из бојазни да се гробови не пљачкају и не скрнаве, или бојазан да дивљи зверови не би гробове разривали и мртваце јели.

Гробнице под гомилама имају тип долмена; оне су начињене од неурађених плоча, те се просто могу сматрати рукотворине неолитског и позњијег доба. У понеким гробовима из тих гомила налазе се и гвоздени предмети. Ова гробница личи на покривене алеје из неолитског доба. Као и стара гробља тако се и гомиле највише налазе на високим голим

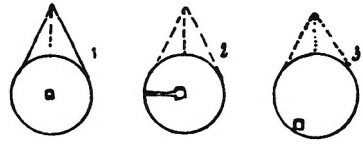

Сл. 3. — Положај гробница у „гомилама" у Брежанима: 1) гроб у средини гомиле; 2) гроб у средини гомиле везан ходником за периферију гомиле; 3) гроб близу периферије гомиле у њеном југозападном делу.

пределима, што је знак да су и оне споменици становника сточара. Гробови и гробнице се врло ретко налазе у средини гомиле, но ближе периферији. Познато је да је западна и југозападна страна гомиле много богатија гробовима и другим налазима но источна страна. И гробница нађена под

гомилом на железничкој станици у Петровимића била је смештена на југозападној страни близу саме периферије. Да би се дошло до дна гомиле треба је растурити а растурање из праксе бива на два начина: *прогресивно,* почиње се с једне стране и тако се тера до краја, пребаци се камење на другу страну и добије се нова гомила; и друго *концентрично,* почне се унаоколо одбацивати камење са гомиле и кад се она растури, добије се венац од камења око места на коме је гомила била. Овај је други начин практичнији.[3])

б) Стара гробља

Старих гробља има у Бањанима више но и у једном нашем крају. Тако имамо старо гробље код кућа Елезовића у Под-Љути у Велимљу; старо гробље код цркве Св. Арханђела у Пригредини; старо гробље у Штрпцу на Тупану; старо Тупанско гробље; старо Кленачко гробље у Дрпама; старо гробље у Доњем Брођанцу; старо гробље на Дријену у Петровићима; старо гробље у Ријечанима; старо гробље у Мацаварама у Перовића крају и друга. Ја сам обишао осам гробља, описао их, фотографисао и прецртао поједине интересантне ствари са појединих гробова што износим у овом одељку. Углавном гробља се налазе покрај народних крчаника, путања и стаза.

1) *Гробље код кућа Елезовића.* — Гробље је на једном облом брежуљку више Комиоњаче са западне стране насеља. Гробље је у три групе груписано са малим удољичастим растојањем једно од другог. У првој групи има 8 гробова са великим надгробним плочама. На две те плоче стоје надгробни споменици; то су велики квадри намештени насред

[3]) Требало би да Академија организује једну научну експедицију од једнога до два стручна човека и додати им двојицу помоћника: једнога фотографа и једнога доброга цртача, материјално је осигурати и послати у Бањане да неколико гомила растуре и виде шта је у њима, а гробља опишу, шаре и украсе прецртају и неки гроб раскопају да виде има ли што у њима и да се по тим налазима оцени чији су гробови и из кога су времена. Унеколико су овако испитиване неке гомиле на Гласинцу и у Билећким Рудинама и тамошња стара гробља, па би то требало урадити и са овим старинама у Бањанима.

надгробних плоча као што се код нас стављају крстови и пирамиде. Осталих шест плоча леже по земљи. Оне су без икаквих шара, док су надгробни споменици[1]) израђени што се види и на фотографији. Друга група гробова је на неколико корака удаљена од прве. Налази се на једној облој повећој главици и она је најмногобројнија. Ту има 56 гробова ако не и више. Овде су гробови уређени по извесном реду; има један ред на северној страни од 14 гробова тачно у реду поређаних. Само имају на четири гроба, на надгробним плочама, надгробни споменици. Ова су четири гроба на врху главице а остали су око њих поређани једни поред других без некога нарочитог реда. Изгледа као да су ти гробови са надгробним спомеиицима били гробови старешина народа, чије је то гробље. Све је гробље зарасло у траву и у џбуње. Трећа група гробова је за неколико корака удаљена од друге и ту има свега један гроб са надгробним спомеником. На фотографији лепо се види једна надгробна плоча колика је и какав облик има. Такве су отприлике надгробне плоче над свима гробовима у Бањанима. Већина надгробних плоча, у средњој групи, и надгробни споменици овога гробља, имају разне шаре и украсе. То се најбоље види на приложеним цртежима и фотографијама. На надгробним спомеиицима су шаре различите а на надгробним плочама су израђене једне у рефељу а друге у барељефу. Има их врло лепих и интересантних. По крајевима су разни оквири са венцима и спиралама или правим линијама а у средини су неки амблеми. На једној плочи има један велики мач са штитом и са шаром при врху од 6 кракова. Неки од ових украса су врло лепо и правилно израђени.

2) *Гробље код саборне цркве Св. Арханђела Михаила у Пригредини близу* Велимља. — Саборну цркву Св. Арханђела Михаила зидало је цело племе и подигнута је на једном брежуљку на коме је старо гробље. Ово гробље није многобројно, има свега 6 гробова што се види, од којих су три са спомеиицима тј. на великим масивним надгробним

[1]) Надгробне споменике, у старим гробовима у Босни, писци називају стећак (стећаци); у Дробњаку мрамор а кад их је више мраморје.

плочама постављене су друге усправно као прави надгробни споменици. Надгробне плоче немају никаквих шара, а надгробни споменици су прави квадри, сви су обрађени и има сваки извесних шара и амблема. Они су слични један другом

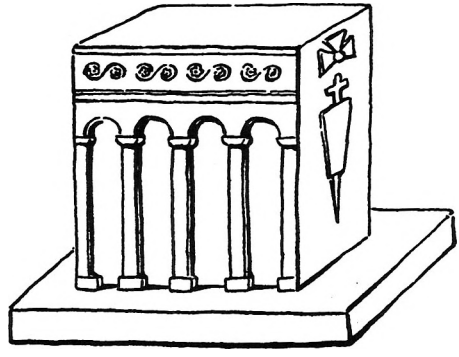

Сл. 4. — Надгробни споменик у старом гробљу код цркве св. Арх. Михаила близу Велимља (О. Б.).

и лепо су израђени. Са стране су стубови у удубљењу са неком врстом капитела, а изнад њих су израђени врло лепо разни украси у виду спирала и у њима као цвет од четири листића или као од четири жира. На једном споменику, са шире стране, имају три реда стубова са капителима удубљени барељефно а са уже стране мач са штитом и више њега извесна шара. На једној гробници има исти знак. Интересантно је да сам овакав исти знак нашао на једном старом гробу у Пиви на Пишчу. На једној плочи надгробној код цркве има знак у рељефу окренут западу а на једном споменику горњи је део у виду крова од куће са листром.

3) *Гробље код цркве Штрбачке.* — Гробље се налази на једној облој главици ниже цркве. Има око двадесет надгробних плоча великих димензија. Међу овим гробовима има један надгробни споменик који стоји усправно, мало нагнут на једну страну. Споменик личи на крст а није прави крст јер му је краћи крак дуже осе округао. Такав исти „крст" има уклесан на једној надгробној плочи код цркве Св. Арханђела. У самој црквеној порти има неколико старих гро-

бова помешаних са новим гробовима. Интересантно је да је и ова црква подигнута на главици где се налази старо гробље. Митар Милошев Килибарда (1912 г.) причао ми је да су при грађењу цркве у Штрпцу разбили једну гробницу и наишли у гробу на много костију. Гробница је била ограђена великим плочама и изгледала је као велики сандук. Гроб је био уздуж подељен на два дела тањом плочом и у оба дела било је пуно костију као да је та гробница била костурница. Причали су ми у Никшићу да код Петрове цркве, где има доста старих гробова, има једна велика рупа, са поклопцем од велике плоче, пуна костију, па се, веле, и данас понеки стари човек ту сахрањује. Дигну плочу, гурну сандук са мртвацем унутра, плочу навуку на отвор и тако остане.

4) *Тупањско гробље.* — Гробље се налази на Горњем Тупану на три обле главице на растојању једна од друге око 60 м. На једној главици има 14 гробница а на другој око 24. Тачно се гробови не могу избројати јер су многи обрасли у трави и џбуњу. Има неколико усправних надгробних споменика постављених на великим надгробним плочама. Ови су надгробни споменици доста лепо урађени. Има интересантних шара и неких знакова. На једној плочи од 2 м. дужине а 1 м. 20 см. ширине наваљен је један квадар од 1,50 м. дужине 0,80 м. ширине и на њему има на средини известан украс и при врху знак као звезда. На трећој гомили има 16 гробова и три мало подаље на другој страни. На једном усправном надгробном споменику имају неки знаци као цифре. Са стране на овом гробу има прави мач дугачак 1,10 м., рукодрж 14 см. и крајеви балчака по 14 см. а на другој плочи озго на површини у рељефу мач. На истом гробљу има један надгробни споменик сав израђен и у шарама је. Ово је најизрађенији надгробни стари споменик што сам до сада видео, али како су сви гробови скоро покривени лишајима, то се због тога многе шаре губе и не виде. Мислим кад би се ти лишајеви скинули да би се много што шта корисно за науку нашло у тим шарама. Поред разних шара плетеница, што се виде на овоме споменику, на њему се види и читав ланац мушких и женских како се држе за руке и као да играју.

5) *Гробље Кленачко.* — Старо Кленачко гробље је на једном заравњеном превоју између удута села Петровића и засеока Дрпа. Оно је подељено у три групе. Најзападнија група има 12 великих надгробних плоча и на њима пет над-

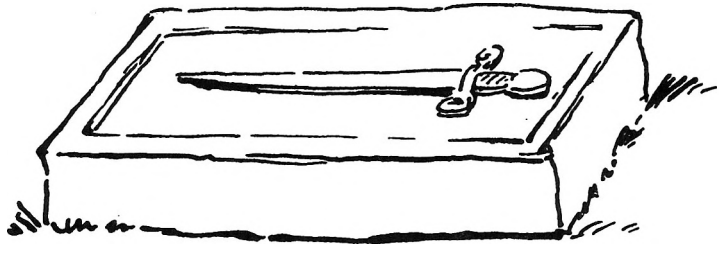

Сл. 5. — Мач на надгробној плочи у старом гробљу Тупанском у Бањанима (О. Б.).

гробних споменика, од којих три стоје усправно а два су се нагнула и то баш она на којима има извесних врло лепих шара. Надгробне су плоче као и споменици квадри, величине од 1,50 до 2,50 м. Друга група гробова налази се у чечарју недалеко од прве. Овде на једном гробу, који има облик крова на две воде (гроб на слеме), има с једне стране израђена у барељефу фигура коњаника са запетом стрелом да иде у сусрет јелену. Рад је доста леп и сви се детаљи на обема фигурама лепо распознају. На једној надгробној плочи има исклесан мач са штитом а на другој лева човечија рука. Трећа група гробова је ту у близини на гомили. Међу њима има неколико великих плоча без икаквих шара и барељефа. У све три групе има око педесет гробова што се види.

6) *Гробље у Доњем Брођанцу.* — Гробље је груписано на три места. Једно је испред цркве на једној облој главици. Овде има око 20 гробова, све су надгробне плоче велике и леже положено. Међу њима нема ниједан гроб са спомеником. Плоче су без икаквих шара али су доста лепо урађене и све су развучени квадар. Друга је група гробова у црквеној порти. Овде има једно 12 гробова што се може избројати; међу њима имају два са великим надгробним

споменицима. Ова су два надгробна споменика врло лепо израђена. Трећа је група, што се види, једна велика четвртаста плоча 2,40 са 2,40 м. без икаквих натписа и без икаквих шара. Код Броћаначке цркве изгледа да има више гробова

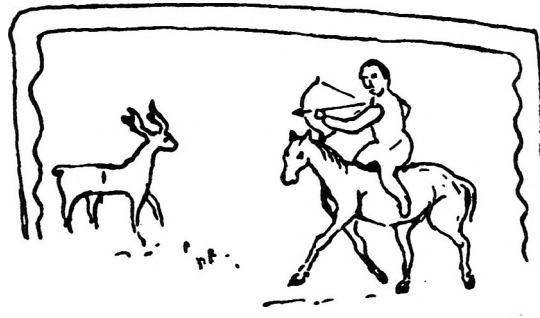

Сл. 6. — Старо Кленачко гробље. На једном надгробном споменику, облика кућњега крова на две воде, има с једне стране ова слика израђена у барељефу.

но што се могу на први поглед избројати. Ту се данас копају сељаци из околине, те су се гробови измешали и нови многе старе претрпали.

7) *Гробље на Дријену у Петровићима.* — Гробље се налази код цркве Св. Јована близу кућа Драганића и Кнежевића. Гробова, како изгледа, нема много а и оно што се види већином је зарасло у траву и цбуње. Обично су надгробне плоче а само имају неколика споменика усправна, прави надгробни споменици. Овде је интересантно што се три велике надгробне плоче од старих гробова налазе у самој цркви у равни плочника црквенога. Овде је случај или су то стари гробови и над њима црква подигнута или пошто је црква подигнута у њој су се сахрањивале извесне народне старешине и плоче од старих гробова на њихове гробове натурене. Плоче су као и обично велике и облика су квадра. По свему ће бити овај други случај, јер на две плоче имају натписи ћирилицом написани и то карактеристиком слова из XVI века као што су натписи на гробовима на Гласинцу. На средини прве плоче као у неком оквиру у облику квадрата има овакав натпис: „Ѕдꙗ лежи рабь Божи внезь Грбань

Цотковичь Бананин“. а на другој овакав: † Сеі сами Оосподе Цоѣтка Базлзиза.

Слова су у оба натписа врло слабо и невешто уклесана. Мешао је ћирилицу са босанчицом, нарочито се свуда види *В* и *Н* из босанске ћирилице. Интересантно је овде напоменути да се на првој плочи чита „Грбан Цветковић Бањанин”, а да нико не памти нити је чуо да се ико, с ову страну 200 година, у Бањанима презивао Цветковић. Оно име у првом напису „Грбань” није јасно и могло би се читати и „Грdань” што би потсећало на војводу Грдана из Никшића.[1])

8) *Гробље у Ријечанима.* — На главици више Убла у Ријечанима налази се старо гробље на Ријечанском Брду на земљишту Спасоја Вуксанова Андријашевића. Гробље је растурено по брду на више места — има око 50 гробова, а сељаци причају да их има преко триста. Надгробне су плоче необрађене. Има их врло великих и све скоро леже по земљи. На једној плочи има у барељефу израђен човек с мачем; димензије су једног надгробног споменика облика квадра: дебљина 0,64 м., дужина 1,78 м., ширина 1,72 м. Код убла у Ријечанима, као што је речено напред, био је стари римски кастел, поштанска станица, чији се остаци и данас налазе у разним фрагментима на једној мањој равници испод пута. Ту су војници, при поправљању пута још 1905 г., наишли случајно на два камена прага са лепим и читким латинским натписом, те сам прагове фотографисао и фотографије уступио др. Вулићу, проф. универзитета. Прагови су били наваљени један на други, те је то чувало да временске непогоде, кроз векове, не покваре натпис на њима. Осим ових плоча има један дугачак камен пребијен надвоје са лозом украшен. Има и један камен од белога мермера са кипом малога лава са крајева отучен. Има два камена од стубова који су подупирали какав трем. Има један камен што је био над вратима као горњи праг; има доста камених плоча од калдрме. Плоче су од чврстог и једрог кречњака.

---

[1]) Можда овај „кнезь Грбань“ има везе са предањем у народу да су Доње Бањци старином са Косова, довео их у Петровиће *Грбо*, коме је уво отсечено у боју на Косову и по томе назват *„грбо — грбан“*.

Читаво је то пољице било поплочано. Сигурно је то био градски форум. Сви су ови камени трагови и плоче од калдрме као и мермерни фрагменти узидани у позиде ско имања.[1])

Осим ових описаних гробља, има још два стара гробља код старинске цркве на Русеновићима; има једно старо гробље у селу Мацаварима, у крају Перовића, и још на неким местима по један, по два гроба.

Није утврђено чија су ова стара гробља у Бањанима, као ни она на Гласинцу. Утицајем списа Рачкога о богомилима и патаренима, Коста Херман и сарадници, кроз Гласник земаљскога музеја у Сарајеву, проширили су и мишљење, нарочито у Босни и Херцеговини, да су то богомилска гробља. Међутим у крајевима, који нису потпали под утицај списа Рачкога, а где има таквога гробља, нико та гробља не зове богомилска, но их зове *„старо гробље"* или *„грчко гробље".*[2]) Оваквога гробља има у Дробњаку на Језерима код Бранова, има га на више места у Жупи и Планини Пивској и нико тамо та гробља не зове богомилска као ни ова у Бањанима, нити народ зна што о богомилима. На овоме староме гробљу у Бањанима нема нигде никаквих натписа осим на оне две плоче у цркви Св. Јована на Дријену у Петровићима, нити има ма каквога знака хришћанства, што је знак да је гробље из паганскога доба када су становници

[1]) Нису се могле унети у текст све фотографије и сви цртежи који су били приложени уз текст а односили се на гробље, што је штета.

[2]) Мираш Радоњић из Кућа, десио се летос на Велимљу кад и ја и причао ми је ово: „Био сам срески началник у Тутину пре неколике године и ту у близини варошице има исто овакво старо гробље као по Бањанима. У близини тога старога гробља копају се данас православни и после једне пратње, питао сам Србе: чије је ово старо гробље? — одговорили су ми — *„грчко"*. Међутим после неколико дана разговарао сам о томе старом гробљу са муфтијом из места, који је учио неку вишу медресу у Цариграду и на моје питање: зна ли се чије је то старо гробље? — Он ми, без устезања, одговори: *„српско"* и то још из времена када су Срби били пагани и пре поделе хришћанске цркве на православну и римо-католичку — на грчку и латинску, па народ у почетку чуо: *грчка црква* тј. православна и *грчко гробље* тј. *православно па тако и остало"*. Интересантно резоновање једнога школованога муфтије из Тутина!! Негде се ово старо гробље зове и *„латинско"*.

Балканског Полуострва били пагани и када је хришћанство тек хватало корена по градовима у Приморју. На појединим гробовима има извесних шара и то лепо израђених рељефно и у барељефу. Те шаре нису ни јелинске ни римске но су по свему, како изгледа, романско- византиске. Стубови са неком врстом капитела израђеним барељефно, многе спирале и чисто византиске плетенице показују да су то радови копирани са предмета по приморским градовима Јадранскога Мора у којима је владала романско-византиска култура. Тесачи камена са планина слазили су у те градове и те предмете посматрали. У свима крајевима и Босне и Херцеговине и Црне Горе та се стара гробља налазе на голетима по планинама и високим пределима[3]) што је знак да су народи, чија су то гробља, били сточари. Они су били на нижем ступњу културе но мајстори, тесачи, који су те гробове израђивали.

9) *Подизање цркава на староме гробљу.* — Напоменуо сам да су четири цркве у Бањанима подигнуте на староме гробљу или у самој њиховој близини, што значи да је наш народ поштовао та гробља, па ма чија она била. Код нашега патријархалнога народа гробље је везано за цркву и гробље се не може замислити без цркве: „укопајте ме само у сјен црквени". Саборна црква у Бањанима, *Св. Арханђела Михаила,* коју је градило цело племе, а која се налази у долини испод варошице Велимља, подигнута је на старом гробљу. У зиду ове цркве — с десне стране, кад се у њу улази — на ћошку је узидан један велики камен лепо урађен и на њему има уклесана ова година: — 7064 — 5508 — 1556 по Хр.[1]) *Црква у Штрпцу* подигнута је у средини старога гробља. И данас околно становништво копа своје мртве у то гробље, разуме се, увек на „ћелици" тј. у целу земљу, а никада народ неће развалити стари или прекопани туђ гроб

[3]) При пролазу преко висоравни Калиновик видео сам украј пута старо гробље са много надгробних великих плоча — читави блокови — лепо израђених али без икаквих шара и украса.

[1]) У српским земљама влада обичај да се при грађењу цркава узиђују у зид старе надгробне плоче и надгробни споменици, особито кад се не зна чији су, па је и овај камен из истих разлога узидан у црквени зид.

па у њ укопати свога мртваца. У тим патријархалним нашим крајевима сваки се копа у своје породично гробље. Тако исто и црква у *Доњем Брођанцу* подигнута је на старом гробљу и ново се гробље измешало са старим. Новоначињени гробови немају никакве сличности са старим гробовима. И *црква Св. Јована на Дријену*, у Петровићима, подигнута је на једној главичици, где се налази неколико старих гробова. У унутрашњости ове цркве, као што је поменуто, имају три велике старе надгробне плоче. И Влашка црква на Цетињу подигнута је на највећој главици (гомили) у Пољу Цетињском.[2])

3. Данашња насеља

На Селини, на Горњем Тупану, пре Ераковића и Килибарда живели су Комненовићи, који се сматрају за једну од најстаријих породица у племену. Комненовићи се отселе и оставе куће празне и пусте; у ове се куће уселе *Ераковићи* и *Килибарде* и они се по томе сматрају као осниваоци данашњега села Тупана. Стари *Мацавари* живели су у Селишту око кога се доцније развило село. Од Мацавара данас нема ни трага а и име им се почело губити. *Копривице* су са Реновца, некада село сада заселак. *Миловићи* у Пригрединама, у селу Велимљу, сматрају се као староседеоци. У Велимљу је саборна и најстарија црква Светог Архангела Михаила, цркву је саградило цело племе те се сматра као племенска *Саборна црква*. Више цркве је „Главица" на којој су се држали раније племенски скупови и зборови, а доцније је ту основана и подигнута варошица Велимље. Отуда се може закључити да је прво стално насеље у Горњим Бањанима постало у Пољу Велимском.

Данашње бањско становништво је ново и ретке су породице у Бањанима старе до 200 година. Као најстарије породице сматрају се оне које воде порекло од Матаруга, а то су *Парежани* (и њихови рођаци Мишковићи и Кокотовићи), *Матовићи* и *Крушићи*. Како се насеља ових породица, које саме веле да су од Матаруга, налазе у западном делу

[2]) Др. Ј. Ердељановић: Стара Црна Гора, Насеља и порекло становништва 24 књ. с. 329.

Бањана — западно од Дробњачке Међе — а села која су Дробњаци насељавали налазе у источном делу Бањана, источно од Дробњачке Међе, то је јасно да су старо племе Матаруге захватиле западни део Бањана а Дробњаци источни. Дробњачко старо и живо народно предање вели: да су Дробњаци у 15 и 16 веку били становници Бањана а тако и Матаруге. Издизали су и једни и други на Дурмитор и око њега. Дробњаци су на својим катунима основали села и читавоме крају наметнули своје име и назвао се по њима Дробњак, а Матаруге су се расељиле и растуриле по свима нашим крајевима те их данас више нема као племена. У већем броју видимо да их има у срезу Пљеваљском, у општини Матарушкој; у ср. Пријепољском, у општ. Коморској, и у северозап. Босни. Од Дробњака је остало доста трагова у Бањанима у топографским називима: Дробњачка Међа, Дробњачка Градина, Дробњачки Градац и имена села у којима су Дробњаци живели: Церовићи у селу Церовици, Балотићи (Томићи) у селу Дукату и Поганој, Ђурђићи у Ђурђевом Долу; а од Матаруга су се задржале неколике породице и име једне њиве под Облајем која се и данас зове Матарушки До.

Топографско-географска имена у Бањанима издвајају се од географских имена у нашим осталим крајевима. Ретко је име селу, градини, њиви, сенокосу, самостално, но је уза сваки географски објект додат присвојни придев начињен од имена братства или лица, коме тај објект припада. На пр. села: Копривице, Миљанићи, Миловићи, Петровићи; засеоци: Мирковићи, Перовићи, Бијеловићи, Елезовићи, Радојевићи итд.; а само у селу Пригредини имена њива ова су: Крајмеров До, Штиљанов До, Витанов До, Беркови Доли, Дробњачки До, Медегаћа До, Рјепни До, Голочев До, Ушина Продо; а имена брда и главица су: Вукићева Градина, Дробњачка Међа, Витковићи, Ераковића Градина, Ћалове Косе, Дробњачки Градац, Црногорски Градац, Шањевачки Кланац итд. Као што је у овоме селу тако је по целом племену сушта супротност од топографско-географских имена у Дробњаку. У Дробњаку нема ниједно село да се зове по презимену породице која у њему живи, нити су имена њива, ливада,

брда и долова начињена према именима оних којима припадају. Овакав начин давања имена селима, њивама, ливадама, градинама, као што је у Бањанима, показује да су ту некада живела разна номадска, сточарска племена која су се брзо смењивала и због тога нису остављала никаквога сталног трага иза себе у топографско-географским именима. Изузевши неколико имена која су остала иза ранијих становника Бањана и оних из 15 и 16 века, нпр. села: Тупан, Кленак, Броћанац, Дробњачка Међа, Његош. Матарушки До, сва су скоро остала имена дали садашњи становници Бањана, који су ту од пре 150—200 година. Новом насељу или неком месту најлакше је дати име по имену братства или лица које то ново село насељава или то место поседује. Зато су данас таква топографска имена у Бањанима у преимућству над осталима.

У следећим двема табелама показан је: А) број родова и домова у свим насељима и њихова подела на старинце и досељенике; и Б) преглед досељеничког становништва по миграционим струјама.

А) ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД СТАНОВНИШТВА ПО ПОРЕКЛУ: СТАРИНЦИ, ДАНАШЊИ И ИЗУМРЛИ, И ДОСЕЉЕНИЦИ

Ред. број	ИМЕ НАСЕЉА	Број становништва		Број старинаца		Број досељеника	
		по родовима	по домовима	по родовима	по домовима	по родовима	по домовима
1	варош Велимље	26	41	—	—	26	41
2	с. Велимље*	9	81	3	41	6	40
3	с. Тупан	9	99	—	—	9	99
4	с. Кленак	9	107	2	40	7	67
5	с Сомина**	8	55	—	—	8	55
6	с. Мацавари	2	71	—	—	2	71
7	с. Миљанићи	4	77	—	—	4	77
8	с. Копривице	1	109	1	109	—	—
9	с Ријечани	2	40	—	—	2	40
10	с. Броћанац	2	16	—	—	2	16
11	с. Петровићи	14	148	2	3	12	145
	Свега становника у насељима и по пореклу	86	844	2	193	78	651
	Однос родова по пореклу у %	—	—	9,3%	—	90,7%	—

* Село Велимље сада је подељено на два села, на Миловиће и Пригредину.

** Постало после првог светског рата од катуна Кленачког.

Б) ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ДОСЕЉЕНИЧКОГ СТАНОВНИШТВА ПО ОБЛАСТИМА И МЕСТИМА ПОРЕКЛА

	Родова	Домова
I Црногорска струја:		
из Велестова	10	211
„ Грахова	2	27
„ Пјешиваца (Пјешивачког Дола)	2	71
„ Дробњака	1	14
„ Цуца	2	2
„ Ржаног Дола код Подгорице	1	11
„ Жупе Никшићске	1	2
свега	19	388
II Старосрбијанска струја:		
из Бањске украј Косова	8	81
са Косова	2	17
из Старе Србије уопште	15	133
свега	25	231
III Бококоторска струја:		
из Габеле	1	5
„ Бакоча изнад Рисна	1	2
„ Боке уопште	3	12
свега	5	19
IV Херцеговачка струја:		
из Требиња	1	1
„ с. Риоца	1	1
„ Невесиња	1	1
„ Корјенића	2	2
„ Херцеговине уопште (међу овима један старином Цуца)	2	6
свега	7	11
V Унутрашње сељакање:		
из села бањских — највише у варошицу Велимље	21	51
„ Чешке један аустриски солдат пребегао и покрстио се	1	1
свега	22	52
Свега досељеника	78	651

Из овога прегледа види се да су углавноме две наше области из којих су се претци данашњега становништва досе-

лили у Бањане: Црна Гора (Катунска Нахија) и Стара Србија (Косово и Бањска). Као што је раније поменуто, Бањани су били етапно станиште многобројних српских породица из Дробњака, из Пиве, Босне и североисточне Херцеговине. Неке од тих породица, нарочито оне у Пиви, нису се дуго задржавале у Бањанима, но су се после краћег одмора кретале даље и тражиле погодније крајеве за свој живот. Земља у Бањанима није ни за жито ни за воће, јер нема ни воде ни поља за обрађивање, а са намножавањем становништва намножавала се и стока, особито овце, те је племе (област)[1]) било и кратко и уско за велике буљуке и крдове оваца и ергеле коња. Због тога су Бањани своје летње катуне на Дурмитору и око њега мало помало претварали у села, градећи боље куће и споредне зграде у којима се и зими могло становати.

Данашње становништво у Бањанима није се умножавало досељавањем, колико прираштајем од родоначелника — појединих родова, исто као што предања причају у Црној Гори да су сви Бјелопавлићи постали од Бијелог Павла, сви Пипери од Пипа, Васојевићи од Васа, Озринићи од Озра итд. На пример у Бањанима: сви Ераковићи и Килибарде, којих има око 110 к. потомци су Вукоте Еракова и Милоша Килибарде; сви Кленчани и они у Сомини су од Мулине, досељеника са Косова, — њих има око 115 к.; сви Миљанићи у Бањанима и по Србији су од Миљана, сина Милисава с Чева и Борене ћерке бана Русена — има их око 65 к.; Перовићи и Мирковићи су од два брата Пера и Мирка, досељеника из Пјешиваца; Копривице су по предању од сина Јеле Сандаљевице; она га је родила, при пролазу кроз Бањане, у селу Реновцу и оставила украј пута у копривама; а Доњо-Бањци су од Грба, који је дошао из Бањске украј Косова, и тако назват што му је једно уво отсечено у боју на Косову. Његових потомака има данас у Бањанима око 120 к. Ова братства, која имају истога претка, не жене се нити удају

[1]) Дробњак област, Дробњаци становници Дробњака; код Бањана исти је израз и за област и за становнике; Пива област, Пивљани народ Пивски; Морача, Морачани; Васојевићи и за област и за становнике.

између себе иако међу њима има 12 до 16 колена. Свако од ових братстава зна по имену своје претке од родоначелника до данас.

В) Преглед изумрлих и исељених породица из Бањана

Бањани су у другој половини 14, у 15, 16 и 17 веку били етапна станица многих српских братстава и породица.

Тако дробњачка братства *Томићи* (Балотићи) на Превишу, *Вуловићи* у Бијелој, *Косорићи* у Косорићима, *Миличићи* (Ђурђићи) у Комарници и *Церовићи* у Тушини становали су дуго у Бањанима. И данас постоје села у Бањанима у којима су ови сточари живели. Па *Хераковићи* (Петровићи и Поповићи) и Рајићевићи на Његушима, веле, да су дуго живели у Бањанима под Његошем. Пивске породице: *Огњеновићи* у Мратињу, *Васовићи* на Будњу, *Кужићи* на Брљеву, *Ацићи* у Лисини, *Гаговићи* на Безују, *Недићи* у Борковићима, *Кецојевићи* у Пирноме Долу, *Крунићи* на Унчу, *Јокановићи* са Трсе, *Краљачићи* са Трсе, *Копривице* на Недајном и *Шипчићи* у селу Црној Гори, етапно су се задржавале у Бањанима, и у њима неке дуже, неке краће време живеле, па се из Бањана отселиле у Пиву и ту се стално настаниле. Има још доста породица у Херцеговини, источној Босни, Црној Гори и Санџаку које су преко Бањана дошле на своје данашње место становања. *Парежани* из Парешкога Дола, искрај Требишњице, иселили се: једни у Завође у Белићи, где их има и данас, други у Никшић и Невесиње. Четрнаест кућа *Пејовића, Поповића* и других од трбуха Грбова, из Петровића отселили су се из Бањана 1889 г. и населили се код Куршумлије, а три куће 1904 г. отселиле су у Србију и настаниле се код Прокупља. Сви славе Св. Јована 7. I. а прислужбе су им разне. *Драганића* из Петровића има у Русији; једни су се Драганићи 1904 г. отселили у Србију, а други много раније у Хрватску, где их има и католика и унијата и православних. Породице: *Татић, Шакота, Ћулајица* из варошице Велимља и једна кућа *Пејовића* са Тупана, после првог светског рата, отселиле се незнано куда. *Тупањани* у Требињу и Билећи су из Бањана са Тупана од Комненовића. *Копривице* отселили се из Бањана 1889 г. и ено их

сада на Вукојевцу код Куршумлије; има их у селу Балчаку код Прокупља, ту су се доселили 1904 г.; има их на Недајном у Пиви, у Гацком под Ивицом, у Озринићима код Никшића под именом Павићи, у Босни под планином Велом, у селу Читлуку у Невесињу, камо су се доселили 1880 г. Од Копривица су *Гамбетићи* у Пиви, тамо настањени пре сто тридесет година; има их у селу Удрежње, а одатле пре једно седамдесет година преселили се у Џинов До у Невесињу. Од *Јаничића* из Броћанца су Аничићи у Књажевцу у Србији и трговци Аничићи у Трсту.

Поп Стјепо и Влад. Трифковић у своме раду „Сарајевска околина": Насеља срп. земаља, V књ., наводе много бањских породица у Сарајевском Пољу, тако: *Копривице* у Кривоглавицама (с. 231) су из Бањана; *Капетине* у Врелу Босне су од Капетинића из Бањана (с. 172); *Цинцо* у Миљевићу (с. 109), *Авлијаши* у Војковићима (с. 144) и *Бојовићи* у Кобиљем Долу (с. 122) су сви из Бањана; *Јокићи* у селу Осијеку (с. 87) су од Миљанића из Бањана; *Мркоје* у Бојнику су од Мркајића из Петровића, у Бањанима (с. 216); *Копривице* у Доброшевићима (с. 225), у Рогачићима (с. 201), у Зеоку (с. 210 и 213) су старином из Бањана.

Јевто Дедијер у својој „Херцеговини": Насеља српских земаља, књ. VI, пише: *Копривица* има у Мостару на Удрежњу (с. 229), они су из Бањана, а *Миљанићи* у Слату (с. 231) су од Миљанића из Бањана; *Миловићи* у Боденштима су од Миљанића из Бањана (с. 198); *Миљанићи* у Благају су из Бањана (с. 247); *Чоловићи* у селу Расту су од Миљанића, доселили се пре сто година (с. 234).

Миленко С. Филиповић: Височка Нахија, Насеља и порекло становништва, књ. 25, Београд 1928 г. пише: *Шекаре* у Топузовом Пољу су старином из Бањана (с. 196); *Косановићи* у Брези и у Смљековци су од Огњеновића из Бањана (с. 296, 383); *Драгутиновићи, Манићи, Бошковићи, Мојшићи* и *Јевтићи* у селима: Оџаку, Вратници, Подлуговима, Мракову, Подгори, Љубнићима, Високом и Кадарићима су од Комненовића из Бањана (с. 301); *Савићи* на Лађевници, на Караули и у Мракову су родом из Бањана (с. 349, 357, 366); *Јевтићи* у Луци и Кадарићима су из Ба-

њана (с. 354, 401); *Манићи* у Мракову су старином из Бањана (с. 358); *Лакићи* у селу Влахињи су од Пејовића из Бањана (с. 370, 371); *Суботићи* у селу Брези старином су Ђукићи из Бањана (с. 385); *Бошковићи* у селу Оцаку родом су из Бањана од Комненовића (с. 393, 396); *Букарац* у Копачима и Љубнићима су старином из Бањана (с. 397, 404); *Марићи* у Чекрчићима су Бакочи из Бањана (с. 407); *Лалићи* у Чекрчићима су старином из Бањана (с. 408); *Мирковићи* су род са Лалићима (с. 408); *Матићи* у селу Бањеру су од Копривица из Бањана (с. 410); *Мирковићи* у Бањеру су из Бањана, раније су се звали Пајићи (с. 410); *Кубатлије* у селу Читлуку су од Миљанића из Бањана (с. 417); *Димићи* и *Чакари* у селу Чифлуку су од Миљанића из Бањана (с. 417); *Вуковићи* у селу Даутовици су из Бањана (с. 422); *Лукићи* у селу Загорици су од Пејовића из Петровића у Бањанима (с. 430); *Андрићи* у селу Тушњићима су старином из Бањана (с. 438, 458); *Копривице* у Тушњићима су од Копривица из Бањана (с. 433); *Чортомићи* у селу Чекрчићу су старином Јовићи из Бањана (с. 453); *Гаврићи* у Бискупићима су старином Грчићи из Бањана (с. 461); *Тодоровићи* у Бискупићима су старином од Перовића из Бањана (с. 462); *Перовићи* на Великој Њиви у Мулићима су старином из Бањана (с. 533).

Марићи, најстарија породица у Горњим Бањанима изумрла је у племену; Вујадиновићи са Тупана су такође изумрли у племену; род су им Вујадиновићи у Пивској Планини и Гломазићи у Жупи Пивској.

Из прегледа исељених породица из Бањана најбоље се види колико је било расељавање а о усељавању нема ништа да се каже, јер тога није ни било. Право кажу Бањани: да није овога подмлатка те приспјева сваке године, ми би се истражили. Ми волимо и досељенике али се у Бањане нико не досељава јер нема где. Нема земље, нема воде, нема путева па где ко да се насели. Мало је земље дала планина Сомина, те се ту последњих 20 година народ из села Кленка раширио, иначе и то би отишло некуда изван племена, као што иде сваке године по која породица. Од када се памти свега су две напред поменуте породице у племену изумрле; иначе од појединих родова задржава се по која кућа, колико

да се траг у племену не утре, а остало се исељава и тражи бољи живот но што му је био у Бањанима.

Из прегледа *слава* види се компактност и хомогеност српског живља у Бањанима. У Подибру и Гокчаници (Насеља и порекло становништва, књ. 30, стр. 283) на 2437 домова долази тридесет и пет разних слава, а у Бањанима на 844 дома долазе само четири славе (две славе: Мала Госпојина са две куће и Св. Тома са три куће не узимају се у обзир), дакле на непуно трипута више домова, има скоро разних слава девет пута више. У Бањанима су четири главне славе: Св. Јован Крститељ, Св. Никола, Св. Георгије (Ђурђев-дан), Св. Архангел Михаило, дотле у Подибру и Гокчаници има, међу оних тридесет пет слава, светаца, који су мало познати. На пр.: Св. Агатоник (22 авуста); Св. Тодорица, Св. Вратоломије (11/24 јуна), Св. Ћилик и Улик (14/27 фебруара) итд. Сви који славе ове мање познате свеце, као Лазареву суботу, Ваведење, Ћирила и Методија, то су, народ вели, „нови Срби" и нису одавно почели славити. Док у Бањанима слави Св. Јована (7 јануара) 486 домова или 57,58% од целокупног становништва, дотле у Подибру и Гокчаници Никољдан слави свега 20,72% од целокупног броја домова, а Св. Никола је најмногобројнија слава у тој области.

Сваки дом у Бањанима има поред славе и *преславу*. Оба се празника скоро подједнако прослављају. Шаље се у цркву *пуње* (вино и зејтин), колач и свећа и гости се дочекују. Свештеник долази на славу да сече колач кад може. Слава и преслава се много цене и поштују. Ако слава падне у пост или посни дан тако се и проводи. Домаћин не би дозволио да се на слави омрси па не знам шта било. Веле, да сам владика нареди да се мрси на слави, то домаћин не би смео дозволити, јер је светац старији од владике. Мулине славе сви Св. Јована 7 јануара а обично прислужују св. Саву 14 јануара. Од 17 Јованштака прислужују св. Саву њих седам, њих пет св. Илију, њих три Велику Госпојину, њих

Г) ТАБЕЛАРНИ ПРЕГЛЕД ПОРОДИЧНИХ, РОДОВСКИХ И БРАТСТВЕНИЧКИХ СЛАВА ПО ПАТРОНИМА И ПОРЕКЛУ ПОРОДИЦА

Име свеца који се слави	број		број		Порекло родова који га славе
	родова	%	домова	%	
Св. Јован Јовањдан 7/20 јануара	48	58,1	486	57,58	28 рода са 214 домова из Старе Србије; 7 род. са 11 дом. из Херцеговине; 10 род. са 191 дом. из Црне Горе; 1 род са 11 домова из Ст. Србије (Мулине); 4 рода са 56 дом. старинаца; унутрашње сељакање 3 рода са 3 дома.
Св. Никола Никољдан 6/19 децембра	16	18,6	196	23,22	5 род. са 17 дом. из Боке Которске; 2 рода са 27 домова из Црне Горе; староседелаца 2 рода са 136 домова; унутрашње сељакање 7 родова са 16 домова.
Св. Арханђел Арханђеловдан 8/21 новембра	17	19,79	142	16,8	2 рода са 17 домова из Старе Србије; 7 род. са 106 домова из Црне Горе; 1 род са 1 домом не зна се одакле је; 7 родова са 18 домова унутрашње сељакање.
Св. Ђорђе Ђурђевдаи 23-IV/6-V	2	0,23	15	1,78	2 р. са 15 дом. из Дробњака из Црне Горе.
Мала Госпојина 8/21 септембра	1	0,11	2	0,23	1 род са 2 дома из Жупе Никшићске — Црна Гора.
Св. Тома Томиндан 6/19-X	2	0,23	3	0,35	2 рода са 3 дома староседеоци у Доњим Бањанима.
	86		844		

два летњег св. Николу (9 маја). Ераковићи и Килибарде славе св. Арханђела а прислужују једни св. Илију, други св. Пантелију (27 јула). Пада уочи да многи домаћини узимају за преславу први празник после славе, тако: Јованштаци — св. Саву, неки Никољштаци — св. Стевана (27 децембра). Докле у Дробњаку, сви прави Дробњаци, оних пет првих

дробњачких породица, прислужују св. Николу (6 децембра) уза славу св. Ђорђа, дотле у Бањанима иста слава а разне преславе.

X. ЗАНИМАЊЕ СТАНОВНИШТВА И САОБРАЋАЈ

Народ се у Бањанима занима *сточарством, земљорадњом* и *домаћим самоучким занатима.*

1) **Сточарство.** — Некада је сточарство било много важније народно занимање но земљорадња. Док је било мање становника и мање потребе за ораницом сточарство је напредовало и буљуци од 200, 300 па и 500 оваца могли су се видети на сваком кораку. Благи карст са доста влака, долова и долина, плитких вртача и мањих правих карсних пољица, надморске висине од 750—1000 м, подесна клима: кратка сушна лета, кишне јесени и пролећа и благе зиме, а поред тога близина долине Требишњице — омогућавају сточарство као игде. Гаје овце, козе, говеда и коње. Гајење оваца је најважније. Стока лети пасе по селу и око њега и изгони се у планину а зими, кад не пасу, дају овцама сено и имелу коју скидају са јела и смрча по својим планинама. Врло се често зими деси да падне већи снег у планинама, објужи па удари север, растера облаке, изведри се и наступи мраз. Снег се по врху замрзне — створи се површица — и тада сточари изгоне овце у четинаре, скидају имелу и њоме хране овце. Ту остану докле год време дозвољава тј. док је површица и док се овце могу лако кретати по површици. Овце имелу радо једу и често чобани са овцама остану у планини по месец дана. Што је лети изгоњење оваца на пашу у планину, то је зими изјављивање на имелу. Ово личи на дробњачко изјављивање оваца у ровине. Зими се обично почне да полаже сено овцама од Никоља-дне па до Благовести, али се свакога месеца прекида по неколико пута, јер се по селима снег не држи дуго, те овце могу да пасу. Говедима дају зими сламу, козама дају лисник и гоне их у брст, а коње хране сеном и сламом. Због овако слабе хране стока на пролеће изађе врло мршава, али за време летњих дана на доброј паши поправи се и угоји.

2) **Земљорадња.** — Народ сеје озима и јара жита. Озима су жита пшеница и раж. Њих почну сејати о потоњој Госпођи па до Арханђелова-дне, а сеје се и око Божића кад време допусти; ова сетва ниче са кађунком. Јара се жита сеју од Благовести па до Николице (9/V). Прво се сеје пшеница, па раж, па јечам, па крупник. Кукуруз се сеје око Ђурђева-дне а просо најдоцније. Њиве се обично преоравају тј. с јесени се њиве узору а с пролећа се то орање преоре и онда се сеје. Њиве се никад не гаре, али се сваке друге или треће године гноје (ђубре), било торовима, било изгоњењем гноја (ђубрета) на њиве. Од поврћа гаје кртолу (кромпир), купус, блитву (црвену), па „пазију" за посне дане (калуђерско месо), репу купушњачу (једе се жива и кува се у граху (пасуљу), црни лук и чесно (бели лук) и ротквице (које зову сијанице). У Петровићима поред горњег поврћа успева зелена салата, краставци, патлицани и мрква (шаргарепа), али су ретки домаћини који о томе раде.

Годишњи је принос са њива неједнак. Зависи много од летњих киша. Једно рало (1800 м.²) засејано пшеницом кад добро роди даје до 8 старева (320 ока или 420 кгр.), на оку семена седам ока рода, а кад слабо роди даје 4 стара. Једно рало засејано кукурузом (урметином) обично даје 6—8 па и 10 стара. На суши роди јечам, раж и пшеница, а кукуруз слабо. А на киши кукуруз најбоље. Једно рало под кромпиром даје 15—20 па и 25 товара рода (товар је 80 ока или 2 стара). Кромпир је споља плавичаст, брашњав и врло укусан. Он је главна храна народу и кад он добро роди народ се не боји глади. Иначе мало је домаћина којима толико жита роди да им дотраје до новога. У Доњим Бањанима (у с. Петровићима), па и у Горњим Бањанима, у заклонитим нижим крајевима, могу да успевају крушке, јабуке, трешње и ораси, али то нико не сади нити о томе мисли. Једино због велике врућине не могу шљиве да роде. У варошици Велимљу видео сам у неколика дворишта по једно и два дрвета јабука и крушака и то са лепим родом. Веле сељаци: „тешко се воћка прима због оскудице воде да се младар залива; ми немамо воде ни за најнужније потребе а камо ли да дрва заливамо".

3) **Занатство.** — Ниједно племе у Црној Гори није наклоњено занатима као што су Бањани. Међу њима нема каквих стручних занатлија, али самоуких мајстора има да би им многи стручњаци на њиховим израђевинама позавидели. Они веле: у нас има људи „што очима виде то рукама створе". Бањани су упућени на рад и зараду на Требиње а од Требиња до Дубровника и Приморја није далеко, те су тамо могли многи штошта видети и научити. Поред тога како су Бањани доста сиромашан крај, то су многи од њих ишли у Америку, тамо радили и понешто корисно видели и научили. Марко Ераковић са Долова из Горњег Тупана био је као радник у једној ливници гвожђа и тамо је радио као обичан радник и тако се сам усавршио да се испред њега сакрије многи школован шофер-механичар. Он је начинио себи прибор за бријање, бритву и остало да се човек диви томе сељаку на тим израђевинама. Перо Савов Зечевић, обичан сељак, самоук зидар, из села Кленка начинио је гусле од камена, које теже свега 4 и по килограма и гуде као да су од сувога јавора. Мркајићи и Зечевићи су најбољи каменоресци и зидари у племену. Они израђују гробнице, надгробне споменике, зидају цркве као да то раде највештији италијански мајстори. Да би слова на надгробним споменицима била дуготрајнија ови каменоресци (сељаци) уклешу слова у споменик тако да је унутрашња страна места за слова шира но спољна па у тај жљеб налију олова. То после уравнају и углачају те слова добију оловно црно-сјајну боју и за очи пријатну. Овако урађени натписи врло су дуготрајни. Лука Мркајић из Петровића начинио је два гроба (сл. 14) код цркве Св. Јована у Миљанићима за потомке бана Русена тако уметнички да би му и највештији школовани каменоресци завидели. Гаврило Килибарда, самоук сељак, гради ципеле и чизме, коњску опрему од коже; седла, узде, кајише силимбета и све кожне ствари. А Петар Матовић са Почивала и Лабуд Ковач из Петровића, ковачи су за све потребе за цело племе. Они граде секире, српове, раонике, мотике, мальце, кучаре (трнокопе), чавле, багламе и све што је сељаку потребно од гвожђа и челика. Јован Зубац, дрводеља и зидар, гради сву дрвенарију за куће, гради цео

лијес, гради проста дрвена кола и рала а међутим је и он сељак самоук.

4) **Саобраћај.** — Један од најбеспутнијих крајева у Црној Гори су Бањани. Они немају никакве везе са колским путем: Котор—Титоград—Пећ ни са путем Титоград—Никшић—Плевље—Рудо; само су на домак друма Никшић—Требиње. Но и од овога пута који пролази кроз село Петровиће, Горњи Бањани баш немају никакве користи, јер је то толико удаљено да сељаци и даље иду својим старим стазама и путањама. Уопште села у Црној Гори немају колских путева; немају кола нити запреге. Терети се још преносе из места у место на малим брдским коњићима и на људској грбачи. Путови су козје стазе а крчаници до зла бога рђави. Од друмске станице Подбожур (1940 г.) јахао сам на коњу до Велимља неких 4 часа и на неколико места одјахивао сам из бојазни да се коњ, по оним углачаним плочницима, не оклизне и не паднем. Од Велимља беше се раније почео градити колски пут за везу са друмом у Петровићима.[1]) па је ту и застао. У једном крају тако забаченом као што су Бањани, док се не изграде каквигод путеви, не може бити никаквога напретка поред најбоље воље и добрих и вредних грађана.[2])

Железничка пруга: Требиње—Билећа—Никшић, која је довршена 1938 г., једним малим делом захвата и Бањане и пролази кроз село Петровиће у коме се налази железничка станица код Ковачеве Градине. Од ове пруге народ мало види користи, јер пруга иде покрај племена и ниједно насеље није везано ма каквим колским путем за жел. станицу. Привредну заосталост условљава и беспутност предела.

[1]) Вели да је тај пут прошле године продужен и састављен са колским путем у Подбожуру.

[2]) У средњем веку и у време турско ишла су два караванска пута са Приморја, нарочито од Дубровника, покрај и преко Бањана за везу са балканским државама. Један је водио Дубровник—Требиње—Билећа—Гацко—Фоча—Устибар—Србија—Београд; а други: Дубровник—Требиње—Пареж—Ријечани—Оногошт—Дробњаци—Врхобрезница—Пријепоље—Нови Пазар—Липљан—Скопље и даље за Цариград. Од овога другога друма и данас се познаје калдрма од Кусидског Моста низ Риђане до Никшића. Калдрма је испупчена да се вода слива са обе стране; друм је широк 3 метра.

XI. ПСИХИЧКЕ ОСОБИНЕ

Бањани су, као и друга наша племена у источној Херцеговини и Црној Гори, бистри и окретни људи. Отворени су и даровити. Стеван Ераковић, учитељ на Велимљу, био је учитељ у ср. Љубушком у католичком селу Требимљу, и вели: волео бих радити у школи са сто деце бањске но са четрдесеторо из Доње Херцеговине. Бањска су деца врло бистра и брзо схвате и науче све што им се каже, само су много сиромашна и то их убија и не допушта им да школе и занате уче и продужавају. До 1912 г. свега је један Бањанин био свршио универзитет, а те године свега су биле три основне школе у племену.

Племенска солидарност. — Узајамно помагање је добро. Пред рат браћа Никола и Стеван Бијеловићи страдали су од пожара. Сељаци су им све ливаде покосили, попластили и сено зденули. Видаку Бајову Миљанићу изгори и кућа и све покућанство. Сељаци су му прво притекли у помоћ: донели му нешто посуђа и дали му помало живога. После су га звали племеници и давали му све што је кући потребно, почевши од посуђа и ноћних спаваћих хаљина, па жита, кромпира, ситне стоке и чак одеће за чељад. Овде се испољава оно патријархално племенско: „сви за једнога, један за све". Међусобни су односи добри и никад никаквих изгреда нема. Бањани су скромни људи, умерени у јелу и пићу. Сваке године на сабору у манастиру Косијереву састане се преко 5000 душа и не памти се никада какав изгред. Бањани нису фалџије али су поносити. Нису штедљиви, као ни остали Црногорци, и част враћају одмах. Врло су поносни на своје српство и црногорство, али мешају појам Црногорац и Србин. У земљи, изван Црне Горе, Бањанин се каже: да је Црногорац, да би тиме обележио покрајину одакле је, а изван граница државе, каже се: Србин. Поносе се косовским као и црногорским јунацима. Интересује их шта се дешава не само у њиховом селу и племену но и у целој држави па и у другим државама. Жале Французе што су овако прошли у овоме рату (1939 и 40 г.) а Енглезима симпатишу (1941 г)

како се храбро боре против Немаца. Сви су за Русију и веле: она нас неће упустити, „крв није вода а и вјера нам је једна". Мана им је што одобравају главарима и ученом човеку и оно за што знаду да није истина. За време последњих избора дошао је у племе кандидат једне странке, који никада није био у Бањанима нити је кога тамо познавао, нити је ко њега знао. Остао је међу њима два дана, обећавао им много што шта; добио на изборима 900 гласова; није изабран и више се никад није појавио у Бањанима. На моје питање: па зашто сте му дали толико гласова? — „А нека га, бога ти, странац је, а веле добар човјек, па да му учинимо по вољи, а мило нам је што није изабран". Не лажу, али кад хоће да обиђу истину увијају се и снебивају у разговору, иначе су разговорни као и други Херцеговци. У племену се зна да су Миљанићи увек били од речи и никада нису никога изневерили. Ђоко Радов Миљанић ишао је да мири Граовљане и његове су се речи поштовале и усвајале јер „он је Миљанић, а ови не говоре неистину". Бањски говор је чист без икакве туђе сумесе; акценат им је Вуков. Не симпатишу црногорском наречју нити њиховом акценту. Чак кад неки њихов човек у говору употреби неку чисто локалну црногорску реч (жанаго и чоче) са црногорским нагласком, потсмевају му се.

Морал је у народу врло добар. Нема развода бракова. Поп Милан Куч рече ми: „Ево како сам овђе седам година и за то вријеме свега су била два развода брака; нема да живе невјенчано, нема ванбрачне ђеце". Ако се деси да која девојка роди, то се крије и намора се отац детета да узме девојку да је мање срамоте. За такве случајеве често и главе полећу ако се ствар не сврши лепим начином. Момци су се раније женили од 30 и више година а данас се жене од 20 и 25, а девојке се удају од 18 до 23. За девојку преко 23 године кажу да је уседелица. Народ је доста побожан, иде у цркву и прилаже цркви, говораше поп Стојан Копривица 1912 г. Данас је то већ попустило. Био сам на Илин дан на Велимљу; братство Миловића има прислужбу тога дана, и била је служба у њиховој цркви Св. Јована. Служби је присуствовало свега седамнаесторо чељади и деце и два

свештеника: један служио а други одговарао. Питао сам учитеља зашто је то тако? — Зато што учитељи више не предају у школи науку хришћанску и певање, но то, по новом закону, врше свештеници, а ови су, особито у оваквим крајевима, у немогућности да учитељску дужност врше тачно и како треба. Свештеници су у Црној Гори чиновници и пензионери, а народ много не мирише ни чиновнике ни пензионере. Раније је попова кућа била прва у селу у сваком погледу и да дочека и да испрати. Од пре је сâм сељак своме свештенику давао и доносио: вуне, жита, сира, скорупа и примао му овцу на зимницу, а данас већ тако није. Сељак попу даје само оно што мора и вели: „поп има плату и доста му је". Народ пости Часне (Ускршње) и Госпођиње посте; пости и половину Божићњега (од Никоља-дне) и недељу дана Петрова поста. Пости петак и среду. Овај је пост колико верски толико и економски обичај. Народ много мање псује но по другим местима. У Бањанима нема убиства из користољубља; а крађе су врло ретке и то ако се затаји које туђе шиљеже кад пређе из буљука у буљук. Парнице су највише око граница на зиратној земљи (око киљана и медника). Кумство је раније било највећа светиња а данас је попустило.

Школе у Бањанима. — Прва је школа у Бањанима подигнута 1863 г., још за време турско, на Горњем Тупану. Благоје Симов Копривица и Јован Зеков Огњеновић ишли су те године у Београд и добили књиге и помоћ за отварање школе. Новчану помоћ дао је кнез Михаило па онда и Министарство просвете. Друга школа је отворена на Главици — на Велимљу — 1883 г.; данас их има шест са девет учитеља и то на Велимљу (2 учитеља), у Кленку (2), у Петровићима (2) и у Ријечанима, Дубочким и Сомини са по једним учитељем. Деца полазе у школу по навршеној седмој години што је рано у оваквим беспутним и планинским крајевима. Поред тога деца су слабо обувена и обучена и доста су кржљава до дванаесте године.

У племену има 14 цркава и 3 црквине. Цркве су у Сомини, Мацаварима, Копривицама — у Шакама, у Клењу, засеоку села Миљанића, у Миловићима, на Почивалу Св.

Саве, у Пригредини саборна Св. Архангела Михаила, у Штрпцима Св. Ђорђа, на Горњем Тупану црква Комненовића, у Дрпама кленачка, у Петровићима имају три цркве и једна на Планику. Црквине су једна у Мужевицама (негдашња саборна црква), једна на Русеновићима и једна у Подљути. Веле да је најстарија црква на Почивалима посвећена Св. Сави.

Бањани су по менталитету слични Пивљанима а такви су и Голијани. Споро мисле али зрело мисле. Ништа није код њих пренагљено као код других Црногораца. Имају извесне изреке (пословице) врло духовите, на пр. *„Камен расте а земље нестаје"* вели Ристо Милошев Вујачић из Ријечана; памтим, вели Ристо, кад је овај пут низ Ријечане био цио залединчен, а сада је избио из земље сам камен, те се путем не може ићи а земље, видиш, да нема ниђе". *„Није човјек"* вели се за онога, који се раздваја са женом па се опет с њом мири. *„Подај ћерку коме било само да има љеба да једе, а гледај одакле ћеш се оженити; ништа горе но несоја у кућу довести". „Много је лакше бити јунак но човјек". „Заудара Матаругом"* веле за незгодна човека. Кад се гроб откопава па онај задах из раке што се осећа називају „заудара Матаругом". *„Молим те превари се па кажи право"* чује се у разговору, а значи да се понекипут обилази истина у причању па ће неко од слушалаца рећи ономе који прича: молим те превари се па кажи право.

Живот народа. — Бањани нису сиромашно племе али ипак народ тешко живи. Истина жита никада не роди да дотраје до новога, али тај тежак живот долази и због забачености краја, због немања воде и због немања никаквих саобраћајних средстава. Бањанин мора да носи жито да меље или на Заслап (у Ластви Требињској) или на Требишњицу у Пареж или у Билећу.[1]) Сва су ова места удаљена 35 до 50 км. од Горњих Бањана, те људи морају да изгубе по три до четири дана док самељу 50 ока жита. Сиротиња и инокоштина у Бањанима и данас меље жито у жрвњу, као што се радило у прастаро доба. Сељакова храна је доста

[1]) Прошле године (1947) је подигнут парни млин у Петровићима до железничке станице.

слаба. Лети качамак, јечмен и ражан хлеб ако га има, млеко и посан сир. Зими је храна мало боља. Хлеба има више, сир посан (прљо), помало скорупа, кромпира, кисела купуса са мало сува меса. Ко није заклао ништа за посек а нема ни сира ни скорупа, тај набави лоја овчег или козјег и тиме смочи качамак. Данас скоро свако у јесен закоље понеку овцу, козу или какво јуне или свињче за зимницу. Зими су кромпир и купус главна храна сељакова. Сељак једе врло мало меса, лети свежега свега два до три пута: о моби и на покладе Петрова и Госпођина поста. Од Велике Госпође до марта месеца народ се боље храни но за време пролећа и лета, кад су најтежи сељачки радови.

Обичаји. — Стари обичаји су се у Бањанима доста очучали. Како се који обичај вршио пре више десетина година тако се врши и данас. *Слава* је најглавнији обичај. Свако поред славе има и *прислугу*. Оба се дана једнако држе и проводе.

Мобе се обично скупљају удовицама и женама које немају мушке главе у кући. На мобу долазе људи без позива. Договоре се сељаци да извесноra дана (обично у какав полупразник: Вјетрена Петка, Огњена Марија и др.) иду на мобу тој кући и то бива. Домаћин им само даје храну. Мобе се купе за орање, копање, косидбу, за догоњење материјала за кућу и уопште да помогну човеку.

По селима и на саборима младеж игра разне друштвене *игре: града, пилића, моста, машкара, прстена испод капа,* а старији обично се у таквим приликама окупе око гуслара, слушају певача и гусле и разговарају се о ратовима, о људима, о чојству и јунаштву. Обично кажу: *„Много је лакше бити јунак но човјек"*.

Бањани су средњега раста. Миљанићи мало у томе одвајају; рече се за некога: крупан као да је од Обренића (род Миљанића).

Одело бањско код мушких: капа црногорска (која је симболична: црвено дно озго претставља Косово и крв; постава црна около означава жалост за Косовом, а онај на дну златан полукруг, при једном крају, означава слободну Црну Гору. У тај су се полукруг раније стављали иницијали вла-

далаца Црне Горе Д. I. и Н. I. (а данас (1940) стављају четири оцила са српског грба); џамадан с рукавима или без рукава; сукнена или свитна гуњина (хаљина); гаће (чакшире) од сукна, беле или плаво обојене или од плаве чохе; беле доколенице са подвезама, чарапе двоје (бљечве и плетене, везене до чланка); учињени опанци, појас (силав са колаином и револвером, сл. 15). Огртач им је струка или кабаница. После рата у оделу су се учиниле велике измене. Грађанско одело је готово свуда заменило народно. Грађанско одело је јевтиније али неспорије. Има комбинација: место гуњине носе краћи или дужи капут, али црногорску капу ничим не замењују. Код жена је празнично одело остало црногорско, лепо и живописно: свилена бела кошуља са ошвицама, по њој ђечерма од чохе златом извезена или корет са рукавима такође извезен златом око јаке, низ прси и око рукава. Сукња од платна махом плавкасте или зеленкасте боје, појас од свиле (врста трамболоса) или ћемер од сребра, озго зубун од белога сукна или чохе, на глави марама (фарцулет) са ресама низ леђа, пришпедлана за оплетену косу (девојка носи црногорску девојачку капу), беле чарапе и израђене опанке. После рата и жене су уобичајиле да носе варошко одело.

Скоро све боје за бојење прађе и вуне саме жене праве; тако жуту боју праве од зановијети (жутилова трава) и шапа, а црну од коре црнога јасена и чивита.

У Бањанима нема лекара нити га је када било. Народ се сам лечи, а неко кад баш заковрне да умре, носе га лекару у Никшић или Требиње 30 до 40 км. ако не и више. Народ има за све болести своје лекове, на пр. од уједа змије лек им је: истуца се бели лук и измеша се са шпиритусом. Прво се опере уједено место шпиритусом, па се онда обложи отекла нога или рука, где је уједа, оном кашом лука и шпиритуса; после се постепено завој влажи шпиритусом и за пет сати оток опадне и спласне.

XII. ПРАВО СВОЈИНЕ

Ослобођење од Турака. — Бањани су били до 1856 г. под Турцима. Од те године па до 1867 било је стање у Ба-

њанима као неки интерегнум: званично су били под Турцима а држали су се Црне Горе тј. књаз са Цетиња постављао им је главаре и официре, који нису слушали ни Цетиње ни Турке. Од 1867 па до Берлинскога конгреса Бањани су били опет под Турцима. Око 1820 године Мула Мехмед Шеовић из Корјенића имао је пола Бањана. Тих година он прода свој део Бањана Али-паши Ризванбеговићу из Стоца. Овај постави за свога већила — надзорника и управника — Мамута Хинковића из Подгорице, свога човека. Али-паша установи мецлиз (суд) на Велимљу и Хинковића постави за претседника тога суда. Хинковић подигне кулу на Велимљу, уз кулу начини густијерну и хапсану, што и данас постоји и својина је Јевта Ераковића, дућанџије са Велимља. Кад Али-паша пропаде 1851 године, Хинковића протерају власти и установе царски суд који се одржао до Граовске битке. У то време биле су у Бањанима две карауле: једна на Велимљу, кула Хинковића, а друга на Горњем Тупану са понеколико заптија и једним старешином, који је у исто време био и претставник турске власти и судија. До 1856 године Бањани су припадали: западни део Кадилуку требињском а источни Кадилуку никшићском. Граница у Бањанима између ова два кадилука била је: Скорча Гора, Буковча Градина, Вучја Градина (Мекоте), Голо Брдо (Метериз), Дробњачка Међа, Дробњачки Градац (у Јеловици) па на врх Златне Стране а одатле на врх Његоша у Равну Главицу.[1]) У ратовима од 1876—78 г. Црногорци су ослободили Бањане и присајединили их Црној Гори, што је потврђено на Берлинском конгресу. За време док су Бањани били под Турцима, црногорске хајдучке чете, идући у Херцеговину, пролазиле су преко Бањана па, у оскудици плена низ Херцеговину, често су страдали торови и торине бањске уз никшићске и требињске.

Решење аграра. — До ослобођења сва је земља у Бањанима била никшићских и требињских ага и бегова. Ниједан Србин није имао ни парчета своје земље. Земља се делила

[1]) По другима граница између кадилука Требињскога и Никшићскога била је: Клобук, Биоков Врх, Буковча Градина, Дробњачка Међа, па (између села Пригредине и засеока Гребнице) Дробњачки Градац, па врх Златне Стране, затим врх Равне Главице у Његошу.

на мере (испаше и утрине) и земљу за обрађивање. Мере су биле опште и то су биле махом планински и кршевити крајеви и служили су за испашу стоке како беговске тако и бањске. А земљу за обрађивање, њиве и ливаде, сваки је Турчин своју земљу ограничио са медницима (медник) и то по три камена заједно и по један са стране „свједок". Чипчије су земљу обрађивали, давали својим агама хак (десетак или четвртину или како се погоде). Планине и испаше биле су опште, на њих се није ништа плаћало, искоришћавали су их и чипчије и аге и бегови. Богати бегови и аге држали су своју стоку по бањским планинама и добрим испашама. Његош је био пола Љуарски а пола Аџиманића, грађана никшићских, и они су по њему имали своје торине; а капетани Мушовића имали су у Бањанима неких дванаест торина тј. на дванаест места имали су своје буљуке оваца. Грађани никшићски били су према својим чипчијама у Бањанима много строжији но аге и бегови требињски и корјенићски. Причали су ми стари Бањани (1912 године) да требињским и корјенићским Турцима нису плаћали хак од 1852 године.[1]) Међутим Никшићима су плаћали до пада Никшића и веле да је Лутвија Мушовић долазио у Бањане и после пада Никшића и тражио од негдашњих својих чипчија: за срећан прелаз његове земље у њихову својину *„сретњикање"* по козу, овцу или које јуне или што друго. И људи су давали. Прича се да је кнез Данило у времену онога интеррегнума издао наређење: да свако (сваки чипчија) задржи у својину земљу коју је обрађивао. Тако је, они веле, прешла земља у својину Срба земљорадника. Овакву наредбу кнез Данило није могао издати, јер су Бањани de iure били под турском влашћу, но се могло десити да је кнез Данило то говорио Бањанима који су долазили до њега на Цетиње исто као што им је именовао главаре и официре. То су била, како они веле, нека почасна звања. И после смрти кнеза Данила, кнез,

[1]) Причају да је те године ага Пиринић из Корјенића дошао у Ћоровину да купи хак. Удова Марија имала је да плати седам плета, давала три, па молила и она и сељаци да јој ага опрости оне друге четири. Ага није хтео, нападну га сељаци и више никада није ни дошао за хак.

доцније краљ, Никола постављао је по неослобођеним српским крајевима око Црне Горе капетане, официре, командире и перјанике и давао им одговарајући грб, знак звања и чина и говорио им: „ти си мој командир, капетан, итд." Тиме су Петровићи придобијали Србе из тих неослобођених крајева за себе а у исто доба стварали људима неприлике, јер турске власти те чиновнике кнеза Николе нису лепо гледале. Па и у самој Црној Гори кнез Никола је давао звања појединцима који нису имали никакву власт. Дотични је за себе говорио: Ја сам књажев сердар, капетан или официр; и носио је стално грб на капи свога звања.

После Берлинскога конгреса и окупације Босне и Херцеговине сви никшићски а тако и велики део требињских и корјенићских муслимана иселили су се и отишли неки у Европску а неки у Азиску Турску. Њихове земље у Бањанима остале су пусте. Чипчије, сељаци задржали су агинске и беговске читлуке што су их обрађивали и тако су читлуци нестали; утрине и испаше остале су и даље заједничке и опште. То је био племенски комун. Са намножавањем становништва села су се ширила и недостајало им је зиратне земље. Стога се приступило подели тих општих земаља, тога племенскога комуна, на појединa села. Да би подела била што правилнија и боља Бањани су се састали на збор и изабрали 12 првих људи, по два из шест најбољих и најчеститијих породица и наложили им да поделе земљу, како зиратну тако и утрину и планину, на села и породице. Ови народни изабраници: *прво* су поделили зиратну земљу и то тако да је скоро свакоме сељаку додељено оно земљиште које је као чипчија обрађивао с правом да може с другим сељаком њиве и ливаде мењати — да врше праву комасацију. *Друго,* утрину су и планину поделили на дванаест делова према удутима појединих насеља, опет с правом да села могу мењати једно с другим поједине делове било планине, било утрине и испаше. *Треће,* по потреби сваки од ових дванаест делова има да се дели на братства и породице, али опет тако да се сваки део, по вољи сељака, може другим заменити. Утрине и испаше су дељене на удуте по броју кућа у селу, а сеоске по броју домаћина у братству и поро-

дица без обзира на број чланова у породици, тако је самораница добила исти део као и задруга од десет или петнаест мушких глава. Интересантно је напоменути да се и данас прича о правичности ових дванаест племеника и о њиховој правилној подели. Како су они урадили, веле, тако је и било и нико се није жалио да му је неправо учињено. Остављено је у аманет да се и у будуће подела сеоских и братствених комуна врши на исти начин.

Бањани су имали још из ранијих времена племенских комуна у Сомини, у Волујаку и по Дурмитору. Причају да су издизали на катуне у Дурмитор до тридесетих година прошлога века, па су тада напустили и више нису тамо издизали. И данас има на неколико места у Пивској Планини да се место зове: Бањски Катун. Многи су Бањани своје уделе у тим катунима око Дурмитора продавали својим саплеменицима који су остали у Пиви на пр. Кецојевићима у Пирном Долу, Копривицама на Недајном, Јокановићима на Трси и другима, а неки су опет измењали своје земље — уделе у Дурмитору — са својим рођацима који су остали у Бањанима, те отуда видимо да данас понеки Бањанин у Бањанима нема дела у комуну свога села но га има у Дурмитору па га тамо продао и тако остао само на зиратној земљи. После поделе свих утрина, испаша и планина на поједина села, племенских комуница је сасвим нестало. Остало је једино као племенско заједничко добро: вода *Црни Кук, Арханђелова црква,* племенска саборна црква, *Главица* (земљиште где је варошица Велимље) и *густијерна* (цистерна) на Велимљу, задужбина митрополита Саве Косановића.

Остало нам је још да се говори о зиратној земљи — њивама и ливадама — и о сеоском и братственом комуну — о испаши, планини и утрини. *Баштина* или лична својина јесу мерене земље тј. земља на коју се плаћа дација (пореза) а то су њиве и ливаде. Њиве и ливаде могу се наследити од оца (баштина), а могу се набавити куповином. И једне и друге сопственик може продати из слободне руке. У тој продаји има извесног реда тј. коме се прво мора продаја понудити: најближем па даљем сроднику, затим мргљинашу (граничару) па своме сељаку, па племенику и најзад

иноплеменику. Бањанин може продати кућу са окућницом (поткутњицом) — кућни миљћ — кад се сели из племена, може продати све њиве и ливаде, али удео у комуну не може никако. Ако се Бањанин отсели из племена и у случају да се врати и после четрдесет година његов га део у сеоском комуну чека и он на томе комуну може начинити привремени стан и обрађивати известан део комунице као да се није ни макао из села нити продао све своје у њему. Од овога чине изузетак: Бијеловићи, Сарићи, Мацавари (Перовићи и Мирковићи) и Копривице који са кућом и окућницом продају и свој удео у комуну. Тупањани не дозвољавају ни домазету[1]) да има право у сеоским заједницама нити код њих може ико комун продати ни са кућом и огњиштем. Ово је нешто сасвим супротно племенској организацији у Дробњаку и то, по моме мишљењу, долази због тога: 1) што Бањани нису имали јаку своју племенску организацију и своје племенске главаре које је народ бирао; 2) што се становништво врло често смењивало; 3) што међу данашњим становништвом једва ако има 5% старинаца од пре двеста година; 4) што су Бањани до 1878 године били под турском влашћу и 5) што су Бањани по броју становника једно мало племе, те се није могло одупирати ни никшићским ни требињским Турцима.

Подела племенских комуна крстате горе (четинарских шума) на сеоске извршена је тако да је свако село добило по један део крстате горе у некој планини. Тако Доње-Бањци (Петровићи), Кленчани, Тупањани и Миљанићи имају свој део крстате горе (четинарску гору) у *Сомини*, у *Утесу*, *Планиници* и цео је *Његош* њихов. Сви су ови крајеви повезани и додирују један другога. Миљанићи и Тупањани имају још две планине крстате горе: *Јеловицу* и *Циганку*, а Кленчани су највише заинтересовани у *Сомини*. *Братогош* и *Тисовац* су сеоски комуни села Мацавара а Копривице имају: *Брековац*, *Капавицу* и Копривачку *Јеловицу*. Породични су комуни *Заљути*. Они су братства Миловића и Сарића и неких породица из села Кленка.

[1]) Домазет Јаничић у Петровићима, као домазет, добио је сва права у селу и племену, која имају остали сељаци.

ПОСЕБНИ ДЕО

А. Горњи Бањани (Горњо-Бањци)

Најстарије породице у Горњим Бањанима, по предању, били су *Марићи,* који су, по причању, од одиве бана Русена. Они су се у племену истражили, а веле да су се раније неки отселили у Невесиње а неки у Босну, где их има и данас; па *Матовићи* на Почивалу и *Крушићи* у Пригрединама у засеоку с. Велимља, па *Комненовићи,* затим *Копривице* и *Миловићи.*

1. Варошица Велимље

Варошица је на крају једне обле косе (876 м. надм. в.), која се наднела над Велимско Поље. Коса, кад се гледа из Поља, изгледа као нека карсна главица. Она је го, плочаст једри кречњак без иједнога дрвета; куће су подигнуте на камену. Варошица захвата простор од 2 до 2 и по хектара и има свега две уличице на слово Г. Имала је 1912 године 43 куће од којих су биле 29 трговци, занатлије и механџије а 14 чиновничке. 1940 године било је на Велимљу 34 куће, 9 мање но 1912 године. Број чиновничких домова се смањио више но упола, јер Велимље више није капетанско место, те осим два учитеља, два свештеника и једнога поштара других власти нема. Има неколико пензионера а остало су механџије, трговчићи и занатлије. 1883 године подигнута је на Главици основна школа за цео тај крај. Затим су 1884 године отворена неколика дућана и једна ковачница, и та се година сматра ко година оснивања Велимља. 1896 Велимље је добило пошту и телеграф, а 1898 проглашено је за варошицу и окружно место и тада је добило и пазарни дан. До ослобођења Бањана, а за време турске управе, Велимље се звало: „Главица" („Идем на Главицу", „Био сам

на Главици") а поље испод Главице са околним насељима звало се: „село Велимље". Тако смо до балканског рата имали и село Велимље и варошицу Велимље, и ја сам 1912 године испитивао оба насеља под истим именом. Од уједињења, да се не би звало и село и варошица истим именом, село је изгубило своје име и од ранијег села Велимља данас се у званичним статистикама воде два насеља: село Миловића и село Пригредина, а то су били раније засеоци села Велимља.[1])

Варошица Велимље је најбезводније место у целим Бањанима. Још Турци, чим су ту начинили караулу и хапсану, начинили су и густијерну. Доцније, како се која кућа подизала, уз куће су грађене густијерне (в. фот. бр. 2). Пошто је Велимље добило пазарни дан, и народ се ту скупљао, није било воде за тај свет, те је тада митрополит Сава Косановић подигао око 1905 године поред варошице једну велику густијерну и за варошицу и за цело племе.

Становништво Велимља је врло различито као и сваког новог насеља. 1912 г. биле су на Велимљу ове породице: *Петар Пејовић* из Петровића, живи 21 годину на Велимљу, трговац, веома бистар човек, жива историја свога племена. 1940 г. на Велимљу нема никога од овога човека; *Миљанића* три куће од Миљанића из Миљанића; три куће *Перовића* од Перовића из села Мацавара; једна кућа од *Мићовића* из Пригредине. Мићовићи су старином Дробњаци од Јауковића, славе Ђурђев дан и прислужују Арханђелов дан, што и Јауковићи у Дробњаку; *Татић* једна кућа из Херцеговине, из села Домашева из Љубомира, сада их нема у Велимљу; *Радојевић* једна кућа од Радојевића из села Велимља; *Шакота* једна кућа из Херцеговине од Вапнице; данас их нема ту. *Мркајић* једна кућа из Петровића од Мркајића; *Ђулајица* једна кућа из Тупана, отселио се некуда; *Пејовић* једна кућа из Тупана, отселио се некуда; *Јован Мартиновић-Скала* из Чешке, солдат аустриски, пребегао, покрстио се, слави Св. Јована (7. I.); *Вујачић* једна кућа из Граова од Вујачића са Маратонских Долова; *Глоговац* једна кућа из Требиња, слави Арханђелов дан; *Килибарде* пет кућа из Тупана; *Лубурић* једна кућа из Херцеговине из Риоца; *Томашевића* две куће од Томашевића са Кленка; *Ераковића* једна кућа, данас их има четири у варошици, од Ераковића са Тупана; *Копри-*

[1]) Изгледа да се власти нису могле помирити да и село и варошица носе исто име, не знајући да таквих случајева има доста: село Младеновац и варошица Младеновац, село Лапово и варошица Лапово, па су село Велимље поделили на два дела; на Миловиће и Пригредину.

вице једна кућа, данас их има 4, од Копривица са Реновца; *Јован Зубац* (1 к.) из Невесиње. После рата доселили: *Ђукановић* (1 к.), усташ из Херцеговине, старином Цуца; *Огњеновић* (1 к.) од Огњеновића из Пригредине; *Сарићи* (1 к.) од Сарића из Миловића; *Бањовић* (1 к.) од Бањовића из Брођанца; *Николић* (1 к.) од Николића са Тупана (месар); *Бијеловићи* (1 к.) од Бијеловића из села Миловића; *Крушић* (1 к.) од Крушића из Пригредине; *Љубичић* (1 к) (кројач); *Лазовић* (1 к.) Херцеговац; *Папић* (1 к.) Херцеговац; *Миловић* (1 к.) од Миловића (обућар); *Матовић* (1 к) од Матовића из Пригредине.

2. Село Велимље[1]) (Пригредина и Миловићи)

Село Велимље, у најнижем делу Горњих Бањана, захвата једну велику затворену долину, чије је дно доста равно. Долина на кишама с пролећа и с јесени зајезери; вода избија из многих пећина, пукотина и шкрапина испод Велимског Присоја, испод Ћалове Косе, Еракове Градине, Иванове Градине и Клења, а понире на нека три понора. Ова поплава много шкоди њивама; уместо да наноси муљ, она односи оно мало црвенице, прљуше, и из године у годину њиве постају све посније и посније. Дно Велимља је обрађено и зове се поље. Но то није равно поље као што је Никшићско или које друго карсно поље, но је то терен испуњен секундарним танирастим вртачама великих димензија, повезаних равним каменим пречагама. Велимље је са свих страна опкољено брдима средње висине: на северу је *Велимско Присоје,* на западу *Заљута,* на југу *Марића Главица,* на истоку *Голо Брдо* а са североистока *Еракова Градина.* Насеља су или по странама ових брда или по дну њих. Изгледа да је у Велимљу постало и прво насеље бањско, јер је ту најстарија црква у племену и поред ње су куће потомака Милисава Миљанића који је цркву и зидао. То се место зове *Дучића Поље.*

Село има само грађене воде. Лети, кад пресуше густијерне, људи се завлаче у пећине и пукотине по Велимљу, иду подземним ходницима и траже воду испод земље. Воде има доле и они је износе. И планина им је без воде. Једино има воде у Црноме Куку из кога цело племе, на великим сушама, с муком вади воду и за кућу и за стоку.

---

[1]) Велимље се сада ретко помиње: оно је подељено на два села: Пригредину и Миловиће.

Куће су растурене по засеоцима у селу без икаквога реда. Њиве и ливаде су по селу испод кућа и по планини. Планине су им *Дубочке, Црни Кук* и *Утес*. Катуни су им у планинама. Овце им стоје и горе на планини и доле у селу. Дрво за гориво догоне из комунице Црнога Кука и Утеса а служе се ситном гором из Заљуте. У Велимљу су засеоци: *Пригредина, Попи, Орах, Марића Главица, Почивала, Гребнице, Јеловица, Горња Церовица* и *Бјелановићи*. Испаше су у селу: *Ћалове Косе* и *Еракова Градина*. Њиве су: *Ријепни До, Кривача, Дабни До* и *Бријест;* ливаде су: *Округлић, Станкови Поди и Дамјанови Поди*.

У селу је најстарија породица *Матовићи* (7 к.) у засеоку Почивала. Причају да су од Матаруга и да су једна од најстаријих породица у Бањанима. Други опет веле да су старином из Старе Србије од Бањске. Њен предак, веле, био је кнез Пејо Славујевић. Један су род са *Крушићима* (5 к.) (2 у Јеловици и 3 у Пригредини), славе Јован-дан (7. I.); а прислужују Савин дан. Матовићи и Крушићи су малога раста, сувише су црномањасти, слабо се жене од других сељака, те су доста закржљали. Њихова је црква Св. Сава на Почивалима. То је, веле, најстарија црква у племену; мала је и без кубета. Била је сва у земљи па су је Матовићи и Крушићи 1908 године обновили. Више врата јој стоји нови натпис: „Овај је храм старина Матовића—Крушића". Црква има извесне фреске; једне старије мало боље и по изради и по боји, а једне доцније отприлике пре 80—100 година врло слабе и по боји и по раду. Ове су позније просте и примитивно рађене. На одеждама светаца у олтару, уместо обичних крстова, нацртани су крстови са оцилима у угловима. Оцила су права слова „С" и изгледају овако $\frac{\text{Э}|\text{С}}{\text{Э}|\text{С}}$ на одежди Св. Глигорија и још једнога свеца. Приликом обнављања и крпљења лепа изнутра, многе су фреске сасвим искварене.

Елезовићи (4 к.) у Горњој Церовици и 1 под Заљутим. Причају да су старином са Косова. Прво су са Косова дошли у Црну Гору, па онда прешли на Грахово, са Грахова у Вилусе па у Бањане. Бан Елез био је на Грахову. Елеза има у Изгори, има их на Загорју а има их и на Косову у Вучитрну. Од Елезовића су Драганићи у Петровићима, тако названи по неком Драгану. Елезовићи славе Арханђелов дан а прислужују Матијев дан (девети дан по Св. Арханђелу). Нема разлике између славе и преславе у обредима. Оба се празника једнако прослављају.

Миловићи (29 к) (Капетинићи) старинци су према данашњем становништву. По традицији су из Старе Србије, звали су се раније Гамбеловићи по селишту Гамбелу у Црном Куку, где су некад становали. Славе Св. Николу (6. XII) а прислужују Николицу (9. V). Миловићи се узимају међу собом. Крај, где су им куће, зове се Попи и Орах.

Миловићи на Мекој Греди, у Билећским Рудинама, су од Миловића из Бањана[1]).

Радојевићи (5 к.). Они су од Огњеновића који су досељени из Габеле од Боке Которске. Били су католици а сада су православни. Славе Св. Николу (6. XII) а прислужују Петров-дан.

Бијеловићи (12 к) су од Миљанића. Старином су из Црне Горе од Велестова. Била три брата: Миле (Миљанићи), Бјелан (Бијеловићи) и Мрко (Мркајићи) у Петровићима на Планику. Славе Јован-дан (7. I) а прислужују Илин-дан.

Бакочи (2 к.) старином из Бакоча изнад Рисна; раније су, веле, живели код Новога, па се доселили у Клобук у Корјенићима а одатле у Велимље.

Сарићи (Ћулаице) (9 к.) из Велестова, славе Арханђеловдан, а прислужба Илин-дан. Крај у Велимљу где живе Бакочи и Сарићи зове се Марина Главица.

Мићовићи (7 к.) досељеници; не зна се одакле. Живе у засеоку Пригредини. Слава Арханђелов-дан, а прислужба Ђурђев-дан.

3. Тупан

Тупан је и по простору и по броју становника највеће село у Г. Бањанима. Он захвата плочасто-таласасту зараван између брда Вардара и Дрпа, Кленачког засеока. Тај је зараван испуњена многим црним кречњачким главицама и малим плитким доловима. Када се гледа Тупан поиздаље изгледа да је више раван но брдовит, те отуда његов средњи део, иако је сам камен, зову *Тупањска Раван*. По селу шуме нема осим по који џбун и по које усамљено закржљало дрво. Крај ни по чему не личи на село, но на један слабо насељен карсни простор, безводан и диваљ. Село се дели на Горњи, западни, и Доњи, источни, Тупан. Средња је надморска висина села преко 900 м. Село је без живе воде. Имају ове мртве воде: *Тупањска Врбица, Ђуревац, Плиња, Бајчића Убао* и *Ободина* која је заједничка густијерна за три породице Спасојевића. Поред ових општих мртвих вода скоро

[1]) Ј. Дедијер: Билећске Рудине, Насеља срп. земаља, II књ. с. 852.

свака кућа има ма и најпримитивније начињену густијерну. Имају по неку локву, која задржи воду до десет и више дана после кише, иначе, као што је у општем делу речено, киша чим падне на земљу, нестане је, оно што се каже пропадне у земљу. Тупањанима припада Врело под Његошем. Оно има увек помало воде. И на највећим сушама врело даје до 5 литара воде на минуту. Кад пресуше све мртве воде, онда сељаци доносе воду са врела а поје и стоку по реду. Како је врело заједница (комун сеоски), то је оно подељено на редове који се зову *„челе"*. Стеван Ераковић, сада учитељ на Велимљу, кад је био мали, појио је своје овце на девету челу тј. његова кућа имала је девети ред — у року од 24 сата — у води на Врелу под Његошем. Тада су они узимали воду са врела за кућу и појили своју стоку.

Куће су растурене без икаквог реда по засеоцима и крајевима села. Нигде нема више од две куће заједно. Стаје и јагњила су у селу и око кућа или у близини кућа, колибе су у Сомини где лети издижу. Њиве и ливаде су долови и дочићи испод кућа и око кућа; то су веће или мање плитке или дубље вртаче са равним тлом. Ови се долови ору па се остави годину две те се залединче и онда се косе. Главне су им ливаде у Његошу и Мужевици. Планина је сеоска *Јеловица* и *Његош*. Њиве у Доњем Тупану су: *Водни До, Пусто Поље, Ђуров До* (ово су земље манастира Косијерева), *Змињац, Јабуковац, Бауковина* (некадашња земља Ахмета Баука из Никшића), *Вучица, Вукотача* и др. а у Горњем Тупану су њиве: *Мекоте, Крушчица, Јерковина, Дивљака, Сјенокоси, Окрајци* и Поље где се налази црква Св. Јована, црква старих Комненовића. Брда су у Доњем Тупану: *Вардар*, између засеока Дуката, Шурлин Дола, Церовице и Долова; затим *Заљута, Шишковача, Ђуревац, Буковча Градина, Разврше* и *Рашково Брдо*.

У Горњем Тупану су засеоци: *Селина*, где је било и прво настањење Ераковића и Килибарда, који су и осниваоци данашњега села; затим су: *Бобићи, Јелићи, Дуги До* и *Штрпце*. У Доњем Тупану су засеоци: *Дукат* са 5 к. Ераковића и Килибарда, *Долови* испод самога брда Вардара где су Ераковићи, *Ластва* где су Комненовићи, затим *Дубровачки До, Лијерово Поље, Шурлин До, Пушевина, Церовица, Доње Село, Бусак* и *Церак*. Осим 4 куће Спасојевића, чији је предак Бошко дошао из Марковине са гуслама и ушао у кућу једнога отсељенога Комненовића, од којих данас неки живе у Ластви, све остале засеоке данас на оба Тупана насељавају Ераковићи и Килибарде.

Породице. — Једна од најстаријих породица у Бањанима је породица *Комненовића* која је живела на Селини на Горњем Тупану. Пре данашњег становништва, пре досељења Ераковића и Килибарда, Комненовићи су се отселили са Тупана. Предање о томе њиховоме отсељењу прича овако: Било седам Комненовића (седам кућа), и почели да граде густијерну (цистерну, чатрњу) и *„заставу"* (уставу) за воденицу. Поделе се у две групе, једни да граде густијерну а други да граде заставу, и набаве девет мајстора из Приморја да то раде. У току рада посвађају се Комненовићи са мајсторима и побију сву деветорицу. Бојећи се освете побегну у Турску у Херцеговску област где их има и данас. Они су оставили куће и све што су имали само да спасу чељад и голе животе. Велестовци са Чева чују да су опустеле куће Комненовића, и доселе се прво на Тупан: Вукота Ераковић и Милош Килибарда и населе се у куће Комненовића, где су веле нашли неугашену ватру на огњишту. Идућега пролећа доселе се још три куће из Велестова а после шест година још две куће. Од ових седам кућа сви су данашњи Ераковићи и Килибарде у Бањанима, којих има око 105 кућа.

Преци *Ераковића* су: Вукота дошао из Велестова — Мирко Вукотин — Суља (Крсто) Мирков — Лазар Сољин — Мијајло Лазарев — Симо Мијајлов (човек од четрдесет година) и Лазар Симов (1940 г. дете од 7 година). Веле да се Вукота доселио из Велестова на Тупан пре 180 година, а толико отприлике износи и шест појасева по 30 година од појаса до појаса, или 7 појасева по 25 година. По другом предању прича се да су из Велестова дошли од Ераковића Марко и Туро, а од Килибарда Живко, Перо и Радуле, и настанили се у Горњем Тупану у опустеле куће Комненовића у којима су и ватру затекли. Причају даље да су ови Велестовци имали уговор са Османом Шеовићем из Корјенића да се населе на Османову земљу на Горњем Тупану. Они су се прво настанили на Селину, а одатле су се после растурили по Горњем и Доњем Тупану. По трећој верзији Ераковићи и Килибарде су од два брата од којих је један био „ерав" (разрок) а други *килав*. Од еравога брата су Ераковићи а од онога другога Килибарде. По четвртој верзији, која изгледа да је највероватнија, *Ераковићи* су у Бањанима пореклом из Велестова, са Чева а старином су са Његуша. Предање гласи: неки Ерак дигне се са Његуша и отсели се у Велестово. Насели се у Брешков До. По овоме Ераку прозвали су се Ераковићи. Они, иако су са Његуша, нису род оним

Ераковићима (Петровићима) који су старином, како веле, испод Његоша. Од Ерака у Брешковом Долу народи се читаво село и отешња, те онда једни отселе се у Брда — Бјелопавлиће — у село Богмиловиће а други у Бањане и ови се настане у село Тупан. Ђоко Радов Ераковић, који је имао 1912 године 75 година старости, вели да је његов деда Марко, отац Радов, од пола године донет у Бањане. И Раде је још ишао и купио кесим од свога имања у Брешковом Долу за време Св. Петра и владике Рада. Преци су ове породице, у колико ми причаше Ђоко Радов: Ерак — Томаш Ераков — Станоје Томашев — Марко Станојев — Раде Марков — Ђоко Радов. Раде је имао сина Марка а Марко Јакова и Јаков Стевана који 1940 године имао ско 40 година.

Килибарде су род Ераковића и то блиски род. До почетка овога века они се као рођаци нису узимали. Прво су се узели двоје „погрешком" па сад је већ почело помало и без погрешке. Ераковићи хоће да им Килибарде нису крвни род, него нешто као под своје узето па стога причају разне приче о пореклу ових. Једни причају да су Килибарде од ћерке Еракове која је била удата за некога кршнога момка из Котора. А Ђоко Радов Ераковић причао ми је да се неки Ераковић, док су још живели у Брешковом Долу, скоро истражио. Од њега остало само једно мало и нечемурно мушко дете, које је имало повелики трбушчић, па га деца звала трбоња, килоња. Овај кад одрасте развије си и постане први момак у селу. Ожени се и добије неколико синова. Његово потомство по оном надимку трбоња-килоња добије презиме Килибарде. Ово је друго тачније, јер да нису исто братство, они би се између себе још много раније орођавали — женили и удавали. Данас су Килибарде исто важна и чувена породица у Бањанима као и Ераковићи а од ових су многобројнији. Ераковићи и Килибарде су, према овоме, род. Сви славе Арханђелов-дан а прислужују Пантелијев дан (27 јула) (има их 85 к.). Ераковићи су у Бањанима: *Марковићи, Пејовићи* (3 куће), *Живковићи* и *Туровићи*. Јевто Пејовић, ранији племенски капетан, старац од својих 85 година (1940 г.), је Ераковић, па по деди Пеју прозвао се Пејовић. Он вели да су се Ераковићи доселили у Бањане пре 170 година.

Остатак *Комненовића* са Тупана су потисли Ераковићи и Калибарде и ено их данас у засеоку Ластви при планини Обљају. Комненовићи су зидали цркву Св. Јована на Горњем Тупану а цркву Св. Ђорђа у Доњем Тупану зидали су Вујадиновићи, од којих данас нема никог у Бањанима.

Осим Ераковића и Килибарда (Килибарда има више кућа у Коњичкој Ћуприји на граници у Херцеговини) на Тупану живе: *Манојловићи* (1 к) Никољ-дан, а прислужба Николице 9. V, Херцеговац; *Спасојевићи* (3 к.) из Велестова, из Марковине, слави Арханђелов-дан и Пантелијев-дан (узели прислужбу Ераковића); *Мићуновић* (1 к.) слави Арханђелов-дан и Пантелијев-дан; *Николићи* (2 к.) славе Малу Госпоју, од Николића су из Жупе Никшићске; *Баничевић* (1 к.) Цуца, Јован-дан 7. I и Никољ-дан 6. XII; *Сарићи* (3 к.) славе Арханђелов-дан и Илин-дан, из Велестова су; *Пејовићи* (3 к.) од Ераковића су. Тупањани у Требињу и у Билећи су из Бањана са Тупана од Комненовића.

4. Кленак

Кленак се налази на југозападној страни Горњих Бањана, између *Малог Вјетрнога, Стражишта, Кленачкога Брда* и *Каменице*. Средиште му испуњава карсна таласаста висораван Вигњишта са средњом надморском висином од око 1000 м. Село се дели на засеоке: *Подљут* (Подљути), *Вигњишта*, у средини села су *Дрпе, Глушчевина*, испод Великога и Малога Вјетренога, *Боботуље* при Стражишту, *Зечевина* при брду на средини Дрпа, *Обљај, Трума* и *Ластва*. У селу имају две слабе пишталине: *Кленак* и *Крушка*. Има велика локва *Кленачка Врбица* са које се водом служе Дрпе и околни крајеви. Многе куће имају густијерне, али поред свега тога село је оскудно водом.

Куће су растурене по селу, да се с једнога места не може видети ни десет кућа наоколо. Њиве су по селу око кућа а између њива има помало и ливада. Главне су ливаде по Сомини; јагњило и остале споредне зграде су уз куће у селу, а јагњила има и у Сомини. Брда су Стражиште, *Кокот* (овде је градина Херцега Стјепана) и *Вјетрно*. Планина кленачка је у Сомини. Она је издељена на породице око 1885 године и тек после тога, око 1890 г., начињена је једна кућа у њој за зимовање.

Село је основао *Мулина*. Предање вели да су се доселила три брата из Старе Србије и од њих су: од једнога Вуковићи на Мекој Груди у Херцеговини; од другога су Матовићи на Велимљу, у Пригредини, а од трећега су Мулине, Кленчани. Мулина се прво настанио на Кленку у Никшићским Рудинама и по овом Кленку Мулинино потомство добило је име Кленчани. Одатле се Мулина преселио на Тупан и настанио на Ћоровини. Са Ћоровине се доцније преселио на

Бањски Кленак, тако прозван по њима самим. Мулине су *Глиговићи* (2 к.) и *Ђурковићи* (10 к.) на Глушчевини; *Бајовићи* (16 к.) и *Лучићи* (17 к.) у Обљају, у Труми и Подљути; *Орбовићи* (12 к.) и *Антонићи* (6 к.) у Боботуљама при Стражишту; *Томашевићи* (4 к.) у Подљути.

Мулина има у Дрпама, у Броћанцу и Сомини, а највише у Вигњишту. Има их преко сто кућа. Сви су један род; не жене се нити удају између себе. Славе Јован-дан 7. I а прислужују Савин-дан. Мулине су затекли на Кленку, у Дрпама, *Зечевиће* у засеоку Зечевини и Комненовиће у засеоку Ластви. Зечевића данас има 24 к., славе Јован-дан а прислужују Савин-дан; а *Комненовића* има 16 к. славе Јован-дан по Божићу а прислужују Јован-дан 24 јуна. Мулина има у Херцеговини преко Требишњице.

5. Сомина

Сомина је ново село. Оно је постало на Кленачким катунима у планини Сомини, у најновије доба. До 1912 г. нико од Кленчана у Сомини није зимовао. У јагњилима проводили су известан део зиме чобани са овцама јер су главне ливаде и сенокоси Кленчана у Сомини. Те године један Орбовић, инокосан, зазими на катуну. У току првог светскога рата још је неколико Кленчана зимовало у јагњилима (зимски станови за овце), а после ослобођења и уједињења, нарочито после 1923 г., када се стање у Црној Гори смирило, велики број домаћина са Кленка начинио је пригодне куће поред јагњила на планини и ту се стално настанио. Тако у току непуних двадесет година од Кленачког катуна у планини Сомини постало је село Сомина од 55 кућа. Куће су подизане уз јагњила и котаре без икаквога реда, због тога село Сомина и не личи на село него на неки разбијени катун. Свако је подизао кућу на својој ливади онде где му је најподесније било са његове чисто економне и радне стране. Сомина је планина са средњом надморском висином од преко 1100 м., стога сељаци или сеју помало овса, ражи и хелде или не. Саде доста кромпира и купуса што добро роди. Сељацима у селу Сомини главно је занимање сточарство. У планини Сомини има воде у локвама и убловима преко целога лета. Од вода најјача је и највећа *Букови Убли* и *Ерцегова Вода*. У сомини се лако праве снијежнице.

Село се дели на засеоке: *Подјеље, Дренова Градина, Јањилишта, Травни До, Суво Поље, Влаке, Штрбачки Крајеви, Букова Главица*. Куће су растурене по овим засеоцима.

Свако је подизао кућу са потребним другим стајама на својој ливади без обзира да ли има кога у близини или не. Планински људи и сточари не воде рачуна о комшилуку. Скоро су најзадовољнији кад немају никога у близини. Ливаде су у Сомини: *Лука, Магљени До, Штирни До, Тисови До, Јајча До;* брда су: *Рињица, Тиквина, Маглена Гора* и *Суви Врх.*

У селу живе: *Томашевићи* (9 к.) од Томашевића са Кленка; *Зечевићи* (11 к.) од Зечевића са Кленка; *Орбовићи* (13 к.) од Орбовића са Кленка; *Сарићи* (3 к.) од Сарића са Тупана; *Ђурковићи* (8 к.) од Ђурковића са Кленка; *Глигорићи* (2 к.) од Глигорића са Кленка; *Лучићи* (6 к.) од Лучића са Кленка; *Бањовићи* (2 к.) од Бањовића са Кленка и *Антовићи* (1 к.) од Антовића са Кленка.

6. Мацавари

Село Мацавари је у благој плитској долини испод брда Равнога Дола, Тисовца и Обљаја. На истоку села је Пелина *Продо, кроз коју иде пут за планину.* Село има две заједничке грађене воде *Дубеницу* и *Сечивицу.* Куће су растурене по једна, највише по две, по целоме селу без икаквога реда. Њиве су и ливаде по селу и око њега. Ливада има по Братогошу и при Тисовцу: *Брезови Доли, Равни Доли* и *Лисни Доли.* Појате, јагњила и стаје су у близини кућа. Село се дели на два велика засеока: *Перовићи и Мирковићи* са много крајева. У засеоку Перовића крајеви су: *Старо Село* (седиште Перовића), *Буљин До, Криваљ, Мртви До* (где је највише кућа груписано), *Обљај, Рвана Гора, Рвани До, Братогош;* а у засеоку Мирковића крајеви су: *Пријешца, Лисји До, Велики До, Клопов До* (Дубока Вртача); овде су најбољи сенокоси. Брда су у Мацаварима: *Тисовац, Гостуша, Дебела Љут, Рабетница.* Перовићи и Мирковићи толико су удаљени једни од других да невештом посматрачу изгледају као два засебна села, због тога у званичној статистици од 1931 г. нема села Мацавари но стоје села: Мирковићи и Перовићи.

На Старо Селиште, где су некада живели неки Мацавари, доселе се пре једно 180 година два брата Мирко и Перо из Дола Пјешевачкога. Прво се населе на Лукачевину и на Мацаваре. Пошто се намноже, поделе се и од Пера су Перовићи а од Мирка су Мирковићи; по њима се и крајеви села прозову: *Перовићи* и *Мирковићи.* Донели су са собом своју славу Јован-дан Пјешивачки (23. IX) а прислужбу Јован-дан (7. I). Доцније су променили и узели Јован-дан зимњи за славу а јесењи, Пјешивачки, за преславу. *Перовића* има 41

кућа а *Мирковића* 30 кућа. Преци Перовића су: Перо-Савић-Тодор-Јоле-Никола-Максим (1940 г. од 61 године)-Филип.

7. Миљанићи

Миљанићи су северно од селишта Русеновића, у плитској долини под Голом Главицом. Изнад села је Дубоки До и веле да су Миљанићи ту прво подигли кућу. Русеновићи су били једно од најстаријих насеља у Бањанима. Данас је то селиште по коме се налазе неке зидине и једно старо црквиште. Положај Русеновића је леп и село је било у присоју. И данас по селишту има много дрвета дивљих трешања, које они зову сремсле. Миљанићи пију воду из густијерна. Густијерна има заједничких а има и посебних. Кад је сушно лето, те густијерне пресуше, сељаци се завлаче по пећинама и траже подземну воду или иду за воду на Црни Кук или на чесме у Сриједе или под Његош, а свако је од тих места удаљено од села по 10—15 км. Село је голо и без дрвета; дели се на засеоке: *Русеновићи, Мужевице, Горње* и *Доње Дубочке, Пиревци, Јасен, Копље и Букоров До.* Куће су без икаквога реда растурене по селу. Њиве и ливаде су по селу и око кућа. Ливада има испод планине и у планини. Појате за сламу и говеда, јагњило за овце и колибе за лето су у селу и око кућа. Ливаде су: *Брезова Дола, Пећа Долина,* Златна Страна, у *Дубочкама, Планиница* и *Сриједе; њива Мокри До;* брда: *Букови Крај, Копље,* Крај Циганке и *Церово Брдо.* Планина Миљанића углавноме је *Јеловица.*

Порекло становништва. Миљанићи су старином са Чева из Катунске нахије. Чевљанин Милисав дође у Бањане и најми се у бана Русена да му ради. Био је здрав и отресит момак, вредан и послушан, а бан је имао од деце само једну кћерку која је била крива и звали је због тога Боренгуза. Она се заљуби у Милисава и узму се. Имали су шест синова и како су сви били здрави и отресити, стану отимати земље од суседа, па најпосле Миле (Миљан), најмлађи син Милисављев, заузме сву земљу деде бана Русена и по њему се сви потомци Милисављеви прозову Миљанићи а по њима и њихово село прозове се Миљанићи. По другом предању прича се да су се доселила три брата са Чева (или из Велестова) у Бањане и најмили се код бана Русена да му раде. Овај их прими и размести по раду. Мрка пошље на Планик у Петровиће и од њега су Мркајићи, Бјелана стави у Велимље и од њега су Бијеловићи, а Мила, Миљана, задржи код себе. Бан Русен имао је јединицу ћерку Боренгузу, била је крива

па су је тако звали. Миле и Борена се загледају. Прво су имали једно дете „погрешком" а после се узму. Још су имали шест синова. Од онога првога су Миловићи, а други наследе земље бана Русена и по једноме од њих, Миљану. потомци им се прозову Миљанићи а по њима и село Миљанићи. Данас има Миљанића 65 кућа и то је једна од многобројних породица у Бањанима. Миљанића има по свима српским земљама. Не узимају се између себе. Род су Миљанића: *Обренићи, Радовићи* (8 к.), *Настићи* и *Шундовићи,* а даљи су им род Бијеловићи и Мркајићи. Иако има између њих 14—15 колена, не жене се нити удају једни од других. Сви славе Јован-дан (7. I) а прислужују Илин-дан. *Огњеновићи* (9 к.), *Косановић* (1 к.), од ових је Косановића херцеговачки митрополит Сава Косановић, и *Радојевићи* (2 к.). Ове три последње породице су један род, старином су из Боке Которске и зато Огњеновиће понеко зове „Латини". Сви славе Никољ-дан (6. XII) а прислужују Петров-дан. Преци Миљанића су: Миле-Мрако (кога су никшићски Турци набили на колац) — Ристо — Спасоје — Божо — Раде — Јевто — Гишан — Ђоко (1940 г. човек од 45 година). Муслимани: Дрљевићи и Јусуфовићи у Билећским Рудинама су од Миљанића из Бањана.[1])

8. Копривице

Копривице заузимају северни део Бањана и по простору, као и по броју кућа, је једно од највећих села у племену. Састављено је од Реновца и Шака. Реновац захвата доњи, јужни део села и добио је то име по многоме рену који расте сам по њивама и не може се искоренити (веле, више има у Реновцу рена него у свој Црној Гори). Реновац је био средиште села а данас у њему има свега 9 кућа, које су растурене без икаквога реда по крају долина и пространијих плитких вртача и по странама благих коса. Шаке су горњи, северни део села. Куће су у њима растурене у долинама и по странама брда Шака-Љут. По селу има помало шуме. У Шакама има 24 куће. А цело село Копривице броји 119 домова, те се може онда претставити колики простор село захвата кад су центри села Реновац и Шаке свега са 33 куће. Са југа до на врх села, на северу, сигурно има 10 км., ако нема више. Село пије воду из густијерна или снијежницу. Имају заједнички сеоски убао у Смрдељу а имају и ове локве: *Дубеница, Врандук, Марића Локва, Смрдељ* и *Заимо-*

[1]) Ј. Дедијер, Билећске Рудине: Насеља срп. земаља, II књ. с. 807.

вица. Кад им на великим сушама свуда воде нестане, онда носе воду и за кућу и поје стоку на Црном Куку, јер имају удео у њему као и остала главна бањска села.

Њиве су у селу и око села а између њива има и ливада. Главне су им ливаде у планинама. *Капавици, Брезовим Долима, Слемену,* по *Бањачким Доловима* и Брековцу и по Зауглинама до Црнога Кука. Засеоци су у селу: *Реновац, Шаке, Црни Кук, Милогора, Бањачки До, Шљеме, Капавице, Лисји До, Церово Брдо, Бјела Градина, Рукавице, Чиста Влака, Брековац.* Ливаде су у селу: *Бојиште, Потрке, Раздоље, Зауглине;* њиве су: *Звјездан, Разбуљевина, Дуги Доли, Ластва;* брда су: *Јеловица, Шака-Љут, Грабова Главица, Међугорје, Водна Градина, Ћућурача, Љубинкова Градина* и *Кобилово Брдо*. Копривице немају планине у Бањанима. Они су имали планину у Пиви (у Пивској Планини) заједно са пивским Копривицама, па када су се раздвојили, они се поделе тако да бањске Копривице оставе пивским Копривицама сву планину њихову у Пиви а ови њима зиратну земљу у Бањанима: њиве и ливаде. Бањске Копривице до 1912 г. ишли су у Пиву и добијали аренду од својих земаља.

Порекло становништва. Копривице причају да је њихов прапрадеда био син Јеле Сандаљевице. По удадби Јелиној за Сандаља Хранића, она затрудни и побегне од мужа из Кључа у Гацку, преко Бањана за Зету. У путу роди мушко дете и баци га у Коприве покрај пута у Реновцу. Наиђу пролазници, узму дете и однегују га. Од овога детета из коприва веле да су Копривице. Друго предање вели да је Јела родила дете на путу близу садашњега засеока Кореновца и бацила га у коприве близу пута. Па се после сажалила на то дете и дала једној девојци дукат да јој прихвати дете. Девојка прими дукат (по томе дукату, веле, прозвало се једно село у Бањанима) и дете однегује. Пошто оно одрасте врати се у место Реновац где се и родило и од тога су детета из коприва постали Копривице. Колевка Копривица је Реновац и Шаке. Одатле су се раселили по целим Бањанима. Има их око 110 кућа. Они се деле: на *Поповиће, Ивановиће, Гројиће* и *Ћосиће*. У селу се између себе тако зову: кад Поповић иде у Ивановиће вели идем у Ивановића, а тако и Тупањани кажу идемо на славу у Ћосића. Међутим изван села сви се кажу Копривице и воде се у званичним књигама сви као Копривице. Све Копривице славе Св. Николу (6. XII) а прислужују Николице (9. V). Иако има међу њима и 15 колена, не узимају се међусобно. Ове године (1940) било је у селу 109 кућа Копривица.

Копривице на Мекој Груди у Билећским Рудинама су од Копривица из Бањана.[1]) По предању, у Бањанима, од Копривица су *Обреновићи* у Србији. Деда кнеза Милоша додигао је у Србију. Кнез Милош звао је Благоја Копривицу рођаком и као таквог га је дочекивао и стимавао. Генеалогија Копривица је: поп Никола — поп Иван — поп Станиша — кнез Јевто — поп Сава — поп Крсто — Андрија — поп Спасоје — поп Иво —Андрија (1940 г. младић од 17 год.).

9. Ријечани

Село захвата пространу увалу између Црнога Осоја и Рашкова Брда. Увала има правац З—И а испуњена је плитким и дубљим доловима, између којих се налазе црне камене карсне главице, неке под шумом а неке голе. Увала има облик проширеног речног корита са доста равним тлом. По странама Црнога Осоја и Рашкова Брда према Ријечанима има прилично питоме шуме: цера, јасена, клена, јавора, леске. На кишама вода у Ријечанима „подустане" по неколико пута с јесени, с пролећа и зими, и поплави целу долину. Вода јурне из пећине на Пождрење у Ђурђевом Долу и тече низ Ријечане као река. Воде подустану на кишама само кад дуне југозападни ветар, иначе поплаве нема макар киша падала више дана. Воде у селу су све грађене; има више локава и један велики општи убао баш на путу испод кућа Андријашевића. Близу овога убла био је римски кастел на староме путу, који је ишао од Дубровника на Требиње преко Ријечана на Рињане и Оногошт а одатле за Плевља.

Куће, стаје и јагњила налазе се по странама околних брда, јер по дну увале не сме нико да подиже кућу због поплава. Њиве и ливаде су око кућа, испод кућа и по дну увале. Село се дели на Горње и Доње Ријечане. Засеоци су у селу: *Раданов Нуго, Ратково Брдо, Будетина Градина, Мекића До, Дренетина Градина, Андријашевићи, Маочићи* и *Балосаве*. Село је толико раширено да по попису од 1921 г. један део припадао је (8 кућа) Велимској општини а други већи (22 куће) Општини граовској; а по попису од 1931 г. цело село припало је општини Граовској, иако се одувек рачунало, као што се и данас рачуна, као бањско село. По селу има доста старих зидина, неке су сасвим затрпане земљом а неке по пола вире из земље. Изгледа да су Ријечани били насељени и за време римске управе.

[1]) Ј. Дедијер: Билећске Рудине, Насеља срп. земаља, књ. II, с. 890.

У селу живе *Вујачићи,* славе Никољ-дан (6. XII), од Вујачића са Граова, и *Андријашевићи,* славе Ђурђев-дан, старином су Дробњаци. Свега има 40 домова, Вујачића 26 а Андријашевића 14. Село је врло сиромашно. Често поплаве односе у шкрапе, пећине и поноре оно мало црнице што се добија било ђубрењем било трулењем лишћа и осталога. Ријечани су хумнији но остали Бањани. Добили су, без сумње, то име због воде која јурне на поплавама из Прождреља и тече низа село као река.

10. Броћанац

Село је у плочастој, таласастој заравни између Скорча Горе са југа, Вјетрнога Брда са севера, Тањурева Брда са истока, Гребац и Ђуркова Градина су на западу. Село заузима велики простор и засеоци села су врло удаљени једни од других; управо се не зна где су границе тих заселака. Отуда је испало да је село Броћанац, по попису од 1921 г., припадало трима општинама: Велимској са 10 к., Граовској са 28 к., и Рудинско-трепачкој са 102 куће, све у срезу Никшићском. А по попису од 1931 г. већи део Броћанца припада општини Рудина—Трепачкој а мањи Граовској, а сасвим је испао из општине Бањске. Међутим је Броћанац село Бањско па иако административно припада другим општинама. Село има добру грађену воду. Њиве и ливаде су по селу, а катуни су у Бијелој Гори и на Црном Куку. Бијелу Гору су уступили Граовљанима, пошто су с њима ступили у заједницу, а Црни Кук им је остао као њихова стара планина. У селу живе *Бањевићи* са Кленка (11 к.), *Јаничићи* (5 к.) из Корјенића из Херцеговине, своје се са Бакочима из Клобука. Од ових су Јаничића Аничићи у Србији у Књажевцу на Тимоку и Аничићи, некада чувени Срби, трговци, у Трсту.

Б. Доњи Бањани (Доњо-Бањци)

11. Петровићи

Село захвата плочасто и вртачасто земљиште испод брда Св. Илије, његову осојну страну, и присојну страну брда Стражишта. Између ове две стране протеже се увала — долина — испуњена широким, плићим и дубљим вртачама — доловима доста плодним. Село се протеже од истока ка западу, између села Броћанца и реке Требишњице, и између Стражишта и Парешкога Дола: С—Ј. Осојна страна брда

Св. Илије и многе главице по селу састављене су од плочастога кречњака који се дао на пасове. По селу има прилично шуме и зеленила, особито осојна страна, и ово је једино село у Бањанима које мало личи на право село. Село има од севера ка југу преко 12 км. а од истока ка западу више од 15 километара. Кроза село води И—З и колски пут и железница.

Петровићи имају, по пореском списку од 1940 г., 133 куће. Оно се дели на засеоке: *Успутница, Дријен, Ковачева Градина, Мокри До, Ступи, Кулиновићи, Кнеж До, Косијерево, Планик, Мркајићи* и *Груда*. Првих седам заселака су на осојној а друга четири на присојној страни брда Св. Илије. У селу имају три слабе живе воде. Прва је од ових *Отињина* под Плаником са западне стране. На ову воду имају право свега три братства са 30 к. Они деле воду по бурилима на домове тј. сваки дом (кућа) добија подједнак број бурила без обзира на број чељади. Ово се чини кад вода дође на дало. Друга жива вода *Потајник* такође има мало воде. На ову воду имају право само три куће Васиљевића. И трећа је *Сопот*, чесма, западно од Планика, код кућа Кнежевића. На воду са Сопота имају право Кнежевићи, Пејовићи и Поповићи. По пресуди Богдана Дробњака (од 1880 г). кад се ови намире са водом, онда сви околни сељаци имају право да по реду узимају воду са Сопота. Као што се види, и ове су живе воде врло слабе, стога сваки домаћин има уз кућу и густијерну.

Њиве и ливаде су по селу око кућа и између кућа. Планина им је *Утес*, нема воде, но се народ служи снијежницама и локвама. У оскудици воде они иду за воду на Црни Кук. Њиве су: *Купиновац, Ђурков До, Винодол, Успутница, Љесковац, Пиперовац, Дочић, Мокри До* (у њему има нека мала пиштalина), *Поткрање, Ступи, Посаонице, Миљанов До, Кнеж До* (ово је највећа њива у Петровићима), *Брда Мишковића* на Планику, *Јабуке, Вучиполье, Препенов До, Криви До, Трнови До, Парешки До, Селина* и *Груда*. Ливаде су: *Бара Косијеревска, Загуље* код манастира Косијерева (у Дробњаку било је село „Загуље", данашњи Мљетичак, а и данас постоји „Загуљски Поток") Брда су: *Св. Илија, Ђуркова Градина, Вјетрено, Стражиште* (граница између Горњих и Доњих Бањана), *Планик, Осоје, Скорча Гора, Градац, Бакрач*.

Петровићи су најхумније село у Бањанима. Са северне и источне стране заклоњено је од хладних ветрова брдом Св. Илија и Стражиштем. Снег се не задржава, но одмах копни. Овце могу увек да пасу. Успева све воће, сва зелен

и све врсте жита; има лозе: *одрине* и *черјени;* грожђе сазре и добро је.

Становништво. — Као најстарија породица у Петровићима, а тако и у целим Бањанима, сматрају се *Парежани* код Бан-Вира, у дну Бањана. Пареж је брег, на левој страни долине реке Требишњице; ту су Парешке Стране а у дну тих страна је Парешки До. Између Парешких Страна и Парешкога Дола налазе се Селине, првобитно станиште свих Парежана. Један део Парежана се одатле отселио у Завође у Билећи, где их има и данас и зову се Парежани, а остали су *Мишковићи* (2 к.) на црквеној земљи на Брдима Мишковића, више Косијерева, и *Кокотовићи* од којих има само 1 кућа у животу на Успутници у Петровићима. Остали Парежани су се отселили у Никшиће и Невесиње. Ова три братства: Парежани, Мишковићи и Кокотовићи један су род. Увек су заједно живели на Парежу. На Парежу је црква Св. Томе, коју су, веле, они подигли. Св. Тома је њихова слава а прислужба Петров-дан. Парежани у Невесињу славе Св. Лазара — Лазареву суботу. Некада су Парежани били врло богати а данас су сиротиња. Причају да је некада цркви Св. Томе на сабор долазило по 7 седленика са сребрним седлима. Игуман манастира Косијерева, Теодосије Мишковић, Парежанин, био је чувен човек и учинио манастиру Косијереву велике услуге. По облику и стасу Парежани се разликују од осталих Бањана. Парежани у Бањанима су кратка раста, здепасти, широких леђа, дебелих ногу, дебелих усана, зелених очију, јако црномањасти. Од Парежана се нико у Бањанима није женио нити им девојке давао до један прошле 1939 г. Парежани су себе сматрали за нешто више од ових „дошљака" из Црне Горе, а Црногорци пак себе за нешто много више од Парежана, те се нису мешали, што је ишло на штету Парежана. Деца ових староседелаца Парежана, у почетку рада у школи, су бистра, схватљива и окретна, а после, у 14 и 15 години, заостају много иза својих другова. Једном речи, како веле Бањани: ове су се наше старе породице изметнуле, а ово је дошло отуда што се нијесу „мијешале" са нама и што су остаци некога старога другога народа. Парежанима су род: Бабићи и Авдићи на Планој и Зимоњићи у Гацку. Преци ових су из Парежа побегли у Глумину, ту живели 30 година, а одатле се преселили у Паник. Парежани у Зајечару су из Бањана.[1])

[1]) Ј. Дедијер: Билећске Рудине, Насеља срп. земаља, II књ. с. 807.

Остала братства у Петровићима млађа су и по предању, зна се одакле су и приближно време када су се настанили ту. Тако по причању Петра Пејовића (1912 г.) *Доње-Бањци* су се доселили од Бањске искрај Косова, из Старе Србије. Доселио се Грбо, а тако је назван по томе, што му је једно уво отсечено на Косову. И данас има у Петровићима место које се зове *Грбов До и Грбова Градина,* где се Грбо прво настанио. Од Грба су *Кнежевићи* на Стражници у Ступи и у Кнеж Долу (23 к.), *Поповићи*[2]) у Кулиновићима (15 к.) и *Пејовићи* у Парешком Долу (10 к.), сви су један род, славе Јован-дан (7. I) а преслава им је Арханђелов-дан; даље од Грба су: *Пејовићи* (8 к.), *Јововићи* (7 к.) и *Марковићи* на Успутници (18 к.), један су род, славе Јован дан (7. I) а прислужба Св. Сава. Кнежевићи веле да су дошли са Косова право овамо и једни се по неком своме попу прозвали Поповићи а други по Пеју Пејовићи. Старо им је презиме било Мијовић. Ових од Грба има око 115 кућа. Сви славе Јован дан (7. I) а прислужбе су им: Арханђелов-дан, Госпођин-дан (15. VIII) и Савин-дан. Преци Пејовића на Успутници су: Ристо — Марко — Јово — Пејо (по овоме прозвати Пејовићи — Станко — Пејо — Петар — Никола (1912 г. момак од 25 г.). *Васиљевићи* (13 к.) на Мокром Долу. Пре 80 година презивали су се Иванишевићи. Род су са Кецојевићима у Пиви. И данас један Кецојевић живи на Мирушама где су прво становали сви Кецојевићи. Славе Јован-дан (7. I) а прислужба им је Велика Госпођа. *Мркајићи* на Планику и у Скорча Гори (27 к.) један су род са Бијеловићима и Миљанићима. Не узимају се међу собом, славе Јован-дан (7. I) а прислужба Илин-дан. *Кривокапић* (1 к.), Мањак (ово му је надимак) је од Кривокапића из Цуца, слави Јован-дан (7. I) а преслава Никољ-дан (9. V). *Ковачи* (ово им је презиме) (11 к.) под Ковачевом Градином код железничке станице у Петровићима (надморска висина станице 724 м), старином су из Ржаног Дола искрај Подгорице а род су са Деретићима који живе на Ораовцу у Херцеговини. Ковачи су дошли као занатлије — ковачи — и село их је мало одбацивало. Први Ковач, кад је умро, нису дали сељаци да се укопа у сеоско гробље. Један Васиљевић, трезвен човек, да једном Ковачу ћерку за жену и да му гроб где су се Ковачи доцније укопавали. После је то попустило и они су данас пуноправни и равноправни грађани у селу. Доселили су се у Петровиће, по њиховом причању, пре једно 160 година. Преци су им:

[2]) Ibidem: од Поповића су Џомбе у Љубомиру, с. 820.

Аћим — Лазар — Драго — Мато — Лабуд (1940 г. момак од 30 година). Старије претке, вели, не знају. Славе Јован-дан (7. I) а прислужба Велика Госпођа. *Јаничић* (1 к.) дошао на мираз у Петровиће и живи на Кулиновићима. Мајка Јаничића из Петровића удала се за једнога Јаничића у Брођанцу. Род јој у Петровићима изумре и она се са мужем и децом досели на своју очевину. Ту овај Јаничић из Брођанца, из суседног села, добије сва права у планини, у сеоским водама и у свима другим сеоским заједницама, која је имао род његове жене. Дакле у овом случају домазет добио сва права свога таста — посео је тастово огњиште. Исто тако и иноплеменик, кад „пошеде" тј. купи кућу, огњиште и кућни миљ у некога Петровића он поседује, добива сва права у сеоским комунима. Овако је у Петровићима али не у целим Бањанима. *Драганићи* (12 к.) су (по причању Рада Драганића, човека врло трезвеног) родом од Новога. Одатле су се преселили у Нудо у Корјенићима и ту подигли цркву Св. Арханђела Михаила, па из Нудола прешли на Вилусе где су подигли цркву Св. Матије. Из Вилуса су пребегли у Петровиће и ту се настанили на Дријену где и данас живе. Драганића има у Русији, Србији, где су последњи одигли 1904 г., такође у Хрватској. По другом предању Драганићи су исти род са Елезовићима из Под-Љути, засеока села Велимља и дошли су из Старе Србије у Граово, па на Вилусе а одатле у Петровиће. Славили Матијев-дан а прислуживали Арханђелов-дан па променили и данас Драганићи славе Арханђелов-дан, а прислужују Матијев-дан. Две куће Драганића живе у Брођанцу. У срезу Карловачком, у Загребачкој области има село Драганићи. Становници овога села презивају се Драганићи. Има их и православних и римокатолика. Др. Константин Драганић, директор гимназије у пензији из Загреба, из тога је села, православни је Србин и вели да су се његови преци доселили са југа, из Црне Горе или Херцеговине, као ускоци. Кретали су се на север испред турске најезде, ту су се задржали и читав крај заузели. Данас има неких седам насеља око села Драганића са истим именом: *Драганићски Дубравци, Драганићски Гољак, Драганићски Гуци, Драганићски Луг, Драганићски Мрзљак, Драганићски Врх, Драганићско Градиште* са близу 400 домова по статистици од 1921 г. Драганићи су дошли у Хрватску као православни па доцније једни примили римокатоличку веру, једни прешли у унијате а један део остао и даље православан.

У Петровићима имају четири цркве: једна на Дријену, Св. Јован; друга је на Стражици Св. Арханђела Михаила;

трећа на Планику Св. Илије а четврта је Св. Тома у Парешком Долу у развалинама. Црква Св. Јована на Дријену, по предању, зидана је одавно. Оправка је извршена пре 200 година и оправили су је Петровићи. Вредно је напоменути да се ниједно братство нити која породица у селу Петровићина не презива: „Петровић".

РЕГИСТАР
ЗА БАЊАНЕ*

Скраћенице: **с.** = село; **з.** = заселак; **кр.** = крај; **п.** = породица; **пл.** = племе; **в.** = варош; **бр.** = брдо; **план.** = планина; **гр.** = градина, градац; **њ.** = њива; **л.** = ливада; **д.** = до, долац, долови; **г.** = гомила; **Г.** = Горњи; **Д.** = Доњи; **м.** = место.

Авлијаши, п. у с. Војвковићима у Сарајевском Пољу: 355.

Алипаша Ризванбеговић, везир херцеговачки: 369.

Андријашевићи, з. Ријечана: 389.

Андријашевићи, п. у с. Ријечанима, родом из Дробњака: 390.

Архив Дубровачки: 314.

Аустрија: 311.

Аџићи, п. у с. Лисини у Пиви: 354.

Антовићи, п. у с. Сомини: 385.

Бадовина, м. у Бањанима, где су куће потомака Бана Русена: 333, 337.

Бајов камен, м. у Бањанима: 312, 313.

Бајчеће, п. помиње се 1597 г.: 314.

Бакочи, с. више Рисна: 352, 379.

Бакрач, бр. у с. Петровићима: 391.

Балканско Полуострво: 307, 335.

Балосаве. з. у с. Ријечанима: 327, 389.

Балошићи, п. (види Томићи): 350.

Бан–Вир, вир у реци Требишњици: 312, 392.

Бан Русен: 314, 333.

Баничевић, п. на Тупану, старином из Цуца: 383.

Бањани, пл.: 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 316, 317; границе: 312, 318, 319, 323, 328, 378; подела племена: 315; братства: 333; занимање: 349; сточарство: 359; земљорадња: 360; занатство: 361; саобраћај: 362; психичке особине: 363; племенска солидарност: 363; школе: 365; живот народни: 366; обичаји: 367.

Бањачки Долови, л. с. Копривица: 388.

Бањачки До, з. с. Копривица: 388.

Бањска, крај близу Косова: 314, 352, 378.

Бара Косијеревска, л. у с. Петровићима: 391.

Бећевићи, п. са Кленка, живи у Броћанцу: 390.

Бабовићи, п. Велимљу: 377; п. у Обљају, у Труми и Подљути су од Мулина са Тупана: 383.

Бауковина, њ. у с. Д. Тупан, некадашња земља Ахмета Баука из Никшића: 380.

Башагић Сафетбег, писац: 311.

Беркови Доли, њ. у Пригредини: 350.

Бијела Гора, катуни с. Броћанца: 390.

Бијела Каменица, м. у Бањанима: 312, 313.

Бијеле Рудине, део Рудина, ЈИ. од Бањана: 309.

* Писац је дао у штампу овај регистар без претходног одобрења редактора.

Бијеловићи, п. у с. Велимљу, род у с. Миловивићима: 350, 377, 379.
Билећа, варошица у Херцеговини: 310, 383.
Билећске Рудине: део Рудина: 309, 337.
Bitus Danijelis: 314.
Бијела Градина, з. с. Копривица: 391.
Бјелановићии, з. с. Велимља: 378.
Бобићи, з. у Г. Тупану: 380.
Бобоштуља, з. с. Кленка при Стражишту: 383.
Бован Главица, м. у Бањанима: 312.
Бојиште, л. с. Копривица: 388.
Бојовићи, п. у с. Кобиљем Долу: 355.
Бока Которска, област: 352.
Босна: 307.
Братогош, бр. на граници Бањана на С. 312, 313; — кр. з. Перовића, л. с. Мацавара: 385.
Брда Мишковића, њ. у с. Петровићима: 391.
Брезова Дола, л. с. Миљанића: 386.
Брезови Доли, л. с. Мацавара: 385; — л. с. Копривица: 388.
Брековац, з. с. Копривица: 317, 327, 374, 388.
Бријест, њ. у с. Велимљу: 378.
Брођанац, с. у Бањанима: 313, 325, 326, 351, 388; — з. с. Кленка: 327, 333.
Букови Крај, бр. у с. Миљанићима: 386.
Букови Убли, најјача мртва вода у Сомини: 384.
Буковча Градина, главица на граници Требињскога и Никшићскога кадилука: 380; — бр. у Д. Тупану: 380.
Букуров До, з. с. Миљанића: 386.
Буљин До, кр. з. Перовића: 385.
Букова Главица, з. с. Сомине: 384.
Бусак, кр. с. Тупана: 313, 327, 380.
Вардар, бр. у Д. Тупану: 312, 380.
Васиљевићи, п. на Мокром Долу у с. Петровићима: 393.
Васо, родоначелник пл. Васојевића: 354.
Васовићи, п. на с. Будњу у Пиви: 354.
Велестово, с. у Катунској нахији: 352, 381.
Велика Гомила м. у с. Превишу у Дробњаку: 337.
Велики До, кр. з. Мирковића: 385.
Велики Ђуревац, м. у Бањанима: 317.
Велики Кокот, м. у Бањанима: 312.
Велимље, с. у Бањанима — сада подељено у Пригредину и Миловиће: 313, 325, 351.
Велимље, варошица: 313, 325, 326, 351, 375.
Велимско Поље, терен у с. Велимљу: 320, 349, 375.
Велимско Присоје, страна у Пољу Велимском: 320, 377.
Вигњишта, бр. у с. Кленку: 383.
Винодол, њ. у с. Петровићима: 391.
Витанов До, кр. с. Велимља. 327, и њ. у з. Пригредини: 327.
Витковићи, п. у з. Пригредини: 350.
Вјетрно В. и М., бр. у с. Кленку: 383; — бр. у с. Петровићима: 391.
Владимир Трифковић, писац: 314.
Влаћевина, кр. на Гласинцу у Босни: 336.
Влаке, з. у с. Сомини: 384.
Власи Бањани: 314.
Vlaschi de Caton Dragosce de Bagnani: 314.
Воде у Бањанима: 319.
Водна Градина, бр. у с. Копривицама: 388.
Водни До, њ. у Д. Тупану: 380.
Војник, планина између Дробњака, Пиве и Никшићске области: 309.
Врандук, локва у с. Копривицама: 387.
Врело Добрићево код манастира Добрићева у Требишњици: 313.
Врело под Његошем: 317, 322.
Врело Тупанско: 312.
Вујадиновићи, п. у Бањанима се истражила: 315, са Тупана су.
Вујачића, п. у с. Ријечанима, родом је са Грахова: 376, 389.
Вујачић Ристо Милошев, сељак из с. Ријечана: 320, 364.
Вукићева Градина, бр. у з. Пригредини: 350.
Вуковићи, п. на Мекој Груди су од Мулина из Бањана: 393.
Вукота Ераков, оснивалац с. Тупана: 353, 381.
Вукотача, њ. у Д. Тупану: 380.
Вучипоље, њ. у с. Петровићима: 391.

Вучица њ. у Д. Тупану: 380.
Габела, крај код Рисна: 352.
Гаговићи, п. у с. Безују у Пиви: 354.
Гамбеловићи, п. 379.
Гамбетићи, п. у с. Цином Долу и у Пиви су од Копривица: 355.
Главица, м. на коме је в. Велимље: 375.
Гласинац, крај у источној Босни: 336.
Глиговићи, п. на Глушчевини су од Мулина: 384; — п. у Сомини 385.
Глоговац, п. у в. Велимљу: 376.
Глушчевина, з. с. Кленка: 383.
Гола Главица, м. изнад с. Миљанића: 386.
Голија, планина и област у Црној Гори, источно од Бањана: 309.
Голо Брдо, м. на граници Требињског и Никшићког кадилука: 377.
Голочев До, њ. у з. Пригредини: 350.
Гомиле: 335.
Горња Церовица, з. с. Велимља: 378.
Горњи Бањани: 315.
Горњо-Бањци, људи из Г. Бањана: 315.
Горњи Туйан: 381.
Гослићи, м. у Бањанима: 312.
Гоступша, л. с. Мацавара: 385.
Грабова Главица, бр. у с. Копривицама: 388.
Грабовица, м. у с. Кнеж Долу: 313.
Градац, бр. у с. Петровићима: 391.
Граово, пл. у Црној Гори: 308, 311, 352.
Грбань Цвейковић, Бањанинъ: 345.
Грбо, досељеник са Косова: 353.
Грбов До: 393.
Гребница, з. с. Велимља (Пригредина): 327, 378.
Гробље у Д. Броћанцу: 344. — на Дријену у с. Петровићима: 345. — код кућа Елозовића: 340. — Кленачко: 344. — код цркве Арх. Михаила у Пригредини: 341. — у с. Ријечанима: 346. — код цркве Штрбачке: 342.
Грубојева Локва, м. у Бањанима: 312, 313.
Груда, з. и њ. у с. Петровићима: 391.
Дабни До, њ. у с. Велимљу: 378.
Дамјанови Поди, л. с. Велимља: 378.
Дебела Љуйи, л. с. Мацавара: 385.
Дедијер Јевйо, професор универзитета и писац: 311.
Дивљака, њ. у с. Г. Тупану: 380.
До Пјешивачки, одакле су се доселили Перо и Мирко, преци Перовића и Мирковића: 353.
Добри Дуб, м. у Бањанима до р. Требишњице: 312, 313.
Добриђево, м. на десној обали р. Требишњице: 312, 313.
Долови, з. с. Тупана: 326, 327, 380.
Доња Церовица, з. Тупана: 380.
Доње Село, з. Д. Тупана: 380.
Доњи Кијаци, м. близу Његоша: 312.
Доњи Бањани: 315.
Доњо-Бањци (Петровићи) имају удео у комунским шумама: 315, 353.
Дочићи, њ. у с. Петровићима: 391.
Драганић Раде, сељак из с. Петровића, рекао ми је старе границе Бањана: 313.
Драганићи, п. у с. Петровићима. старином од Новога: 393; — отсељени у Хрватску: 393.
Драганићи п. у ср. Карловачком у области Загребачкој; насељавају око с. Драганићи ове крајеве: Драганићски Дубравци, Драганићски Гољак, Драганићски Гуци, Драганићски Луг, Драганићски Мрзољак. Драганићски Врх и Драганићско Градиште 393.
Драгаш, старешина катуна: 314.
Дренейина Градина, з. с. Ријечана 389.
Дренова Градина, з. с. Сомине 384.
Дријен, з. с. Петровића: 322, 391.
Дрљевићи Муслимани у Билећским Рудинама су од Миљанића из Бањана: 387.
Дробњак обл. у Црној Гори: 307. 309, 337.
Дробњаци, пл. у Црној Гори: 311. 335, 350.
Дробњачка Градина, главица у Бањанима: 350.
Дробњачка Међа, коса између Пригредине и Гребнице: 313. 334, 350.
Дробњаачки Градац, врх на планини Јеловици: 317, 334, 350.
Дрйе, з. с. Кленка 326, 327, 383.

Дубеница, грађена вода у с. Мацаварима: 385; — локва у с. Копривицама: 387.
Дубоки До, м. изнад с. Миханића: 386.
Дубочке, восораван пуна вртача у атару с. Велимља: 378.
Дубочке Г. и *Д.,* зас. Миљанића: 326, 327, 378, 386.
Дукаћ, з. Д. Тупана, раније село данас заселак: 313, 327, 350, 380.
Дубровачки До, з. Д. Тупана: 327, 380.
Дубровник, град на Јадранском Мору: 307.
Дуги До, з. у Г. Тупану: 380.
Дуги Доли, њ. с. Копривице: 388.
Дурмитор, пл. у Дробњаку: 309, 335.
Дучића Поље, м. у с. Велимљу, где су биле прве куће Миљанића: 377.
Ђукановић, п. усташа из Херцеговине: 377.
Ђурђев До, м. у Бањанима: 350, 389.
Ђурђићи, брат. у Дробњаку: 350, 354.
Ђурђевац, бр. у Д. Тупану: 380.
Ђуркова Градина, бр. у с. Петровићима: 391.
Ђурков До, њ. у с. Петровићима: 391.
Ђурковићи, п. на Глушчевини су од Мулина: 384; — у с. Сомини. 385.
Ђуров До, њ. у с. Г. Тупану: 380.
Елеза, брат. има у Изгори на Загорју, на Косову у Вучитрну: 378.
Елезовићи, п. у с. Велимљу: 314, 350.
Елезовићи, кр. у с. Велимљу; у з. Миловића: 350, 378.
Ерак, родоначелник свих Ераковића — генеалогија Ераковића: 381, 382.
Ракова Градина, м.: 318, 320, 350, 377, 378.
Ераковићи на Велимљу: 376, су од Ерака са Тупана: 349, 353, 380. — су на Тупану: Марковићи, Пејовићи, Живковићи и Туровићи: 382.
Ердељановић Јован, професор Универзитета, етнолог: 338.
Ерцег Градина, м. у Бањанима: 312.
Ерцегове Воде: 313.
Жупа Никшићка, област близу Никшића:.
Ждрале, п. помиње се 1597 год.: 314.
Заимова Густијерна м. у Бањанима: 313.
Заимовица, локва у с. Копривицама: 387.
Заљута, бр. у Д. Тупану: 377, 380.
Златна Страна, л. с. Миљанића: 386.
Заслай, речица у Корјенићима: 313.
Зауглина, л. с. Копривица: 388.
Звездан, њ. с. Копривица: 388.
Златна Страна, у с. Миљанићима: 386.
Змињац, њ. у Д. Тупану: 380.
Зечевина, з. Кленка: 383.
Зечевићи у с. Кленку: 384; — у с. Сомини: 385.
Зубац Јован, п. на Велимљу: 377.
Иванова Градина, бр. у страни Поља Велимског: 320, 377.
Ивановићи, п. у с. Копривицама су од Копривица из истог с.: 388.
Илино Брдо, план у Д. Бањанима: 312, 317.
„исток" ветар у Бањанима: 319.
исељени Бањани: 354.
Јабуке, њ. у с. Петровићима: 391.
Јабуковац, њ. у Д. Тупану: 380.
Јајча До, л. с. Сомине: 388.
Јаничићи, п. у с. Петровићима: 393, род су Јаничићима из Броћанца: 355, 354. — из Корјенића род су Бакочима из Клобука, род су им Аничићи у Србији и Трсту, Даковићи са Грахова, Кандићи из Вигуса, а ови су од Елезовића и Драганића: 355.
Јањилиште, з. с. Сомине: 384.
Јасен, кр. с. Миљанића: 386.
Јелена Сандаљевица, ћерка Кнеза Лазара а жена Сандаља Хранића: 388.
Јелићи, з. Тупана: 380.
Јелово Ждријело, м. у Бањанима: 312.
Јеловица, план. у Бањанима: 320, 324. 380. — врх на план. Јеловици: 317. — брдо у с. Копривицама: 388. — планина с. Миљанића: 386. — з. с. Велимља: 327, 378.
Јелићи, з. у Г. Тупану: 380.
Јерковина, њ. у Г. Тупану: 380.
Јиречек К., научник, историк: 314.
Јововићи, п. на Успутници у Петровићима су потомци Грбови, раније су се презивали Мијовићи: 393.
Јокановићи, п. на Трси у Пиви: 354.

Јокићи, п. у с. Осијеку: 355.
„југозападни ветар" у Бањанима: 319.
„југоисточни ветар" у Бањанима: 319.
Јусуфовићи, п. мусл. у Билећ. Рудинама су од Миљанића: 387.
Кадилук Никшићски, захватао источни део Бањана: 311.
Кадилук Требињски, захватао западни део Бањана: 311.
Каменица, бр. у с. Кленку: 383.
Капавица, з. Копривица; план. с. Копривица: 374, 388.
Капетина, п. у с. Врело Босне: 355.
Капетинићи, п. у Бањанима: 355.
Капија од Клобука, град Клобук у Корјенићима: 313.
Караџић Вук: 310.
Каштунска Нахија у Црној Гори: 311, 316.
Кецојевићи, п. у с. Пирном Долу у Пиви, — род су са Кецојевићима у Бањанима: 354, 393.
Кијак, врх на Његошу (1592 м): 317.
Калибарда Милош, родоначелник 381 братства Калибарда: — Стојан: 349.
Килибарде, п. род. са Ераковићима на Тупану: 349, 353, 376, 380, 382.
Кленак, с. у Бањанима — пишталина: 313, 325, 326, 327, 333, 351, 383.
Кленачко Гробље у с. Кленку: 337. 383.
Кленачка Врбица, локва која не пресушује: 322, 383.
Клење, стране у Пољу Велимском: 320, 377.
Клопов До (Дубока Вртача), кр. з. Мирковића: 385.
Кљакавица, план. у Бањанима: 312.
Кнеж До, зас. с. Петровића: 391 — њива с. Петровића: 312.
Кнежевићи, п. у Кнеж Долу и Ступима, потомци су Грбови: 393.
Кобилово Брдо, бр. с. Копривица: 388.
Ковач Лабуд, из с. Петровића: 338.
Ковачева Градина, з. с. Петровића: 318, 391.
Ковачи, п. под Ковачевом Градином у Петровићима: 393.
Кокот, бр. са градином Херцога Степана: 383.
Кокотовићи, у с. Петровићима род су са Мишковићима: 392.
Комненовићи, п. у Бањанима: 349, 375, 381, 384.
Коњска Плоча, м. у Бањанима: 313.
Копље, бр. у с. Миљанићима, — врх на планини Његошу: 317, 386.
Копривица, п. има их у с. Удружењу и Циновом Долу, има их у с. Кривоглавицама, у Доброшевићима, у Рогачићима, у Зенику, у Мостару, има их на Мекој Груди у Билећским Рудинама у Вукојевцу код Куршумлије, у с. Балчаку код Прокупља, на Недајном у Пиви; у Гацком под Ивицом, у Босни под план. Велом; у Читлуку у Невесињу: 387.
Копривица Јован, учитељ на Велимљу: 312.
Копривице, п. са Реновца: 349, 375.
Копривице отсељене: 354, 355.
Копривице с. у Бањанима: 313, 324, 325, 326, 333, 351.
Корјенићи, племе у Ј. Херцеговини: 352.
Косановићи, п. у с. Миљанићима старином из Боке Которске: 387.
Косановић Сава, митрополит Дабро-Босански начинио густијерну: 321, 387.
Косијерево, з. с. Петровића: 326, 391, манастир на Требишњици: 312, 327.
Косово, област у Ст. Србији: 314, 352.
Косорићи, брат. у Дробњаку: 354.
Крајмеров До, њ. у з. Пригрединама: 350.
Краљачићи, п. у с. Трси у Пиви: 354.
Криваљ, кр. з. Перовића: 385.
Кривача, испаша с. Велимља: 378.
Криви До, њ. у с. Петровићима: 391.
Кривокапићи (мањак), п. у Петровићима, старином Цуца: 393.
Крунићи, п. у с. Унчу у Пиви: 354.
Крушићи, п. у з. Пригредини. — род са Матовићима у с. Велимљу: 349, 375, 377, 378.
Крушка, пишталина у с. Кленку: 383.
Крушчица, њ. у Г. Тупану: 380.

Кужићи, п. у с. Брљеву у Пиви: 354.
Куленовић, з. с. Петровића: 391.
Куџиновац, њ. с. Петровића: 391.
Куршумлија, варошица у Србији: 354.
кућа у Бањанима: приземљуша: 328; *кућа* на ћелици: 330, — кула: 330.
Лазовића, п. из Херцеговине: 377.
Ластва, з. и њ. с. Копривица: 307, 326, 327, 388; — з. с. Кленка: 383; — з. у Д. Тупану: где су Комненовићи: 380.
Лесковац, њ. с. Петровића: 391.
Лијерово Поље, з. Д. Тупана: 380.
Лиси До, з. с. Копривица: 327; — з. Мирковићу: 385.
Лисни Доли, л. с. Мацавара: 385.
Лубурић, п. у с. Велимљу: 376.
Лука, л. с. Сомине: 385.
Лучићи, п. у Обљају, у Труни и Подљути су од Мулина: 385.
Љубинкова Градина, бр. с. Копривица: 388.
Љубичић, кројач: 377.
Маглена Гора, л. с. Сомине: 385.
Маглени До, л. с. Сомине: 385.
Мали Гребенац, м. у Бањанима: 313.
Мало Вјетрно, бр. у с. Кленку: 383.
Манићи: 356.
Манојловић, п. на Тупану, из Херцеговине: 383.
Маочићи, з. с. Ријечана: 327, 389.
Марића Главица, з. с. Велимља: 377, 378.
Марића Локва, у с. Копривицама: 387.
Марићи, п. изумрла у племену: 356.
Марковићи, п. у Петровићима: 393.
Мартиновић Јован — Скала, п. на лимљу: 376.
Матаруге пл. старо у Бањанима: 335, 349.
Матарушки До, њ. у с. Велимљу: 334, 350, 351.
Матовићи, п. у з. Почивалу, старином од Матаруга: 378; — п. у с. Велимљу: 349, 375, 377, 378.
Мацавари, с. између брда Придоли, Равнога, Тисовца, Обљаја и Пелине Воде: 313, 325, 326, 327, 351, 376.
Мачија Стоја, м. у Бањанима: 313.
Медегаћа До, њ. у з. Пригредини: 350.
Међеђа Каменица, м. у Бањанима: 313.
Међугорје, м. у Бањанима; — бр. с. Копривица: 313, 388.
Мекића До, кр. с. Ријечана: 327. 389.
Мекоте, њ. у Г. Тупану; види Вучја Гора: 380.
Метеризи, види Голо Брдо: 377.
Миловићи, кр. с. Велимља: 326, 327, 333, 349, 351.
Миловићи, п. у с. Воденчиштима, род су Миљанићима: 324, 355, 375, 377, 378.
Миличићи, брат. у Дробњаку (в. Ђурђићи): 354.
Милогора, з. с. Копривица: 388.
Миљан, син Милисава с Чева и Борене ћерке Бана Русена, предак Миљанића: 386.
Миљаниј Милисав, 353, 386 — п. Миљанићи: 376.
Миљанићи с. у Бањанима: 313; п. 324, 325, 326, 327, 333, 351, 355.
Миљанов До, њ. с. Петровића: 391.
Мирковићи, з. с. Мацавара: 333, 385, — п.: 327, 353.
Мируше, м. у Бањанима: 312.
Митровица на Косову: 314.
Митројолија Дабарска: 314.
Мићовићи, п. у з. Пригрединама, досељени не зна се откуда: 376, 379.
Мићуновићи, п. на Тупану, старином Цуца: 383.
Мишковићи, п. у Петровићима: 349, 392.
Мишковић Теодосије, игуман манастира Косијерева: 392.
Мокри До, њ. с. Миханића: 386 — з. с. Петровића: 391.
Мрамор, врх на Његошу (1496 м): 317.
Мркајићи, з. с. Петровића: 397, — п. 393.
Мркајић Лука, сељак из с. Петровића: 393.
Мркајићи, п. у Петровићима, на Скорча Гори и на Планику: 376.
Мркоје, у с. Бојнику а од Мркајића из Бањана: 355.
„мртве воде" (густијерне, убли, локве и снијежнице): 320.

Мр̄тви До, кр. с. Мацавара; — з. с. Перовића: 385.
Мужевице, с. и з. с. Миљанића: 326, 327, 386 — л. у Тупану: 380.
Мулина, дошао са Косова, основалац с. Петровића и прапредак свих Мулина: 353, 383.
Мулина п. има у Дрпама, у Броханцу, у Сомини; — су затекли Комненовиће у Ластви, засеоку с. Кленка; — затекли Зечевиће у з. Зечевине с Кленка; — има их у Херцеговини преко Гребишњице 383, 384.
Мушовићи, п. бегови Никшићски: 328.
Наст̄ићи, п. у с. Миљанићима су од Миљанића: 387.
Невесиње, вар. у Херцеговини: 352.
Недићи, п. у с. Борковићима у Пиви: 354.
Николић, п. на Тупану: 377, 383.
Никшићске Рудине: 309.
Његош, план, у Бањанима: 312, 317, 324, 351, 380.
Обљај кр. с. Мацавара; — 312, 327; — бр. у Бањанима: 382, 383, 385.
Обреновићи, п. у с. Миљанићима: 387, 388.
Огњеновићи, п. у с. Миљанићима су старином из Боке Которске: 387; — у с. Мратињу у Пиви су из Бањана: 354.
Око Добрићево, м. у реци Требишњици код манастира Добрићева: 313.
Окрајци, њ. у Г. Тупану: 380.
Округлићи, л. с. Велимља: 378.
оп̄ис раскопане гробнице у с. Петровићима: 338.
Оп̄ӯт̄не Рудине, предео западно од Бањана: 310.
Орах, з. с. Велимља: 378.
Орбовић, п. са с. Кленка: 384; — оснивалац с. Сомине: 384, 385.
ослобођење од Турака: 368.
Осман Шеовић, ага из Корјенића: 369.
Осоје, бр. у с. Петровићима: 391.
От̄ињина, слаба жива вода у Петровићима: 391.
Пајић, п. из Херцеговине у в. Велимљу: 377.
Парежани, п. у Парешком Долу у Петровићима, род су им Мишковићи и Кокотовићи: 349, 392; иселили се из Бањана: 354.
Парешки До, њ. с. Петровића: 334, 390, 391; — Пареж: 312, 313. з. с. Петровића: 327; — Парешке Плоче: 312; — м. у с. Петровићима: 312.
Пат̄ријарх Јован: 314.
Пејовићи, п. на Успутниици у Петровићима раније се презивали Мијовићи: 393.
Пејовићи на с. Тупану су од Ераковића: 383.
Пејовићи, п. у с. Петровићима: 354,393.
Пејовићи у Парешком Долу и Пејовићи на Успутници су потомци Грбови: 393.
Пејовић Пет̄ар, трг. са Велимља; — 376, Станиша трг. са Успутнице.
Перовићи, з. с. Мацавара: 327, 333, 353, 385.
Пет̄ровићи, с. у Д. Бањанима: 315, 316, 318, 325, 326, 333, 351, 390.
Пећа Долина, л. с. Миљанића: 386.
Пива, херцеговачко племе у Црној Гори: 307, 308, 336.
Пијеровац, њ. у с. Петровићима: 391.
Пиревци, з. с. Миљанића: 386.
Пјешивци, пл. у Катунској Нахији у Црној Гори: 352.
Планик, з. с. Петровића, 393, бр. у с. Петровићима: 322.
п̄леменски комуни у Бањанима су: вода Црни Кук; Арханђелова црква у с. Велимљу; Главица где је варошица Велимље и густијерна задужбина митрополита Саве Косановића: 372.
Плиће, м. у Бањанима: 313, 379.
Погана, с. прво станиште братства Томића у Бањанима: 311.
п̄одизање цркава на старом гробљу: 348.
Подјеље, з. с. Сомине: 384.
Подљӯти, з. с. Велимља: 326; — з. с. Кленка: 383.
Пождреље, пећина у Ђурђевом Долу, з. с. Ријечана, на коју на поплавама вода извире: 320, 389.
Поље, њ. у Г. Тупану; — у овом Пољу налазе се црква св. Јована: 380.

Пойи, з. с. Велимља: 378.
Пойовићи, п. из с. Петровића отселила се у Србију: 354. п. у с. Кпоривицама су од Копривица из истога села: 388.
Посаоница, њ. у с. Петровићима: 391.
„йосунчар“, ветар у Бањанима: 319.
Пойајник, слаба жива вода у Петровићима: 391.
Пойрк, л. с. Копривица: 388.
Пойркање, њ. у с. Петровићима: 391.
Почивало, з. с. Велимља: 327, 378.
Превиш, с. у Дробњаку: 334.
Прейенов До, њ. у с. Петровићима: 391.
Пресечени Његош, м. на план. Његошу: 313.
йреслава (прислуга), обичај скоро као и слава: 367.
Пригредина, з. с. Велимља: 326, 351, 376, 378.
Пријечки Бријег, м. у Бањанима: 312.
Пријешци, кр. з. Мирковића: 385.
Приморје, предео дуж Јадранског Мора од Дубровника до ушћа Бојане: 348.
При Тисовцу, л. с. Мацавара: 385.
Прокуйље, в. у Србији: 354.
Прло, м. у с. Превишу у Дробњаку: 337.
Пусйо Поље, њ. у Д. Тупану: 380.
Пуй сйари: I Дубровник–Требиње–Билећа–Гацко–Фоча–Устибар–Србија–Београд — веза са Цариградским друмом; II Дубровник–Требиње–Пареж–Ријечани–Оногошт –Дробњаци–Врхобрезница–Прије поље — Н. Пазар–Липљан–Скопље — даље за Цариград: 352.
Пуй: Котор–Цетиње–Подгорица–Никшић–Пљевља–Рудо: 352.
йуйеви у Бањанима: 352.
Пушевина, з. Д. Тупана: 380.
Рабейница, л. с. Мацавара: 385.
Равна Главица, врх план. Његоша, висок 1720 м.: 317.
Равна Гора, кр. с. Мацавара; 385 — у з Перовића: 327.
Равни До, кр. у з. Перовића: 385.
Равни Доли, л. с. Мацавара: 385.
Раданов Нуго, з. с. Ријечана: 327, 389.
Raditsky, Пољак, писац: 336.
Радовићи, п. у с. Миљанићима су род Миљанића: 387.
Радојевићи, п. у з. Велимља, род су Огњеновићима: 350, 376, 379, 387.
Радоњић Мираш, срески начелник у Никшићу: 347.
Разбуљевина, њ. с. Копривица. 388.
Разврйје, бр. у Д. Тупану: 380.
Раздоље, л. с. Копривица: 388.
Рашково Брдо, з. с. Ријечана: 389.
Рашка, стара српска област: 307, 311.
Рашково брдо, бр. у Д. Тупану: 312, 380.
Реновац, з. с. Копривица; некада средсело сада заселак: 327, 353, 387, 388.
решење аграра у Бањанима: 369, 372, 374.
Ржани До, с. код Титограда: 352.
Рићани, стара в. у Пољу Никшићкоме: 389.
Рићица, бр. с. Сомине: 385.
Туронйаш, бр. на граници Бањана са С. стране: 312.
Турска, некада суседна држава: 307.
Туйин, в. у Ст. Србији, у Санџаку: 347.
Ћалове Косе, стране Поља Велимског: 350, 377, 378.
Ћоровина, м. у с. Кленку, где су се прво настаниле Мулине: 393.
Ћосићи, п. у с. Копривицама су од Копривица: 388.
Ћоше од Маййијеве цркве на граници племена Бањана: 313.
Ћулаица, п. у в. Велимљу, отселила се: 376.
Ћурино Мало, м. у Бањанима: 312.
Ћуђурача, бр. с. Копривица: 388.
Усйуйница, з. и њ. с. Петровића: — 326, 327, 391.
Уйес план. с. Петровића; 313, 391, — с. Велимља: 378.
Ушина Продо, њ. у з. Пригредине: 350.
Ушће у Корјенићима: 313.
Филийовић Миленко, етнолог и географ: 355 (в. исељене Бањане).
Хераковићи, п. на Његушима: 354.
Херцег Сйјейан, владалац над Херцеговином: 311.
Херцеговина, област: 307, 311, 352.

Хинковић Махмут, повереник Шеовићев: 369.
Хусреф бег, намесник Босне: 310.
Цвијић Јован, велики српски научник: 307.
Церак, з. Д. Тупана: 380; — равница: 317, на Његошу; — кр. у Г. Тупану: 380.
Церовићи, брат. у Дробњаку: 350, 354.
Церовица, раније с. у Бањанима, данас з. Д. Тупана: 312, 326, 327, 350, 380.
Церовица Г. з. с. Велимља (Пригредине): 327, 378.
Церово Брдо, з. с. Копривица: 388. — бр. с. Миљанића: 386.
Циганка, брдо с. Миљанића: 386.
Цинцо, п. у с. Миљевићима у Сарајевском Пољу: 355.
Црква св. Арханѓел Михаило на Стражици у с. Петровићима: 395. — *св. Арханѓел Михаило,* саборна црква у с. Велимљу; 341, 349; — *св. Георгије* у з. Штрпце: 348; — *св. Илије* на Планику, у Петровићима: 395; — *св. Јован* на Дријену, з. с. Петровића: 349; — *св. Саве* на Почивалу, з. с. Велимља, старина Матовића и Крушића: 378; — *св. Тома* у развалинама у Парешком Долу у Петровићима: 395.
Цркви̏це, с. у Кривошијама више Рисна, где пада највише воденога талога у Европи: 309.
Црна Гора: 307, 311.
Црни Кук, з. с. Копривица: 388; племенска вода: — 323; план. с. Велимља: 378; — Катун с. Броћанца: 390.
Црно Осоје, бр. у с. Ријечанима: 389.
Црногорски Градац, бр. у з. Пригрединама: 350.
Цуце, племе у Црној Гори: 352.
Чевљанин Милисав, родоначелник свих Миљанића: 386.
Чево, м. у Црној Гори: 381.
Чиста Влака, з. с. Копривица: 388.
Чоловићи, п. у с. Расту, они су од Миљанића: 355.
Шака Љу̏т, бр. с. Копривица: 387, 388.
Шаке, з. с. Копривица: 326, 387, 388.
Шакоћа, п. у в. Велимљу, отселила се: 354, 376.
Шекаре у Топузовом Пољу: 355.
Шањевачки Кланац, бр. у з. Пригредини: 350.
Шеовић Осман, спахија из Корјенића: 369.
Ши̏чићи, п. у с. Црној Гори у Пиви: 354.
Шишковача, бр. у Д. Тупану: 380.
Шљеме, л. и з. Копривица: 326, 388.
Шти̏љанов До, њ. у з. Пригрединама: 350.
Шти̏рни До, л. с. Сомине: 385.
Шти̏рбачки Крајеви, з. с. Сомине: 384.
Шти̏рци, з. с. Тупана: 380.
Шундовићи, п. у с. Миљанићима су од Миљанића: 387.

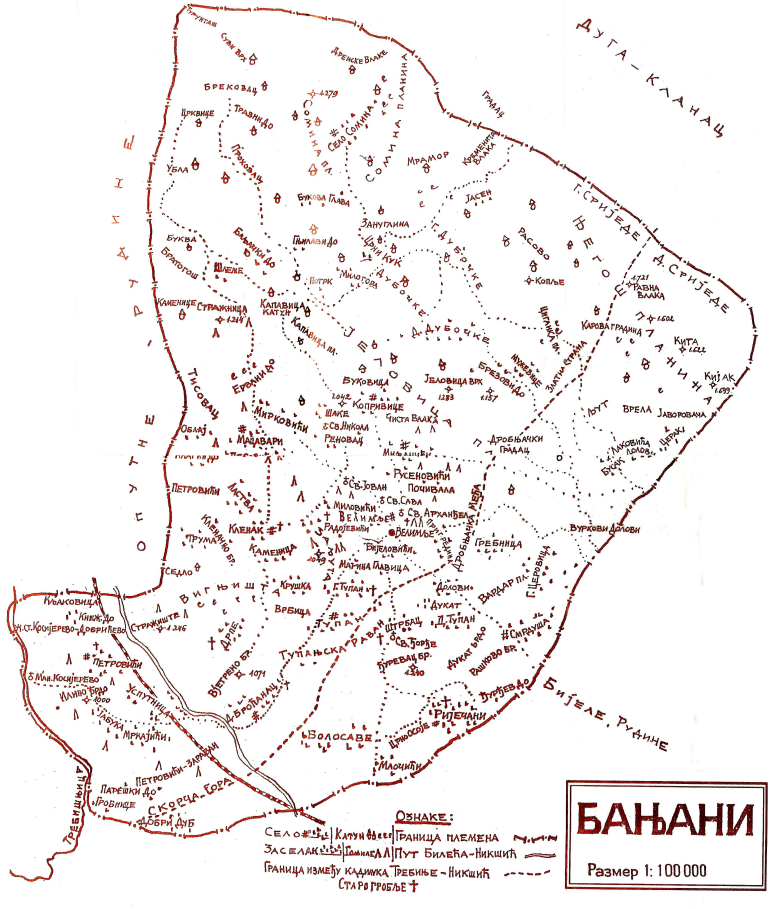
ДУГА – КЛАНАЦ
ОШТРЕ – ДРАГУТ
ГРИЈЕДЕ – ДРИЈЕДЕ
ЈЕЛОВИЦА ПЛАНИНА
ДУБОЧКЕ
ТУПАЊСКА ГРАДА
ВИГЊИШТЕ
ЗЕЛЕНИКА
ЗЕЛЕНИЧКИ ДО
ЗЕЛЕНИЧКА ГОРА
ТРЕБЕЊИШТЕ
БИЈЕЛЕ, РУЂИНЕ
БРЕКОВАЦ
ЦРКВИЦЕ
ТРАВНИК ДО
ПРОЉЕВАН
УВЛА
СОМИНА ПЛ.
СОМИНА ПЛАНИНА
МРАМОР
ЈАСЕН
ЗЛУПЛАНИНА
ЗЛИ КУК
ГАЛОВИЋКЕ
ДУБОЧКЕ
ПЕТРОВИЋИ
ЧЕЛОВИЋИ
ЧЕЛОВИЋКЕ
ЧЕЛОВИЋКА ГОРА
ЧЕЛОВИЋКИ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАБРЕГ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛАК
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛАЦ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ
ЧЕЛОВИЋКИ ЗАСЕЛЦИ ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО ЗАПОЛЈЕ ДО

Светозар Томић

ДРОБЊАК

◇

ПИВА И ПИВЉАНИ

◇

БАЊАНИ

Издавач:
ЦИД
Подгорица, Обала Рибнице 4/II
Тел.: 081/623-938, 623-939

За издавача
Жарко Радоњић

Редактор
Драго Ћупић

Технички уредник
Дарко Манојловић

Коректура регистра
Виолета Јовановић

Припрема
Давор Палчић

Штампа
ВОЈНА ШТАМПАРИЈА – БЕОГРАД
Генерала Жданова 40б

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Републике
Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Цетиње

39(497.16)

ТОМИЋ, Светозар

Дробњак, Пива Бањани / Светозар Томић. – Подгорица : ЦИД, 2000 (Београд : Војна штампарија). – 405 стр., [2] пресавијена листа с геогр. картама; 24 цм. – (Библиотека Фототипска издања / ЦИД, Подгорица)

– Тираж 500.

ISBN 86-495-0111-7

П.к.: а) Етнографија – Дробњак
б) Етнографија – Пива
в) Етнографија – Бањани